DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14200

# *Kam'i͡anet͡s'-Podil's'kyĭ Memorial Book*

Ḳaminits-Podolsḳ u-sevivatah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
*Harry and Lillian Freedman Fund*
*David and Barbara B. Hirschhorn Foundation*
*David and Barbara Margulies*
*The Nash Family Foundation*
*Harris Rosen*
*David and Sylvia Steiner*
*Ruth Taubman*

•

*Original publication data*

| | |
|---|---|
| TITLE | Kaminits-Podolsk u-sevivatah : sefer-zikaron li-kehilot Yiśra'el ba-'arim Kaminits-Podolsk, Balin, Donevits, Zamehov, Zvanets, Minkovits, Smotrits', Frampol, Kopin, Kitaigorod, she-hushmedu bi-yeme ha-Sho'ah 'al-yede ha-Na'atsim bi-shenat 701 / 'arukh bi-yede Avraham Rozen, H. Śarig, Y. Bernshtain. |
| IMPRINT | 880-02 Tel-Aviv : Irgun yots'e Kaminits-Podolsk u-sevivatah be-Yiśra'el, 725 [1965] |
| DESCRIPT | 263 p. : ill., facsims., ports. ; 28 cm. |
| SUBJECT | Jews -- Ukraine -- Kam'i͡anet͡s'-Podil's'kyĭ.<br>Kam'i͡anet͡s'-Podil's'kyĭ (Ukraine) -- Ethnic relations.<br>Holocaust, Jewish (1939-1945) --Ukraine -- Kam'i͡anet͡s'-Podilśkyĭ. |
| ADD'L NAME | Rosen, Avraham, 1889-1974.<br>Śarig, H. (Hayim) |

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

# קמיניץ־פודולסק וסביבתה

# קמיניץ־פודולסק וסביבתה

## ספר־זכרון לקהילות ישראל בערים:

### קמיניץ־פודולסק, באלין, דוניביץ, זאמיחוב, זבאניץ, מינקוביץ, סמוטריץ', פראמפול, קופין, קיטייגורוד,

שהושמדו בימי השואה על־ידי הנאצים בשנת תש״א

ערוך בידי

אברהם רוזן, ח. שריג, י. ברנשטיין

הוצאת ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה בישראל

תל־אביב, תשכ״ה

# התוכן



## קמיניץ־פודלסק

### מאמרים ורשימות:



### תמונות:

## ב א ל י ן

### מאמרים ורשימות:

## דוניביץ

### מאמרים ורשימות:



### תמונות:



## זאמיחוב

### מאמרים ורשימות:

## ז ב א נ י ץ

### מ א מ ר י ם  ו ר ש י מ ו ת:



### ת מ ו נ ו ת:



## מ י נ ק ו ב י ץ

### מ א מ ר י ם  ו ר ש י מ ו ת:

### תמונות:



## סמוטריץ'

### מאמרים ורשימות:



### תמונות:



## פראמפול

### מאמרים ורשימות:



### תמונות:



## קופין

### מאמרים ורשימות:

**תמונות:**



## קיטייגורוד

**מאמרים ורשימות:**



## אזכרות

# בשער הספר

עם גמר מלחמת־העולם השניה, כשהגיעו לארץ הידיעות המזעזעות על־דבר השמדת הקהילות היהודיות באירופה — וביניהן גם קהילות ישראל בקמיניץ־פודולסק וסביבתה — הגו אחדים מיוצאי המקומות הללו את הרעיון בדבר ספר לזכר הקהילות הנ״ל.

לשם השגת המטרה הזאת נוסד בשנת 1946 „ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה״. אולם מסיבת פטירתם של שני היוזמים העיקריים — י. גולדמן וב״צ שטקלים — ומסיבות שהזמן גרמן נפסקו פעולות הארגון. במשך הזמן היו עוד כמה נסיונות להוצאת ספר־הזכרון, אולם האדישות והפסיביות של יוצאי המקומות הנ״ל השהו את התחלת הפעולה. רק בקיץ תשכ״א, 1961, חודשה פעולת הארגון ביזמתם של אחדים מיוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה ובראשם מתתיהו סגל ז״ל. באסיפה הכללית של חברי הארגון נבחרו מועצה וועדת מערכת בת שלושה חברים.

הועד שנבחר על־ידי המועצה קבע לוח־זכרון במרתף־השואה בהר־ציון בירושלים, בו הונצחו שמות הקהילות בקמיניץ־פודולסק וסביבתה, שהושמדו על־ידי הנאצים. כן אירגן הועד גיוס כספים למען הוצאת הספר על־ידי התרומה והחתמה עליו מראש.

תודות למאמציהם ולתמיכתם החומרית והרוחנית של רבים מבין חברי הארגון בארץ ויוצאי הקהילות הנ״ל בארצות־הברית, בקנדה, בקולומביה ובארצות אחרות הבאנו את מפעלנו זה לידי גמר.

בגלל אי־היענותם של רבים מבין יוצאי הקהילות הנ״ל, הן לגבי המצאת חומר ספרותי והן לגבי אספקת האמצעים הדרושים, נמשך הטיפול בהכנת הספר קרוב לשלוש שנים.

**יעמדו על הברכה המשתתפים בספר מפרי-עטם ואלה שלקחו חלק פעיל בהכנתו ע"י ארגון וגיוס האמצעים הכספיים. יבורכו גם מנהלי דפוס „ישראל" ועובדיו, שהשקיעו הרבה עמל ומאמצים בהדפסת הספר, בעלי „הצינקוגרפיה הישראלית", שהכינה את הגלופות לספר, וכן חברי המערכת, שלא חסו על זמנם ומרצם בהכנת הספר ללא קבלת פרס ובמסירותם הרבה ביצעו את המשימה החשובה. כולם יבואו על הברכה.**

## ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק והסביבה

הועד:

| | |
|---|---|
| בר־לוי י. א. | שילמובר בן־ציון, אינג'. |
| מיכאלי אורי | שריג חיים |
| רכטר נ. ד. | שריר יעקב |

המועצה:

| | |
|---|---|
| אבני־קמנצקי א. | לרנר ז. |
| בהט־בוכהלטר י. | מיכאלי־פרסמן א. |
| בן־אברהם־פלדבליט י. | סגל מ. ז"ל |
| בר־לוי־וייסמן י. א. | פולאק י. |
| ברנשטיין י. | פוקס ד. |
| גולדשמידט ש. | קפלן ש. |
| גולן־יגולניצר ר. | רוזן־רוזנצווייג א. |
| וסרמן א. ז"ל | רכטר נ. ד. |
| יגולניצר ד. | שחור־שווארץ ג. ז"ל |
| יעקבי־קיז'נר ע. | שילמובר ב. |
| לסקוב צ. | שריג־שרייברמן ח. |
| לנדן ש. | שריר י. |

שרייאר י.

✶

מתוך הכרת החובה הלאומית הקדושה המוטלת על בני־דורנו להקים יד וזכר לקהילות ישראל בגלות אירופה, שהושמדו בידי הצוררים הנאצים במלחמת־העולם השניה, באנו גם אנחנו למלא בספרנו זה את החובה כלפי ערי־מוצאנו קמיניץ־פודולסק וסביבתה, שאף הן נחרבו ונמחו מעל פני האדמה בימי השואה.

יהדות רוסיה, ובכללה זו של פודוליה, תפסה מקום חשוב ורב־ערך בעיצוב דמותו של עמנו במאות השנים האחרונות ותרמה הרבה לתחיתו הלאומית ולהקמת מולדתו בארץ־האבות. כחלק בלתי־נפרד מהאומה כולה שיתפו עצמם בפעולות אלה גם קהילות קמיניץ־פודולסק וערי סביבתה, ורבים מבניהן אף נודעו לתהילה בקרב התנועות הלאומיות השונות, שקמו לנו במשך הדורות. בבואה נאמנה לשיתוף־פעולה מבורך זה ימצאו הדורות הבאים בספר־זכרון זה, שאנו מגישים להם כעזבון יקר מאבותיהם בגולה.

תכנית הספר הועמדה בעיקר על תיאור חיי הקהילה היהודית, תולדותיה ואורח־חייה, מוסדותיה ואישיה וכן קורותיה בימי השואה. לפי מספר הערים שנכללו בו הוא נחלק לעשרה מדורים, עיר־עיר ומדורה, כשבשעריהם סקירה תמציתית על העיר לפי הנתונים שמלפני מלחמת־העולם השניה. פרט להערכות על אישים, נכתבו המאמרים והרשימות על הנושאים הנ״ל בידי אנשי המקומות, שחיו ופעלו בהם בגולה, ודבריהם משמשים עדות בלתי־מעורערת לעבר הקרוב, שחלף ואיננו עוד, ומעיין לא־אכזב להיסטוריונים לעתיד לבוא.

צר לנו מאד, שמפאת חוסר חומר נבצר מאתנו לכלול בספר זה גם את יתר הערים והעיירות שבסביבת קמיניץ־פודולסק. כל מאמצינו להשיג את החומר הדרוש מידי יוצאי המקומות האלה עלו בתוהו. הבה נקווה, שסוף־סוף יתעוררו גם הם וימלאו את החסר על־ידי הוצאת כרך נוסף.

לבסוף אנו מודים לכל אלה שסייעו למפעלנו זה בחומר או ברוח ואיפשרו על־ידי כך את הנצחת זכר הקהילות הקדושות של ערי־מוצאנו. תבוא על כולם הברכה.

תל־אביב, ניסן תשכ״ה.

ה מ ע ר כ ת

א. ר.

# פודוליה

## א

פלך פודוליה משתרע על 36910 ורסטאות מרובעות בצפון מערבה של רוסיה האירופית. הוא גובל עם גאליציה ומובדל ממנה על-ידי הנהר זברוץ׳. שטחו מהווה רמה מישורית, השופעת בכיוון לדרום-מערב ומבותרת על-ידי עמקי הנהרות דניסטר (415 ורסטאות; גובל עם בסראביה), עם אפיקיו: זברוץ׳, סמוטריץ׳, אושיצה, ליאדווה, מוראפה ואחרים, ובוג (508 ורסטאות), עם אפיקיו: בוז׳וק, איקווה, רוב, סניבודה, סיניוחה ואחרים.

אדמת פודוליה שחורה ופוריה מאד. בכמה מקומות בדרום היא מכילה סיד. מחצביה: אבני-בנין, אבני-ליטוגראפיה, גבס ופוספאטים.

האקלים חמים (הטמפראטורה השנתית הממוצעת בעיר-הפלך קמניץ-פודולסק +8,6°).

מספר התושבים*: 3,544,000, מהם בערים 247 אלף. הישוב הצפוף ביותר (96 תושבים על כל ורסטה מרובעת) מזה שבשאר פלכי רוסיה האירופית, פרט לפלכים הפולניים. 81% מהישוב אוקראינים, היתר יהודים (12%), רוסים, פולנים, מולדובנים ואחרים. בפלך 17 ערים ו-120 עיירות.

ענפי החקלאות: כל מיני דגנים, תפוחי-אדמה, סלק, פשתה, מטעי טבק וכותנה, פירות וירקות וגידול בקר. 293 בתי-חרושת לסוכר, לקמח, ליין-שרף ולאריגים.

המסחר: חיטה, שיבולת-שועל, קמח, סוכר, עורות ויין-שרף. בשנת 1905 הגיע היצוא (חיטה, ביצים) ל-3037 רובל והיבוא (חמרי-עץ) ל-899 רובל.

התחבורה: רכבת (1213 ורסטאות) ושיט אניות-משא על-פני הדניסטר.

2168 בתי-ספר, מהם 9 תיכונים עם 166 אלפים תלמידים.

הפלך נחלק ל-12 מחוזות, עיר-הפלך קמניץ-פודולסק.

* מתוך כוונה למספרים על מצבו היציב של הפלך, שנתערער והלך אחרי מלחמת-העולם הראשונה, הם מובאים בזה מהתקופה הקודמת לה.

### ב

ראשית ישובה של פודוליה קדומה מאד. לפי אבי ההיסטוריה, הירודוטוס היווני, גרו בפודוליה עמים שונים עוד חמש מאות שנה לפני ספירת הנוצרים. לאחר שאדריאנוס, קיסר רומא, כבש את ארצות גרמניה ורומניה, בא גם חבל־ארץ זה תחת שלטונו. במשך של כחמש מאות שנה מאז משלו בפודוליה עמים פראיים שונים, עד שבראשית המאה השישית לספירה גרשום מתוכה שבטי הסלאבים וישבו תחתם.

מהמאה הארבע־עשרה עד החלוקה השניה של פולין בין רוסיה ופרוסיה בשנת 1793 משלו חליפות בפודוליה ליטא, פולין, רוסיה ותורכיה. בשנת 1793 עבר פלך זה יחד עם עוד כמה מחוזות ממדינת פולין לרשותה המלאה של רוסיה.

### ג

דבר מוצאם של ראשוני המתישבים היהודים בפודוליה שנוי בחילוקי־דעות. כמה מההיסטוריונים סבורים, שהללו באו לפודוליה מארצות רוסיה ופולין, שהיגרו אליהן ממערב אירופה, ואילו אחרים רואים בהם את מגורשי ספרד, שבאו דרך הארצות האלה. ישנה גם דעה האומרת, שהיהודים באו לפודוליה מארץ הכוזרים ומחצי־האי קרים או מנסיכות קיוב, שגורשו ממנה בימי ולאדימיר מונומאך בשנת 1120.

גם בדבר זמן התישבותם של היהודים בפודוליה אין דעה אחידה ומוסכמת. על כל פנים ברור, שבסוף המאה השתים־עשרה כבר נמצא בה ישוב יהודי, שעסק במסחר, בחכירה ובמלאכה ועשה חיל רב. בימי מלחמת השלושים שנה (1618—1648) נוספו עליהם רבים מיהודי אשכנז וביניהם משפחות ידועות־שם בתורה ובחכמה.

כל הימים שפודוליה היתה תחת שלטונם של נסיכי ליטא ופולין נהנו התושבים היהודים מזכויות מסוימות ומצבם הכלכלי והאזרחי עלה בהרבה על זה של אחיהם ביתר המחוזות.

גם לימוד התורה היה נפוץ בקרב העם, שהעמיד מתוכו רבנים ותלמידי־חכמים מפורסמים. כן נודעו לתהילה רבני הערים נמירוב, טולצ׳ין, באר ומדז׳יבוז׳.

אילם המצב הזה נשתנה לרעה עם פרוץ מרד הקוזאקים תושבי אוקראינה בשנת 1648 נגד משעבדיהם הפולנים, שפגעו קשה לא רק בזכויותיהם האזרחיות והמדיניות כי־אם גם בדתם ובמסורתם. ביחוד החריף המרד בימי מפקדם בוגדאן חמלניצקי, ששפך את זעמו גם על התושבים היהודים, שעמדו בקשרי מסחר וחכירה

עם בעלי-האחוזות הפולנים. בשצף-קצף התנפלו גדודי הקוזאקים על קהילות היהודים בפודוליה וכחיות-טרף עינו, טבחו ורצחו ללא־רחם מאיש ועד אשה, מטף ועד זקן. קהילות שלמות נשמו מיושביהן, ומכל אוכלוסי היהודים בפודוליה נשאר רק החלק העשירי. רבים נאנסו לשמד או נשבו ונפדו על-ידי אחיהם בתפוצות הגולה.

תנאי-זוועה אלה של חיי מיצר ופורענויות תוך חרדת-מות מפני חרב אויב הכשירו את הקרקע בקרב ההמונים להזיות מיסתוריות ולאמונה בנסים ובהצלה שלא בדרך הטבע. והימים ימי שבתי-צבי, שהאמונה במשיחיותו הציפה כמעט את כל תפוצות הגולה ובכללן גם את פודוליה. התנועה המשיחית הכבירה הזאת הכתה בה גלים (בעיקר בשנים 1676—1700) והפיחה רוח תקווה בלב ההמונים המדוכאים. אולם האכזבה המרה, שבאה בעקבות תנועה זו, לא פסחה גם על פודוליה וזעזעה לא-מעט את חיי תושביה היהודים.

ביחוד גברה הרעה בהגיע אליה (בשנת 1787) יורשי תנועתו המשיחית של שבתי־צבי, יעקב פראנק ועדתו. כתוצאה מהלשנתם בפני הבישוף של קמניץ-פודולסק ערך בה הלה ויכוח דתי פומבי ביניהם ובין הרבנים מחרימיהם, שנגמר בהטלת קנס כבד על היהודים ובהחרמת ספרי התלמוד מכל הפלך ושריפתם בפומבי בשוק העיר (בשנת תקי״ח).

אכן, כסם-מרפא לרוח העם השבור והמיואש מסבל תלאותיו הרבות קמה במחצית המאה השמונה-עשרה החסידות, שמחוללה ומייסד תורתה היה ר׳ ישראל בעל-שם-טוב (הבעש״ט), יליד העיירה הפודולית אוקופ. תורה זו, שגדלה וטופחה על אדמת פודוליה בעיקר בין פשוטי-העם, התרחבה והעמיקה במשך זמן קצר עד היותה תורת-חיים שלמה ומקיפה את כל שדרות העם היהודי, ולמרות המחלוקות והפילוגים בין כיתות החסידים השונות ועל אף ההתנגדות מצד הרבנים ולומדי-התורה סללה לה דרך אל פזורת ישראל כתנועה עממית רבת ממדים ותוכן.

גם ה„השכלה״ מיסודם של יהודי מערב-אירופה („ההשכלה הברלינית״) במאה השמונה-עשרה הכתה שרשים בפודוליה. היא הרסה בה את „החומה הסינית״, שהקיפה את הרחוב היהודי הסגור ומסוגר בפני השפעת חוץ והכניסה לתוכו מרוח הזמן החדש. עם סופרי ההשכלה היהודית ברוסיה נמנו גם כמה מבני פודוליה, כגון: יצחק סאטאנוב, סופר והוגה-דעות, מנחם-מנדל לאפין, סופר ומתרגם, בן-עמי (מרדכי רבינוביץ), סופר ברוסית, ועוד.

בעקבות ההשכלה פקדה את יהדות פודוליה במחצית המאה התשע-עשרה גם התנועה הציונית ותקעה בה יתד נאמנה בקרב כל שדרותיה. קמו אגודות ציוניות מזרמים שונים, והוחל בהכנת הדור לקראת הגאולה. את מקום ה„חדר" הישן, שהסתפק בלימודי-קודש בלבד, ירש בית-הספר העברי החדש, שנתן לחניכיו חינוך לאומי-ציוני והכשירם לחיים חדשים בארץ-האבות. ואמנם, רבים מהם אף עלו ארצה ותרמו את חלקם בבנינה.

גם בספרות העברית החדשה, שקמה עם התנועה הציונית, שיתפה יהדות פודוליה את עצמה בהעמידה מקרבה סופרים, משוררים והוגי-דעות, כגון: מ. י. ברדיצ'בסקי, פרופ' יחזקאל קויפמן, אליעזר שטיינמן, פרופ' צבי שרפשטיין, ש. ל. בלאנק, אברהם רוזן, מרדכי מיכאלי, מ. פוזננסקי, דוד פוגל, יצחק שנהר, ש. שפאן, ב. קרוא, א. אשמן ועוד.

אכן, בגופה הבריא של יהדות רוסיה לשעבר היתה זו של פודוליה איבר חי וער, שתרם לא-מעט מחיותו לנפש האומה כולה. אולם בעלות הכורת הנאצי על עמנו בגולה, הושמדה גם היא כמעט כליל מעל פני האדמה. והכל, חבל מאד על קיבוץ יהודי גדול וחשוב זה שהיה ואיננו עוד.

# קמיניץ־פודולסק

ידיעות מוסמכות פחות או יותר על קמיניץ־פודולסק מגיעות מראשית המאה ה־14 בימי המושל הליטאי גדמין. מהמאה ה־14 עד סוף המאה ה־18 עבר השלטון בעיר מידי הליטאים לפולנים, מהם לטורקים ולבסוף, עם חלוקת פולין, סופחה בשנת 1793 לרוסיה.

הידיעות הראשונות על היהודים בקמיניץ־פודולסק הן משנת 1447. עם סיפוחה של העיר לרוסיה הוציא הצאר פאבל צו מיוחד המרשה ליהודים להישאר ולגור בקמיניץ, זכות שנשללה מהם על־ידי השלטון הקודם. כתוצאה מזה גדל ונתרבה הישוב היהודי בקמיניץ ובמחוז, והאוכלוסיה היהודית קיבלה שוב מעמד ניכר בחיים הכלכליים של המקום.

אף שהיהודים היו גורם חשוב לפיתוחם של החיים הכלכליים בעיר, לא יכלו שונאי ישראל להשלים עם העובדה, שהיהודים נהנים משיווי־זכויות ומזכות ישיבה בעיר. בשנת 1832 פנה ראש־העיר בבקשה אל השלטונות המרכזיים לאסור על היהודים לגור בקמיניץ־פודולסק. ברם, מועצת המיניסטרים לא קיבלה את ההצעה והחליטה להשאיר ליהודים את זכות הישיבה בעיר וכן לרכוש נכסי־דלא־ניידי ולתקן בתיהם הישנים. בתים חדשים וחנויות הותר להם לבנות רק בחלקי־העיר החדשים. היהודים נאלצו איפוא להתיישב ב„פולווארקים" הרוסי והפולני ולבנות שם את בתיהם. בשנת 1843 אסרה הממשלה לקבל מהיהודים נכסי־דלא־ניידי בתור משכון.

מספר תושבי העיר בשנת 1793 היה 40,134, מהם אוקראינים 32%, יהודים 50,8%, פולנים 16%. בגמר מלחמת־העולם הראשונה היו בה לפי האומדן 60,000 תושבים, מחציתם יהודים.

י. א. בר־לוי (וייסמן)

# קמיניץ־פודולסק

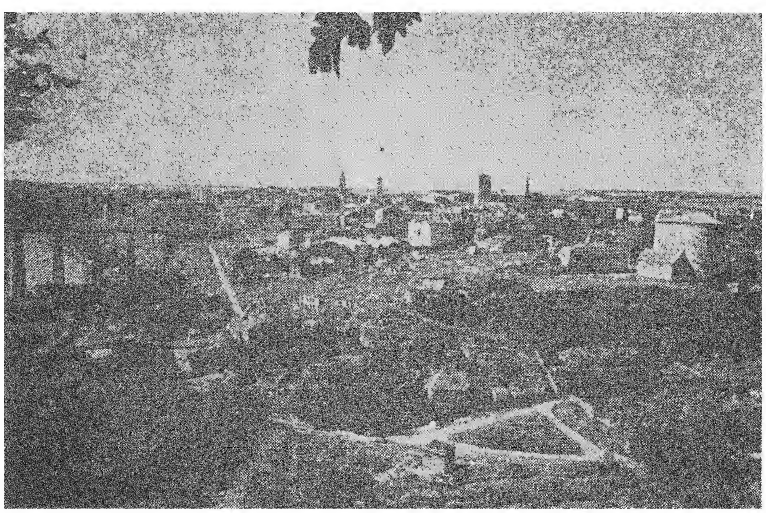
## א. העיר וכלכלתה

### מבנה העיר ומקומה

העיר, אשר את הרקע ההיסטורי שלה ימצא הקורא להלן, שוכנת במרחק שש עשרה ורסטאות מהנהר הגדול דנייסטר, המחבר את פודוליה עם בסרביה. עם גמר המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1917, עברה בסרביה לרומניה והנהר הזה היוה גבול טבעי בין שתי מדינות זרות ועוינות זו את זו. כן קרובה היתה העיר לגבול שבין רוסיה לגליציה המזרחית.

העיר עצמה נבנתה על צוק גבוה אחד משלוחות הקרפטים, ומסביב לה שולח את מימיו השקטים אל הדנייסטר הנהר סמוטריטש, המקיף את העיר משלושת עבריה והיא נראית כחצי־אי. מעברה השני של העיר, מהווה המיבנה־הטופוגרפי מעלות ומורדות, פרט לחלק המרכזי בה, שם מתרוממים ומתגבהים סלעים המשתרעים על מרחבים גדולים מתוך האדמה הפוריה והשחורה. על הסלעים האלה בנויים הפרברים: „נאוי פלאן" (העיר החדשה), „פולסקי פולבאריק" (הפרבר הפולני), „רוסקי פולבאריק" (הפרבר הרוסי), „הפודזאמטשה", זינקוביץ והקארוואסארי.

התחבורה בין העיר לבין הפרברים האלה התנהלה על פני שלושה גשרים: הגשר החדש (נבנה בשנות השבעים של המאה ה־19), אשר חיבר את העיר עם ה„נאוי פלאן", הגשר

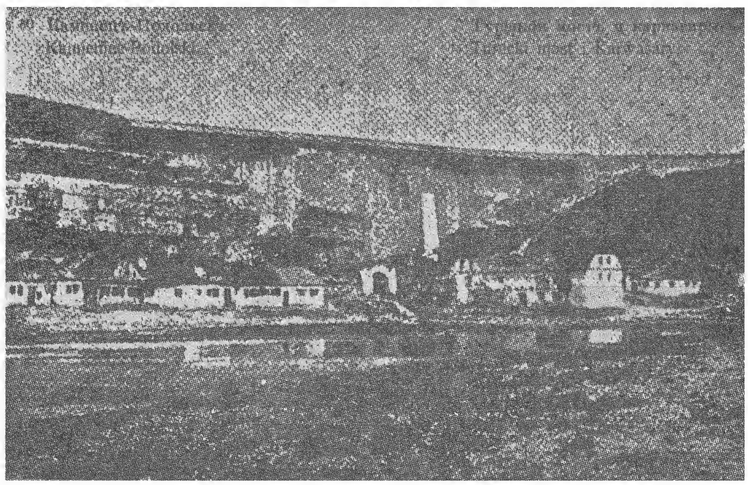


מַמַראות העִיר: „הגשר החדש"

השני, שהוליך מן העיר אל „הפולסקי פולבאריק״, והגשר השלישי „הטורקי״ (נבנה על ידי הטורקים ברבע האחרון של המאה ה־17), שחיבר את העיר עם ה„פודזאמטשה״.

הפרבר „פודזאמטשה״ נקרא, כנראה, על שם המבצר שהוקם על ידי הטורקים בקצה הגשר (ברוסית ובפולנית — „זאמוק״). פרט לדרכי הגשרים הללו, הובילו דרכים ושבילים צדדיים מן העיר אל הפרברים.

מתחת לגשר השלישי זרם הסמוטריטש, במפל־מים רועש וגועש, מצד אחד לזינקוביץ



ממראות העיר: „הגשר התורכי״

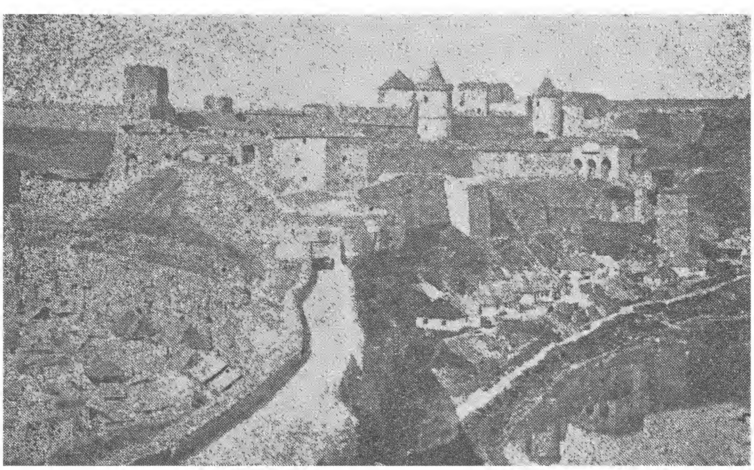
ומצד שני ל„רוסקי פולבאריק״. על שפת הנהר מול הזינקוביץ השתרע הפרבר קארוואסארי, ששימש בימי שלטון הפולנים, בהיותו עיירה בפני עצמה, הגיטו הראשון בקמיניץ. לתוך גיטו זה נאלצו היהודים שלא מבני המקום לעבור עם רדת הלילה ולהשאר שם עד למחרת היום.

לפי הרישומים של שנת 1847 (ה„ריוויזיה״) נמנו על קהילת קארוואסאר 752 נפשות, ולפי המפקד של שנת 1897 720 נפשות מתוך האוכלוסיה הכללית של 1264 נפשות. כשהוכרזה קמיניץ־פודולסק כעיר הפלך והמחוז, הרחיבה את גבולותיה ו„בלעה״ גם את העיירה הקטנה הזאת שהפכה פרבר לעיר.

בדרך כלל היו רחובות העיר מעלות ומורדות, ורק הרחובות הראשיים השתרעו בקו־מישור על משטח רחב וככר מרובעת במרכזם. מארבעת עברי הככר עמדו בתי־מידות בני שתיים־שלוש קומות, מהן העליונות למגורים והתחתונות — בתי עסק ומסחר. באמצע הככר עמדו שוב בתים גבוהים וביניהם בנין המשטרה העירונית. מעל בנין המשטרה התנוסס אל על מגדל גבוה מרובע־צלעים ובראשו מעקה, ששימש מקום־מצפה לכל הרוחות. במגדל זה הותקן גם השעון העירוני.

משני עבריו של גוש הבתים המרכזי שבאמצע הככר, היו נטועות שתי חורשות („סקוורים") ששימשו מקום נופש לעוברים־ושבים, למשחקי ילדים וכן מיפגש למתווכים ובעלי־מלאכה שונים. מלבד החורשות הנזכרות היו גם שני גני־עיר גדולים („בולווארים") „ישן" „וחדש". הראשון נמצא בתוך העיר והשתרע במדרונות ההר לצד הנהר סמוטריטש מככר־הגוברנטור ועד „הפודזמטשה". גן זה היה העתיק בשני הגנים. הגן השני „החדש", היה בממדיו גדול יותר מקודמו והשתרע על שטח ענקי ורחב על אדמת ה„נאוי פלאן" בין הגשר החדש לבין ה„פולסקי פולבאריק" מצד שמאל — מהלך של קילומטר בערך. בעמדך על המדרון בגן זה בשעות הערב, יכולת לראות את העיר בכל יפיה, כשהיא רומזת לך באורותיה מבתי התושבים ומפנסי הרחוב. מראה זה היה מקסים מאוד ונראה היה לך, כי הנה פיזר רבון העולמים את מערכת הכוכבים לא רק בשמים אלא גם עלי אדמות. יפיה של העיר השאיר רושם עמוק ובלתי נשכח גם בלבותיהם של אנשים שלא מבני המקום שנזדמנו אליה. מבין אלה אזכיר שני סופרים והוגי דעות, חיים גרינברג ושמריהו גורליק, זכרונם לברכה, שהביעו לפני התפעלותם מתמונות הנוף ומפינות־חמדה שמצאו בקמיניץ־פודולסק.

יש לציין במיוחד את „השביל" („דורוז'קה") שבתוך גן־העיר „החדש" שהשתרע על פסגת הסלע מן הצד הימני של הגשר ועד „הרוסקי פולבאריק". „שביל" זה משך אליו את ליבם וחיבתם של מרבית תושבי העיר, בעיקר הצעירים שבהם, שהיו מבלים שם בחברותא עד שעות מאוחרות בלילות. ולא מעט רומנים נרקמו שם, ולא מעט קשרי־אהבה באו כתוצאה מפגישות ב„שביל".



ממראות העיר: „המבצר התורכי"

## האוכלוסיה

ברבע האחרון של המאה התשע עשרה נמנתה העיר עם שנים־עשר המחוזות של פלך פודוליה. לפי מצבה הגיאוגרפי שכנו העיר ומחוזה קרוב לגבולה של גליציה המזרחית. שכנותיה הקרובות לה היו — מחוז אושיצה החדשה מצד מזרח, ופרוסקורוב מצד צפון־מערב.

כתוצאה מ„תנודת־העמים" (גרמנים, פולנים, ליטאים, טטרים, טורקים, אוקראינים וכו') ממערב למזרח אירופה, וממלחמות תדירות ביניהם, התהוו בפודוליה שכבות של עמים שונים, אשר השתקעו על אדמתה כאכרים־בכפרים, וכתושבים, אומנים וסוחרים — בערים ובעיירות. הפרופורציה בין הלאומים היתה שונה בכל מקום ומקום. האוכלוסיה בפודוליה, לרבות במחוזות המערביים הקרובים לגליציה (אושיצה, ימפול, מוהילוב, פרוסקורוב, קמיניץ פודולסק), היתה מעורבת מפולנים, אוקראינים, יהודים, גרמנים, ארמנים ואחרים. בערים ובעיירות היו היהודים הרוב. בכפרים — האוקראינים, ובאחוזות — הפולנים („הפריצים"). גם במובן הדתי נחלקה האוכלוסיה לפי הרכב זה: יהודים, פרבוסלבים (אורטודוכסים), קתולים ולוטרנים. הגרמנים היוו חלק לא גדול באוכלוסיה הכללית והיו מפוזרים בכל הפלך. רק בעיירה דוניביץ היה מרוכז חלק ניכר מהם.

בקמיניץ פודולסק גופה היתה האוכלוסיה מורכבת מיהודים, אוקראינים, פולנים, גרמנים. היהודים הוו חמישים אחוז מכלל התושבים. בימי ההתקפות של חמלניצקי על קמיניץ התרכזו בה למעלה מעשרת אלפים משפחות יהודיות. מספר זה היה מקרי וארעי, כי בעיר התרכזו אז הרבה יהודים מישובים אחרים, שברחו לקמיניץ משום שהיתה עיר מבוצרת. עם הפסקת הקרבות וההתנפלויות שבו רבים מהם למקומותיהם, והאוכלוסיה היהודית בקמיניץ פחתה והלכה.

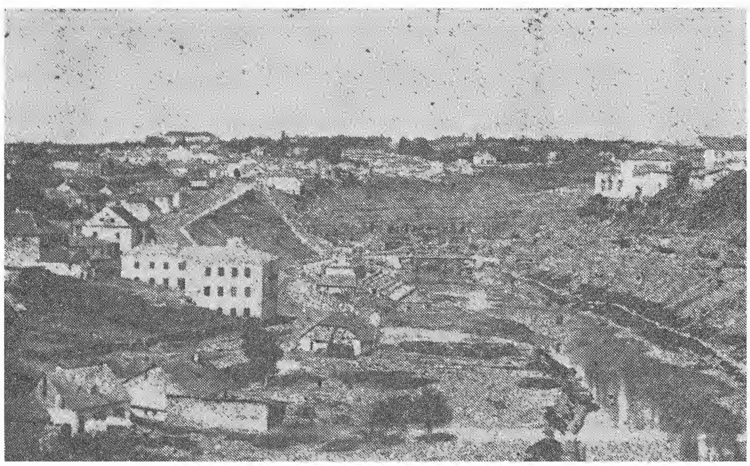
מספרים מדוייקים על האוכלוסיה הכללית והיהודית בקמיניץ פודולסק אנו מוצאים רק החל במאה ה־19. לפי המפקד („הרוויזיה") משנת 1847 היו בעיר 4.629 נפשות יהודיות; בשנת 1893 מגיע מספרם ל־13.866 מתוך 36.951 נפשות האוכלוסיה הכללית (פרבוסלבים — 18.211 נפשות, קתולים — 4.150, אחרים — 494). לפי המפקד בשנת 1897 היו בקמיניץ — 16.211 נפשות יהודיות שהוו אז ארבעים אחוז מכלל התושבים. בעשרים השנים לאחר אותו מפקד גדלה האוכלוסיה היהודית בעיר ולפי האומדן הגיע מספר התושבים בגמר מלחמת העולם הראשונה ל־60.000, מהם המחצית יהודים. גידולה של האוכלוסיה היהודית בא בחלקו מן הריבוי הטבעי ובחלקו מבואם של אלפי פליטים מן העיירות הקרובות לגבול גליציה, שגורשו בשנות 1915—1916 על־ידי צורר־היהודים, המפקד הראשי של הצבא ניקולאי ניקולאייביטש. המהפכות של פברואר ואוקטובר 1917, חילופי המשטרים והממשלות, שלטון של כל מיני גייסות מקומיים וזרים (אוקראיניים, בולשביסטיים, פולנים, טשכים וכו') הביאו לידי כך שהאוכלוסיה היהודית חיפשה דרכים איך להימלט מחמת המציק והמצוקה, מי בהגירה פנימית לרחבי רוסיה או אוקראינה ומי בהגירה ליגלית ובלתי ליגלית, לחוץ לארץ (ארץ ישראל, ארצות הברית וקנדה, דרום אמריקה וכו'). כתוצאה מזה פחת גם מספר היהודים בקמיניץ ולפי המפקד משנת 1927 אנו מוצאים בקמיניץ בשנת 1923 רק 33.172 תושבים,

מהם חמישים אחוז יהודים. לפי המפקד משנת 1951 היו בקמיניץ בשנת 1926 רק 31.000 תושבים (יהודים ואוקראינים). משום־מה אין מחבר הרשימה מזכיר את הפולנים.

מפקד אחרון, בלתי רשמי, ובלתי מדויק, מ פ ק ד ד מ י ם, נעשה על ידי הרוצחים ההיטלריים ימ״ש בראשית חודש אלול תש״א (סוף אוגוסט 1941), בהשמידם בקמיניץ־פודולסק כעשרת אלפים יהודים מאנשי המקום והעיירות הסמוכות, ועוד כששה אלפים יהודים שהובאו ממערב וממזרח אירופה (הונגריה, בלגיה, הולנד ורומניה). ה׳ ינקום דמם.

ה ת ע ס ו ק ה

עד שנת 1915, לא היתה קיימת בקמיניץ מסילת־ברזל שתחבר את העיר עם יתר חלקי רוסיה, הקרובים והרחוקים, עם מרכזי התעשיה הכל־רוסיים או עם מרכזי התרבות של האימפריה



ממראות העיר: „הפרבר הפולני״

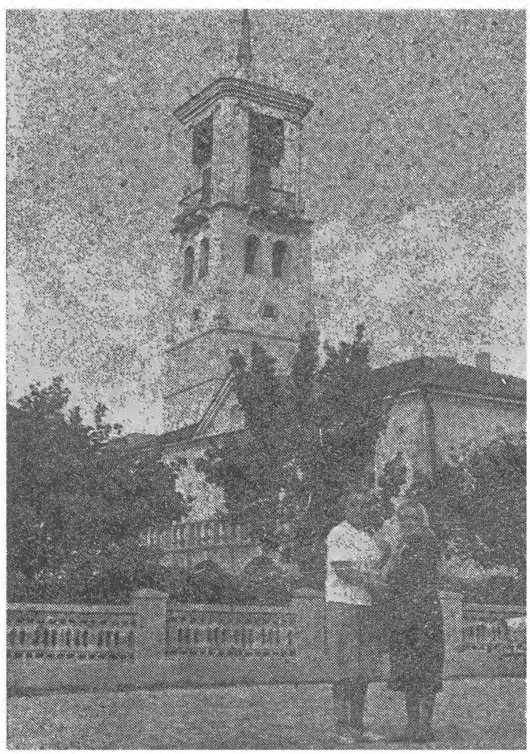
הגדולה ורחבת הידים. האמצעים היחידים ששימשו את מטרות התחבורה של העיר עם העולם הגדול היו פרימיטיביים מאוד, וכדי להגיע מקמיניץ לתחנה קרובה של רכבת כלשהי צריכים היו תושבי העיר לטלטל עצמם בקיץ בעגלות, ובחורף במגררות.

מובן מאליו, שהעדר מסילת הברזל שתחבר את קמיניץ עם שאר חלקי המדינה, היה בעוכריה של העיר. סוחריה, שהיו נוסעים לוורשה או למוסקבה, לריגה או לאודיסה, לניזשני־נובגורוד או לקיוב — לירידים ולקונטרקטים — התחבטו הרבה בשאלת ההובלה, הואיל וההובלה בסוסים היתה יקרה מאוד. להבאת סחורות ומשאות דאגו שני משרדים: אחד של „חברת הובלה וביטוח כל־רוסית״ („רוסיסקויה טרנספורטנויה אי סטרכוביה אובטשיסטוו) בהנהלתו של ה׳ שבאטי יליד ברדיטשב, והשני „המשרד הדרום־מערבי להובלה״ (יוגו־זפדניה טרנספורטניה קונטורה) בהנהלתם של ה״ה אברהם ברנזון ומנחם־משה ליכטמן. שני המשרדים הללו החזיקו מחסנים גדולים בהם הוחסנו הסחורות שהובאו ממרחקים עד אשר הסוחרים — בעליהם יכלו להוציאן לאחר ששילמו את דמי ההובלה, הביטוח, ההחסנה והשמירה וכו׳.

חברות־הובלה אלו היו עוזרות לסוחרים במתן הלואות נגד הסחורות־המאוחסנות ומאפשרות להם על־ידי כך להחזיק מעמד בעונות ה„מתות". הסוחרים שלא יכלו להביא סחורתם ממרחקים, נעזרו על־ידי היריד השנתי שהיה מתקיים בעיירה ירמולינין, ששים ורסטאות מקמיניץ, בחודשים יוני־אוגוסט, שהיה מושך אליו הרבה ספקים, בעלי בתי־חרושת או סוכניהם מכל קצוי רוסיה. כאן נקנו ונמכרו תוצרת חקלאית של פודוליה והתוצרת התעשיתית של מרכזי התעשיה ברוסיה ובפולניה.

### התעשיה

בעירנו לא היתה תעשיה מפותחת. הסיבה העיקרית היתה שוב, העדר מסילת הברזל והימצאה של העיר מבחינה גיאוגרפית בקצה הפלך וגם בקצה דרום מערבה של רוסיה. היתה רק תעשיה קלה, המכוונת בעיקר לשוק המקומי. היו קיימים: בית חרושת לבירה של משפחת קליידרמן, בתי חרושת לטבק, בתי חרושת לתרמילי־סיגריות, שני בתי־חרושת למים מינרליים, שני בתי חרושת לצמר גפן, טחנת קמח גדולה ועוד אי־אלו מפעלים קטנים יותר. כתעשיה „כבדה" נחשב בקמיניץ בית החרושת המיכני של קראם (גרמני) שעסק ביציקה ובמסגרות מיכאנית.



מגדל־הצופים של מכבי־האש (ה„קולאנצ'ה")

## המוסדות הממשלתיים והציבוריים

העיר שימשה מרכז אדמיניסטרטיבי של הפלך והמחוז ובה רוכזו המוסדות הממשלתיים: בית המשפט המחוזי, בתי משפט מקומיים, האוצר הממלכתי, לשכת המפקח על המסים, מינהלת הפלך ולשכת שר־הפלך, הבנקים הממשלתיים והציבוריים, וכן מוסדות־חינוך (ארבע גימנסיות, בית־ספר תיכון טכני, סמינר דתי רוסי) ותרבות (תיאטרון וכו׳) ומוסדות רפואיים. בעיר חנו גם שני גדודי צבא על מפקדיהם וקציניהם.

## המסחר והמלאכה

כמו בכל ערי „תחום־המושב״, היו המסחר והמלאכה גם בקמיניץ פודולסק, בעיקר בידי היהודים. ידיעות סטטיסטיות על המסחר והמלאכה בעיר, אנו מוצאים רק החל משנת 1847 (לפי הרוויזיה). בתוך האוכלוסיה היהודית היו אז 370 סוחרים, שהיו, כנראה, מסוג סיטונאים. נוסף להם היו גם סוחרים קמעונאים. בתוצרת חקלאית — 759 עצמאיים (2278 בני־משפחה), בהלבשה — 270 עצמאיים (740 בני משפחה); בתיווך — 119 (370 בני משפחה); בסתם מסחר ללא סוג מיוחד — 123 (392 בני משפחה) ובס״ה היו עסוקים במסחר 1750 עצמאיים (6.300 בני משפחה). במלאכה תפסו היהודים את המקום הראשון: בחייטות — 713 עצמאיים (1562 בני משפחה); בעיבוד מוצרי מזון — 115 עצמאיים (397 בני משפחה); במתכת (פחחות, מסגרות וכו׳) — 108 עצמאיים (227 בני משפחה). אין מספרים מאותה תקופה על סוגים אחרים של בעלי־מלאכה (נגרים, חרטים, צבעים, שענים, צורפים, כובעים, סנדלרים וכו׳). ויש להניח כי כאלה היו קרוב לחמש מאות עצמאיים (כ־2000 בני משפחה).

## מקצועות שונים

לפי אותה ספירה משנת 1947 היו עסוקים בפקידות, בשירותים ובעבודות בלתי מקצועיות 679 (מהם גברים — 131, נשים — 548); במקצועות חפשיים — 190 (253 בני משפחה); בעלי הכנסות קבועות היו 304 (612 בני משפחה).

כל בעלי המקצועות שהוזכרו עבדו בשביל האוכלוסיה המקומית וגם של הסביבה. הפקידים, המורים, הכמורה, המשטרה, הז׳נדרמריה והצבא וכן האכרים ובעלי־האחוזות, היוו מחנה של לקוחות שיהודי קמיניץ התפרנסו מהם יפה. וכן מיהודי העיירות אשר השתייכו למחוז קמיניץ או אושיצה, היו באים לעתים קרובות לקמיניץ לסדר כאן את עניניהם, אם בעסקי מסחר ואם בעסקי כספים בבנקים, או בענינים הנוגעים למשרדי הממשלה השונים. כל זה חייב את קיומם של בתי־מלון ובתי־הארחה אשר רובם היו בידי היהודים.

## הבנקים

חלק רב בהתפתחותה הכלכלית של העיר היה לשלושת הבנקים הגדולים: הבנק הממלכתי, אוניון בנק, וה„בנק הרוסי למסחר ותעשיה״. במועצות הבנקים הללו היו מיוצגים גם הסוחרים היהודים. נציגים אלה לא היו נבחרים אלא צורפו או הוזמנו לעתים על־ידי

מנהלי הבנקים. מהם שאבו המנהלים את ידיעותיהם על המצב הכלכלי בעיר ועל מצבם הכלכלי של הפונים אליהם לקבלת אשראי. על ידי הבנקים הללו נעזרו על פי רוב הסוחרים הגדולים או בעלי האחוזות והמוסדות השונים, אבל לא החנווני או בעל־המלאכה הזעיר, או הפקיד, המורה וכו׳. חוגים אלה פנו, איפוא, למלווים פרטיים שעסקו במתן הלוואות ברבית גבוהה והלווים אף פעם לא הצליחו להיפטר מחובותיהם... בצבור הרחב גמלה ההכרה, שיש לחפש דרכים חדשות למקורות של אשראי זול ושיש צורך לצרף פרוטה לפרוטה לשם חסכון. אז נוסדו שני המוסדות לאשראי־הדדי, שחלקם היה רב בפיתוח החיים הכלכליים של העיר.

### הבנקים הקואופרטיביים

האגודה הראשונה שנוסדה בשם „האגודה הקואופרטיבית לאשראי הדדי" קלטה בין חבריה לרוב את בעלי האחוזות, את הפקידות הגבוהה ואת הסוחרים הגדולים, יהודים כנוצרים. ואם כי אגודה זו לא סגרה דלתותיה בפני „עמך" מכל הלאומים — כי לפי התקנות אי אפשר היה לנהוג במידת ההפליה — בכל זאת הפוליטיקה הפיננסית של ההנהלה היתה להצר את צעדי „עמך" יהודי במתן אשראי, למרות שבין חברי המועצה נמצא גם נבחר מבין היהודים. עוד יותר הורגשה השאיפה הזאת להסתגרות רק בין חוגים מיוחסים, בבחירת הפקידים הדרושים. בצוות הפקידים של מוסד כספי זה, שמנה יותר מ„מנין" לא היה אף יהודי אחד, על אף מספרם הניכר של חברי האגודה היהודים. דבר זה בא כתוצאה מהיחס האנטישמי של מנהל־החשבונות הראשי בילצקי (פולני) שנתמך על ידי חברי ההנהלה הנוצריים. רק לאחר מותו של האנטישמי בילצקי הנ"ל, ובייחוד עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, כשאחדים מן הפקידים הנוצריים גוייסו לצבא, באה ההזדמנות גם ליהודים לבוא בקהל הפקידים.

כאשר החוגים הרחבים של התושבים נוכחו לדעת, כי האגודה הקואופרטיבית הנ"ל אינה עומדת לשירות „עמך" עמדו ויסדו את האגודה השניה לאשראי־הדדי, שפתחה את שעריה בפני החנווני, בעל המלאכה, הפקיד הזעיר, מהעיר ומהסביבה. חברי ההנהלה והמועצה וכן צוות הפקידים, היו כולם יהודים. האגודה קלטה מספר גדול של חברים מכל החוגים, יהודים כנוצרים. בכלל יש לציין כי היחסים בין הלאומים בעיר במגע־ומשא היום־יומי היו מהמתוקנים וזה התבטא גם בהרכב המוסדות, כאמור למעלה.

### חברת ביטוח

בעירנו פעלו חברות־ביטוח פרטיות, שמרכזיהן היו בפטרבורג ובמוסקבה והיו להן סוכנויות בקמיניץ, אשר מנהליהם היו רק יהודים. אבל היו רבים, שלא יכלו לעמוד בתנאי־התשלומים של חברות פרטיות, והיה צורך לדאוג לקיום משפחות מסוג זה במקרה אסון. למטרה זו נוסדה בשנת 1912 „החברה לעזרה הדדית למקרה מות". אף חברה זו שימשה דוגמא של יחסים טובים בין כל חלקי האוכלוסיה ולהנהלתה נבחרו יהודים ונוצרים וכן לועדת הביקורת.

## ב. החיים הרוחניים והחברתיים

### סופרים

כאמור למעלה היתה האוכלוסיה בקמיניץ מעורבת לאומים שונים, אך בכל הזמנים היו היהודים בה 40—50 אחוז משל התושבים. עד המחצית השניה של המאה ה־19 היתה שפת־הדיבור של היישוב היהודי רק אידיש, ברם ה„רביזיה" משנת 1847 יודעת כבר לציין, כי בתוך האוכלוסיה היהודית בת 16112 נפשות, רק תשעים ותשעה לא דיברו אידיש — בסוף המאה גדל והלך מספר היהודים, שידעו גם שפות אחרות. לפי הנתונים הסטטיסטיים מאותו זמן, היו אז בין יהודי קמיניץ 24 אחוז יודעי רוסית ועוד כ־14 אחוז יודעי שפות אחרות.

בשנות ה־60—70 של המאה הקודמת ישבו ופעלו בקמיניץ הסופרים שלום יעקב אברמוביץ („מנדלי מוכר־ספרים) וא. ד. גוטלובר. בשנת 1857 נולד בה מי שהיה ידוע אחר־כך בשם הבארון דוד גינזבורג. כן היו מילידי קמיניץ הפרופסור פישל שניאורסון ז"ל ומנחם פוזננסקי ז"ל.

מהדור המאוחר יותר יש לציין את המורה והסופר שלמה שפאן ז"ל (יליד ירמולינץ), שקיבל חינוכו הכללי בעירנו, אף למד באוניברסיטה שנוסדה בה בימי השלטון האוקראיני, וייבדלו לחיים ארוכים המורה והסופר אהרן אשמן והמורה והמשורר אברהם רוזן.

### החסידות והפראנקיזם

בשכנה על גבול גאליציה וואלאכיה־מולדאביה, היתה העיר פתוחה להתקפות ומלחמות מצד שכניה הקרובים והרחוקים, ואף להשפעות רוחניות. מאידך, המאות הי"ז והי"ח היו הקשות ביותר ליהדות פודוליה בכלל וליהודי קמיניץ במיוחד. השחיטות של שנות ת"ח ות"ט בידי הגייסות של חמלניצקי; המלחמות בין הפולנים והטורקים, שבתוצאתן נכבשה העיר בידי הטורקים ונמצאה תחת שלטונם בשנות 1672—1699, הטילו פחד גדול על היהודים ודלדלו מאד את מצבם הכלכלי. עם זאת התרחב חוג היחסים הכלכליים ויהודי פודוליה הגיעו בקשרי־מסחר עד לקושטא וסמירנה. מהם אף שלחו את בניהם לשם ללמוד אצל הרבנים הספרדיים. מהם שהושפעו מהלך־הרוחות הפסיבדו־משיחיים (השבתאיים) ומתורת הפראנקיסטים. במיוחד מצאו להם אנשי הכת הפראנקיסטית נקודת־אחיזה גם בעיירות הסמוכות לגבול: לאנצקורון, סאטאנוב ואחרות. מובן מאליו, שהרבנים וכל החרדים לדבר ה', לא יכלו לשבת בשלווה בראותם כי התורות החדשות, שהכילו גרעינים של נצרות, שובות נפשות שלומי־אמוני־ישראל החלשים ברוחם, והחלו לרדוף את אנשי הכת. אלה האחרונים חיפשו להם מגן אצל השלטונות הפולניים ואנשי הכמורה הקאתולית, עד שלבסוף נאלצו הרבנים להכנע לדרישת ההגמון דמבובסקי ולעמוד בוויכוח פומבי עם הפראנקיסטים. בתוצאות אותו ויכוח עלו על המוקד בקאמיניץ כאלף ספרי ש"ס.

סמוך לאותו זמן עלתה תנועת החסידות, שמייסדה ומחוללה היה ר' ישראל בעל־שם־טוב ז"ל. לתנועה זו, אשר עריסתה עמדה כמעט בשערי עירנו (הבעש"ט נולד בעיירה אוקופ

הסמוכה לקאמיניץ), היו בה הרבה תומכים ואוהדים. וכאשר כידוע, אחרי הסתלקותו של הבעש"ט ותלמידיו הראשונים נתרבו „חצרות" ה„רביים" משני עברי הגבול. היו גם מיהודי עירנו שהיו נוסעים לרבותיהם שמעבר לגבול, והיו „רביים" שבאו מזמן לזמן אל חסידיהם בקאמיניץ.

רוב האוכלוסיה היהודית בעיר היה מן ה„מתנגדים", או יותר נכון מן האדישים לחסידות, והתנהגו בחייהם הדתיים לפי המסורת המקובלת. נוסח התפילה היה נוסח „ספרד" וכפי שמסביר זאת פרופסור בלבן בספרו „תולדות התנועה הפראנקית" (הוצאת „דביר" תל־אביב, תרצ"ד), היתה זאת בהשפעת יהודי ספרד אשר היגרו למדינות מזרח אירופה ובאו במגע עם היהדות בפולין, אוסטריה והונגריה.



הקתדראלה

## בזמן החדש

עם סיפוח פודוליה לאימפריה הרוסית בסוף המאה ה־18, השתנו גם החיים הרוחניים של היישוב היהודי. גם בתנאים החדשים היו היהודים מוגבלים בזכויותיהם כגון איסור ישיבה בכפרים, רכישת קרקעות, „נומרוס קלאוזוס" בבתי־הספר התיכוניים והגבוהים, ואיסור ישיבת קבע בערים מחוץ ל„תחום־המושב" וכו' וכו'. עם זאת נשבו רוחות חדשות והאידיאות של הזמן החדש השפיעו גם על יהדות רוסיה. יהודי קאמיניץ־פודולסק כמו בשאר ערי המדינה, לא הסתפקו עוד במתן חינוך מסורתי לבניהם ב„חדר" ובישיבה והחלו לשלוח את בניהם

לבתי־הספר הכלליים, יסודיים, תיכוניים ואוניברסיטאות. אחר הבנים בא גם תור הבנות.
כתוצאה מזה, גדל והלך מספר יודעי שפות רוסית ואחרות, בין התושבים היהודיים. באה הפגישה עם התרבות והספרות של העם הרוסי ושל עמים אחרים במערב אירופה. חדרה גם ההשפעה של תנועות חברתיות שונות בעמים ובישראל, החיים היום־יומיים של יהודי קאמיניץ, קיבלו צורה חדשה וגוון אחר, בעיקר בין הדור הצעיר, והחלה הסטייה מאורח־חיים מסורתי. למרות זאת, לא נראו בעירנו פרצות בחומת היהדות המסורתית (חילול שבת בפרהסיא וכדומה) עד לימי ההפיכה של שנת 1917.



מייסדי הסתדרות התלמידים הציונים „קדימה"

## „חיבת ציון והציונות המדינית

השפעה ניכרת היתה בעירנו לתנועת התחיה הלאומית בביטוייה הראשון — תנועת „חובבי ציון" — ויותר מאוחר לתנועה הציונית.

בראש „חובבי ציון" עמד עורך־הדין דוד שלייפר ז"ל, שהיה בזמנו בין מייסדי אגודת ביל"ו בחארקוב, אבל בגלל סיבות שונות לא עלה יחד עם חבריו הביל"ויים לארץ־ישראל ועסק בפרקליטות בעירנו.

„חובבי־ציון" בקאמיניץ לא הסתפקו רק באוסף דמי־חבר או תרומות מה„קערות", אלא היו ערים לשאלות הכלליות של התנועה והשתתפו באסיפות ובוועידות הכלליות של „הועד האודיסאי".

עם הופעת הספר „מדינת היהודים" של ד"ר בנימין זאב הרצל וכינוס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, הצטרפו, כידוע, רבים מבין „חובבי־ציון" לתנועה הציונית וביניהם גם רבים מבין „חובבי ציון" שבקאמיניץ. מאלה הקים דוד שלייפר את ה„חוג" הראשון לארגון ההסתדרות הציונית בקאמיניץ־פודולסק.

בדרך זו של „חוגים" נצטרפו לתנועה חברים נוספים וכן חברות („בנות ציון") מבין

אנשי המעמד הבינוני, משכילים ונוער, ובשנים 1904—1905 מנתה ההסתדרות הציונית בעירנו ששה חוגים. על כותב הטורים האלה הוטל אז מטעם הועד העירוני הכללי, שהיה מורכב מנציגי כל „החוגים" לארגן חוג נוסף בפרבר הפולני, בעיקר מקרב הנוער המקומי.

הצטיין ביותר „החוג השלישי", שרוב חבריו היו אנשים משכילים, יודעי עברית ושוחרי הספרות העברית, צעירים בגיל 20—25 בני משפחות פחות או יותר מבוססות מבחינה כלכלית. הם הצטיינו בפעילות ובאקטיביות נועזת.

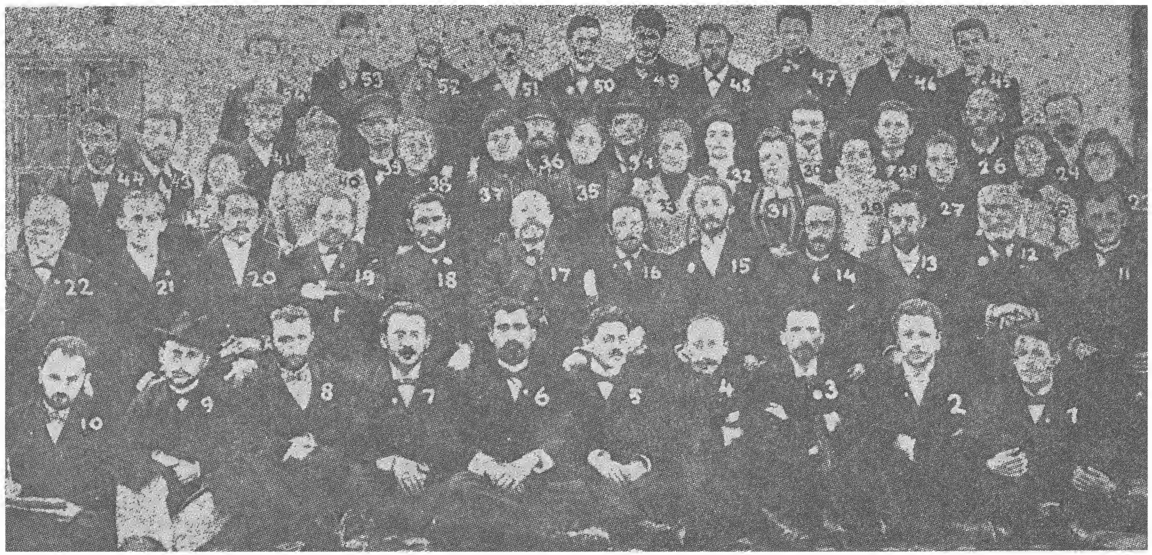
על כל ה„חוגים" היתה ניכרת השפעתו של דוד שלייפר, שהיה לראש־המדברים בהסתדרות הציונית ואף בציבוריות היהודית בעיר, פרט לאנשי האינטליגנציה המדופלמת, שראו עולמם ברדיפה אחרי הרווחים ממקצועותיהם והנאותיהם הפרטיות וכמעט שלא לקחו חלק בעבודה ציבורית. הללו (להוציא בודדים מביניהם.), היו חדורים רוח ההתבוללות והביטו על שלייפר כעל בלתי־נורמלי, שלמרות עיסוקו וטרדותיו כעורך־דין מומחה במשפט האזרחי ומפורסם בכל הפלך, התמסר לעבודה הציונית ולעסקנות ציבורית אחרת. בעבודתו למען האידיאל הציוני נעזר דוד שלייפר בציוני נאמן ומסור כמוהו מר ישראל גולדמן ז"ל, ששימש שנים רבות כמזכיר ההסתדרות הציונית שבעירנו.

כידוע, התנהלה כל העבודה הציונית בשנים הראשונות לקיום התנועה, על־ידי מוסד „המורשים". ההסתדרות הציונית בקאמיניץ פודולסק עם כל יתר ההסתדרויות בפלך פודוליה ובפלך בסרביה, לרבות מחוז חוטין, נמצאו בחוג פעילותו של המורשה, חבר הועד הפועל ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן ז"ל, אשר מקום מושבו היה בקישינוב. ברם, כנראה, אי־אפשר היה להסתפק בניהול העבודה הציונית מהמרכז בקישינוב, ולפיכך נבחרה קאמיניץ פודולסק כמקום המתאים לכך ובה התקיימה בשנת תרס"ב הועידה הגלילית הראשונה. מראשי הציונים השתתפו בה ד"ר ש. בנדרסקי, ד"ר י. ברנשטיין־כהן, מנחם שיינקין ועוד. מתוך 24 צירי הועידה, היתה קאמיניץ מיוצגת על־ידי 8 צירים ובראשם עורך־הדין ד. שלייפר ומרק נודלמאן.

קאמיניץ פודולסק שלחה את ציריה גם לקונגרסים ולועידות ציוניות אחרות. בועידה השניה של ציוני רוסיה במינסק בשנת תרס"ב השתתף כציר מקאמיניץ ד. שלייפר; בועידה השלישית בהלסינגפורס (1906) ייצג את קאמיניץ ישראל דראכלר, שהשתתף כציר מעירנו גם בועידה הרביעית בהאג (1907) וכן בקונגרס הציוני השמיני שם באותה שנה. בקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג (1909) ייצגו את קאמיניץ ישראל דראכלר וישראל גולדמאן.

## כ׳ תמוז הראשון

הייתי אז נער בן חמש־עשרה ועד היום שמור בזכרוני אותו יום מר ונמהר שבו הגיעה הידיעה על פטירתו של ד"ר הרצל. והעיר קאמיניץ היהודית על כל חוגיה ומעמדיה, דתיים וחפשיים, ציונים ושאינם־ציונים, היתה שרויה באבל כבד. באותו יום נקראה אסיפת־אבל לשעות התפילה מנחה ומעריב בבית־כנסת החייטים, הגדול והמפואר ביותר בעיר. הידיעה



ועידה ציונית גלילית

על מותו של ד״ר הרצל ועל האסיפה התפשטה במהירות בכל פינות העיר ואף לעיירות הקרובות הגיעה, וזמן רב לפני השעה המיועדת החלו המונים לנהור לרחוב פורלייסקי בו היה בית־הכנסת. לאסיפה באו רבים לא רק מן הציונים אלא סתם יהודים „מכל ימות השנה״, אוהדים לציונות ואף מתנגדים לה; באו רבים מחוגי האינטליגנציה שעד עכשיו לעגו ל„חלומותיהם״ של הציונים, באו גם מאנשי השלטון המקומי. איני זוכר אם ההסתדרות הציונית הכריזה על ביטול־מלאכה וסגירת החנויות, אבל באותן שעות של האסיפה היו רחובות העיר שוממים, כי כל בתי־המלאכה והמסחר נסגרו לאות־אבל. האולם הגדול של בית־הכנסת היה צר מהכיל את כל הקהל ורבים עמדו בחוץ.

### בימי פולמוס אוגנדה וההפיכה הראשונה ברוסיה

הפולמוס הגדול בתנועה הציונית בשאלת א:גנדה — ארץ־ישראל, מצא את ביטויו אף בקמיניץ־פודולסק. ברם מספר הנוטים לרעיון הטריטוריאליסטי היה מיצער מאד בקאמיניץ ורוב אנשי התנועה הציונית בעירנו נשארו נאמנים לארץ־ישראל ותמכו ב„ציוני־ציון״.

לא הספיקה התנועה הציונית לרפאות פצעיה לאחר ויכוח אוגנדה, ובאו ימי ההפיכה הראשונה ברוסיה, באוקטובר 1905. הצאר ניקולאי השני הכריז על מתן קונסטיטוציה, שתאפשר לעם לקחת חלק בהנהלת עניני המדינה, על־ידי שליחיו לפרלמנט הרוסי הראשון — ה„דומה״. האוכלוסיה היהודית תלתה הרבה תקוות במערך־החדש שבא למדינה, ויחד עם שאר התושבים שמחה להפיכה וציפתה לימים טובים. ברם שמחה זו לא ארכה הרבה זמן. כמעט למחרת היום של מתן הקונסטיטוציה התחוללו מהומות ופוגרומים שאורגנו על־ידי ה„מאה השחורה״ בחסות המשטרה, וכ„שעיר לעזאזל״ נבחרו היהודים. במשך 2—3 ימים, נערכו פוגרומים בעשרות ערים ועיירות, נשדד רכוש יהודי ואף נפלו קרבנות לא מעטים. בקאמיניץ־פודולסק השתוללו פורעים שגוייסו מבין הגויים שבפרברי העיר ועליהם נוספו מספר „קאצאפים״, שהובאו במיוחד ממרכז רוסיה. אמנם, הפוגרום בקאמיניץ התבטא רק בניפוץ שמשות במספר בתי־יהודים וביזת כמה דוכני־מכירה בשוק ולא היו קרבנות בנפש, אולם היהודים הסתגרו בבתיהם עד יעבור זעם...

### ה„בירז׳ה הפוליטית״

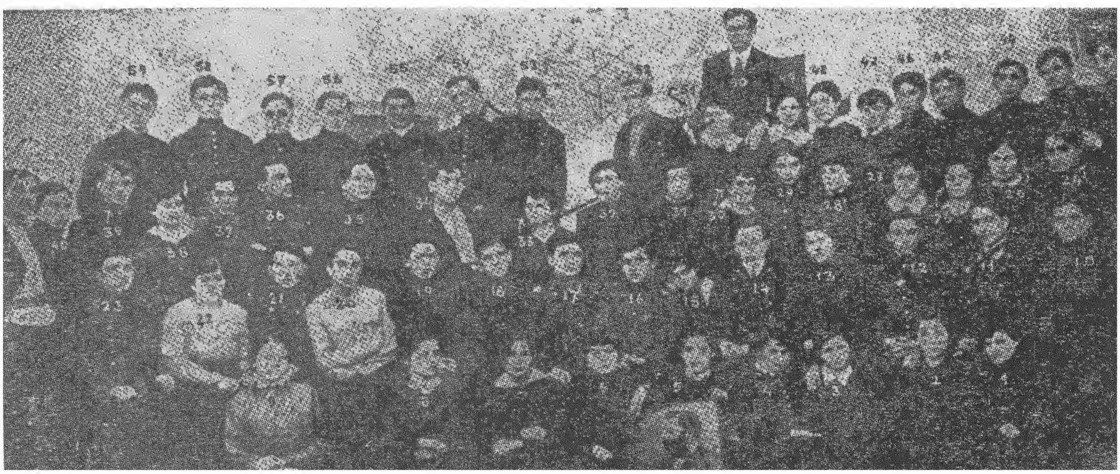
המפלגות הסוציאליסטיות שעבדו עד כה במחתרת יצאו לאור־היום והחלו לנהל תעמולה רחבה בכתב ובעיקר בעל־פה בין כל חיגי האוכלוסיה, לרבות הנוער והשכבות העמלות. כדי שלא יצטרכו לשכור אולמות מיוחדים לאסיפות, קבעו להם מקום־מיפגש ברחובות בשעות הערב לאחר שהפועלים והפועלות גמרו את עבודתם. תועמלני המפלגות היו „תופסים״ את הפועלים בדרכם מן העבודה ומנהלים אתם שיחות־הסברה על מהות הפרוגראמה והאידיאלים שלהם ועל הזכויות הדמוקראטיות שהוכרז עליהם בקונסטיטוציה. מקום־המיפגש היה ידוע בשם ה„בירז׳ה״ (בורסה).

המפלגות שפעלו ב„בירז׳ה״ היו: המפלגה הסוציאל־דמוקרטית, הסוציאליסטים־הריבר־לוציונרים, האנארכיסטים ו„פועלי־ציון״. לכל מפלגה היתה ה„בירז׳ה״ שלה על אחת מארבע המדרכות הרחבות של הככר המרכזית בעיר.

### הגרעינים הראשונים של „צעירי ציון"

בימים ההם, החלו להתקבץ ולהתארגן צעירים מבין שורות העובדים והנוער הלומד, שחיפשו בציונות לא רק התגשמות השאיפה למדינה יהודית ככל המדינות, אלא אף שאפו למדינה של צדק סוציאלי. באותו זמן הגיע לעירנו שליח מאודיסה, בחור צנום, שחור־שער, ולו עינים עמוקות חודרות, לבוש „רובשקה" שחורה ואבנט, כבן 18—19, שעשה רושם רב על כל מי שנפגש עמו. הצעיר הזה היה חיים גרינברג ז"ל.

חיים גרינברג בא אז להרצות על ענייני התרבות והספרות העברית, עם זאת לא משך ידו גם מהשאלות הפוליטיות ועמד בכבוד בוויכוח ער וממצה עם מתנגדי הציונות. כוח דיבורו המזהיר והמשכנע (דיבר ברוסית), הופעתו האצילה ודרכי הוויכוח הרעיוני הטהור כבשו לבות כל שומעיו, ובעיקר של הנוער. בביקורו זה זרע חיים גרינברג את הגרעינים הראשונים של תנועת „צעירי־ציון" בעירנו.



אגודת תלמידים ציונים „קדימה" ב־1918

## ג. בין שתי מהפכות 1905—1917

### „עבודת ההווה"

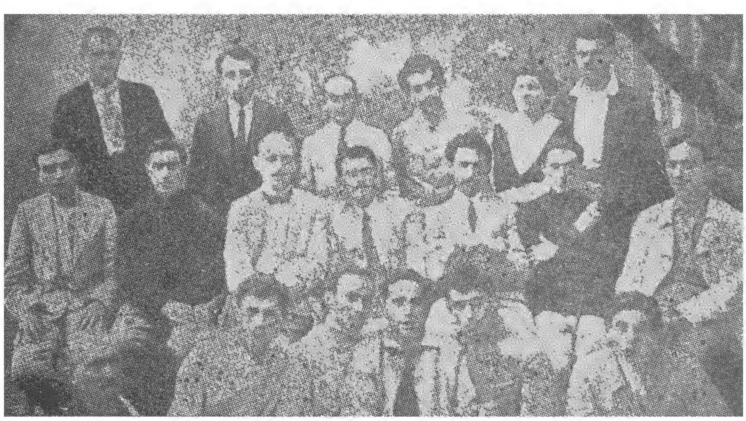
לאחר ועידת ציוני רוסיה בנובמבר 1906 בהלסינגפורס (פינלנד), בה נתקבלה „הפרוגרמה ההלסינגפורסית" בדבר „עבודת ההווה", ושבה השתתף כציר מטעם ציוני קמיניץ־פודולסק ישראל דרכלר, הוגברה הפעילות הציונית גם בעירנו. נוסד הבנק העממי, הוסבה תשומת־לב מיוחדת לחיזוק בית־הספר לבנות של הגב' ס.ל. בלובשטיין והוקם גם „הקלוב היהודי", שמתפקידו היה לקרב את האינטליגנציה המתבוללת לתנועה הלאומית ולרעיון הלאומי. בקלוב זה בוצעו פעולות תרבותיות שונות ובו נמצאה גם ספריה בת 3000

כרכים בשפות רוסית, אידיש ועברית. ההסתדרות הציונית נתנה דעתה גם לעניני ה„תלמוד־תורה״ בפולסקי פולבריק, אשר עד השנים 1905—1906 נמצא במצב עלוב מאוד. עובדה תכנית־לימודים חדשה, שכללה גם לימוד השפה הרוסית וחשבון וכן שיעורים למלאכה. תלמידים בני־עניים קיבלו גם הלבשה והנעלה. הציונים דאגו גם לשיפור המוסד „הכנסת־אורחים״ ולהרחבתו.

כך זרמה הפעילות הציונית בעירנו בשני אפיקים: העבודה הציונית הרגילה למען חינוך ההמונים להכרה לאומית־ציונית ולאוסף־כספים למוסדות ולקרנות התנועה; והטיפול במוסדות הציבוריים המקומיים.

בועידת הלסינגפורס נבחר ועד מרכזי, שמקום מושבו היה בוילנה. ברם, לקמיניץ בפרט ולפודוליה בכלל, היתה זיקה ארגונית ורוחנית גם למרכז האודיסאי בראשותו של מ. מ. אוסישקין. בשנת 1907 נשלח לקמיניץ מאודיסה הסופר והפובליציסט הציוני הנודע א. מ. בורוכוב (ברכיהו), כדי לארגן כאן, בועידה פלכית של ציוני פודוליה, מרכז פעיל לכל הפלך. בועידה זו נבחרו לועד־הפלך: דוד שלייפר, ישראל גולדמן וישראל דרכלר מקמיניץ פודולסק, מנשה אלטמן מבאלטה, שלום אלטמן מז׳בניץ, צבי איסרזון מויניצה ויוסף בלנק מדוניביץ.

הועד נכנס ראשו ורובו לעבודה והוכנסה רוח־חיים בכל התאים המקומיים של ההסתדרות הציונית בפודוליה. הקשרים עם שני המרכזים — וילנה ואודיסה — נתנו אותותיהם ועזרו בהרבה להעמיד את העבודה והתעמולה על רמה גבוהה, וקמיניץ היתה התובעת וגם הנתבעת לכל מיני פעולות, לרבות פעולות תרבות. ואמנם, שנת 1908 היתה עשירה באירועים תרבותיים בקמיניץ. בקיץ אותה שנה ביקרו בעירנו הסופרים הנודעים שמעון פרוג ולייב יפה, ובהשתתפותם התקיימו בתיאטרון העירוני שני נשפים ספרותיים, שמשכו אליהם הרבה ציונים ויהודים סתם גם מערי־השדה. מטעם הועד המרכזי בוילנה ביקר בקמיניץ חברו ד״ר דניאל פסמניק. בשלהי־קייטא של אותה שנה בא לעירנו הסופר שמריהו גורליק, חבר



קבוצת ציונים מקמיניץ וסביבתה שנאסרו בועידה הציונית במוהילוב־פודולסק בשנת 1920

מערכת „דאס אידישע פאלק" בוילנה. גם אנשי ה„בונד" ו„פועלי ציון" התייחסו לביקורו ברצון, כאל סופר הכותב אידיש וכמרצה על ענייני ספרות ולא כנואם ציוני.

כל הפעולות הללו של האורחים סודרו ברשיון מטעם הרשות המקומית (המשטרה). לשם הסוואה על מטרת בואם של „אורחים" אלה נבחרו נושאים „נייטראליים" להרצאותיהם. יחד עם זאת נתקיימו באותו זמן בחשאי ישיבות וכינוסים של ציוני קמיניץ והסביבה, בהם דנו בשאלות ארגוניות ובעניינים מעשיים יום־יומיים.

והנה ביום בהיר אחד, בחול־המועד פסח תרס"ט (אפריל 1909) הופיעה — כנראה, על פי מלשינות של מישהו מ„שונאי־ציון" — הז'נדרמריה בדירתו של מזכיר הועד הפלכי, ישראל גולדמן ז"ל, ערכה חיפוש ממושך ומדוקדק, והחרימה את כל החומר שהיה קשור בפעולות הועד הציוני של הפלך. הפעם הסתפקה רק בזאת. כעבור ימים אחדים הוזמן י. גולדמן למשרד הז'נדרמריה ונדרש לתרגם לרוסית את כל החומר שנלקח ממנו בזמן החיפוש. תרגום החומר נגמר כעבור שנה, ובניגוד לדעת הז'נדרמריה, שיש לבטל את הענין, מצא חוקר בית־המשפט המחוזי לנכון להגיש תביעה נגד הועד. ואמנם המשפט נתקיים בבית־הדין המחוזי בקמיניץ־פודולסק בקיץ 1911, ותודות להגנתו של עורך־הדין המקומי ד. שלייפר יצאו כל חברי הועד זכאים.

בקשר ל„מלחמת־השפות" שהתנהלה באותה תקופה ברחוב היהודי, בין עברית לאידיש, הוזמן להרצות בעירנו זאב ז'בוטינסקי, ששמו הלך לפניו כנואם מזהיר וכפובליציסט כרוך־כשרון. הרצאתו על „לשון ותרבות יהודית", שנתקימה באולם התיאטרון העירוני משכה קהל עצום ורבים מהבאים נשארו בחוץ. בגמר ההרצאה הראשונה הוזמנו נציגי ה„בונד" ו„פועלי ציון" ושאר המפלגות השמאליות, לעלות על הבמה ולהתוכח עם המרצה, אך הנצחון הגדול שהנחיל המרצה לענין העברית הרתיע אותם ואף אחד מהם לא העז לבקש רשות הדיבור, ולהרצאתו השניה של ז'בוטינסקי על אותו נושא לא הופיעו עוד. בכרוז שהוציאו מפלגות אלו במשותף העלילו על הציונים, שכאילו הזמינו בכוונה תחילה את המשטרה והבולשת כדי ללכוד ברשתה את נציגי ה„פרולטריון" כשיעלו על הבמה להתווכח עם ז'בוטינסקי, אך דברי־העלילה לא מצאו כל הד ונצחונם של הציונים וה„עבריים" היה מלא.

בין שאר הפעולות מן הראוי לציין את שני נשפי־הפורים, שנערכו במסגרת „השבוע הארצישראלי". תודות לנשפים אלה, שעברו בהצלחה רבה, הורמה קרנה של הציונות בעיר.

### ראשית מלחמת־העולם הראשונה

בהיות עירנו קרובה מאוד לגבול אוסטריה־הונגריה, היתה היא הראשונה לטעום את טעם המלחמה ומוראותיה. ואמנם ביום 5 באוגוסט 1914, נתקבלו בעיר ידיעות מוסמכות שהצבא האוסטרי חצה את הגבול, נמצא כבר על הטריטוריה הרוסית ומתקרב לקמיניץ. ותיכף גם הורגש הדבר: האויב, שנמצא כבר בטווח־הירי מתותחי־שדה החל להפציץ את העיר, בחשבו שבעיר נמצא צבא רוסי. ההפצצות נמשכו בהפסקות קלות. בו ביום נכנסו החיילים האוסטרים, לרבות גדוד הונגרי, ועברו בסך ברחובות הראשיים בעיר.

עבור פעולות־האיבה של הצבא הרוסי הנסוג, הוטל על העיר עונש בסך 300,000 רובלים בכסף או בשווה כסף, וכן הספקת כמויות מסויימות של מזונות ומיצרכים שונים לצבא. את זאת דרש הצבא לספק עד שעה 9 בבוקר למחרת היום, אחרת ימשיך בפעולותיו נגד העיר. ראש־העיר הפולני ושנים מ„פני" העיר היהודים נעצרו כבני־ערובה למילוי הדרישה.

כל הלילה היו התושבים מודאגים שמא לא ייאסף הסכום הדרוש, ולמחרת בבוקר כשראו שבני־הערובה עוד לא שוחררו, התחילו רבים לעזוב את העיר.

כעבור ימים מספר יצאו הכובשים את העיר ונכנסו הקוזאקים. זה היה בשבת וכצאת היהודים מבתי־הכנסת קיבלו הקוזאקים את פניהם בקללות ובמכות־מגלבים ולאחר שפרקו זעמם על ראשי־היהודים המשיכו דרכם לעבר הגבול, לגאליציה. החיים בעיר חזרו למסלולם הרגיל והפליטים החלו לשוב.

### „פנים חדשות"

בשנות המלחמה סבלו במיוחד תושבי העיירות הסמוכות לגבול ולחזית, ורבים מהם עזבו את מקום מגוריהם מדורי־דורות ועברו למקומות־ישוב אחרים. כך התהווה זרם פליטים ניכר מאוד, שתבע את עזרתם של המוסדות היהודיים המרכזיים בעיר הבירה: „יקופו", "אוזע", „אורט" ועוד. במינהלות של המוסדות האלה היתה יד המפלגות השמאליות, האנטי־ציוניות, על העליונה ורוב האנשים שנשלחו לריכוזי הפליטים היו מ„שלהם". גם לעירנו נשלח כבא־כוח מר אליהו ג ו מ י נ ר, עורך־דין מוילנה ואיש הציונים־הסוציאליסטים. אדם בעל־מרץ, כושר ארגון ונואם דינאמי, אבל יחד עם זאת „שונא־ציון" מובהק ועוד יותר שונא ציונים לכל גווניהם. הוא הופיע בקמיניץ בשנת 1915 בעיצומה של המלחמה ו„שלטונו" הגיע גם לערים ועיירות אחרות שבמחוזות קמיניץ ואושיצה. ומכיוון שבידו היתה „המאה" השתדל שלו תהיה גם „הדעה". כאיש מפלגה שאף להגדיל ולהאדיר את כוחות השמאל בעירנו, כדי ליצור לעצמו עורף ציבורי בעל השפעה. ואכן, סביבו התרכזו כל הכוחות האנטיציוניים בעיר: „פועלי־ציון", „הבונד" ו„פאלקס־פארטיי", שבדרך כלל לא מנו בשורותיהם מספר גדול של חברים או אוהדים, אבל כולם חדורי רוח „האידישיזם" הלוחם. בריכוז אנטיציוני זה התבלטו גם העורך־דין יעקב ק ר י י ז, שסיגל לעצמו את רוח העממיות של עסקן ציבורי הקרוב ל„פאלקס־פארטיי", וישראל ד ר כ ל ר (אחיה של שרה דרכלר, שנפלה חלל על הגנת תל־חי), שבעבר ייצג את ההסתדרות הציונית בועידות ובקונגרסים. לפי מקצועו היה מורה לעברית, אך יחד עם זאת סיגל לעצמו תורת האידישיזם והתקרב ל„פועלי־ציון" ונעשה דברם. בתור איש־ציבור רציני, בעל מזג שקט והליכות נעימות עם הבריות היה מקובל על כל החוגים, לרבות חבריו לשעבר בתנועה הציונית. מאנשי „הבונד" הבודדים והספורים התבלטו ש. ב ו ג ר ד ופייבוש מ ו ר ג נ ש ט ר ן, ומהציונים הסוציאליסטים — משה ס י ס ט ר (כעת ד"ר מ. סיסטר, חוקר ומרצה לתנ"ך בסימינר הקיבוצים בארץ), שהיה מתנגד חריף לתנועה ולהסתדרות הציונית בהופעותיו הפומביות על הבמות המפלגתיות, יחד עם א. גומינר, חברו.

גם במחנה הציוני הופיעו כוחות חדשים ורעננים. עם גירוש יהודי ז'בניץ שעל הגבול האוסטרי, בגזירת המפקד הראשי של הצבא הרוסי ניקולאי ניקולאייביץ, בא רוב המגורשים

לקמיניץ הסמוכה. אנשי ז׳בניץ התערו מהר בחיים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של מקום מושבם החדש, והכניסו זרם דם חדש בחיי הקהילה היהודית. בעיקר הצטיין הדור הצעיר שבהם, אשר גדל וחונך באווירה של עבריות וציונות במקום מוצאו והמשיך גם פה פעילות בשטח זה. הכח היוזם והמדרבן לכל פעילות תרבותית זו היה אחד מצעירי ז׳בניץ יהושע זלצמן (מלחי), או כפי שקראו לו אז — שיקה זלצמן, שהיה חניך הגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב וחזר הביתה לחופשתו השנתית ולרגל המלחמה לא יכול לשוב לארץ־ישראל. י. זלצמן זה הצטיין בטמפרמנט חם ובכשרון פולמוס של נואם עממי, שהתבלט ביותר בשנים שלאחר ההפיכה של שנת 1917 בויכוחיו מעל במות ציבוריות נגד המפלגות האנטיציוניות. הוא היה גם מחולל הרעיון של „המתנדבים בעם" (ארגון של „החלוץ") ומארגנו של חוג הנוער,



קבוצה ראשונה של חברים מקמיניץ בקרית־ענבים

שהתרכז מסביבו ב„בית־העם", יציר כפיו. מכאן יצאו גם הכוחות הצעירים, שדבקו ברעיון החלוציות והיו בין חברי הגרעין שעלו לארץ־ישראל בשנת 1920 ויסדו יחד עם חלוצים יוצאי העיר פרילוקי, את הקבוצה „קרית ענבים" בסביבת ירושלים.

ברם, לא רק הדור הצעיר של פליטי ז׳בניץ התערה בחיי האוכלוסיה היהודית בקמיניץ. גם הקשישים שביניהם ובראשם העסקן הותיק שלום אלטמן ז"ל, לקחו חלק פעיל בחיי קהילתנו.

, באותן השנים דרך כוכבו של מאיר (מוני) זק, מי שהיה אחר־כך מנהלה הכללי של הלשכה הראשית של הקרן־הקיימת לישראל בירושלים, בשם מאיר האזרחי. הוא התבלט כנואם ציוני מוכשר והיה מן המעטים, שנשארו במסגרת ההסתדרות של הציונים הכלליים כל ימי חייו.

בזירה הציבורית הופיעו בימים ההם גם כוחות צעירים שהשתייכו לצעירי־ציון והם: זלמן פרטקין (יליד פרילוקי), שנודע בארץ בשם זלמן פורת, מנהל ברית הפיקוח של הקואופרציה החקלאית ופעיל בשליחות עליה ב׳; המורה הסופר אהרן אשמן (יליד בלין); מנדל גולדשטיין, שגמר פקולטה למשפטים והצטיין בכח־דיבורו ועטו; ישראל בשירובקר

(יליד לאנצקורון), מורה עברי, הידוע בארץ בשם י. בר־שירה, עורך־דין ומרצה למשפטים בשלוחה התל־אביבית של האוניברסיטה העברית בירושלים; יעקב שריר, מנהל חברת הבטוח „ציון" בארץ ועומד בראש איגוד החברות לביטוח בארץ; י. א. ויסמן (כעת בר־לוי), האידישאי היחיד במחנה הציוני ובמפלגה „צעירי־ציון" בקמיניץ; אטי־הדסה לרנר (ילידת ז'בניץ), גננת, בעלת נפש עדינה ואינטליגנציה מפותחת.

כן הופיעה אז לראשונה מפלגה דתית לא־ציונית, „אחדות ישראל", שאיגדה ואיחדה את החוגים הדתיים בעיר, ממתפללי בתי־הכנסת ובית־המדרש, בראשותו של ר' לייב קליי־דרמן, בעל בית־חרושת לבירה.

## חינוך ותרבות

בשנים האחרונות של המלחמה (1915—1917) גבר המאבק בין הציונים למתנגדיהם והפעם לא רק למען ערכים אידיאולוגיים מופשטים, אלא גם על ענייני כספים שנתקבלו ממוסדות העזרה המרכזיים. כספים אלה נועדו לא רק לצרכים חמריים אלא גם לדברים שברוח: החזקת גני־ילדים, בתי־ספר ופעולות תרבות שונות.

בשנות 1900—1902 נוסדו בעירנו שני „חדרים מתוקנים". מהם רק אחד החזיק מעמד 3—4 שנים. טוב מזה היה גורלו של בית־הספר לבנות על שם ס. ל. בלובשטיין, בתו של „הרב מטעם", שנוסד בשנת 1902 והתקיים עד שנת 1916 בערך.

בשלהי מלחמת־העולם הראשונה נוסדו בעירנו מטעם „התרבות" המקומית שני בתי־ספר עבריים בשם „תושיה" ו„מולדת". בשדה החינוך העברי פעלו אז המורים: אהרן אשמן, אברהם רוזנצווייג (רוזן), ישראל בשירובקר (בר־שירה), חיים שרייברמן (שריג) ואחרים. נוסדו גם שני גני־ילדים עבריים, בהנהלתן של הגננות אטי־הדסה לרנר ובת־שבע חת.

## „בית־העם" ו„קדימה"

שלוש השנים האחרונות שלפני הפיכת פברואר עמדו בסימן של פעילות ערה בין כל החוגים בציבור היהודי בעיר, ובעיקר בשדה התרבות בין הנוער. כל חוג וחוג פעל לפי יכולתו ולפי השגותיו. נוסף על שני בתי־הספר העבריים הנזכרים, שטופחו באהבה ובמסירות על ידי מוריהם ומנהליהם, יסדו גם החוגים השמאלניים בתי־ספר משלהם באידיש. אף הדור המבוגר והמתבגר שבין הנוער, פרץ לו דרכים משלו ויצר לעצמו שני מוסדות חשובים: „בית־העם" ו„קדימה".

„בית־העם" נפתח באחד הבתים ברחוב דולגאיה ובו נתקיימו שיעורי־הערב לנערים ונערות בגיל 15—18, לעברית, לספרות עברית ולהיסטוריה, וכן הרצאות וויכוחים בשאלות הזמן ועתיד העם היהודי.

הנוער היהודי הלומד, חניכי הגימנסיות הרוסיות, מצא את מקומו בארגון „קדימה".

בכ״ה ניסן תרע״ו (1916) נוסדה ההסתדרות. גם כאן היה הכיוון לאומי־ציוני, ואם כי רוב השיחות וההרצאות התנהלו ברוסית, נלמדה בחוג זה גם השפה העברית. עם הפיכת פברואר של שנת 1917 הופיעה „קדימה״ כקבוצה ציונית מוגדרת והשתתפה בכל הפעולות הציוניות בעיר.



הסתדרות תלמידים „קדימה״

אחד מיוזמיו ומארגניו של החוג „קדימה״, היה הצעיר ישראל ב ר נ ד מ ן, כנר וילד־פלא בשדה המוסיקה, חניך הקונסרבטוריה בפטרוגרד, אשר מוצאו ממשפחת מוסיקאים. גם אחיו הקשיש ממנו יעקב, צ׳לסיטן, ואחותו עדה (כעת ברומברג), פסנתרנית, היו פעילים בחוג זה. במרץ 1917 נוסדו המקהלה והתזמורת בשם „קדימה״. מוסד זה בגלגולו החדש נעשה לילד־טיפוחו לא רק של מיסדו ישראל ברנדמן, אלא גם של הציבור היהודי הרחב בעיר. בשנת 1918—1920 הסוערות והנסערות, הופיעה „קדימה״ על במת הקונצרטים בכל המשטרים שבאותם הימים (הבולשביקים, האוקראינים, הפולנים), כן ניתן קונצרט מיוחד לכבוד משלחת הג׳וינט בהרכב הפרופסור פרידלנדר, מקס פיין ועוד ב־27.6.20.

בחודש נובמבר 1920, עם חידוש שלטון הבולשביקים בעיר, פסקה פעילותה של „קדימה״, שרוב חבריה עזבו את קמיניץ ועלו לארץ־ישראל. בארץ עוד נתנה „קדימה״ שני קונצרטים: אחד בהשתתפות המקהלה של גדוד־העבודה בפתח־תקוה, ואחד ביפו. חלק מחברי „קדימה״ שנשארו בקמיניץ, התארגנו בקבוצה מוסיקלית מקצועית והופיעו בקונצרט בראשית 1921. לאחר שאיש ייבסקציה הלשין עליהם בפני השלטון הבולשביסטי כעל ארגון ציוני „קונטר־רבולוציוני״, חדלה הקבוצה מלהתקיים.

## ד. במבוכת הזמן

**חילופי־משטר ופרעות**

בשנים הראשונות שלאחר מהפכת פברואר 1917 ברוסיה חלו חילופי משטרים, חדשים לבקרים. לפי ספרו של א. גומינר „א קאפיטעל אוקראינע" („פרק אוקראינה") התחלפו המשטרים בפרוסקורוב במשך השנתיים הראשונות למהפכה, שש עשרה פעם. אותו דבר היה גם בקמיניץ. מובן, שמזה סבלה כל האוכלוסיה האזרחית ובייחוד קהילות היהודים. שלטונם של גייסות שונים בהנהלת כל מיני הרפתקנים, אנשי יד ואגרוף, שחיי אדם היו הפקר בעיניהם, השרה על האוכלוסיה היהודית פחד מתמיד מפני פרעות. ואמנם לא היה זה פחד שוא. גל של פרעות עבר על יהודי אוקראינה ובסביבתנו פקד את הערים והעיירות: אורינין, דוניביץ, ז׳בנצ׳יק, וורבובצי, מורובני־קרילובצי, ירמולינץ, סולובקוביץ, קיטאיגורוד, קאפייגורוד, שאטאבה, וישובים אחרים. גל זה לא פסח גם על עירנו קמיניץ־פודולסק והגיע אליה בערב חג־השבועות (יוני, 1919). הפוגרום נמשך 3 ימים בהם השתוללו ההיידמקים של פטליורה בעיר ונעזרו על ידי אנשי המקום, שניצלו את שעת־הכושר כדי לגזול את הרכוש היהודי מדירות, חנויות ומחסנים. בפרעות אלה נהרגו כ־72 יהודים.

חיי־פחד ופרעות אלה השפיעו לא מעט להרעת מצבם הכלכלי והתרבותי של התושבים היהודים. בשל חילופי המשטרים ירד ערך המטבע וההמונים נתדלדלו, הדרכים נשתבשו והמסחר והמלאכה נתמעטו. אף־על־פי־כן היו אלה שנים של פעילות פוליטית וציבורית ערה, מצד כל המפלגות וכל החוגים.

מצד השלטון האוקראיני הוכרה הזכות לאוכלוסיה היהודית לארגן את חייה הקהילתיים



הנהלת הקהילה היהודית

על יסוד דמוקרטי. בקמיניץ נבחרו ועד הקהילה ומועצתה בבחירות דימוקרטיות לפי רוח־הזמן וחוקי־המדינה, שניהלו את כל ענייני הציבור היהודי בעיר. ועד־הקהילה שמש גם כתובת לעזרה לכל עסקני הציבור שבעיירות הסמוכות בעת צרתם.



ה„הגנה" בשנת 1909

„הגנה עצמית" ומשפט חומסקי

אחרי הפוגרום בקישינוב באביב 1903, התארגנו מספר ציונים צעירים, משכילים ובני „בעלי־בתים" והחלו לאסוף כספים כדי לקנות נשק קל (אקדחים), למדו את „המלאכה" כ„חובבים" ויצאו ידי־חובת „הגנה־עצמית". הפוגרום „הקל" בקמיניץ באוקטובר 1905, למחרת המהפכה הראשונה, הזכיר לנוער היהודי בעיר, כי אין להישאר שאננים ושלווים. ואז החליט החוג המצומצם של הציונים הצעירים להרחיב את המסגרת ולקרב את פשוטי־העם העמלים, סבלים, קצבים ונפחים לענייני ההגנה. בינתיים עברו שנים ולא היה כל צורך ב„הגנה עצמית". אלה שעמדו בראש הארגון התבגרו בינתיים והתפזרו למקומות שונים והעיר נשארה ללא „הגנה".

ברם, מצב הבטחון המעורער שהתהווה בגלל חילופי־השלטונות התכופים בשנות 1918—1919, חייב יצירת מסגרת כל שהיא של שמירה והגנה, והתושבים, בעיקר היהודים, ארגנו שמירת־לילה בכל בית. בזמן יותר מאוחר, התארגן ברשות העיריה גם כעין „משמר אזרחי". אנשי המשמר קיבלו גם מספר מצומצם של רובים מהמיליציה העירונית, אם כי לא כולם היו מאומנים ובקיאים בהלכות רובה ובשימוש בו.

והנה באחד מימי סוף חודש מאי 1919, הודיע יושב־ראש ה„רבקום" הבולשביסטי לאנשי המשמר האזרחי היהודים, כי לעיירה אורינין הסמוכה לקמיניץ נכנסו כנופיות

של היידמקים ועורכים שם פוגרום, והציע לאוכלוסיה היהודית לדאוג להגנת יהודי אורינין ולשלומם של יהודי קמיניץ כאחד, ולגייס את הנוער היהודי למטרה זו. גם מיהודי אורינין באה זעקה ודרישה, לבוא לעזרתם. מיד עברה הקריאה בין הנוער היהודי בעיר, ללא הבדל מפלגה והשקפה אידיאולוגית, להתנדב ולצאת לעזרת יהודי אורינין. מספר הצעירים שהתנדבו הגיע לשמונים—תשעים ואליהם הצטרפו כמה עשרות חיילים מ„הצבא האדום" ושני קצינים בראשם ואתם תותח־שדה אחד.

לא הספיקה הפלוגה להרחיק מקמיניץ כ־8 וורסטאות והנה הומטרה עליה אש עזה מתותחים, ומכונות־יריה. המתנדבים קיבלו פקודה להשתטח על האדמה ונתפתח קרב עז בין היהודים הצעירים שלא הורגלו לנשק ולמלחמה, לבין הצבא האוקראיני המנוסה בקרבות וברציחות, אשר גם עלה על המגינים במספר אנשיו. אולם במצב קריטי ונואש זה אזרו המתנדבים היהודים את כוחותיהם ועברו מהגנה להתקפת־נגד, והתגברו על ההיידמקים. תוצאות הקרב היו: 60 היידמקים נפלו הרוגים, פרט למספר הפצועים שנלקחו על ידי הצבא האוקראיני הנסוג, ומצד היהודים נפלו שנים, מהם אחד א ב ר ה ם  ק ו ר מ ן ז"ל (חבר צעירי ציון) ונפצעו שלושה.

כשחזרו המתנדבים עטורי נצחון לקמיניץ התברר, כי כוונת הבולשביקים בשלחם את הצעירים היהודיים לאורינין היתה, להשתמש בהם כ„בשר־תותחים" כדי להרוויח זמן לשם אבקואציה מן העיר. ואמנם לא ארכו הרבה שעות והעיר התרוקנה משליטיה הבולשביסטיים, שברחו בכיוון מזרחה.

ליהודים היה ברור, שאם תיכבש העיר שוב על ידי הצבא האוקראיני, לא יעברו אלה בשתיקה על המפלה שהנחילו הצעירים היהודיים להיידמקים וירצו להתנקם באוכלוסיה היהודית. ואמנם ערכו ההיידמקים את הפוגרום בקמיניץ, שהזכרנו לעיל, בראשית חודש יוני 1919.

רבים מהיהודים נמלטו מן העיר למקומות ישוב אחרים. בין אלה היה גם אלכסנדר (שורה) ח ו מ ס ק י, סגן־מפקד „המשמר האזרחי", שהשתתף ב„מסע אורינין" כמפקד המתנדבים, אך כעבור שבועיים חזר לקמיניץ ונעצר על־ידי הבולשת של פטליורה. הוא נאשם בכך, שעמד בראש כוחות של יהודים מזויינים ב„צבא־האדום", אשר לחם בחזית אורינין נגד הצבא האוקראיני, והענין נמסר לבית־דין צבאי.

המשפט התנהל בדלתיים סגורות. בראש ההגנה עמד גיסו של הנאשם, מ. א ל ט ר, עורך־דין מצויין ומוכשר מאד. בתור עדי הגנה הופיעו במשפט מטובי העסקנים שבעיר — יהודים, אוקראינים ופולנים. אך כל העדויות לטובת חומסקי לא הועילו והוא נידון למות על „פשער". ברם, משום־מה לא הוצא פסק־הדין לפועל מיד כמקובל במקרים כאלה, אלא הושהה זמן רב. בינתיים השתדלה ההגנה אצל ממשלת פטליורה לחון את הנאשם או לבטל את פסק־הדין ולברר את הענין מחדש. ואמנם חוגי הממשלה הכירו בצדקתו של חומסקי, אבל נתקלו בהתנגדות הצבא ששאף לנקמה.

בסופו של דבר היתה יד הממשלה על העליונה ואלכסנדר חומסקי שוחרר ממאסרו. העיר כולה, והיהודים בפרט, נשמו לרווחה.

## עזרת יהודי אמריקה

הדי הפוגרומים הנוראים הגיעו לחוץ־לארץ, אם כי יהדות אוקראינה הדוויה היתה מנותקת מהעולם הגדול. הקהילות, שסבלו מהפוגרומים יכלו לצפות רק לעזרה מועטת מחברות־העזרה המקומיות, שגם הן נותקו ממרכזיהן בפטרוגרד ובקיוב. עזרה מצערה מאד באה אמנם מהמיניסטריון היהודי בממשלה האוקראינית, אך ממשלה זו עצמה נדדה ממקום למקום והקשר עמה היה רופף ביותר.

ועד הקהילה בקמיניץ־פודולסק, שהיתה הקהילה הגדולה באזור, שימש כתובת, אשר אליה פנו לעזרה אנשי העיירות הקטנות שבמחוזות הקרובים, והקהילה נענתה להם במידת יכולתה. אולם האמצעים הכספיים של הקהילה היו מוגבלים מאוד ובקושי רב יכלה לקיים את מוסדותיה היא ולספק את צרכי האוכלוסיה המקומית.

והנה באותו הזמן הגיעו השליחים הראשונים של ה„ג'וינט" לבסרביה, שנמצאה אז תחת שלטון רומניה ומקישינוב בא לקמיניץ מר זליג שוחטמן (כעת ז. אליגון) כדי להקים ועד ציבורי שיטפל בהושטת העזרה מטעם ה„ג'וינט" האמריקאי. הואיל והועד הורכב רובו מהמפלגות: „אחדות", הציונים הכלליים ו„צעירי־ציון", הקימו מפלגות השמאל שנשארו במיעוט ועד נפרד מקביל. בחודש ינואר 1920 בא מבוקרשט ה„דלגט" הראשון של ה„ג'וינט" מר בקר, אשר הביא עמו סכום כסף גדול לעזרה, אולם התנה ששני הועדים יתאחדו ובהתאם לכך הורכב ועד חדש על יסוד פריטטי.

האמצעים הכספיים הגדולים של ה„ג'וינט" איפשרו לועד לנהל את עבודתו לטובת הנזקקים בכל הקהילות שבסביבה שסבלו מהפוגרומים, בהושיטו להם עזרה חמרים ורוחנית.

בחודש פברואר 1920 בזמן שלטון הפולנים בקמיניץ, בא שליח ה„ג'וינט" מוורשה. לאחר שיצאו הפולנים ושוב נכנסו האוקראינים הגיעו לקמיניץ שליחי ה„ג'וינט": מקס פיין והשופט פישר משיקאגו ואחריהם — פרופסור ד. פרידלנדר, משה כץ, וד"ר לב.

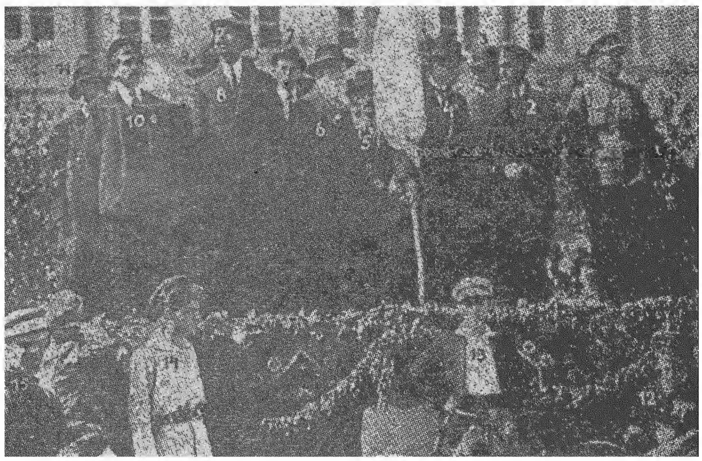
באחת מנסיעותיה של המשלחת על פני הישובים היהודים, התעכב פרופסור פרידלנדר עם חבריו בעיירה ירמולינץ, וביום י"ט בתמוז תר"פ נורו שם הוא וד"ר קנטור על־ידי סיירים של ה„צבא־האדום", שחשבו אותם לאנשי צבא פולניים.

כשנודע דבר האסון בוורשה ובאמריקה נפסקה העזרה מצד יהדות ארצות־הברית. הוועד המרכזי בקמיניץ המשיך בכל זאת זמן־מה בעבודתו. ברם בשובם של הבולשביקים לעיר בנובמבר 1920 החרימו את כל הכספים שנמצאו בידי הוועד המרכזי, ואת המיצרכים שהיו במחסני הועד חילקו בין חיילי ה„צבא־האדום" ואף בין האכרים שבסביבה. הוועד פוזר ועבודתו נאסרה.

## אורות מאופל

באותן שלוש השנים שלאחר ההפיכה הרוסית השניה (1917—1920), שנות מבוכה ויאוש, שנות מצוקה ופחד תמידי מפני הבאות, ידעה עירנו גם ימים טובים, ואחד מאלה היה יום „סן־רמו".

ב־24 באפריל 1920 אישרה ועידת־השלום בסן־רמו את זכויות העם היהודי על ארץ־ישראל והצהרת בלפור הוכנסה כסעיף בחוזה השלום בין המעצמות הגדולות וטורקיה. כשנתקבלה הידיעה בקמיניץ, כשבועיים לאחר־כך, הוחלט לחוג את המאורע בפומבי גדול וביום 12 במאי נתקיימו החגיגות ברוב פאר, ותהליכה המונית עברה ברחובות הראשיים



חגיגה לרגל אישור הצהרת בלפור בועידת סן־רימו בשנת 1920

של העיר. העיר היתה מקושטת בדגלים, פרחים, שטיחים ותמונות של מנהיגי הציונות העולמית: ד״ר הרצל, נחום סוקולוב, ד״ר וייצמן ואחרים. בתהלוכה השתתפו גם משלחות מהקהילות הסמוכות וכן חיילים יהודיים מהצבא הפולני, שחנה במקום.

לפנות ערב התכנסה בבית־העם על שם שבצ׳נקו אסיפה פומבית גדולה. האולם היה מקושט בדגלי תכלת־לבן ועל הבמה ישבו אורחים מכובדים שהוזמנו לאסיפה זו, ביניהם: מיניסטר־המדינה, פרופ׳ אוגיינקו, מ״מ ראש־המיניסטרים; המיניסטר היהודי פ. קרסני; ראש־העיר וסגנו; בא־כח ה„זמסטבה״; פרופסורים מן האוניברסיטה; עורכי העתונים היומיים ונציגי ממשלות מערב־אירופה.

אכן, מצב־הרוח ההגיגי של יום „סן־רמו״ לא נמשך הרבה זמן. בספטמבר אותה שנה חזרו לקמיניץ האוקראינים ובנובמבר כבשו את העיר הבולשביקים בפעם השלישית והאחרונה.

### „החלוץ״

תנועת „החלוץ״ שהקיפה רבים מחוגי הנוער בקהילות ישראל ברוסיה, משכה גם את לב בני הנוער בעירנו. עם חברי „החלוץ״ נמנה הארגון המקומי „המתנדבים בעם״, שחבריו באו מבין שורות הציונים הכלליים ו„צעירי־ציון״.

כדי לרכוש לעצמם ידיעות מעשיות בחקלאות, עזבו אחדים מהצעירים הללו את בתי הוריהם ונסעו לעבוד בתור פועלים אצל האכרים היהודיים במושבות בפלך חרסון. אחרים הגיעו גם לאודיסה ולמדו מפי האגרונום הנודע א. זוסמן, את תורת החקלאות, הלכה למעשה.


# ПОДОЛЬСКІЙ КРАЙ

Газета политически-общественная и литературная
ВЫХОДИТЪ ЕЖЕДНЕВНО.

Годъ изд. V-й. Цѣна отд. № 20 руб.

Плата за объявленія

Условія подписки

Квартира Редактора „Под. Кр." помѣщаются на Журавлевкѣ въ домѣ Бергера.

№ 528 Среда 12 мая 1920 года. № 5

## ВСѢ НА УЛИЦУ! Всѣ подъ бѣло-голубыя знамена!

### Воззваніе к еврейскому населенію г. Каменца-Под.

### Телеграммы.

### Телеграмма всемірнаго Центральнаго Комитета Сіонистской организаціи.

### Опека над святыми мѣстами.

### Торжественное засѣданіе Сіонистскаго Action-Comitte в Лондонѣ.

### Декларація Англійскаго Правительства.

### Настроеніе в Іерусалимѣ.

## Да здравствуютъ борцы за свободную Еврейскую Палестину!

### Какъ это произошло...

И. Вейцманъ.

Л. Яффе.

### Предтеча.

„פודולסקי קראי" (חבל פודוליה), עתון יומי ברוסית, שהופיע בקמיניץ־פודולסק. גליון מיום 12 במאי 1920 מוקדש לחגיגת האשור של הצהרת בלפור בסן־רמו. (ראה תוכן הגליון מעבר לדף).

# פודולסקי קראי

## עתון יומי לענינים מדיניים, חברתיים וספרותיים

יום ראשון, 16 במאי 1920 מס׳ 529

## צ׳רצ׳יל על השלטון בארץ־ישראל

לונדון, 6/5. על השאלה בבית־הנבחרים בדבר עתידו של השלטון בא״י ענה צ׳רצ׳יל, כי בעק־בות ההחלטה לפתרון שאלת א״י בסן־רימו יוחלף השלטון הצבאי בא״י בשלטון אזרחי.

## הצעדים הראשונים לשלום בין היהודים והערבים

קראקוב, 6/5. הסוכנות פאנטארה מודיעה מסן־רימו, כי לאחר שנתקבלה ההחלטה בשאלת א״י התקיים באנקט של הצירים הציונים והערבים, ובו הודיעו שני הצדדים בנאומיהם על נכונות לעבודה משותפת במזרח הקרוב („הצפירה״).

## החגיגה לרגלי ההכרה בזכויות העם היהודי על ארץ־ישראל

עוד בערב יום החגיגה קושטה העיר בדגלי הלאום ובתמונות המנהיגים הציונים. באחד הבתים אשר ברחוב־הדואר הוצגה תמונה מחיי האיכרים היהודים בשדות א״י, וכל העיר הוארה באור חזק כאור היום. בבקר יום 12 במאי הת־חילו להתאסף בכיכר הגוברנטורית אירגונים שו־נים: חיילים יהודים מהצבא הפולני, „צופים״ יהו־דים, „מכבי״, קבוצת פרשים יהודים, רוכבי אופ־ניים וכן משלחות מעיירות הסביבה.

כל המפגינים הסתדרו במעגל מסביב לבמה, שעליה ישבו חברי ועד הקהילה, הרבנים, המיניס־טר לעניני היהודים ברפובליקה האוקראינית פ. קראסני, שר־הגדוד מביה״ס לקצינים האוקראיני, הפרופ׳ מהאוניברסיטה האוקראינית בקמיניץ־פו־דולסק פלנסקי ואחרים.

את החגיגה פתח יושב־ראש ועד הקהילה מר אשמן, ואחריו נאמו חבר ועד הקהילה מר מ. גולדשטיין ונציגי שלטונות ומוסדות שונים. אח־רי הנאומים יצא כל הקהל בתהלוכה ברחובות העיר, כשמבעד החלונות הפתוחים נשמעו נגינות גראמפונים מלוות את המפגינים בשירי־לכת.

בשעה 5 אחר־הצהרים התקיימה בבית־העם על־שם שבצ׳נקו ישיבה חגיגית של ועד הקהילה מוקדשת לציון המאורע החשוב.

אחרי כל נאום ניגנה ההסתדרות המוסיקלית „קדימה״ את ההימנון הלאומי „התקוה״.

## נזכור אותם...

ביום חגנו הלאומי, כשמעל ראשי ההמונים החוגגים נישאת הבשורה הגדולה, כשמתוך מעמקי הלב המזועזע פורץ גל סוער של שמחה ואושר — נזכור אותם, את הראשונים, הטובים והנבחרים... ביום שמחתנו הגדולה, כשמחשבתנו מתרוממת במעוף חגיגי אל על לקראת משאת־נפשנו הקרובה להתגשמות, לקראת אגדת־הפלאים והחלום הנפלא העומדים להיהפך למציאות — נזכור אותם, את ראשוני תנועתנו הגאים והגבורים העשויים לבלי־חת...

מ. גולדשטיין.

במקום זה עבדו חלוצים גם מערים אחרות, ביניהם מעיר פרילוקי, אשר חלק מהם התחבר אל חלוצי קמיניץ בעליתם ארצה ויסדו יחד אתם את קבוצת קרית־ענבים ליד ירושלים.

חלק מחלוצי עירנו שלא יצאו להכשרה בחרסון ואודיסה, קיבלו ללא כל תשלום שטח אדמה מידי תושב המקום ,פנחס אוקסמן, והקימו שם משק חקלאי. הקהילה המקומית ואוהדי „החלוץ" מקרב הציונים תמכו מכספם בתקציב הדרוש לציוד החווה ולקיום החברים עד ליבול החדש, והחיים בצוותא הכשירו אותם כחברים לקבוצת קרית־ענבים.



קבוצת חלוצים ממחוז קמיניץ בדרך לארץ־ישראל

## בנתיב היסורים

הפולנים שלטו בקמיניץ עד חודש ספטמבר 1920, ובמקומם באו האוקראינים בראשותו של פטליורה. שלטון זה ארך הפעם פחות משלושה חדשים, ובנובמבר נכבשה העיר על ידי הבולשביקים, שנשארו בה עד היום. עוד לפני בוא הבולשביקים, פורסמה בעיר הודעה מטעם הקומנדנט העירוני של הצבא האוקראיני, אשר לפיה כל בעלי דרכון המעיד, כי הם ילידי בסרביה או תושביה לשעבר, רשאים לחזור אליה ולקחת אתם את רכושם. החוזרים היו מגיעים לעיירה ז׳בניץ ושם נתקבלו על־ידי קצין־צבא רומני והועברו דרך הנהר דניסטר לעיר חוטין. לא מעטים ניצלו את האפשרות הליגלית לעבור את הגבול לבסרביה. אבל היו גם רבים ש„גנבו" את הגבול לשם דרך אותו נהר דניסטר, בהפקירם את עצמם ואת רכושם בידי „גויים" מבריחי־גבול, ולא מעטים הורדו למצולות הנהר בידי „מציליהם" אלה.

זרם אחר של בורחים מהשלטון הפטליורי ואחר־כך מהשלטון הבולשביסטי, הלך בנתיב אחר, דרך גליציה. גם אלה נאלצו „לגנוב" את הגבול בחשכת הלילות. שתי הארצות הללו, בסרביה וגליציה, שימשו לרבים מן הבורחים רק כתחנות־ביניים, ואילו לאחרים הפכו כעין מולדת־שניה בחשבם שכבר הגיעו אל המנוחה ואל הנחלה. עד שבאה המלחמה ואחריה השואה וידו האכזרית של צורר ישראל היטלר י״ש השיגה גם אותם.

אולם לא כל יהודי קמיניץ יכלו, או לא רצו, „לגנוב" את הגבולות ולברוח מן העיר. רבים נשארו במקום תחת השלטון הבולשביסטי והסתגלו למשטרו. מהם עברו לגור בערים אחרות ברוסיה, מקום שם לא הכירו אותם ולא ידעו על עברם ה„בורגני" או ה„זעיר־בורגני".

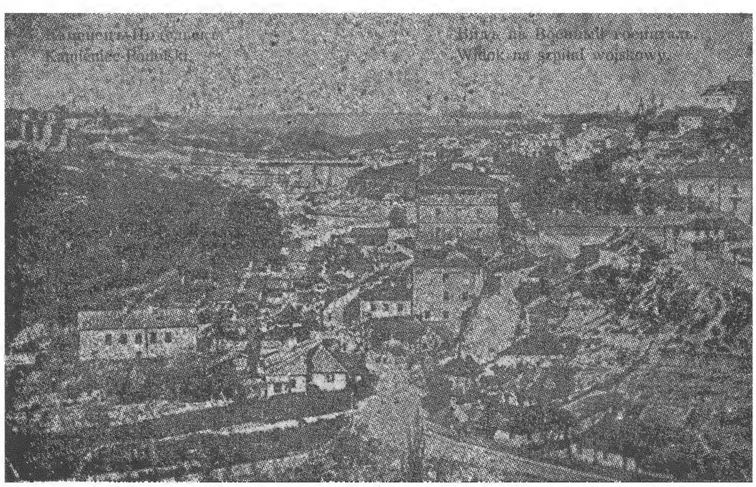
**השמדה וחורבן**

כך הלכה והתרוקנה העיר מתושביה היהודיים, וכאשר הגיעו אליה קלגסי היטלר בשנת 1941 מצאו בה עשרת אלפים נפש בסך הכל, שליש מהאוכלוסיה היהודית בשנת 1920. יהודי קמיניץ והסביבה נכלאו על־ידי הנאצים בגיטו עם עוד כששת אלפים יהודים, שהובאו על־ידי הרוצחים מצ'כיה, הונגריה, רומניה, בלגיה והולנד, והושמדו בפרבר „פודזמצ'ה" בימים ג' ד' ה' באלול תש"א (27, 28 ו־29 באוגוסט 1941) הי"ד!

כך חיתה וכך שבקה חיים, קהילת קמיניץ פודולסק. העיר נהרסה ונחרבה. בחלקה, על־ידי פעולות המלחמה האחרונה, ובעיקר על־ידי תושבי המקום הלא־יהודים, שבזזו את כל הרכוש היהודי, שנשאר אחרי ההשמדה.

הישנם עוד יהודים בקמיניץ? — אי־אפשר לענות על כך בודאות. השלטונות הסובייטיים אינם נותנים לאנשים זרים לבקר בעיר, ורק בודדים מצליחים לפעמים לחדור לשם. מכל מקום יש האומדים את מספר היהודים הנמצאים כעת בעיר בחמישים משפחות(?). לרוב אלה הם אנשים קשישים אשר אינם מסוגלים כבר לעבודה וחיים רק מהפנסיה, שהם מקבלים מהממשלה.

לפני 4—5 שנים ביקר בעיר אחד מילידיה, ומצא אותה בחורבנה הגדול ובקיץ 1963 ביקרה בקמיניץ אחת מבנות העיר (כעת בקולומביה) וחיפשה את בית הוריה אך כל מאמציה עלו בתוהו. הרחוב בו עמד הבית וכן בתי־הכנסת הגדולים ובתי־המדרש של העיר, נהרס כליל ומכל מה שהיה בו נשארה רק חורבה אחת: חורבת הבנין של בית־הכנסת החייטים ושני בתי־מדרש של הסנדלרים ו„קובעי־עתים" — זכר לדראון עולמים לדורות הבאים.



ממראות העיר: בית־החולים הצבאי

אברהם רוזן

# תנועת התחיה העברית בקמיניץ

השנים 1917—1921 היו שנות שגשוג ופריחה לתנועה הציונית ולתחית התרבות העברית בקמניץ־פודולסק. עד התקופה ההיא כמעט ולא ניכר רישומה של עיר זו בשטחים האלה באיפרכיה, והפעילות רבת ההיקפים וההישגים בשדה התחיה הלאומית מצד הערים והעיירות הסמוכות לה העמידתה במידה מסויימת בצל. כעיר־פלך רוכזו בה בעיקר מוסדות ממשלתיים שונים על פקידיהם ואמרכליהם, ורבים מתושביה היהודים ניזונו לידם כעורכי־דין, מתווכים, שתדלנים, מחזיקי בתי־מלון ועוד. המסחר והמלאכה בעיר לא עברו את הגבול הרגיל בכל עיירה, ותעשיה יהודית נעדרה בה כמעט לגמרי. דבר אחד הבדילה לטובה מיתר ערי הסביבה: היו בה כמה בתי־ספר תיכוניים ממשלתיים, שמשכו אליהם, למרות קשיי־הכניסה שהועמדו בפני יהודים, גם רבים מבני העיירות הסמוכות. לעומת זאת היה החינוך העברי מוזנח ומפגר במידה לא־מעטה, ומלבד „חדרים" ו„ישיבה" מהטיפוס הישן־נושן לא היה בה אף מוסד מודרני כדוגמת „החדרים המתוקנים" או בתי־הספר העברים, שהוקמו ופעלו זה שנים בכמה מהערים הסמוכות, כגון ז'באניץ, דוניביץ, קופין ועוד.

עם פרוץ מהפכת 1917 נשבה רוח חדשה בקרב הישוב העברי בקמניץ־פודולסק. תודות להתעוררות הלאומית שהחלה מפעמת בלב כל עמי המדינה בימים ההם, וביחוד תודות לנוער היהודי הלומד, שנהר אז מכל הסביבה אל מוסדות־ההשכלה שבעיר, אחרי שהללו פתחו



ועד בית־הספר „מולדת"

* ברשותה האדיבה של „יד ושם", רשות הזכרון לשואה ולגבורה.

שעריהם לרווחה גם בפניו — החלה התנועה הציונית לתת אותותיה גם בה. נוסדו אגודות ציוניות מזרמים שונים, ביניהם „צעירי ציון", „פועלי ציון", „החלוץ", „תרבות" ועוד, וכן הוקמו בתי־ספר וגן־ילדים עברים, שעורי־ערב לעברית, ספריה, מקהלה, בית־העם ועוד. תנועת־התחיה הצעירה הכתה גלים בחיי הציבור הקופאים על שמריהם, ורבים ממוסדות הקהילה הישנים והמתים למחצה נעורו לחיים ולחידוש־פעולה. כך, למשל, הוקם ועד הקהילה העברית, שהורכב על־ידי בחירות מכל המפלגות היהודיות שבעיר, והמוסדות שנוהלו על־ידיו או נמצאו בפיקוחו הועמדו מעכשיו על יסודות דמוקרטיים.



אגודת נוער ציוני „התחיה" בשנת 1920

בראש הפעולה התרבותית יש לציין את ייסוד שני בתי־הספר העברים בעיר: בית־ספר „תושיה" מטעם ה„תרבות" המקומית, שבראשו עמד העסקן הציוני שלום אלטמן (נפטר בקבוצת קרית־ענבים שעל־יד ירושלים), ובית־הספר „מולדת" ברובע־העיר החדש (נובי־פלאן"), שנוסד ונוהל על־ידי חבר צעירים מקומיים. בבית־הספר „תושיה" היו 4 כיתות ובהן כ־140 תלמידים ותלמידות. תכנית־הלימודים כללה: תנ"ך, אגדה, עברית ודקדוקה, תולדות עם ישראל וכן רוסית ולימודים כלליים בשפה זו. הלימודים העברים התנהלו במבטא הספרדי לפי השיטה המקובלת אז בכל בתי־הספר של „תרבות": עברית בעברית, ובאחת הכיתות אף נעשה נסיון של לימוד חשבון בעברית. לעתים נערכו על־ידי תלמידי בית־הספר חגיגות והצגות לילדים באחד האולמות הציבוריים, והדבר עשה פרסום רב לתחיית הלשון העברית. בבית־הספר אשר ברובע החדש היו 3 כיתות ובהן כ־80 תלמיד ותלמידה. תכנית־הלימודים שלו היתה זו של „תושיה", וגם בו לימדו עברית בעברית ובמבטא הספרדי. תקציבם של שני בתי־הספר בא בעיקרו משכר־הלימוד שקיבלו מתלמידיהם, אך גם העיריה תמכה בהם בסכומים מסוימים. עם קום השלטון הסובייטי הראשון בעיר, באביב 1920, השתלטה הייבסקציה על ביה"ס




**האגודה המוסיקלית „קדימה" בשנת 1919**

„תושיה", פיטרה את המורה לעברית והעמידה במקומו מורה לאידיש. אולם, כעבור 3 חדשים, לאחר שהשלטון הסובייטי סולק מהעיר ע"י הצבא האוקראיני, שב המורה לכהונתו ובית־הספר — לתכניתו העברית. כדאי להעיר, שהתלמידים התנגדו לתכנית האידיש, ורבים מהם העדיפו לעזוב את בית־הספר בשלושת החדשים האלה מאשר להיכנע לגזירת הייבסקציה.

מקום חשוב שני בתנועת התחיה העברית בקמניץ־פודולסק תפסו „בית־העם" ושיעורי־הערב לעברית שעל־ידו. „בית־העם", שהכיל 3 חדרים מרווחים ואולם גדול באחד הרחובות המאוכלס כולו יהודים, שימש מרכז לכל הנוער הציוני בעיר. בו סודרו האסיפות והישיבות, החגיגות וההרצאות ובו אורגנו הפעולות השונות מצד קבוצות הנוער להפצת הרעיון הציוני בקרב ההמונים. אכן, גולת־הכותרת לכל הפעולות האלה היו שיעורי־הערב לעברית שהתקיימו בו כל אותה תקופה. במוסד זה למדו בני־נוער מגיל 15—16 משכבות ומעמדות שונים, ביניהם גם שוליות ותלמידי בתי־ספר תיכוניים. תכנית־הלימודים היתה: תנ"ך, עברית, ספרות עברית ותולדות עם ישראל. לרוב התקיימו במוסד 2—3 כיתות ובהן 50—60 תלמיד. שכר־הלימוד היה מינימלי, ומחוסרי־אמצעים שוחררו ממנו. כמה מבוגרי התלמידים והתלמידות האלה נכנסו כחברים לקבוצת „החלוץ" המקומית, „המתנדבים בעם" שבראשה עמד יהושע זלצמן (מלחי, חבר קבוצת קרית־ענבים), ועלו אחר־כך לארץ־ישראל. „בית־העם" היה במשך זמן קצר לבית־היוצר של החייאת הלשון העברית בעיר, ובין כתליו נשמע צלצול הדיבור העברי החי והשוטף. מדי ערב שימש מקום־מיפגש לפעילי הנוער, ובחדריו השוקקים מצהלת חיים צעירים, חושל דור עברי חדש מלא עוז ואומץ־רוח לקראת עתיד גדול של בנין עם וארץ.

על־יד „בית־העם" התקיים גם חוג לספרות בשם „במתנו", שעם חבריו נמנו גם מורי המוסד ועסקניו. ובין יתר פעולות החוג (הרצאות, נשפים ועוד) מן הראוי לציין הוצאת קובץ ספרותי, שמחוסר אמצעים נדפס בשאפירוגראף במספר טפסים מצומצם. בקובץ באו מאמרים על שאלות ובעיות שונות (ביניהם מאמר על הגנה עצמית), שירים וסיפורים, דברי ביקורת וכתבות מערי־השדה. בין המשתתפים בו היו הסופרים ש. שפאן ז"ל (אז תלמיד בית־ספר תיכון), א. אשמן וכותב הטורים האלה (שני האחרונים ממורי המוסד אז).

כן הוקמה על־יד „בית־העם" להקת חובבי תיאטרון, שבמשך הזמן היתה למוסד בפני



הנהלת „קדימה"

עצמו. מטרת הלהקה היתה להעלות על הבמה היהודית, שהיתה אז בעיקר אכסניה להצגת מחזות תפלים וקלוקלי־טעם, את המחזה הספרותי המודרני באידיש ובעברית. ההצגות התקיימו באולמי התיאטרון העירוני וזכו להצלחה מרובה. הוצגו ממחזותיהם של אש, הירשביין, דימוב, צ׳יריקוב ועוד. מתכנית הלהקה היו גם הצגות בערי־השדה, אולם בשל קשיי־התחבורה ושיבושי־הדרכים שקמו לרגל חילופי־המשטר התכופים, זכה סעיף־פעולה זה להגשמה אחת ויחידה באחת העיירות הסמוכות (לאנצקורון).

כמוסד בפני עצמו היתה גם מקהלת הגברים והנשים „קדימה", שנוסדה ונוהלה על־ידי האחים יעקב וישראל בראנדמן (האחרון כיום מנצח על מקהלת הפועלים בתל־אביב), שקיבלו את השכלתם המוסיקלית בפטרוגרד והתמסרו אחר־כך לפיתוח המוסיקה היהודית בעירם. מלבד הקונצרטים שערכה בעצמה וההופעות החלקיות בכל החגיגות והנשפים הציוניים, קיימה „קדימה" במועדונה בכל יום ששי לפנות ערב „קבלת שבת" בתכנית של מוסיקה יהודית־עממית. בימי השלטון הסובייטי הראשון בעיר גויסה כל המקהלה לזימרה באסיפות־התעמולה הבולשביסטיות, וגיוס זה שחרר את חברי המקהלה מעבודת־כפיה, שהוטלו אז על התושבים.

בשנת 1920 נוסדה גם אגודה פרופסיונלית של המורים לעברית בעיר „המורה". האגודה נחשבה כסניף לאיגוד הארצי של המורים העברים ברוסיה וכסקציה בהסתדרות המורים האוקראיניים בפודוליה. את ראשית פעולותיה כיוונה האגודה בעיקר להטבת מצבו החמרי של המורה, ביחוד זה של העוסק בהוראה פרטית, ולשם כך פתחה חנות קואופרטיבית בשביל חבריה. מצבה הכלכלי של העיר היה אז קשה מאד, מצרכי־המזון היו בצמצום רב ולרוב במחירים מופרזים, ורק מוסדות קואופרטיביים קיבלו מהשלטונות המרכזיים אספקה בשביל חבריהם ובמחירים מוזלים. קואופרטיב „המורה" הציל אז איפוא כמה משפחות מורים מחרפת רעב ממש.

כה הסתעפה הפעילות הערה והמתמדת של התחיה העברית בקמניץ־פודולסק לכמה וכמה כיוונים שונים, שבסיכומם היוו הישג די חשוב וניכר בשדה החינוך והתרבות העברים. עיר־הפלך הרדומה והנחשלת במסע התנועה הציונית הדביקה את בנותיה ואחיותיה בפודוליה ובנקודית מסוימות אף עלתה עליהן. וכל זה בלי הוראות והדרכות מן החוץ, בלי „שליחים" ומורי־דרך מצד מקומות מרכזיים גבוהים, כי־אם בכוחות עצמאים של הנוער המקומי.

אכן, כאשר הונף הגרזן הסובייטי על הגזע הציוני בגבולות ארצו, גודע גם בעיר זו ענף התחיה הרך והרענן, ומוסדות התרבות העברית, שטופחו בידי בניה־בוניה הנאמנים והמסורים, נסגרו והוסלו אחד־אחד. שנים אחדות אחרי התקופה הנדונה, 1917—1921, עוד הבהבה פה ושם אש־הקודש של החייאת הלשון והתרבות העברית, עוד חירפו נערים ונערות את נפשם על לימוד העברית בקבוצות קטנות ובחדרי־חדרים, אך סוף־סוף דעכה גם „הגחלת הלוחשת בערימת הדשן" האחרונה וכבתה לגמרי.

שרה רזניק־גלוזמן

# בית־ספר לבנות ע״ש בלובשטיין

כחמישים שנה עברו מאז גמרי את בית־הספר העממי לבנות על שם בלובשטיין בקמיניץ־פודולסק, ויש לי הרצון לציין בקשר ליובל זה אי־אלו פרטים בדבר בית־הספר הנ״ל, שלא היה כדוגמתו בסביבתנו ואשר בו ביליתי שש שנים מילדותי. נדמה לי שהיו אלה שנות אור, שמחה והרבה אושר לכל חברותי אתן ישבתי על ספסל הלימודים, ביחוד לי, בהיותי יתומה מאב. בבית־ספר זה מצאתי הרבה הבנה והתחשבות מצד מורי ומחנכי או נכון יותר מצד מורותי אשר היוו בו רוב אנשי ההוראה. ובבואי כעת להעלות את זכרונותי מהימים ההם ממלאים אותי רגשי תודה והוקרה להן, אשר ידעו להציב לפנינו כמטרה בחיים לא רק את רכישת הידיעות הנלמדות בכל בית־ספר, אלא גם התוו לנו דרך לאידיאלים נשגבים.

בהיותי בת 7 נתקבלתי כתלמידה בבית־הספר למכינה א׳. אחותי הקשישה ממני בשנתיים כבר למדה שם בכתה הראשונה. תכנית הלימודים של בית־הספר עמדה על שש שנים. המוסד יכול היה לשמש דוגמא ומופת לחינוך מעולה במובן הלימודי, הסוציאלי, הקניית ערכים אנושיים כלליים וערכי יהדות וציונות.

בבית הספר למדו בנות מכל שכבות העם מבין האוכלוסיה היהודית בעירנו. שכר הלימוד היה מודרג: העשירים והאמידים שילמו שלשה רובלים לחודש, הבינוניים שני רובלים ומעוטי היכולת רובל אחד. כדאי לציין שאף פעם לא נשלחה תלמידה הביתה בגלל אי־תשלום שכר־לימוד בזמן. תלבושת התלמידות היתה אחידה. שמלה אפורה וסינור כחול ובזמן חגיגות וימי פגרא — סינור לבן. מטרת מדים צנועים אלה, בצורתם האחידה, היתה להשוות דל ועשיר, שלא להטיל קנאה בין בנות העשירים לבנות העניים.

בבית־הספר למדנו עברית לפי השיטה עברית בעברית, דברי־ימי־ישראל, התפילות



בית־ספר לבנות ע״ש בלובשטיין

העיקריות, רוסית וספרותה, גרמנית, גיאוגרפיה כללית, חשבון ומלאכת יד (תפירה ורקמה).

ויזכר לטובה מורנו לעברית ולדברי־ימי־ישראל, ר׳ פנחס חסיד ז״ל, אדם בשנות העמידה, איש בעל נפש וציוני נלהב. כשהיה מרצה ברוב התלהבות על ארץ ישראל, עיניו היו זולגות דמעות והוא היה נרגש ונפעם מאוד. מובן מאליו, שהושפענו מאוד משעורי״ו שנטעו בנו אהבה וכמיהה לארץ אבותינו.

המורה למתימטיקה ולשפה הגרמנית היתה סופיה לבובנה בלובשטיין, בתו של מייסד בית־הספר, הרב מטעם, לייב בלובשטיין. היא היתה גם מנהלת את המוסד. סופיה לבובנה זו היתה אישיות אידיאלית ועדינת נפש. שפת ההוראה היתה רוסית, לפי דרישת השלטונות. הפניה למורה היתה כמקובל אז ברוסית, בנקיבת שמו ושם אביו כגון: סופיה לבובנה, אננה איסאקובנה וכו׳. התלמידות נקראו בשם משפחתן בלבד. נוסף למנהלת הנ״ל היה קיים ע״י המוסד ועד מפקח אשר דאג בעיקר למצבו החמרי. חברי הועד היו: עורך־הדין ד. ש. שלייפר (יושב ראש), הגב׳ שלייפר, הגב׳ ורהאפטיג והגב׳ גולדנטרסטר. נוסף לדאגתו לקיום בית הספר נתן הועד דעתו גם לכיוונו הכללי.

בבית־הספר היה מבקר לעתים קרובות המפקח מטעם הממשלה, הממונה על בתי הספר העממיים. ביקוריו של מפקח גוי זה היו מטילים תמיד פחד הן על סגל המורים והן על התלמידות, כי היינו לומדים לא לפי התכנית הרשמית של הממונים עלינו ולא לפי ספרי הלימוד המומלצים בתוכנית הרשמית. מורותינו השתדלו להרחיב את חוג ידיעותינו ולהקנותן לפי ספרי לימוד יותר משוכללים, אם כי לא מוכרים ע״י הרשות. היינו צריכים, איפוא, לעמוד על המשמר ובשעת ביקוריו של המפקח הנ״ל להוציא ממגרת השלחנות שלנו בביה״ס את ספרי הלמוד הרשמיים הרצויים לו.

למרות המאמצים הגדולים מצד התלמידות בבית ספרנו זה, לא כולן סיימו בו את לימודיהן.



ועד „קדימה״

בשנת 1908 בקרו בעירנו שני משוררינו הלאומיים הדגולים, שמעון פרוג ולייב יפה. מטרת בואם לקמיניץ־פודולסק היתה לעורר את הרגש הלאומי ולחזק את ההכרה הציונית בקרב יהודי עירנו והסביבה. לרגל מאורע זה ארגנה ההסתדרות הציונית המקומית מקהלה מעורבת של בנים, חניכי „התלמוד־תורה", ובנות, תלמידות בית־ספרנו.

ניצח על המקהלה מר מנשה ברנדמן, המנצח הקבוע על המקהלה והתזמורת באופרה שבתיאטרון העירוני. התיאטרון הצטיין בסידורו הפנימי היפה שהשרה אוירה אינטימית על מבקריו. הנשף בו הופיעו שני המשוררים האורחים הנ"ל התקיים בתיאטרון זה. האורחים הקריאו מיצירותיהם והמקהלה שרה משיריהם ומשירי ציון מימי העליה הראשונה והשניה.

י. ברנשטיין

## ממה שהיה*

קאמיניץ פאדאלסקי, קהלה מפוארת, עיר ואם בישראל, אנשיה יראי ה' וחושבי שמו, רודפי צדקה, גומלי חסד, נגידים וקצינים, נדיבים ושועים, מיטיבי לכת, פזור נותנים לאביונים, צדקת ה' המה עושים" — כזה הוא תיאור דמות אופייה של קהילת־קודש זו לפני ששים־שמונים שנה, בפי סבי ר' גדליהו שו"ב ז"ל בהקדמה לספרו „ועד חכמים" (ווארשה תר"ס), וכזאת היתה אף בתקופה שלאחר כך.

קהילה מפוארת, ששפעו בה חיי תורה וחסידות והווי מסורתי־יהודי של קהילות־קודש בישראל מדורי־דורות. עיר ואם בישראל.

### רבנים

מעט הוא החומר ההיסטורי על חיי הקהילה בעבר הרחוק. מהתקופה שלפני מאתיים שנה, ידועה פרשת הויכוח עם הפראנקיסטים שהתקיים בקאמיניץ בשנת 1757 למספרם, לפני הבישוף דמבובסקי, ושלאחריו נערכה שריפה של ספרי התלמוד בר"ח כסלו תקי"ח. מבין הרבנים המשתתפים בויכוח לא נזכר שם הרב מקאמיניץ (אמנם ב„אוצר ישראל" של אייזנשטיין נזכר ר' יוסף מקאמיניץ, אבל זוהי כנראה טעות וצ"ל מקרמניץ). כשבעים שנה לאחר־כך ישב על כסא הרבנות בקאמיניץ הרב ר' יצחק מייזלש, אביו של הרב ר' דוב־בר מייזלש, שהיה מפורסם כתומך במרד הפולנים, היה רב בקראקוב ולבסוף בווארשה.

מבין הרבנים שעמדו בראש הקהילה מלפני כשבעים־תשעים שנה, זכורים לי שמותיהם של הרב ר' זלמן לרנר ז"ל שנקרא בפי בני עירנו בשם ר' זלמיניו, והיו מזכירים אותו

---

* רוב הדברים שברשימה זו מיוחדים לתחומם של חיי תורה וחסידות בקמניץ־פודולסק, כפי שהם שמורים בזכרוני ומפי השמועה.

ביראה ובהערצה כאחד אשר קדוש יאמר לו[2]; והרב ר׳ דוב־בריש עליאש ז״ל (סבם של ד״ר מרדכי עליאש ז״ל, השגריר הישראלי הראשון בלונדון, ויבלח״א אחיו מר אלכסנדר עליאש מנכבדי ירושלים), שהיה ידוע כמופלא ומופלג בתורה. בספר הנ״ל של סבי ז״ל נדפסה הסכמה ממנו מיום י״ט מנחם־אב שנת תמלו״ך בציו״ן (תרנ״ד), וזה תוארו בראש ההסכמה „הרב המאה״ג המפורסם לשבח ולתהילה, חו״ב מורה ודאין ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, נאה דורש ונאה מקיים כש״ת מו״ה דובער נ״י אב״ד דפה קאמיניץ פאדאלסק״.

זמן־מה ישב על כסא הרבנות בקאמיניץ הגאון והצדיק המפורסם הרב ר׳ אברהם דוד וואהרמאן זצ״ל, בעל „דעת קדושים״ ו„ברכת דוד״, שהיה ידוע כרבה של בוטשאטש שבגאליציה, תלמידם של ר׳ לוי יצחק מברדיטשוב ור׳ משה לייב מסאסוב זכר צדיקים לברכה. אמנם הוא לא המשיך ברבנות זו, וחזר לבוטשאטש. וכפי ששמעתי מפי אבי ז״ל היתה הסיבה להעדיפו את בוטשאטש — שפעת למדנים ולמדנות שבה, שלא היתה קאמיניץ יכולה להתחרות בה. אבל היו בקאמיניץ תלמידי חכמים מצויינים ובקיאים בכל חדרי תורה, אם מבין „כלי־קודש״, אם מבין אלה שאין תורתם אומנותם; מהם „נדיבים ושועים״ ומהם עניים ואביונים — הצד השווה שבהם, שהתורה ולימודה חיי רוחם כל ימי חייהם. אף היו „יהודים־של־כל ימות השנה״ שקבעו עתים לתורה בחבורה ובציבור, מי לגמרא, למשניות, או ל„עין־יעקב״, ומי לפרשת השבוע או ללימוד „אור החיים״ על התורה. והיו ששמרו על „חוק לישראל״ דבר יום ביומו, ודברי תורה ומאמרי־חז״ל שגורים בפיהם.

מלפני כששים שנה ועד לשנת תרפ״א ישב על כסא הרבנות בקאמיניץ הרב ר׳ ישראל גוטמן ז״ל, מצאצאי הבעש״ט ור׳ פנחס מקוריץ ז״ל. נמנה על חסידי הוסיאטין והוא עצמו „חצי־רבי״ בגינוניו והליכותיו. בעל קלסתר־פנים רוחניים מעודנים, פיקח וממולח ומעורב עם הבריות. יצא לארצות־הברית ונפטר שם.

שמור בזכרוני שמו של אחד מיוחד בעירנו, שנקרא בשמו בפי כל ר׳ הרשלי חסיד וכשמו כן היה, צדיק וחסיד בכל דרכיו ובכל מעשיו. ושמעתי מפי אבי ז״ל, שמלבד חסידותו וצדקתו היה ר׳ הרשלי למדן מופלג ובקי נפלא בבבלי וירושלמי, ספרי ספרא ותוספתא, ופוסקים ראשונים ואחרונים. והיתה חכמתו מרובה ומעשיו מרובים.

מגדולי תלמידי חכמים שבעירנו היה סבי ר׳ גדליהו ז״ל הנזכר למעלה. הוא היה נכדו של הרב הצדיק המפורסם ר׳ גדליה מליניץ זצ״ל, בעל „תשואות חן״ על התורה ומתלמידי הבעש״ט והמגיד ממזריטש זצ״ל, וכפי שרושם עליו סבי ז״ל היה „דור נ״ב מתלמידי־חכמים וקדושי־עליון, שלא פסקה מהם הוראה דור אחר דור״. את ספרו „ועד חכמים״ הדפיס סבי בסוף ימיו כשהיה סגי־נהור ובו „קונטרס דרך תשובה״ שעניינו חילופי שאלות ותשובות עם גאוני דורו.

מבני משפחתו המשיכו אחריו במלאכת השו״ב בקמיניץ: אבי מורי ז״ל ר׳ יהושע

---

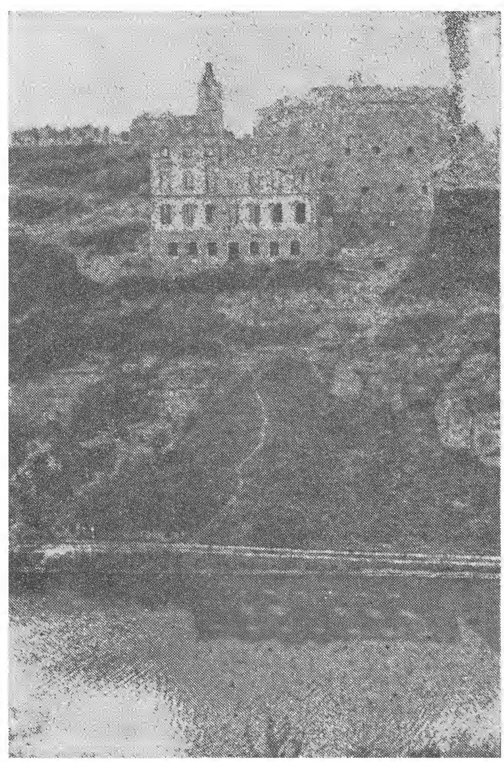
* אחרי ר׳ זלמן כיהן ר׳ ישעיה דיין ז״ל, שלא ניתן לו תואר רב, כפי שהיה נהוג בהרבה מתפוצות הגולה, שלממלא מקומו של רב גדול וקדוש לא קראו באותו תואר — הערת מר יוסף כהן מכפר־חסידים.

**אליהו** — אף הוא היה ידוע כגדול בתורה ובחסידות ובעל מידות תרומיות נעלות — **בעל נכדתו של ר׳ גדליה, רבקה, היא אמי ע״ה; כן המשיך אחרי ר׳ גדליה, חתנו ר׳ אברהם רכטר, ז״ל, בעל בתו מרים** — מאשתו השניה — שניספתה באכזריות בידי הצוררים הנאצים בקאמיניץ, ועמה בתה חיה (חייקה) ובעלה ובניהם — הי״ד.

## בתי כנסיות ובתי־מדרשות, נוסח והווי

חיי הקהילה היו טבועים בחותמה של תורה ומסורת, והחיים הציבוריים התרכזו בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות; אף היה רחוב אחד שנתייחד על שם בתי־הכנסת שבו, הוא רחוב ה„שולגאס״. ברחוב זה היה בית־הכנסת הגדול, הוא בית־הכנסת המרכזי שבעיר. כאן היתה תלויה מצת־העירוב וכאן היה הרב דורש בשבת הגדול ובשבת־שובה. בסמוך לו, בשיפוע המורד של הרחוב, משמאל לצריח הטורקי היה בית־המדרש הסמוטריטשי. מצד ימין לצריח הטורקי עמדו זה על גב זה בשיפוע: בית־כנסת החייטים, המפואר שבבתי־הכנסת בעיר, שהצטיין במיוחד ביופיו של ארון־הקודש שבו; למטה ממנו — בית־כנסת הסנדלרים; ולמטה ממנו - בית־מדרש „קובעי עתים לתורה״.

ריכוז גדול של בתי־מדרש וקלויזים היה ברחוב דולגאיה (יאטקע גאס) — רחוב האיטליזים שבסמוך לשולגאס. כאן היו: הקלויז הסאדיגורי; קלויז ר׳ גדליה הלר (זינקאוועד



בית-כנסת הרוס מימי השואה

קלויז) הקלויז של ר׳ יצחק הנפח; קלויז ר׳ משה יונה רובינשטיין (באיאנער קלויז); בית־כנסת סטאמבולסקי; בית־מדרשו של הרבי ר׳ נפתלי רבינוביטש (ר׳ נפתלציס שולעכעל); בית־הכנסת אקסלרוד; „נושאי־המיטה״; בית־כנסת האשכנזים; בית־כנסת הנפחים; בצד שני של רחוב זה היו: בית־כנסת חסידי הוסיאטין; חסידי טשורטקוב; בית־כנסת ווייסלוביטש; ובית־כנסת מרמלשטיין; לרשימת בתי־הכנסת שבמרכז העיר יש להוסיף עוד בית־כנסת רבינוביץ ובית כנסת שיינדליס.

מלבד זה היו בתי־כנסת גדולים וקטנים בחלקי העיר האחרים: ב„פלאן חדש״; (העיר החדשה) בפרבר הפולני, בקארוויסאר, בזינקוביץ ובפודזאמטשה ועוד.

נוסח התפילה בכל בתי־הכנסיות היה „נוסח ספרד״ החסידי פרט לבית־כנסת „אשכנזים״. בשבתות של ארבע פרשיות ובשבת־הגדול היו נוהגים לומר ה„יוצרות״ וכן היו אומרים „קרובץ לפורים״. אף היו אומרים ה„יוצרות״ בתפילות של שלוש־רגלים ומרבית הפיוטים בימים־הנוראים (כולל הפיוטים שבתוך ה„קדושה״ וכן הפיוטים שבין מלכויות, זכרונות, שופרות).

בשלוש הרגלים היו „אומרים״ שלוש המגילות שיר־השירים, רות וקהלת, לא מתוך הקלף ובלא ברכה.

את ה„הפטרה״ בשבתות ובחגים היו „אומרים״, כל הקהל יחד עם המפטיר והמפטיר היה אומר הברכות בלבד בניגון.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה, הורגשה כבר התרופפות מרובה בהווי־החיים המסורתי ורבו הפרצים בחומת החיים הדתיים בעיר. נתמעטו ה„חדרים״ וכמעט שנתעלמו בחורי־הקלויזים (פרט לתלמידי־הישיבה, שעליה עוד ידובר להלן). הרבה מהעשירים והאמידים שלחו בניהם ובנותיהם לבתי־הספר הכלליים, ואת הבנים שנתרחקו מחיי־יהדות מסורתיים היו מביאים לתפילה בחגים, ובעיקר בימים־הנוראים. והיו הצעירים בעלי הכפתורים הנוצצים מסתכלים ב„מחזור״ כתרנגול ב„בני־אדם״ וכל דברי התפילה כספר החתום בפניהם. עם זאת, היו חיי הקהילה בכללותם טבועים בחותמה של מסורת, שהשתקפה בהווי־החיים בכל פינותיהם.

### צדיקים וחסידים

קאמיניץ, רובה ככולה עיר של חסידים היתה. איני זוכר שמותיהם של „מתנגדים״ מובהקים אלא שמו של „ליטוואק״ אחד מן האמידים שבעיר, ר׳ שאול פינס ע״ה. השאר היו יותר שאינם־חסידים משהיו „מתנגדים״ ובפי החסידים נקראו „בעלי־בתים״.

החסידים נחלקו בדרך כלל לשני בתים: חסידי בית רוזשין — בויאן, סאדיגורה, טשורטקוב והוסיאטין — וחסידי זינקוב, מזשיבוזש וקופיטשיניץ. האדמו״רים לבית רוזשין, חצרותיהם היו מעבר לגבול, בגאליציה שבאוסטריה, וחסידיהם היו נוסעים אליהם. ואילו אדמו״רי זינקוב ומזשיבוזש היו באים לבקר אצל חסידיהם. בקאמיניץ עצמה היה ר׳ נפתלצי שהזכרנו למעלה, אך כמעט שלא היו לו חסידים מבני העיר. מלבד הרביים שהזכרנו, היו באים לעיר אדמו״רים משושלות טשרנוביל. מזמן לזמן באו גם „נכדים״ שלא היה להם קהל־חסידים ולא נהגו ב„אדמו״רות״, אבל חסידים סייעו להם בזכות אבותם.

הרביים היו עורכים „שולחנות" באחד מבתי־הכנסת בלילי־שבתות, או בסעודה השלישית ובנוסף לחסידיהם היו באים ל„שולחן" מהרבנים והשו"בים ונכבדים אחרים מ„פני־העיר".

בימות־החול באו רבים, אנשים ונשים, לאכסניה של הרבי להיפקד ולהתברך מפיו בהגשת פתקאות ו„פדיונות". בייחוד צבאו המונים על דלתותיו של הרבי מקופיטשיניץ שבגאליציה, הרי"מ השל זצ"ל — חתנו של האדמו"ר מהוסיאטין — שהיה מפורסם כ„בעל־מופת". כן ביקר בקאמיניץ הרבי מאיצקאן, ר' מנחם־נחום פרידמאן, חתנו של האדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל, שנתקבל ברוב כבוד על ידי כל חסידי בית רוזשין וחשובי הקהילה.

מאורע מיוחד היה ביקורו של האדמו"ר מסאדיגורה ר' אברהם יעקב פרידמאן זצ"ל, בזוואניץ הסמוכה לקאמיניץ, בשנת תרע"ג. מאז מאסרו של הריזשיני ובריחתו לסאדיגורה, לא הורשו צאצאיו לבוא לרוסיה והביקור בזוואניץ היה חידוש והוגבל לעיירה זו בלבד. כיוון שכך, יצאו רבים מהחסידים שבקאמיניץ לזוואניץ, מי לשבת ומי בימות־החול. אדמו"ר זה מסאדיגורה עלה לארץ בימי כיבוש ווינה בידי הנאצים, התיישב בתל־אביב ונפטר כאן לפני שנים אחדות.

מהאדמו"רים לבית זינקוב היו מבקרים בקאמיניץ האחים ר' פנחס'ל ור' משה'לה זצ"ל. כן ביקר בעירנו האדמו"ר ר' ישראלניו ממזשיבוזש, חתנו של הרב רא"י מסאדיגורה זצ"ל.

מן ההווי החסידי בעירנו זכורים לי בייחוד אורחותיהם ונוהגם של חסידי בויאן, ובדומה לכך חסידי שאר בתי ריזשין. אלה, כאמור, היו נוסעים לרבי ונסיעה זו היתה כרוכה בקשיים לא מעטים. לא קל היה להשיג דרכון ליציאה לחוץ־לארץ והיו משתדלים להשיג „צעטיל" — רשיון זמני — שאיפשר היציאה מרוסיה וחזרה והכניסה לאוסטריה. ובימים ההם, היו יהודים חרדים מחמירים על עצמם שלא להצטלם, אם כי על־פי דין אין איסור אלא על צורת־אדם בולטת. אלא כשהיה צורך בדבר לשם נסיעה להרבי, נאלצו לוותר על החומרה.

אז עדיין לא היתה תחבורת־רכבת בקאמיניץ והיו נאלצים להטלטל בעגלה ל ל א ר ג ה ומשם להמשיך ברכבת, אף היא לא „אכספרס" כמובן. סוף־סוף, לאחר טלטולי־דרך מייגעים, הגיעו למחוז הנכסף — והכל היה כדאי.

היו נוסעים בזמנים קבועים, על פי רוב לחגים. בחזרה היו החסידים מביאים עמם, מלבד התורה ששמעו מפי הרבי, אף ניגונים חדשים שחיבר חזן־החצר ר' פנחס (פיניע) ספקטור ע"ה, מתלמידיו של ניסי בלזר המפורסם. הוא היה מלחין וקומפוזיטור מחונן וליצירותיו יצאו מוניטין בעולם החסידי. במיוחד נתפרסם ונתפשט „ידיד נפש" שלו. הניגונים היו משני סוגים: קומפוזיציות לזמירות של שבת, לתפילות, לפיוטים; וניגוני „פרעהליכס" לשירה ולריקוד. יצירותיו הושרו במקהלה בשעת „השולחן", ואחר־כך ניגוני ה„פרעהליכס", כאמור. והיו הניגונים „עוברים לסוחר" ומתפשטים בין כל חוגי החסידים, והיה זה חלק מגופי עבודת־הקודש, שהביאו לשעות התעלות והתרוממות הנפש.

היו יושבים בצוותא אף בימות־החול, בייחוד בימי הילולא של צדיקים. ישבו על כוסית יי"ש וקינחו ב„אייער קיכליך", מברכים „לחיים" ומשיחים בצדיקים ובדבריהם. בשבתות אחר־התפילה היו הולכים ל„קידוש" בבית אחד מן החבורה ועם ההנאה ממנעמי־השבת הגשמיים הנעימו זמירות בנגינותיו של פיניה ואחרים.

נעימות ומרוממות היו מסיבות־הצוותא בלילות־שבת החרפיים הארוכים. צחור־שלג וקור עז וצובט מבחוץ, ולובן־שבת זוהר, וחמימות לבבית עריבה ונעימה בפנים, בחדר ובנשמה. שבת־אחים ממתיקים סוד־שיח על צדיקים, אורחותיהם ואמרותיהם. זמירות של שבת, „כל מקדש", ניגוני דביקות וכיסופים. אווירה של קדושה והתרוממות רוחנית, שעות של קורת־רוח „מעין עולם הבא".

מבין חסידי בויאן חרות בזכרוני במיוחד ר' אלתר רובינשטיין ז"ל. מן העשירים הנודעים שבעיר, חתנו של ר' גור־אריה הורנשטיין ז"ל מרדומישל, משפחת חסידים מפורסמת ונודעת לתהילה, שהיו בה תורה וגדולה במקום אחד. טיפוס של „משי וקטיפה". פיקח וממולח. נעים־הליכות ונעים־שיחה. כדרך החסידים היה לובש קאפוטה של משי וקא"סקט של סא"מט בשבתות ובחגים. וכך, הדור בלבושו החסידי, היה נושא עמו בסוכות את האתרוג והלולב מביתו בעיר החדשה עד לקלויז הבויאני ברחוב פוטשטובה. שוע ונדיב, מרבה צדקה וחסד וביתו פתוח לרווחה. והיו החסידים באי־ביתו מרבים שמחה והילולא בימי פגרה, בייחוד בשמחת־תורה ובפורים. אין צריך לומר, ש„ביקורי־אורחים" אלה „הפכו את הבית" על חדריו ורהיטיו המפוארים, הווילונות והטאפיטן היקרים — אבל מה שייך?... בדרך־כלל, באותן שעות של רוממות־רוח הוסרו כל המחיצות ולא ניכר שוע בפני דל. איש זרועו על כתף חברו השתלבו במחול, ובלהט הריקוד אף ראית אחד החסידים הוא ר' שלום ניסנהולץ ע"ה, מחבק את ר' אלטר רובינשטיין וקורא בחיבה „הוי אלטרוניו"...

טיפוס מיוחד במינו היה ר' שלום ניסנהולץ ע"ה. אמרו עליו, שבימי חורפו הלך ברגל לסאדיגורה. אחר־כך המשיך לנסוע לבויאן, ואמונת־צדיקים שלו אין למצוא כדוגמתה. בשעת רעוא, כשהיה ב„גילופין", היה שר שירי קוזאקים בלשונם. פעם כשהיה מבוסם וראוהו הולך לביתו שלא בכיוון הנכון, שאלוהו: לאן אתה הולך, ר' שלום? — „פריאַמו דו בויאנו" (ישר לבויאן), היתה תשובתו.

והרי מימרא אופיינית משלו:

— כשיבוא משיח צדקנו במהרה בימינו, נצא להקביל פניו בשירה ובזמרה, בתוף ובמחול, ששים ושמחים בגאולתם של ישראל ו — אנו נמשיך לנסוע לרבנו הקדוש שליט"א...

בדומה לכך, שמעתי מפי מר יוסף כהן על אחר מאותה חבורה: באחת המסיבות בשנים הקשות של מלחמת־העולם הראשונה, ישבו חסידי בויאן וגלגלו בענין הגאולה והציפיה לביאת־המשיח שיגאל את ישראל מהצרות הנוראות. נענה אחד מן המסובים, הוא ר' אברהם סופר סת"ם ז"ל ואמר בזה הלשון: „אני — אינני יודע. את המשיח אינני מכיר. אבל את הרבי אני מכיר ואותו אני רוצה לראות"... עד כדי כך!

## הישיבה „תפארת ישראל"

לפני מלחמת־העולם הראשונה, כמעט שנעלמו, כאמור למעלה, בחורי־הקלויז ונתמעטו תלמידי „החדרים". באותו זמן החל ביסוד „ישיבה" בפרוסקורוב בראשות הרב ר' שמואל זוסיא בלוך ז"ל, ממדינת ליטא — ולא נקלטה שם, אבל זרעיה צמחו וגדלו בקאמיניץ. משכבי־העיר החרדים נתעוררו לעשות לחיזוק התורה ולימודה ובשנת תרס"ח—תרס"ט נוסדה

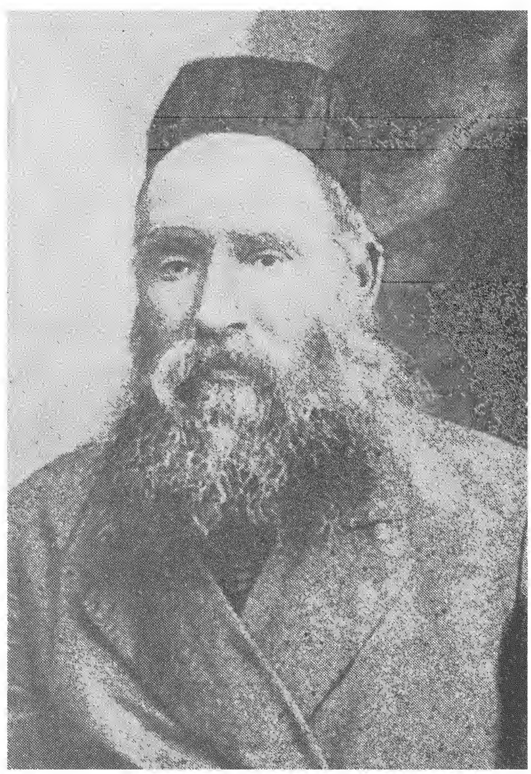
הישיבה „תפארת ישראל". המייסדים והעומדים בראשה, היו האחים ר' שמואל ור' אברהם ברייטמאן ז"ל (אחר־כך רבה האחרון של קאמיניץ) וראש־הישיבה הרב רש"ז בלוך הנ"ל. שני האחים ברייטמן, מחסידי טשורטקוב, היו אמידים ומיוחסים ואנשי צורה. ר' שמואל היה בעל אופי תקיף ונמרץ ונהג נשיאותו בהנהלת הישיבה בעוז ובמרץ — ובהצלחה. לא רבים מבני העיר שלחו בניהם לישיבה, אך לא עברו ימים מרובים ושמה יצא לתהילה ונהרו אליה תלמידים מערים ועיירות, קרובות ורחוקות.

לאחר שנבחר הרב רש"ז בלוך לרבה של הורינין הסמוכה לקאמיניץ, הוזמן לכהן כראש־הישיבה, מורי ורבי הרב ר' יחיאל מיכל טריבוך־מרגלית ז"ל, שלאחר עלייתו לארץ שימש כרב בנוה־שאנן וחבר הרבנות בחיפה.

התכנית הכילה: התחלת גמרא, לימוד גמרא ותוספות ומפרשים בעיון, ולבסוף גם פוסקים, ללא מגמה להכשרת התלמידים להיתר־הוראה.

גמרא־למתחילים, לימד ר' משה הירש באנווילמאן ז"ל, שהתחבב על התלמידים בטוהר לבו ובנקיונו, תוכו כברו, ובמסירותו בלב ונפש לתפקידו החינוכי.

כיתת התלמידים המתקדמים, שהגיעו לגמרא ותוספות ואף ללימוד עצמי, שמעה לקחו של המשגיח ר' דוד שטרן ז"ל, שהובא לישיבה מפולין. הוא היה איש נמרץ ונלבב. קפדן ונוח כאחד. היה נוהג ביד תקיפה להשליט משמעתו על התלמידים, ומאידך היה מאיר פנים ומנעים שיחה בלבביות וברוך. אף היה מתבל שיחותיו במשלים ובציוריות המושכת את הלב.


משגיח ה„ישיבה" ר' דוד שטרן

הבחורים־הבוגרים שמעו שיעורים וחי־דושי תורה מפי ראש־הישיבה ולמדו גפ"ת בעיון ובמעשה. ראש־הישיבה, הרב מרגלית, הדפיס מחידושיו בישיבה בספרו „מאירת עינים".

אף שלא התכוונו להוראה ולא למלאכת השו"ב, הרי בזמן שלמדו במסכת חולין יצאו התלמידים לבית־השחיטה העירוני להכיר במוחש דיני השחיטה והטריפות, בדיקת־הריאה ושאר פרטים מענייני האברים הפנימיים. אלה שלמדו „יורה דעה" עם „פרי מגדים" העמיקו עיונים בטור ובית־יוסף, „דרישה ופרישה" ואף באחרונים.

אחד מיוחד בחבורת־הבוגרים היה

ר׳ שלמה פיינגולד ז״ל, שקראו לו „שלמה גאון״ על שום חריפותו ועמקותו, הגיונו הבהיר ושכלו הישר.

מקום הלימוד של כל בני הישיבה, היה בבית־המדרש „קובעי עתים לתורה״. למדו בהתמדה ובשקידה עד מאוחר בלילה. והיו שהשכימו קום ולמדו לפנות בוקר עד שעת התפילה. ולילות ששי בשבוע, היו „משמר״ ללימוד עד אור־הבוקר. כשהיה ליל־המשמר ב„קובעי עתים״, היו נכנסים בסופו לשתות כוס חלב חם במחיר חצי קופיקה, אצל אשת ר׳ רפאל סופר סת״ם, בחצר שבפינת הרחובות שולגאס ויאטקעגאס; ובלילות־המשמר בקלויז הבויאני, היתה אשתו של הפרוון ר׳ נחום חלק ע״ה, מדיירי אותה חצר, מכינה קהוה לבני־הישיבה. אף היתה מגישה להם „מאלאי״ טעים, שאך זה הוצא מן התנור.

מבני הישיבה שמחוץ לעיר, היו שאכלו „ימים״ אצל בעלי־בתים; והיו, שהוריהם דאגו לצרכי אכסניה שלהם.

בימי מועד וימי פגרא היו עורכים מסיבות לתלמידים. למסיבת ט״ו בשבט הוזמנו מנכבדי העיר, חולקו פירות „חמישה־עשר״ ונישאו נאומים ודרשות מענינא דיומא. בייחוד רבתה השמחה במסיבות־פורים בביתו של ר׳ שמואל ברייטמאן.

הישיבה נקראה „תפארת ישראל״ ע״ש הצדיק ר׳ ישראל מריזשין זצ״ל, והיתה ישיבה חסידית במהותה ובכיוונה. מבני הישיבה התארגנה אף אגודה בשם „אורח לצדיק״ שריכזה אמצעים כספיים לשם נסיעה לרביים. וכשנזדמן הרבי מסאדיגורה לזוואניץ, כנזכר למעלה, יצאו רבים מתלמידי הישיבה לשבות שם.

בדרך־כלל המשיכה הישיבה להתקדם ולהתפתח והיו כל הסיכויים להמשך נאה. באה מלחמת־העולם הראשונה וזעזעה אותה עד היסוד. התלמידים נתפזרו ונתמעטו ובקושי המשיכה הישיבה קיומה עד שנסגרה לבסוף.

### חלוצים דתיים

לא היה ארגון ציוני־דתי בקאמיניץ, ובקהל החסידים אף היתה התנגדות לציונות. אבל ציון וירושלים חיתה בלב כולם. וכיסופי־הגאולה מדורי־דורות עשו את שלהם. עוד בשנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה הנצו ניצני הציונות הדתית בין הצעירים בני־הישיבה. ועם ההתעוררות הציונית הגדולה בתחילת המהפכה ברוסיה, הגדילו ניצנים אלה והצמיחו, אף עשו פרי.

היתה אז שעת תסיסה והתעוררות גדולה בציבור היהודי בכל רחבי רוסיה, שלא פסחה אף על עירנו. אף הצעירים הדתיים שבקאמיניץ באו בקשר עם הארגונים הדתיים שהתארגנו אז בערים המרכזיות הגדולות: „נצח ישראל״ בפטרוגראד; „מסורת וחירות״ במוסקבה ו„אחדות ישראל״ בקיוב. האחרונה היתה קרובה ביותר ובראשה עמדו הרב ר״ש אהרונסון ז״ל הרב ר׳ לוי גרוסמאן ז״ל, ויבלח״א הרב רש״י זוין, הרב יעקב ברמאן ועוד. שמו של הרב ברמאן היה מפורסם אז באוקראינה, לא בלבד כדבר ומנהיג דתי, אלא כאחד הנואמים המצויינים והמוצלחים בוויכוחים שבין כל הזרמים הציוניים לבין ה„בונד״. הוא הוזמן בשעתו לבקר בקמיניץ, וכבר נמכרו הכרטיסים להרצאתו, אבל מחמת שיבושי הדרכים באותם הימים לא יצא הביקור

לפועל. בינתיים גברה מלחמת־אזרחים ורבתה המהומה והמבוכה בכל רחבי המדינה. שלטון הולך ושלטון בא, וראשונים לפורענות בכל האנדרלמוסיה הזאת היו היהודים בכל מקומות מושבותיהם.

עם זאת נמשכה הפעילות הציונית ובהרבה מקומות נתארגנו אגודות „החלוץ" ובקאמיניץ בכלל. הוקמה חוות־הכשרה, שבה הכשירו עצמם חברי „החלוץ" לחקלאות. אף כותב הרשימה הזאת היה זמן־מה בין המתכשרים בחווה זו, אבל בעיית הכשרות של האוכל מנעה ההמשך. אז ניתנה הדעת על יסוד קבוצה מיוחדת של חלוצים דתיים. על אף קשיים הקשר עם חוץ־לארץ באנו בחילופי־מכתבים עם מרכז „המזרחי" בפולין בראשותו של הרב יצחק ניסנבוים ז"ל, בווארשה, אך ללא תוצאות מעשיות.

בינתיים בקיץ תרע"ט, ביקר בעירנו הפרופסור ישראל פרידלנדר ז"ל, בשליחות הג'וינט בארצות הברית. כותב הטורים האלה נפגש אז עם האורח בבית משפחת קליידרמאן שאירחה אותו, בקשר לקבוצת החלוצים הדתיים, ובתום השיחה לקח עמו פרופ' פרידלנדר מכתב מאת „החלוץ המזרחי" בקאמיניץ להעבירו אל הסתדרות „המזרחי" באמריקה. לאחר אותו יום נרצח הפרופסור פרידלנדר בידי מרצחים אוקראיניים בסיורו בירמולינץ שבסביבה. — הי"ד.

זמן־מה לאחר־מכן, עברו כמה צעירים מהחוג הנזכר את הגבול לגאליציה המזרחית ומגמת פניהם — עליה לארץ. כאן עמדו בקשר עם מרכזי „המזרחי" בפולין ובגאליציה, במאמצי השתדלות להגיע למחוז חפצם. בינתיים, פרצו הפרעות ביפו — בשנת תרפ"א — ונפסקה העליה לארץ עד לחידושה בחורף תרפ"ב. סוף־סוף, אחרי שנת תלאות ונדודים, הגיעו ביום כ"ב בשבט תרפ"ב לתל־אביב.

## אירועים כלליים

היה זה ב„ירח הדבש "של המהפכה בקיץ 1917, ביום ל"ג בעומר תרע"ז. באותו זמן עמד הצבא הרוסי לפני אופנסיבה כללית בחזית, והמטה הראשי בפיקודו של הגנרל ברוסילוב שכן אז בקאמיניץ. באותו יום־אביב הדור־נאה, יצאה תהלוכה ציונית על פני רחובות העיר הראשיים, אף היא הדורה־נאה. צעדו בנות־ישראל בכלי לבן, צעדו תלמידי בתי־הספר וזיו עלומים על פניהם ושירי־ציון בפיהם, צעדו אלפים, כשהם נושאים כרזות ציוניות ומעליהם מתנופפים דגלי תכלת־לבן הציוניים. מבין הגויים שחזו בתהלוכה היו שאמרו זה לזה: „קאַניץ סוויטאַ"! זשידי אידוט דו פאלסטיני"... (קץ העולם! היהודים הולכים לפלשתינא).

כשעברה התהלוכה ליד מעונו של הרמטכ"ל, יצא הגנרל ברוסילוב לקדם פניה. תזמורת־צבאית ניגנה את „התקוה" וראש צבא רוסיה הגדולה עמד דום והצדיע לכבוד ההימנון והדגל הציוני...

כל מי שזכר את תקופת הצאר ניקולאי וגירושי היהודים על ידי הרמטכ"ל ניקולאי ניקולאייביטש — שנסתיימה זה מקרוב, עמד פעור־פה ומשתומם למעמד־פלא זה. היינו כחולמים: ראשית „אחרית הימים"... „וגר זאב עם כבש"...

✶

ירחי־הדבש לא נמשכו, ומהר מאד נתנדפו החלומות והשאיפות, האנושיות והיהודיות.

באה מהפכת־אוקטובר ועמה מלחמת־האזרחים. תוהו ובוהו בכל ערי המדינה, וקהילות ישראל הוצפו במבול של דמים. אף על קאמיניץ לא פסחה הרעה ובשבועות תרע״ט פרעו אנשי פטלורה ביהודי המקום, וכשמונים נפש מישראל נרצחו בר־ביום. פרעות בקאמיניץ ובסביבה, ופרעות בכל ערי אוקראיינה. אנשי פטלורה מכאן ומחנות דניקין מכאן, ושאר כנופיות־פורעים, כילו חמתם ביהודים. חרב והרג ואבדן.

הזאבים לא שינו מטבעם.

✶

ושוב זרחה השמש, ומסאן־רימו הגיעה בשורה מרנינה ומרעננת: אושר המאנדאט לבריטניה על ארץ־ישראל להגשמת הצהרת באלפור, להקמת הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל. בעיר שלטו אז הפולנים והיתה תקופת שקט־יחסי. לשמע הבשורה המשמחת, ציווה אז הרב ר׳ ישראל גוטמאן ז״ל להיקהל בבתי־הכנסת ובבתי־מדרשות, להדליק נרות, כבימי הילולא ולקרוא „הלל״ בלא ברכה.

ועדיין לנגד עיני דמות מורי ורבי החסיד ר׳ משה הירש ז״ל, כשהוא עומד בדחילו ורחימו וברטט של קדושה ומדליק הנרות לשעת אמירת „הלל״ בקלייזל ההוסיאטיני, ופניו זוהרים בזוהר תחושת־גאולה...

✶

ושוב שלטון הולך ושלטון בא — ואנשי פטלורה חוזרים לעיר, ובעיצומו של יום הכיפורים שנת תר״פ יצאו כל קהל עדת ישראל, אנשים ונשים וטף, מבתי־הכנסיות ובתי־המדרשות בראשותו של הרב גוטמאן וספר־תורה עמו, לככר־הגוברנאטור („גוברנאטורסקאיה פלאשטשאד״) — לקבל פני חילות פטלורה בכניסתם מן ה„פודזאמטשה״; ונשי ישראל מפזרות פרחים על דרך המרצחים...

אכן, הפעם לא טרפו הזאבים... והקהל חזר בשקט לסיום יום הצום. אך כל עומק תהום ההשפלה ואימי־האבדון של חיי גולה ונכר החריד הלבבות לקראת אימי הבאות — ותקופה קצרה אחר־כך אמנם באו...

הרב בן־ציון פנדלר

## מחיי הדת בעירנו בימי הסובייטים

מלחמת־העולם הראשונה והמהפכה שלאחריה שינו, כידוע, את דפוסי־החיים ברוסיה תכלית שינוי, והשינויים במדינה גרמו לזעזועים קשים בחומת־היהדות. בסביבתנו, כמו בכל שאר מקומות שהשתלטו שם הבולשביקים, גזרו על לימוד התורה ועל לימודים עבריים בכלל, גזרו על השבת, על הכשרות ועל כל דבר שריח המסורת נדף ממנו. בחיי יום־יום, לא ניכר סימן ליהדות. כך נראו הדברים בגלוי, אך בסתר היה המצב שונה לגמרי. המוני בית ישראל שמרו אמונים לכל קדשי היהדות, ובמסתרים קיימו מצוות התורה במסירות־נפש. היו בקמיניץ אנשים מחוגים שונים, ביניהם בעלי־מלאכה ופועלים „שחורים״, שבמשך שנים מרובות

תחת שלטון הסובייטים לא טעמו טעם בשר, משום שלא רצו להתגאל במאכלות אסורים, אף הקפידו על קיום שאר המצוות בכל דקדוקיהן.

בתי הכנסת היו כולם פתוחים עד שנת תרצ״ו ורבים מהם המו מרוב מתפללים. ה„ייבסקציה״ בקמיניץ היתה מתונה בפעולותיה, ולא רדפה את היהודים הדתיים באף ובחימה כמעשיה במקומות אחרים. ראש ה„ייבסקציה״ בקמיניץ היה קומוניסט נלהב, אבל לגבי הדתיים היה נוח במקצת. היה טוען שתנאי־החיים במדינה יספיקו לחסל את כל הנושנות ואין צורך בפעולות מיוחדות לשם כך. תודות לשיטתו זו, לא הוחרמו בתי־הכנסת בעיר עד הקיץ של שנת תרצ״ו. באותה שנה באה ההתקפה הגדולה על הדת לכל אורך החזית ובבת־אחת נסגרו כל בתי־הכנסת בקמיניץ, פרט לבית־הכנסת „גדליהו הלר״. בשבת האחרונה לפני נסיעתי לארץ־ישראל בחודש אלול תרצ״ו התפללתי בבית כנסת זה, ולא היתה כל אפשרות להידחק פנימה. החצר היתה מלאה ורבים עמדו ברחובות הסמוכים, אולי יצליחו לשמוע „ברכו״ ו„קדושה״.

מקוואות לא היו בכל הסביבה. בקמיניץ היתה קיימת מקוה כמה שנים, בבית־המרחץ של „שרה־לאה״. משנהרס בית־מרחץ זה שכרו חדר בדירה של שומר „גוי״, בקומת קרקע של ה„ברום״ (שער העיר) וחפרו שם חפירה בשביל מקוה, מתוך סכנת־נפשות ממש. בעל הדירה קיבל בעד זה „מנה יפה״, וכך היו מתגנבים לטבילה בחפירה זו, מתחת לאפם של מיליציונרים שוכני הקומות העליונות. מכל הסביבה, הקרובה והרחוקה, באו רבים לקמיניץ לטבול במקוה זה.

אפילו בימים הטרופים והקשים ביותר ישבו רבים ועסקו בתורה. בקיץ של שנת תרצ״ו, כמה חדשים לפני שעזבתי את קמיניץ, ועדיין לא הוחרמו אז בתי־הכנסת, מצאתי בשעות בין־הערביים בבית־הכנסת „גדליה״ המון מתפללים כביום מועד. ובין מנחה למעריב ישבו עשרות אנשים ולמדו משניות, עין־יעקב ו„משנה־ברורה״. גם אחרי „מעריב״, היה שיעור בגמרא, רב־משתתפים. כן למדו תורה גם בכמה בתי־כנסת אחרים. משהוחרמו בתי־הכנסת בחודש אב תרצ״ו התחילו מתפללים ב„מנינים״ בדירות פרטיות, בהיחבא כמובן.

י. ג—ן

## „גניבת״ ספרי־תורה

הדבר קרה לפני שנים רבות בקמיניץ־פודולסק, בימי רדיפות הייבסקציה ברוסיה הסובייטית את עניני הדת, כשבתי־תפילה נתפסו למועדונים ותשמישי־קדושה, לרבות ספרי־תורה, נשלחו לחוץ־לארץ למכירה בואליוטה.

הגדול והיפה בין ששים בתי־התפילה והקלויזים בעיר היה בית־הכנסת של החייטים, שהצטיין בארון־הקודש הרחב והגבוה שלו, מצופה כולו כסף וזהב ומצוייר ציורי חיות ועופות, פירות ופרחים וכלי נגינה למיניהם — מעשי ידי אמנים להתפאר. בארון הקודש המפואר הזה על כל שלוש קומותיו עמדו יותר ממאה ספרי־תורה.

כשבית הכנסת הזה הוחרם ונהפך למועדון בשביל פועלי העיר ונשללו ממנו ספרי־התורה למשלוח לחוץ לארץ למכירה, עשו הגבאים, — ודוקא בעלי־מלאכה, — מעשה נועז ו„גנבו" מהם שלושים ספרי־תורה והעבירום בחשאי ובמסירות־נפש למרתף אחד הבתים הפרטיים לגניזה. איש לא ידע, כמובן, מגניזה זו ומפעם לפעם נכנסו ה„גנבים" למרתף לראות בשלומם של ספרי התורה ושמרו עליהם ימים ושנים בסודי־סודות.

בגמר המלחמה עזבו הסובייטים את העיר ונכנסו אליה הנאצים על משרתיהם מרומניה ומגליציה ועמם כל התוצאות הנוראות הידועות למיניהן: העיר נשדדה ונחרבה כולה; רוב היהודים הוצאו להורג ביער הסמוך ומעטים הספיקו לברוח לכפרים הסמוכים והגיעו לירכתי סיביר. עם תום המלחמה הצליחו כמה לחזור לעירם החרבה וההרוסה.

אותו הגורל עלה גם בחלקן של העיירות הסמוכות לקמיניץ: הרס וחורבן בכל. רוב התושבים היהודים נהרגו ומעטים יצאו לנדודים ונשארו בחיים. כמה מהם חזרו כעבור זמן שבורים ורצוצים לחורבות עיירותיהם וניסו לחדש את חייהם הקודמים וקודם כל דאגו להקים לעצמם „מנינים" לתפלה. בלא שהיו בידיהם כל תשמישי קדושה ועל אחת כמה וכמה ספר־תורה.

והנה בין החוזרים לקמיניץ־פודולסק חזר גם אחד מגבאי בית־הכנסת של החייטים לפנים, שהשתתף לפני שנים רבות ב„גניבת" ספרי התורה ונזכר בדבר. יהודי זה נכנס עם מנין יהודים לאותו „המרתף" והוציאו ממקום מחבואו את „האוצר הקדוש" — כל שלושים ספרי התורה שלמים, כאילו הניחום במקום זה אך תמול־שלשום. כולם ראו בדבר „נס מן השמים".

מספרי־תורה אלה נשלחו „מתנות" לעיירות הסמוכות — ספר־תורה אחד ושנים לכל עיירה ועיירה.

י. א. בר־לוי

## מסע אורינין

שנות תרע"ח — תרע"ט היו שנות פורענויות קשות ליהדות אוקראינה. המשטרים הפוליטיים והצבאיים, שהתחלפו במהירות הבזק מפרק לפרק, לא החזיקו מעמד. כוחות כיבוש צבאי (אוסטריים, גרמניים, פולניים, צ'כיים), שפעלו לפי פקודות הקואליציה המערבית נגד כוחות רוסיה הבולשביסטית, באו זה אחר זה. יחד עם זאת גברה והלכה המלחמה וההיאבקות בין רוסיה הבולשביסטית לבין כוחות התנועה האוקראינית הלאומית (ההטמן, פטליורה).

ובכל מערבולת הימים הללו היתה האוכלוסיה היהודית בבחינת „השעיר לעזאזל", אשר על ראשו ניתכו כל המכות, והכעס והזעם של המוני האכרים האוקראיניים מצאו את פורקנם בפרוע פרעות בישראל. וזכורה עדיין היטב פרשת הפוגרומים באוקראינה שעלו לנו במאה אלף קרבנות. מרבית הפרעות התחוללו בחלק הדרום־מערבי של אוקראינה הגובל עם

גליציה, ויותר ממקומות אחרים סבלו הישובים היהודיים בפנה זו של פלך קמיניץ־פודולסק הן ברכוש והן בנפש (פרוסקורוב, פילשטין וכו׳).

אך גם בימי זעם אלה יש והיהודים ידעו לעמוד על נפשם, להראות אותות גבורה וללמד פרק את האויב הצר והמשמיד. ועל פרשת גבורה אחת ברצוני לייחד כאן את הדבור.

✶

על גבול פודוליה וגליציה במרחק 17 ורסטאות (ורסטה = בערך קילומטר), מערבה מעיר קמיניץ־פודולסק (אז לעתים קרובות עיר הבירה של השלטונות המתחלפים חדשים לבקרים), על נהר זברוץ׳ עמדה עיירה קטנה( עמדה ואיננה עוד...) — א ו ר י נ י ן, שמנתה פחות ממאה משפחה. עם גבור לחץ ה„צבא האדום״ על כחות פטליורה באביב תרע״ט חצו אלה האחרונים את הזברוץ׳ ועברו לגליציה. כאן הם מצאו מקום לנופש וסעד מצד ה„אנטנטה״ ובעזרתה הכספית והצבאית התארגנו מחדש ופניהם שוב לאוקראינה. כמובן, שהעיירה הקטנה, אורינין, היתה הטרף הראשון שנזדמן להם בדרכם. שלשה ימים ושלשה לילות השתוללו שם „הבאנדות״ של פטליורה, עסקו בשוד ובביזה ואף פגעו בנפש ועוד מעט וכל האוכלוסיה היהודית היתה נשמדת על ידן.

במצב זה שמו כמה צעירים את נפשם בכפם ובליל שבת, כ״ד באייר תרע״ט, יצאו בחשכה את העיירה הנתונה במצור, ובדרכים צדדיות הגיעו ברגל לקמניץ־פודולסק על מנת להזעיק עזרה. כחות המצב של ה„צבא האדום״ בקמניץ היו מעטים מאד והדבר היה ידוע היטב לאוקראינים. הם גם ידעו, שאם „יגמרו״ עם אורינין, פתוחה לפניהם גם הדרך לקמניץ־פודולסק ,שמנתה אז 60—70 אלף תושבים, ואשר כיבושה היה אז משאת נפשם הקרובה, כי רב היה ערכה של עיר זו הן מבחינה איסטרטגית והן מבחינה פוליטית כמקום ישיבתה העתיד של ממשלת פטליורה.

הצעירים פנו לעסקנים היהודיים בעיר וגם ל„רבקום״ — השלטון הבולשביסטי במקום. הם דרשו עזרה מהירה ודחופה באמרם: „אם לא תצילו אותנו — נשקפת הסכנה גם לכם״. לא נשאר הרבה זמן להרהורים וחישובים ויצאה הקריאה: „לעלות על אורינין!״. כהרף־עין התקבצו והתלכדו „כל בחור וטוב״ מבין צעירי ישראל, שכבוד עמם היה נר לרגליהם; נשכחו כל החשבונות המפלגתיים והתלכדו כולם, החל מהציונים וגמור בבולשביקים, והתאספו באותו ליל שבת, כ״ד באייר תרע״ט, על „ככר הגוברנטור״ כל אלה שהרגישו בלבותיהם, כי אין לשבת בחיבוק ידים ויש להציל את העיירה האומללה. ואלה היו לאו דווקא אנשים ששרתו בצבא וידעו את מלאכת הלחימה, כי אם אנשים צעירים שאף פעם לא ידעו להחזיק רובה ביד.

לאחר חצות יצאו את העיר במכונית־משא 50—60 חיילים ובידיהם מספר מועט של מכונות־יריה ותותח א ח ד ויחד אתם עוד כ־90 צעירים בפקודתו של מפקד מנוסה. לא הספיקה הפלוגה להגיע למחוז חפצה ועברה רק 10 ורסטאות והנה פקודה: „לרדת מהמכוניות ולהשתטח על האדמה!״. באותו רגע נשמע קול חזק של טרטור מכונות יריה מצד האויב שמנה 1200 איש. אחדים מבני הנוער היהודי שאף פעם, כאמור, לא החזיקו רובה ביד וגם עתה היו מזויינים בכלי הגנה פרימיטיביים, נפל עליהם, כמובן, פחד האוקראינים והם החלו לסגת בזחילה. ברם, נמצא חד דמן חבריא, איש אמיץ ובעל השפעה, אשר פנה אליהם

ואמר: „חברים, אין מקום לנסיגה, אם נחזור — ואבדנו ויחד אתנו כל אלה שעזבנום מאחורינו בקמניץ; דרכנו לנצחון היא רק בהתקדמותנו לקראת האויב״, — וקריאה זו היא היא שהשפיעה והפיחה רוח חדשה, רוח של גבורה בלבבות.

בינתיים הצליח התותח האחד והיחיד, שהיה בידי הפלוגה, לגלות את מקום הימצאם של כחות האויב ולפגוע באלה שירו ממכונות־היריה וגם עלה בידו לשתקן. את המצב החדש הזה ניצל מפקד הפלוגה הזריז ופנה לחבריו בקריאה: „חברים, קדימה! מות לרוצחים!״ — ואירע הנס: כל השנאה כלפי הרוצחים, שאיימו על אורינין, וגם ההכרה, כי גורל אורינין ויתר העיירות צפוי גם לקמניץ־פודולסק; כל ההתמרמרות נגד האויב, שנצטברה בלבבות במשך חדשים רבים, הפכה לכח דוחף וממריץ, ובהתלהבות בלתי מצויה התפרצו כולם לקראת האויב ועברו מהתגוננות להתקפה.

ה„היידמקים״ של פטליורה לא עמדו בקרב. הם נסוגו בבהלה בהשאירם מאחוריהם את הנשק הרב שהיה בידיהם: תותחים, מכונות־יריה, מטבחי שדה וכו׳. אחדים מהם כרעו ברך לפני צעירי ישראל ובקשו מהם רחמים על נפשם. התשובה היתה — כדור או כידון. 60 מה„היידמקים״ נפלו בקרב ויתרם התפזרו לכל רוח. מצד היהודים נפל אחד הרוג (אבנר קורמן — חבר „צעירי־ציון״) ושנים נפצעו קל.

כשהפלוגה המשיכה בדרכה לאורינין והיתה קרובה לעיירה יצאו כל תושביה ממחבואיהם בגיל ובדמעות־שמחה בעיניהם פגשו את מציליהם. אף אחד מהם לא יכול היה להבין איך קרה הדבר שמעטים עמדו נגד רבים ובפיהם רק מלים אלו: „היה פה נס״...

ואכן היה זה נס הגבורה היהודית, מאותם הנסים שאנו כאן בארץ היינו עדים להם.

שבתי קפלן

# טיפוסים ודמויות

## א

קמיניץ, עיר שישובה היהודי חתך טיפוסי היה ביהדות רוסיה, וביחס אליה — פרובינציה. היו בה שכבה דקה של עשירים ורובד עבה של מעמד בינוני ודלת־עם. הרבדים מטבעם אלמונים־אלמים, והמבטאה שלהם היא האינטליגנציה. היתה בקמיניץ „עילית״, אך לא עילית מתעלה, כבימינו, אלא — עילית משתפלת כלפי מטה, אל ההמונים; לא של מורמים־מעם אלא של רוכנים אליו להרימו. לעומתם היו אנשים, שקנה־מידתם לא היה זה של אינטליגנציה, שכן אפשר ולא היו אינטליגנטים כלל, אך הם היו דמויות, אנשי־מידות שכשרונותיהם האינטלקטואליים נקנו בבתי־אולפנא. אלה היו טבועים בהם מברייתם.

גלריה ארוכה של דמויות ניצבות לפניך בהזכרך בבני עירך, דמויות מלפני 50 שנה, מלפני המהפכה ומלאחריה.

רחוב־הדואר החדש, הפוצ׳טובקה, לבה של העיר היה ו„מרכזה הרוחני״. פה היו החנויות לספרים. מצד אחד חנותם של האחים בבילמן וממולה חנות הורי. הראשונה שימשה כמועדון

ל„בונד״, השניה — לחובבי שפת עבר ולציונים. הצד השווה שבהם — עירנות. בימי חג־המולד, כאשר החנויות נסגרו לשלושה ימים רצופים ובחוץ שרר רק כפור, היו מזדמנים יחדיו כל דורשי־פוליטיקה ומחפשי „יום מחר״ ליד קערת תפוחי־אדמה מהבילה. משיחים היו על דברים שברומו של עולם, שבחידושה של ספרות ושבחבוי בחיק העתיד. דברים שברצינות היו מתבלים ב„מלתא דבדיחותא״ וכטוב הלב בתפוחי־אדמה הלוהטים ובכוס־החמין היה מישהו שולף מחיקו חוברת וקורא ספור משלום־עליכם שענינו „תחום המושב״ או סתרי־רמיזות על מלחמת יפאן. הבדיחות — עוקצן היה „פוני־גנב״, שלטון העריצות האכזרי והאוילי, ועם הצחוק והלעג נשתלהבו הגעגועים לגאולה, מי לגאולה בזו, בארץ הגולה, ומי לגאולה בבאה, בארץ ישראל המתחדשת, בה„עולם מתהווה״.

כך — לפני המהפכה. אחריה — כמו הוצפה העיר זרם אדיר שפרץ כלאו של סכר. החבוי יצא אל החוצות, החשאי עלה על ראש דוכן. לא עוד שיח שח בין הכתלים — קול רם ונישא, קול רינה וזמר באולמות מפולשים ותחת כיפת השמים, על הכיכרות ובעת טיול ב„משעול הצר״ הוא ה„דורושקה״.

עם הזרם הופיעו פנים חדשות. מהן שחבויות היו עד עכשיו בעיר, ומהן שבאו מרחוק, מן העיירות הקטנות בסביבה ומערי המטרופולין. קמיניץ נצנפה ברוחות עזים, רוח סוציאליסטית־יהודית מכאן ורוח ציונית מכאן וביניהן רוחות־ביניים, הנוטלות משתיהן למזגם במזיגה.

והנה כמה דמויות הזכורות לי מעירנו.

מ ש ה  ק י ט א י — גוץ, צנום, עור ועצמות וחרוש-מצח. רווק זקן היה וחסר־עיסוק כרוני. ממה הוציא את ה„חיותה״? כנראה משעורים פרטיים שהיו לו או לא היו לו, „נתפרנס מרעב״. משוטט היה מחנות־„מועדון״ אחת אל חנות־„מועדון״ שניה או מהלך ברחובה של עיר, כשחוברים אליו „דורשי־חדשות״ כמותו והוא שקוע באמצע ביניהם. פיו היה מלא ספורים ואזניו כרויות ל„מעשיות״. קולו דק היה וצחוקו צפצפני מתלעלע. גוף־גוץ זה — בית־גנזים היה לפולקלור. אוסף אל גנזיו מכל הבא לאוזן ומפיץ ברבים. בחנותנו היה „בן־בית״, נכנס ויוצא, והיו לו עוד מקומות כאלה. לוחם היה בשלטון צאר, בשונאי־ישראל, בשונאי־ציון. לוחם בהבל־פה ומטביעם ברוקו שהיה פורץ מבין שפתיו בהתלעלעו. היה קוטלם בשנינות ההומור שלו. בבוא המהפכה נשתבשו חייו של משה קיטאי, נשקו — הבל־הפה — נתחלף בנשק אחר, בנאומים מעל במות, במאבקים ציבוריים גלויים. נשקו — עבר זמנו והעלה חלודה .

ד״ר ק נ ו פ י נ ג — ד״ר לפילולוגיה, דמות מוכרת היה בנופה של קמיניץ. גבוה, רחב־גרם ובעל כרס. כרסו חולמנית היתה, חלמה על מאכלים טובים ומשביעים, שכפי הנראה נדירים היו בקערתו. אחרי המהפכה היה עסקן ציוני, עולה על דוכן, דיבורו בלתי רגיל, מתמשך כשכל מלה שוהה בפיו בטרם צאתה, כמו לצורך קירור והקול עמום, תופי. ד״ר קנופינג! — כל חזותו אמרה: ד״ר קנופינג!

ד״ר מ נ ד ל  ג ו ל ד ש ט י י ן. כל נאום שלו — מעשה אמנות! נאומיו, יותר משמשמעום באזניים — ראום בעיניים. הוזה הזיות היה בנואמו, והשומעים הוזים אחריו. שפתו הרוסית היתה עסיסית וציורית. בנוגעו בעליה לארץ־ישראל, היה מפליג אל קסמי־שירה: „והנה ספינות נישאות על פני ים התיכון וחותרות אל חופי פלשתינה״! הקהל ישב כנשבה בקסמיו, אחוז

בעבותות לשונו השירית, נתון בכף־הקצב המהוקצע של מילות־הגזית. כאשר סיים ונואמים אחרים המשיכו אחריו, דומה היה לך שצנחת מתכלת־שחקים אל אפרורית ארץ.

שונה בתכלית היה נ ח מ ן י ק י ר, או כפי שקראוהו „חבר" נחמן. חבר „פועלי־ציון" היה, פועל שהשכלה לא רכש בנעוריו, אך ביקש להדביקה במאוחר. אידישיסט קיצוני היה. לא אדע אם קרא לעצמו „טרייסטר" (תרגום לנחמן) מיוזמתו הוא או שהדביקו לו שם זה ככנוי מתבקש מעצמו. כך או אחרת, השם „טרייסטר" פופולארי היה ודחק את נחמן.

„חבר־נחמן" מסור היה לאידיאה „הפועל־ציונית" שלו בלב ונפש, ומסירותו זו צוותה עליו לא לפסוח על שום הזדמנות „להרביץ" תורתו. לא היתה אסיפה, בה נוכח, שלא ישמיע בה דברו. שחור היה, משופם ודוק־עצבות עטה פניו. מהלך היה עם מקל. את מקלו היה תולה על זרועו ונואם. דיבר על סוציאליזם ועל מרקסיזם. לא היה לו כוח ביטוי. בפשטות דיבר, אך בבטחון עצמי ותולה דבריו ב„אילנות": מרקס, בירוכוב, ועוד... את „חבר נחמן" חיבבו משום הכנות שבו. ידעו כי אינו „אינטלקט" וכי הבקיאות באותיות הזעירות ממנו והלאה. בריתחת־הויכוח היו יריביו נאחזים לפעמים בנקודת תורפתו זו. פעם בהזכירו את מרקס, שאלו מי מן הקהל:

— האם קראת את מרכס?

— כבר התחלתי לקרוא בו — השיב — לא גמרתי...

את תשובתו זו קיבל הקהל בחיוך סלחני וטוב. לא היה ספק, כי אכן שוקד „חבר נחמן" על מרקס ובודאי „מקרטע" בו בשארית כוחותיו. ידעו כי לא איש מתקשט בנוצות הוא וכנות תשובתו כיפרה על גישושו התמים וחסר־הבטחון בסוגיות והלכות. אך לפעמים כאשר הוציאוהו מכליו, ידע „חבר נחמן" גם להתקיף בחריפות.

— נחמן, האם יש לכם, לפועלי־ציון, פרוגראמה? לחצו עליו פעם.

— יש לנו הרבה פרוגראמות! מי יתן לכם „מכות" כמספר הפרוגראמות שלנו!.

יומו של „חבר נחמן" היה האחד במאי. „פועלי־ציון" מפלגה קטנה היתה ובתהלוכה הכללית — קומץ. בראש הקומץ היה צועד „חבר נחמן" זקוף, רציני ובידו החזיק ברמה את הדגל כהחזק שני לוחות־הברית.

קמיניץ פודולסק מטרופולין בזעיר־אנפין היתה, אבן שואבת לצעירים מן העיירות, שבאו להשכיל בה ולחפש מעמד בחיים. רבים שנקבצו בה הטביעו עליה חותמם, אף התייצבו בצמרת. מקור מים חיים לקמיניץ היתה העיירה ז'באניץ. היא שנתנה לה את ש י ק ל' ה ז ל צ מ ן (ע"ה) הטריבון ואת ש ל ו ם א ל ט מ ן (ע"ה), איש הארגון.

שלום אלטמן אדם מחמיר היה. מחמיר עם עצמו ומחמיר עם זולתו. מגבות עיניו נשקפה התקיפות. לא נוח היה, אף על פי כן קבלו הבריות את נחת תקיפותו באהבה. כוחו היה במעשה ולא בדיבור, אך בהצר היריבים, הסוציאליסטים היהודים לציונים ובהרימם על נס את סיבלות המהפכנים בימי הצאר, לא חסך אלטמן לשונו ונאם. ונוסח דיבורו: גם אנחנו התענינו בבתי־כלא בסיביר! גם אנחנו הוגלינו לטייגה! לדבריו אלה היה כסוי אישי. שלום אלטמן הוגלה מעיירתו ז'באניץ בעוון פעולתו הציונית. היגויו של אלטמן היה נוקשה, כשהאות ריש מנסרת בו חדות. שפמו העבות, רוחב־גרמיו שיוו לו דמות שלא מ„עלמא דגלותא". נראה היה כאיכר,



קבוצת חלוצים בדרכם לארץ־ישראל



פרידה משלום אלטמן לעלייתו ארצה

כ„סטארוסטה", שקרקע מוצקת תחת רגליו והיה כסמל לגאווה לאומית, לזקיפות־קומה, להחלטיות. הוא שימש מזכיר ההסתדרות הציונית ופעיל בקהילה היהודית, והכל, ידידים כיריבים, נזהרו בכבודו.

שיקה'לה הטריבון — היפוכו של אלטמן היה. קטן־קומה ועגלגל. סגלגל־גוף, אך לשונו — חרב מתהפכת. היה שורה עם האריות שבמפלגות היריבות ויכול להם. וזאת לזכור: בימים ההם, הנשק במאבק הציבורי היה הוויכוח. אסיפה של מפלגה כלשהי פתוחה היתה לוויכוחים. לא נוסח האסיפות אצלנו בארץ, שהן כ„תפילת־יחיד" או „קונצרט־סולו" בחינת כזה שמע וקבל! המרצה היה פותח, מתווכחים המשיכו אחריו והקהל שופט במחיאות כפיים, בקריאות־ביניים או בהחלטות. אסיפה בלא „רבולוציה" — לא אסיפה היתה! לפעמים היו המתווכחים הופכים את הקערה על פיה. אסיפת „בונד" היתה הופכת לאסיפה ציונית, ולהיפך. כפות המאזניים היו עולות ויורדות עם הוויכוח. שיק'לה היה כובש את הקהל בפרטו על הנימים הדקים של המסורת היהודית וגירסות־הינקות, היה קולע בדימוייו ומכריע את יריביו הגדולים ממנו כהכריע דוד את גלית.

האסיפות הפוליטיות בשנות המהפכה, קוסמות היו בדינאמיות, בחן העממיות ובשלל הגוונים שבאו בהם לביטוי.

בין מנהיגי המפלגות בעיר, היו אלה של ה„בונד" ו„פאראייניגטע", יוצאי ליטא, ששפתם האידית רהוטה ועסיסית ואמתחתם מלאה משלים ואגדות. הנאומים לא היו „פובליציסטיקה בעל־פה" — הם היו רצופים מעשיות שעוקצן מדבר בעדן. היתה התמודדות ריטורית, התמודדות בתבלינים. הצדדים היריבים היו יוצאים מובסים או מנצחים, אך הקהל יצא ב„רכוש גדול".

לשיקה'לה שקסם גם כתלמיד גימנסיה „הרצליה" בתל־אביב, שחזר ונתקע בקמיניץ, היתה עוד במה בעיר, בלתי אמצעית, והיא — „שעורי הערב" ברחוב דולגאייה, שריכזו מאות צעירים, רובם צעירות, ששימשו קן חם לטיפוח אוירה ציונית. שניים ניצחו על במה זו: אברהם רוזנצוייג (כיום: רוזן) ושיקה'לה זלצמן. הראשון — בלמוד התנ"ך, השני בלמוד עברית. אל השניים נוספו אחר־כך אהרן אשמן. ברחוב דולגאייא למדו וב„משעול" — היא הטיילת הטבעית בקמיניץ — המשיכו. היו מדברים עברית, שרים שירי ציון וחולמים על ארץ ישראל, על חקלאות, להיות „מוציאים לחם מן הארץ", להיות אכרים או „קולוניסטים", בלשון של אז.

הגלריה של פעילי הצבור בקמיניץ מנתה רבים. מהם שהתבלטו על במות, מהם שפעלו בשורות. בין הראשונים זכורים מוניה זק (הוא מ. האזרחי ז"ל), שלשונו הרוסית מצלצלת היתה, כובשת בברקה הלטוש. משה סיסטר, אז חבר „פאראייניגטע", היום מרצה בתנ"ך בסמינר הקיבוצים, שחתך דיבורו מר היה וממשיל תמיד כנגד הציונים ההוזים את בונצי שוייג ושואל בלשון תוכחה: „און אבולקע מיט פוטער איז שלעכט?" (ולחמניה בחמאה לא טוב?) כלומר: מה לכם מרקיעים שחקים, רואים חלומות באספמיה?"

היה בקמיניץ יהודי דינאמי אחד, יהודי־כספית, שמו עקיבא כהנא. אדם מקורי, בלתי תלוי, לוחם ושופע הומור. לא השתייך לשום מפלגה, או יותר נכון היה מפלגה לעצמו. הוא

היה גם עתונאי חריף־קולמוס וכותב ב„פודולסקי קראי". זכורני תשובה באותו עתון על „מכתב למערכת" אחד, שהיה חתום „קמיט" ושסגנונה העיד על עקיבא כהנא.

— מה פירושו של „קמיט"? — שאלוהו.

— תרגום פסוק בראשי־תיבות מ„שיר־השירים הקטן", ענה.

בקמיניץ הופיעו שני עתונים: „פודולסקיה איזווסטיה" ו„פודולסקי קראי". עורך אחד מהם היה פוקס. גוץ־קומה ואווזי בצעדו.

„הפעילים בשורות" באו לידי ביטוי גם במפעלים מיוחדים, בארגון נשפים, בתעמולת בחירות. וזכור „השבוע הפלשתינאי" („פאלסטינסקאיה נדלייה") בו נכבשה העיר כולה על־ידם. שולחנות הוצגו בקרנות הרחובות להפצת ספרות ציונית, סרטים נתקעו בכל דש־בגד. האטרקציה ב„מבצע" היה אהרן אשמן, (היום הסופר והדרמטורג), שחבש כפיה ערבית לראשו ששיוותה לארשתו השחומה והמשופמת דמות בדואי, סמל לארץ ישראל.

כך נראתה קמיניץ בשנתיים ראשונות למהפכה, שהיו סוערות ודינאמיות. ההתעוררות הקיפה את כל חוגי הנוער והצעירים. הנוער הלומד התאגד באגודות, „קדימה" לשכבה הגבוהה, „התחיה" לשכבה הנמוכה. הוקמה מקהלת ברנדמן שהיוותה מכשיר תרבותי עצום להפצת השיר העברי ותרבות המוסיקה, הוקמה האגודה הדרמתית „הזמיר" שהעלתה מחזות באידיש ובעברית. תקופה מסויימת נתבשמה קמיניץ מהרצאותיו, הזורמות לאט וחודרות עמוק, של אלכסנדר חשין, ממנהיגי פועלי־ציון, שנקלע לעירנו ושהה בה זמן מה. סופו שנתגלגל אל היבסקציה ומצא מותו בכלא.

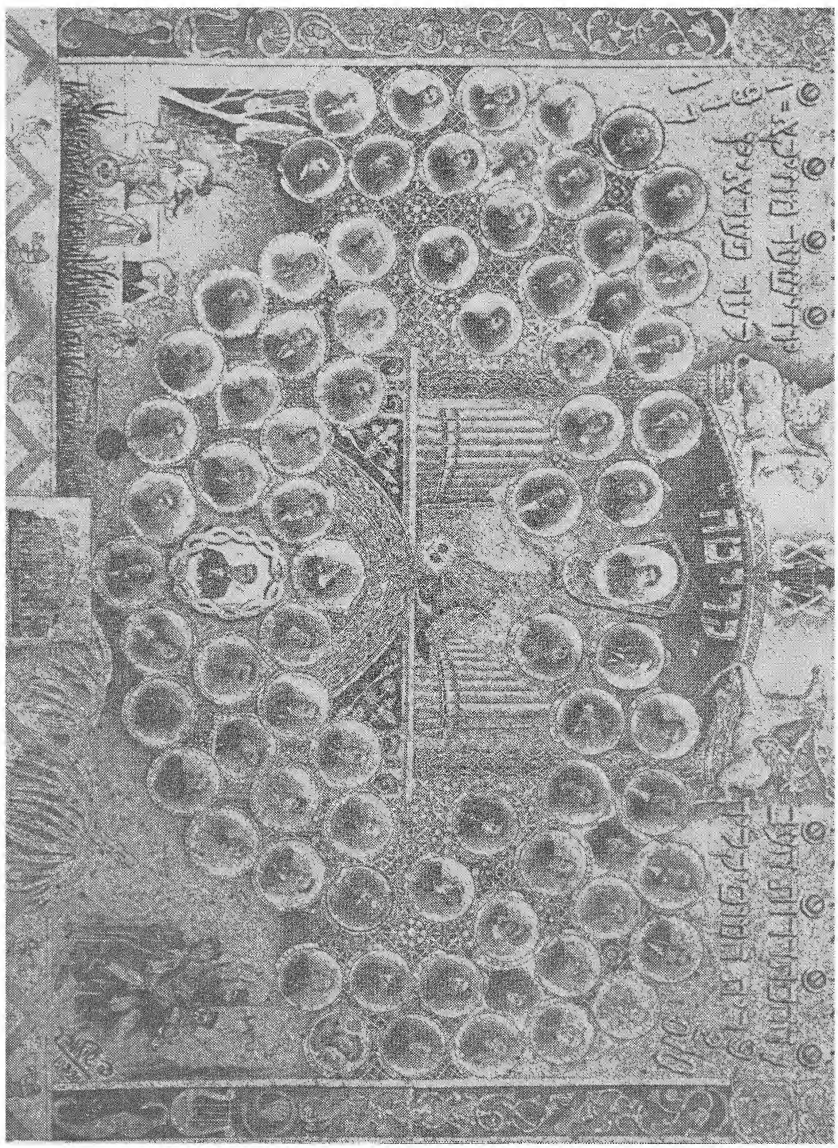
מאוחר יותר, בעבור ירחי־הדבש של המהפכה, פחתו המיטינגים והפעילות נתרכזה במעשים. הוקמו שתי חוות להכשרה חלוצית. החלוצים זרעו חיטה, כוסמת, תפוחי־אדמה והיו מניפים חרמשים בקמה בגאון. בחורות היו מתנדבות, לפי תור, ועולות אל החווה לבשל ארוחות, בחורים היו מתנדבים להוצאת תפוחי־אדמה.

האוירה הלכה ונתעכרה, שלטון החליף שלטון ופחדים וחרדות ירדו על העיר. נקודת־הכובד עברה אל ההגנה העצמית. הגיע שמע הפרעות בפרוסקורוב ובפילשטין. בחג השבועות פרעו ההידמקים פרעות בקמיניץ וכשמונים יהודים נרצחו בהן. אך מה היה פוגרום זה לעומת פרוסקורוב ופלשטין? פוגרום של מה־בכך! ואכן שבוע אחריו, עברו היהודים לסדר־היום. החנויות נפתחו, „המשעול הצר" — הטיילת — שב לתחייה והמה מטיילים, ובמוצאי־שבתות היתה הפוצ׳טובקה גדושה זוגות.

ימים מספר אחרי הפוגרום שלחו הפטלורים „משולח" יהודי אל הקהילה לאסוף תרומות לשלטון. הקהילה קראה לאסיפה בבית הכנסת וה„משולח", ברנש רחב־גרם ובעל פרצוף משופם, דיבר באזני הקהל. מדבריו על התרומה נדף ריח של קונטריבוציה.

בבוא השמועה על חדירת ההידמקים לאורינין, התגייסה פלוגה של בחורים, שקיבלה נשק מן ה„רווקום" ויצאה לקדם את פניהם. ההידמקים נהדפו והפלוגה חזרה בלעדי אחד, הוא אבנר קורמן שנפל חלל בקרב.

בהיפתח אפשרויות העליה — יצאה מקמיניץ הקבוצה הראשונה של חלוצים לארץ, הלא הם מייסדי קרית־ענבים. אותו בוקר כיום־חג היה בעיר. רבים ליוו את עגלות היוצאים



ההסתדרות העברית המוסיקלית „קדימה" בשנת 1920

עד ל„פודזאמצ׳ה״. מאז החלו לצאת בדרכים שונות, מי לגליציה ומי לבסרביה בגונבם את הגבול בלילות. העתחדות נוצלו לאט לאט, אחריהם החרו־החזיקו בני הדור הצעיר שגדלו בינתיים, וזרם היציאה נבלם.

קמניץ טולטלה משלטון לשלטון, אך האריכו שבת בה הפטלורים. העיר שימשה להם בירה זמנית ובה גם מושב המיניסטריון לעניני היהודים שבמסגרת האוטונומיה הלאומית הפרסונאלית ברפובליקה האוקראינית. המיניסטר פנחס קראסני — ממפלגת הפולקיסטים, לא היה מעורב עם הצבוריות בעיר. לא היה לו בה עורף ועיקר עיסוק משרדו היה „לצלם את העבר״, לרשום דו״חות על הפוגרומים ולשלוח תזכירים.

ב

חצרנו שמשה גם מעבר לרחוב דולגאיה, הוא רחוב השוק. בבוקר, עוד הילדים במיטה, וכבר נשמע פזמונו של ראשון העוברים, מוכר־הכעכים:

פריש און אייערדיק
פריש און צאפלדיק
פריש און אייערדיק
פריש און צאפלדיק
פריש און אייערדיקע בייגעל...

דמותו עומדת לנגד עיני: זקנו בהיר, מוארך ומחודד, ניגונו מתמשך ומסתלסל וכמו מורגש בו טעם הכעכים, המגרה את החיך. הוא פתח את „תהלוכת״ העוברים.

בין העוברים בחצר בוקר־בוקר, היו „פרוייקה עם המצלתיים״ ו„נטע עם החליל״. פרוייקה שחור־שער היה וזקן־יתד לו. שמח ומשמח, פזם ומלווה פיזומו במצילתיים. הילדים היו הולכים אחריו והוא משעשעם. זה היה ה„הובי״ (התחביב) שלו ועיסוקו — שירות הבריות. הוא היה מוציא מן הבתים את דליי־השופכין ואת סלי־האשפה ותמורת זאת היה מקבל מתת־לחם או צלחת נזיד. לכאורה, היו אלה יחסים בין עובד ומעביד, שירות כנגד שכר — ולא היא. לשירותו של פרויקה היו מניעים אחרים. הוא פשוט אהב לשרת את הבריות, לעזור לנשים לשאת את סליהן וטעם מיוחד חש בעזרה שעזר לזקוק לה ביותר, למשפחה עניה, לאשה זקנה או חולה. אבי היה אומר עליו: פרויקה זה — נשמה פילוסופית מקננת בו, מין דיוגינס.

הנשים בקומות העליונות היו מצפות לו, לפרוייקה בכליון עיניים: — „פרוייקה כבר עבר?״ „ראיתם את פרוייקה?״ היו שואלות ופרוייקה היה נושא את דליי־השופכין מן הקומות בתחושה של ייעוד. מעולם לא רגז, לא כעס, לבו היה תמיד טוב עליו. פרוייקה ידע להעריך את עצמו, ועל ערכו היה מכריז ברבים. לפני מי? לפני קהל הילדים שהיו הולכים אחריו ומריעים לו.

— מי הוא בן־אדם? היה שואל בקול רם, והילדים עונים במקהלה: פרוייקה!

— כשיש צורך בסבל, למי קוראים?

— לפרוייקה!

— כשצריכים לאדם הגון, את מי מזמינים?

— את פרוייקה!

— מי הוא בן־אדם?

— פרוייקה!

אפשר, ובשאלתו זו „מי הוא בן אדם" צפינה היתה כוונת הפגנה, הפגנת „אי אנושיותם" של אחרים, המתיימרים להיות תרבותיים אך מתרחקים מן המעשה האנושי הפשוט. היה בה גם מהערכת העמל, החופף את האנושי. ואכן, בן־אדם היה פרוייקה, לא התיימר לשוא.

„נטע עם החליל" שונה היה מפרוייקה. פנים עגולות כירח, ללא זקן ובית חזהו בולט לפניו ככרס. בית־החזה, מחסן ללחם היה. כל חתיכת לחם, שהיה מקבל היה תוחב לשם. החליל, לא חליל היה — דחליל של חליל, סתם קנה או מקל ו„מנגן" היה בשפתיים, שהיה מהדקן בניפוח לחייו. בשכר הניגון היה מקבל פרוטה או שווה פרוטה, שהיה תוחבו אל „כרסו".

„משוגע" טראגי היה א י ס א ק, נכה, מדדה על קביו ופושט־יד. רומאנטי היה ונסיכות ורוזנות לא משו מפיו. היה תולה עיניו בבנות יפות ומוצא סימוכין שמיועדות הן לו מן ההשגחה. כאשר לחצו עליו: „למה סוף סוף אינך מתחתן עם בת מן הבנות?" היה טוען, כי זה באשמת האמהות, המתאהבות בו ומונעות מבנותיהן את אהבתו. לו היו חובשים את האמהות בבית הסוהר ליום אחד בלבד, מיד היה נגאל.

ילדים היו הולכים אחריו, מגרדים ב„פצעיו" ומרגיזים אותו. כאשר הגיע רוגזו לשיאו, היה מרים אחד מקביו ומבריחם. איסאק מצא את מותו בפרעות בחג־השבועות. ההיידמאקים ביתקוהו בחרבות ומאז נעלם מנופה של קמיניץ.

ועוד „יוצא־דופן" היה וקראוהו „סטרויני צ׳לובייאק", (אדם תמיר). דק־גוו וקיפח קומה היה. אך לא די היה לו בזה והיה מתמתח עוד יותר. מקל־טיולים גמיש בידו ומגבעת־קש צרת שוליים לראשו. היה צועד קוממיות על המדרכות בגנים הציבוריים וחולם רומנטיקה,



הצגה מחיי הארץ ב„שבוע הארצישראלי" בשנת 1918

שרחקה ממנו. בגדיו היו מגוהצים, ללא רבב ובעוברו על יד חלונות־הראוה היה מתעכב, מציץ בראי־השמשות ומטיב את תסרוקתו ומגבעתו.

שונה בתכלית מן הקודמים, היה סימיון. עם ההם יכולת להשיח. מעורבים היו עם הבריות. סימיון שונא־חברה היה, בורח ממנד ומבריח. בקפוטה שחורה, כשידיו משולבות מאחריו, היה מתרוצץ ברחובות ופיו מקלל: תבלעך השאול! יקחך האופל!

הילדים היו מתגרים בו וחוזרים על קללתו והוא היה רודף אחריהם ומכם באגרופו. מסמר שגעונו היה הכסף. רדוף־פחד שמא מתנכלים לממונו היה צועק: „דאס בייטעלע?״ — א מכה!״ („את ארנקי — קדחת!). כדי להרגיזו היו הילדים דווקא צועקים: „סימיון, דאס בייטעלע!״ (סימיון, הארנק!) וכך חוזר חלילה. את כל אנשי העיר בלי הבחנה ראה סימיון כאויבים לו והיה מקללם.

— סימיון, למה תקללני, הלא אני לא קללתיך? — היו טוענים כלפיו.

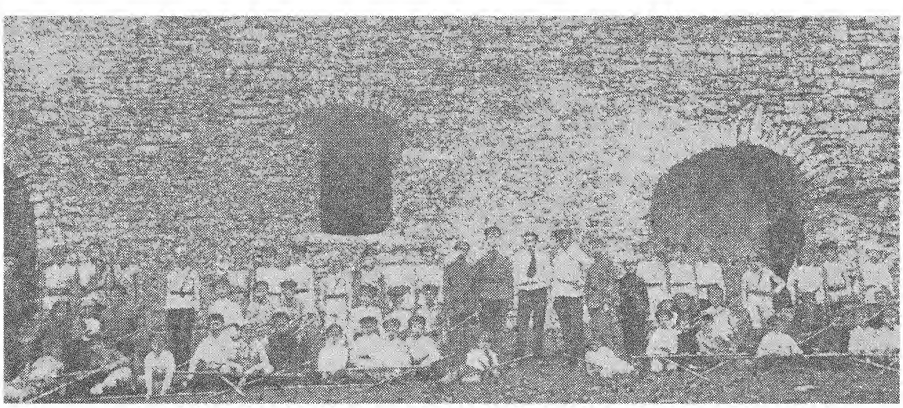
— אם לא קיללתני היום תקללני מחר!

היו עוד טיפוסים „יוצאי־־דופן״, אך הנזכרים לעיל, הבולטים היו.

ת. שריג

## „צעירי ציון״ בימי מהפכת 1917

בשנים האחרונות שלפני מהפכת 1917 הלכה והתפתחה בתוך ההסתדרות הציונית תנועת נוער ציונית בשם „צעירי־ציון״, אשר דגלה ברעיון העבודה וארגון נפרד של ציונים עובדים. התנועה הטיפה לאהבת העבודה ולחיי עבודה כיסוד עיקרי בחיים, שקראו לו „דת־העבודה״. אבות התנועה הזאת והוגיה היו א. ד. גורדון, יוסף ויתקין ועוד, ששמשו לה מורי־דרך, מופת ודוגמא לחיי פשטות ושלמות. שאיפת התנועה היתה הקמת חברה מתוקנת במובן המוסרי ומטרתה — יצירת „עם־עובד״ בארץ ישראל.



גדוד צופים

בערים ובעיירות שברחבי רוסיה קמו ארגונים של „צעירי־ציון", אשר התלכדו במסגרת של סיעה בתוך התנועה הציונית. מטבעם נמשכו הנוער והעובדים לארגונה של סיעה זו. היא קירבה אותם אליה, כי ראתה בהם את האלמנט הטבעי לפעולה וארגון.

בסוף מלחמת־העולם הראשונה, עם פרוץ המהפכה בשנת 1917, הפכה תנועת „צעירי־ציון" למפלגה ציונית עובדת עצמאית, אשר פעלה בשטחים שונים של החיים הציבוריים.

גם בקמיניץ היתה קיימת הסתדרות „צעירי־ציון" מורכבת משכבות העמלים ונוער, שמספר חבריה הגיע למאות ושהיתה לגוף צבורי פוליטי הפעיל ביותר ברחוב היהודי.

הסתדרות „צעירי־ציון" התמסרה בעיקר לפעולה ארגונית־הסברתית, השתתפה בעבודת ועד הקהלה, ניהלה את עבודת „החלוץ", ארגנה את העליה ארצה וכן פעלה בארגון „ההגנה". את הנוער החלוצי שהתעתד לעליה כיוונה להכשרה חקלאית או מקצועית, למען יסתגלו לחיי עבודה ולחיי־קיבוץ משותפים. בראש הסניף המקומי עמדו: י. שריר (שראייר) כיו"ר וח. שריג (שרייברמן) כמזכיר.

בשנת 1920 נתקיימה בקמיניץ ועידה של באי־כוח סניפי „צעירי־ציון" בערים ובעיירות שבפודוליה ונבחר ועד מחוזי בראשותו של ז. פרטקין (פורת).

באותו זמן ביקר את הארגון המקומי הח' אליעזר קפלן שעמד בראש הועד המרכזי הכל־רוסי של „צעירי־ציון".

לרגלי המהפכה היתה התחבורה משובשת ברוסיה וכל הפעולה בתנועה התנהלה על־ידי הכוחות המקומיים.

שמואל, פ. ברזין

## ילדים לוחמים לעברית

„השומר הצעיר" העמלני בקמניץ־פודולסק, עסק בעבודה ציונית גם בין תלמידי בתי־הספר. במשך הזמן גדלה והלכה השפעתו ביניהם, והצליח לכבוש הרבה נפשות לתנועה. מסירות הנערים והנערות לא ידעה גבול, ולא פעם נתנסו בנסיונות ועמדו בהם.

ב־1925 קרה מקרה שהסעיר את כל התושבים היהודים. אחד החברים לא נתקבל לבית־הספר הגבוה בגלל שייכותו ל„השומר הצעיר". הדבר נגע ללבו עד כדי כך שחלה במחלת עצבים אנושה, קיבל דלקת המוח ומת. יהודי העיר זועזעו עד עומק נפשם, כי ראו בו קרבן של שרירות־לב השלטונות. בהלויתו השתתפו המוני יהודים. מחברי ההסתדרויות הציונית בלבד, הלכו אחרי מיטתו כאלפיים איש. רצינו לשתף בהלויה את תלמידי בית־הספר בו למד המנוח, אולם הנהלת בית־הספר הציגה תנאי, שהלויה תשא אופי „אזרחי" עם דגל אדום וכי במקום „אל מלא רחמים" יושר ה„אינטרנציונל". לא הסכמנו, כמובן, לתנאים אלה. התלמידים לא הורשו להשתתף בהלויה. אולם למעשה הצטרפו גם הם. רובם ככולם, חברי „השומר הצעיר".

מחאה ספונטנית זו נגד התנהגותה של הנהלת בית־הספר הסובייטי, עודדה וחיזקה

את התנועה למעשה פוליטי נועז. בימים ההם הוחמרו רדיפות על לומדי השפה העברית ומלמדיה, והיה צורך לגלות ברבים את התנגדותו ואי־השלמתו של הציבור היהודי עם איסורה של שפתנו הלאומית. מוסדות מפלגת „צעירי ציון", חברת „תרבות" וההנהגה הראשית של „השומר הצעיר" החליטו להגיש פטיציה חתומה על ידי המוני ילדים אל מוסדות הממשלה, כי תרשה לימודה של השפה העברית בבתי־הספר.

„השומר הצעיר" הטיל על שכמו את עיקר המעמסה להגשמת המפעל. הוא הוציא כרוז אל הנוער ותלמידי בתי־הספר ועמד בו על מצבה המיוחד של השפה העברית, האסורה בשימוש ובלימוד, שלא ככל יתר השפות של המיעוטים במדינה וקרא לכל הנוער היהודי לתבוע מאת מוסדות הממשלה להחזיר לשפתו הלאומית — לעברית — את זכותה הטבעית. הכרוז הופץ



קבוצת חברים מ„השומר הצעיר" בשנת 1923

בכל חלקי העיר. עם בוא התלמידים לבתי־הספר בשעות הבוקר מצאו על הספסלים את טפסי הכרוז. הכרוז הגיע לנוער גם בעיירות הסמוכות.

החלה החתמה על הפטיציה. עיקרי הפעולה היו: להחתים רק ילדים עד גיל י"ד, תלמידי בתי־הספר; להכתיב הפטיציה בידי ילד; תכנה: דרישה לפתוח בית־ספר לעברית ולהרשות את לימוד השפה העברית בבתי־הספר הקיימים. הפעולה נפגשה באהדה רבה מצד התלמידים. בכל הפעולה ניכר כוחם של תאי „השומר הצעיר" בבתי־הספר. בקמניץ בלבד נאספו כאלפיים חתימות. צוינו שם, שם המשפחה ושם העיר. ההחתמה סודרה גם בעיירות הקרובות.

פעולה גדולה זו בין המוני הילדים עוררה תסיסה ציונית רבה. תוך־כדי הפעולה הצליח „השומר הצעיר" גם להרחיב את שורותיו. ההנהגה הראשית ראתה צורך למסור לסניפיה בקמניץ־פודולסק דגל כחול־לבן לאות הצטיינותו במפעל הפטיציה. היתה שעה של התרוממות רוח מלהיבה, כאשר שליח ההנהגה הראשית מסר את הדגל הציוני לידי אחד מנערי המקום באסיפה בלתי־לגלית מחוץ לעיר.

הפטיציה החתומה ע"י אלפי נערים ונערות בעריה ועיירותיה של פודוליה, שוגרה בשני טפסים — אחד לשלטונות המרכזיים באוקראינה והשני — לשלטונות בפודוליה. הייבסקציה לא טמנה, כמובן, את ידה בצלחת והתחילה בחקירה. מספר חותמים על הפטיציה

נקראו לג.פ.או. ונדרשו לבטל את חתימותיהם. זו השתמשה באמצעי לחץ שונים על הילדים — איימה עליהם, כי תגרשם מבית־הספר, כי תאסרם. כשלא הצליחה לכפות את רצתה על הילדים פנתה הג.פ.או. אל ההורים ותבעתם להשפיע על ילדיהם. אולם גם זה לא הועיל. הילדים לא רק שלא נענו לתביעת הג. פ או אלא הוסיפו על דעת עצמם, לאסוף חתימות חדשות של דורשי התרת השפה העברית ולימודה. חתימות אלו לא היו אלא הפגנה נוספת לדבר, כיון שהפטיציה כבר הוגשה לפני זה לשלטונות.

העתונות הסובייטית הכללית לא הגיבה על הפטיציה כלל. רק ב„שטערן" החרקובי הופיעה קריקטורה, המתארת „מלמד" טיפוסי וילד קטן על ידו. ואותו המלמד מכתיב: „שרייב זשע, אינגעלע, איך וויל לערנען העברעאיש". מתוך זה הבינונו, כי הפטיציה נפלה בידי הייבסקציה וכאן נחתך גורלה.

(„נפתולי דור", כרך א').

פסח

## המאבק לעברית בקרב הנוער

ב־1926 עמדה הייבסקציה ברום הפסגה של עבודתה „הלאומית" באידיש: פתחה רשת של בתי־ספר לאידיש, והמציאה כל מיני תחבולות כדי להכריח את ילדי היהודים ללמוד בבתי־ספר אלה. אף הרבתה במאסרי מורים המלמדים עברית, שפה קונטררבולוציונרית ו„קלריקאלית".

באותו זמן נתקבל בדוניביץ חוזר מהמטה המחוזי של „השומר הצעיר" ומהוועד המחוזי של הסתדרות הנוער הציוני ובו הוראות לשגר פטיציה לממשלה הסובייטית, כי תתיר את לימוד השפה העברית. את הפטיציה היו צריכים לכתוב בשתי העתקות ולחתום בכתב ברור את השם הפרטי ואת שם המשפחה.

ועד הסניף הטיל על אחד מחבריו להוציא הוראה זו אל הפועל. היו ילדים, שהפקירו את עצמם למען פעולה זו. קשה היתה ה„מלאכה": מצד אחד צריכים היו להיזהר מפני הג.פ.או. ומצד שני גם מפני ההורים, שלא התיחסו, כמובן, בשלילה אל השפה העברית, אבל היו מלאים פחד מפני השלטונות.

ביום הזכרון לטאראס שבצ'נקו נערך בבית־הספר הכללי נשף של שאלות ותשובות. החבר, שעליו הוטל להוציא אל הפועל את ההחתמה, הוזמן אל הנשף כאורח של אחד התלמידים. מראש סודר, כי לידיו תיפול השאלה „מהי הציונות" וכך היה. בחלקו עלה לענות על שאלה זו. החבר הסביר במלים קצרות את מהות הציונות והקשר שלה לשפה עברית, והדגיש, כי טאראס שבצ'נקו הוכר כמשורר לאומי אוקראיני ושפתו מותרת, ואילו המשורר הלאומי שלנו, חיים נחמן ביאליק, שפתו אסורה מפני שכך רוצה הייבסקציה. לו ידוע, כי דווקא במוסקבה מותרת השפה העברית. אפשר ואפשר, כי לו היו משגרים פטיציה למוסקבה ומבקשים להכיר בעברית כשפת לימוד, כיתר השפות ברוסיה, היתה הממשלה מתיחסת בחיוב לבקשה זו.

כפי הנראה השפיעו הדברים על התלמידים, ואחד מהם, ז׳יטומירסקי, עבר מתלמיד לתלמיד והחתימם על הפטיציה. למעלה ממאה חתימות אספנו באותו ערב. (הנער לא האריך ימים בבית־הספר, כי לאחר זמן־מה גורש מתוכו). לעומת זאת נתקלנו בהתנגדות חזקה בבית־הספר האידישאי שנמצא כולו תחת השפעת הייבסקציה. אף על פי כן אספנו מאות רבות של חתימות בפרק זמן קצר.

ב־1926 היתה ספירת האוכלוסין ובין יתר השאלות היתה גם השאלה — מהן השפות בהן שולט האזרח. ניהלנו תעמולה רחבה בין האוכלוסיה, שיזכירו גם את השפה העברית. רבים רבים דרשו בתוקף לרשום את דבר ידיעתם העברית, אולם פקידים הודיעו שנצטוו לבלי לרשום שפה זו.

בדרכים שונות השתדלנו להקנות לנוער ידיעה כלשהי בעברית. סדרנו שעורי ערב בקבוצות של 2—3 ילדים, הקימונו גם ספריה נודדת. בהשפעתנו רבו ההורים שלימדו את בניהם עברית, אף שסכנת מאסר היתה כרוכה בדבר.

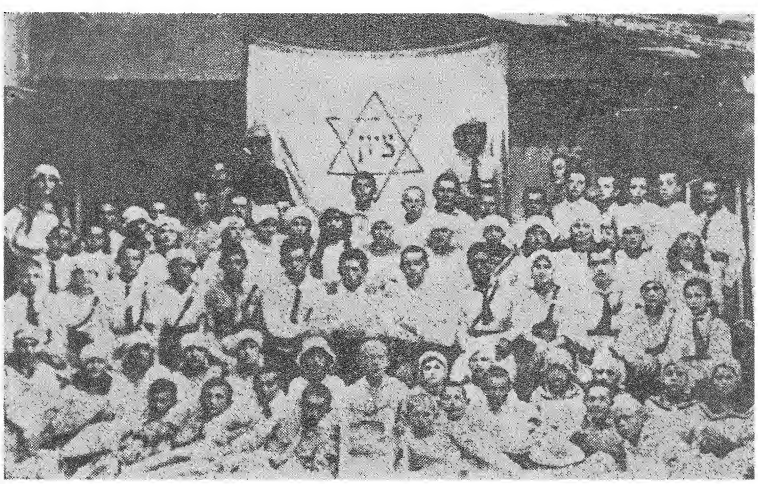
(„נפתולי דור״, כרך א׳).

חיה גלמן־טסנבאום

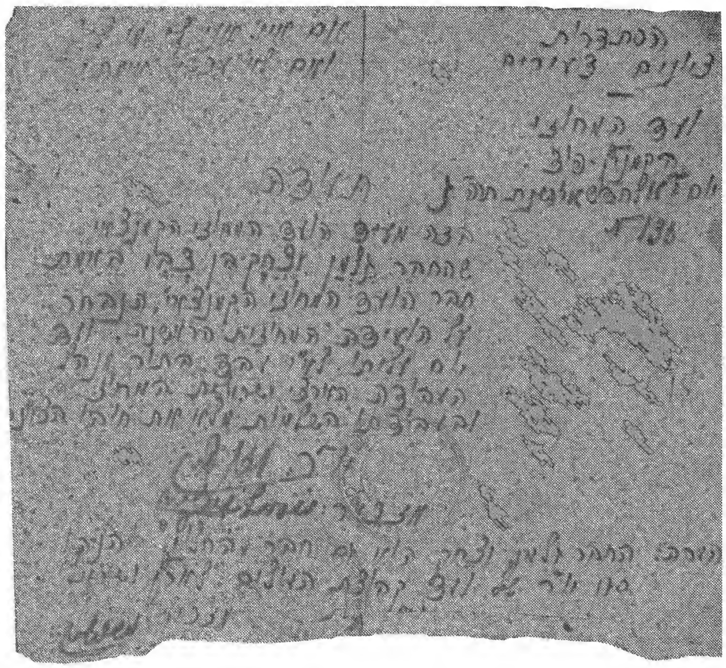
## נוער ציוני במחתרת

גדוד „הצופים״ בעירנו נקרא פשוט בשם „הסתדרות סקאוטים״ במכוון כלפי השלטונות, אבל הנערים והנערות של הגדוד ידעו היטב מה ומי הם. היה זה נוער ציוני במחתרת.

בכ׳ בתמוז היו יוצאים לטיול רגיל ליער, ולשם היו באים חברים מבוגרים להרצות על נושאים ציוניים ובייחוד על ענייני דיומא. מובן, שהמבוגרים היו באים בנפרד ובהבדלי־זמן.




גדוד „השומר־הצעיר״



תעודה מטעם הסתדרות ציונים צעירים לחבר עולה ארצה

בדרכו ליער, היה הגדוד עובר ברחובות העיר לפי קצב המתופף יצחק בהרב ז״ל, ובשירת י־ה חי־לי־לי ע־מ־לי־לי. בראש הגדוד צעד מפקדו יצחק גלמן ז״ל. לרבים שעמדו מן הצד והסתכלו בצופים, היה ידוע שזהו נוער ציוני־חלוצי.

כחברתו של המפקד באותם הימים, זוכרת אני מה קשה היה התפקיד הזה. כלפי השלטונות היה זה כעין גדנ״ע אצלנו. המדריך הספורטאי של ה„וסאָאובוטש״ היה גם מדריך גדודנו. הוא ידע את כל האמת עלינו. היה זה גוי, שכנראה לא אהד ביותר את השלטונות.

רבים מחברי הגדוד נתפסו על ידי השלטונות והוגלו לסיביר. מעטים מהם נמצאים כיום בארץ ורבים מהם נספו בגולה. גם המפקד ואתו כמה חברים נאסרו אחרי ועידה ציונית ונשלחו לבית־הסוהר בוויניצה, לאחר שריצו קודם חלק מעוונם ב„מרתף״ בקמיניץ. בית־המשפט זיכה אותם מכל אשמה וכולם חזרו לקמיניץ.

משה דויטש

## גיטו קמיניץ־פודולסק

במחצית השניה של חודש יולי 1941, בדיוק חודש ימים אחרי שגרמניה הנאצית התקיפה את ברית־המועצות, הופיעו בביתי שבטרספה (הונגריה) שני ז׳נדרמים הונגריים וציוו עלי ועל אשתי להיות מוכנים תוך עשר דקות ללכת אתם. כן צוינו לקחת צידה לדרך לימים מספר. שמענו על טרנספורטים של יהודים מבודפשט ומערים אחרות בהונגריה, אך

לא ידענו לאן הם מובלים. בבודפשט היה קיים משרד „קאוק" לטיפול בנתינים זרים, והאמתלה לטרנספורטים אלה — חוסר נתינות הונגרית.

מדירתי הובילו אותי, את אשתי ואת ילדתי, לחצר המזכירות של העיירה ושם נשארנו עד ערב, עת שהובאו לשם מהסביבה מאות נשים, ילדים וזקנים. גברים צעירים מעטים היו, כי את אלה גייסו מזמן למחנות של עבודות־כפייה. מחצר זו הועברנו ללינה בבית־ספר. למחרת שחררו את אשתי ואת ילדתי, ואני עם יתר העצורים הועברנו לתחנת־הרכבת, ושם עלינו לקרונות־מסע. אחרי טילטולי־דרך הגענו ליאסינה, והז'נדרמים שליוו אותנו ציוו עלינו להתיישב על מזוודותינו. חיכינו כשעה עד שהגיע פקיד מטעם הלשכה לעזרת היהודים מבודפשט, שפנה אלינו בזו הלשון: „כל מי שיש בידו תעודת־אזרח הונגרית מקורית מתבקש למסרה לי, אין אני מקבל מיסמך כלשהו אחר". היו בינינו שני יהודים, אחד יליד טרנדניסטריה, בעל הדרת־פנים שזקנו המגודל והלבן יורד על פי מידותיו, ואחד יליד פולין, שמסרו לפקיד את התעודה המבוקשת. אלה הוצאו מתוך הטרנספורט ונשלחו חזרה הביתה.

### מחנה ריכוז

מתחנת־הרכבת שביאסינה הוליך אותנו חייל הונגרי בשביל שליד פסי הרכבת אל העיירה הואשאליה, והכניס אותנו למחנה סגור בגדרות־תיל, שבאמצעו היה מפעל לעשיית קרשים. שם רוכזו אלפי אנשים, נשים וטף. הרעב הציק לכל אלה, אשר מזמן נמצאו שם. אמנם הלשכה לעזרת־היהודים והקהילה היהודית ביאסינה עשו כמיטב יכולתם וסיפקו מזון לעצורים, אך הקומץ לא השביע את הארי. המצב הכללי במחנה זה היה איום ונורא, ובפרט בלילות, בכי התינוקות ואנקת הזקנים והחולים היו ללא נשוא.

### יציאה למקום בלתי־ידוע

מדי יום הופיעו במחנה מ־15 עד 20 מכוניות־משא צבאיות ותושבי המחנה הועלו עליהן והובלו למקום בלתי־ידוע. נפוצו שמועות שמיישבים את היהודים בבתי אכרים, אשר עקב פרוץ־המלחמה נטשו בתיהם והצטרפו לצבא־האדום. שמועות אחרות אמרו, שרוצחים את היהודים בגליציה וגופותיהם נזרקות לדנייסטר. הגיע תורנו. בערב־שבת אחד, בסוף חודש יולי, העלו אותנו למכוניות־משא והסיעונו אל מקום בלתי־ידוע. עברנו את הגבול שבין הונגריה ופולין הכבושה בידי הגרמנים. לפנות ערב הגענו לבורשצ'וב, בגליציה. בבתי היהודים כבר דלקו נרות־שבת ובלבנו תפילה להצטרף ליהודים אלה שהביטו עלינו בפחד ובחמלה, אבל המכוניות לא נעצרו. בשעות המאוחרות הגענו למצודה של קמיניץ־פודולסק. שם הורדנו מעל המכוניות ונצטווינו להישאר במקום, כשז'נדרמים הונגריים שומרים עלינו כל הלילה. הבוקר אור, והגברים הוכנסו אל הכנסיה שבקרבת המקום והז'נדרמים סגרו עלינו את הדלת. אחר־כך הוציאו אותנו אחד־אחד ופקדו עלינו להרים את הידים, כשהסמל בודק את כיסינו וגוזל מאתנו מעט הכסף שהיה בידינו וכן טבעות ושעונים. אז נשמעה הפקודה: „עכשיו קדימה, כל המעז לחזור — כדור בראשו"!

### בקמיניץ־פודולסק

שיירתנו התחילה לטפס במעלה הרחוב שבפודזמצ'ה. נתקלתי ביהודי ובירכתי אותו

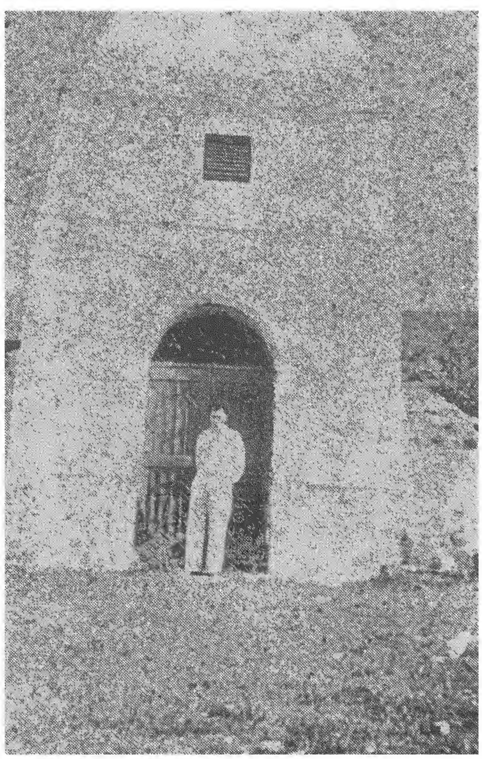
ב„גוט שבת" והוא השיב „גוט שבת". „אתם יהודים מהונגריה?" — שאל היהודי. „כן יהודים מהונגריה אנחנו". „אוי ואבוי" „מה קרה? איך הגעתם הנה?" — „אין תשובה בפינו יהודי יקר, מלחמה היא מלחמה". „הגד לנו ר' יהודי, אולי נוכל להתאכסן אצלך?" — „אני מצטער מאוד, אצלי כבר נמצאים יהודים מהונגריה אבל בגן־הילדים לא רחוק מכאן תוכלו למצוא קורת־גג".

בהדרכתו של יהודי זה הגענו עד לגן־הילדים בו מצאנו יהודים שגורשו מהונגריה, שישבו ליד שולחנות קטנים, ועליהם שיירי בצל, ומנעימים זמירות „יום זה מכובד מכל ימים".

יצאתי למרכז העיר העתיקה ושם נתקלתי במאות יהודים מגורשים, ביניהם מכרים רבים. מפי אחד שמעתי, שתתקיים אסיפה באחד הבנינים במקום ושכדאי לי להשתתף באסיפה זו.

## האסיפה ותוצאותיה

האולם שבו התקיימה האסיפה, היה מלא מפה לפה. באסיפה זו נבחרו שלוש ועדות: אחת, שנועדה לבוא בדברים עם המפקדה הצבאית הגרמנית; השניה — עם המפקדה הצבאית ההונגרית; והשלישית נועדה לתיאום הפעולות במקום. למחרת, חזרו שתי הועדות כלעומת שבאו, ורק אחד מחבריהן הצליח להתקשר עם המפקד הגרמני, והלה אמר לו: „היהודים רצו במלחמה — והנה היא בכל אכזריותה, ועליהם לשאת בכל תוצאותיה".



שער הגיטו

### העיר העתיקה כגיטו

כשבוע ימים התהלכנו חפשים. מעטים היו אנשי המקום, יהודים ואוקראינים, בהם נתקלנו. לאט לאט יצאו כולם ממחבואיהם, והיהודים אנשי המקום ראו סימן־טוב בנוכחותם של יהודים מהונגריה ועזרו לנו ככל שעלה בידם. כשיצאנו לכפרים סמוכים לקנות אוכל, גילו גם האוקריינים, „המוז'יקים" וה„חאזייקות", הבנה לצרותינו וסירבו לקבל תמורה בעד מיצרכי־אוכל שקיבלנו מהם.

באחד הימים פקדו עלינו הגרמנים להקים „יודנראט" תוך עשרים וארבע שעות, וברחובות העיר הופיעו מודעות בהן נצטוו כל היהודים הנמצאים בקמיניץ פודולסק והסביבה, להתרכז בעיר העתיקה שהוכרזה בתור גיטו. כן נצטוו כל היהודים מגיל עשר ומעלה, לענוד סרט לבן עם „מגן דוד" כחול על הזרוע השמאלית, ולא לצאת מתחום הגיטו; הקשר עם המפקדה הגרמנית צריך להיות רק באמצעות ה„יודנראט"; העובר על הפקודות הנ"ל — אחת דתו למות.

הגרמנים הבטיחו לספק מיצרכי־אוכל לתושבי הגיטו במחירים זולים. אבל חוץ מכמה מאות קילוגרמים קמח שעורה לא קיבלנו כלום. כל ראש־משפחה הכניס לקופת היודנראט שלושה רובלים למימון הקניות. כועדה מטעם היודנראט ניתן לנו רשיון לצאת לשוק בשעות מסויימות לשם קניות מיצרכי־מזון, אבל יותר מעגלה אחת מלפפונים ועגלה אחת כרוב לא הצלחנו להשיג. פעם אחת ויחידה הצליחו שלושת חברי היודנראט המקומיים לקנות כמאתיים קילוגרם בשר. איכרי הסביבה נכנסו מדי פעם לגיטו ולקחו משם יהודים לעבודה, כדי שיוכלו לקבל על חשבונם של אלה לחם מהמאפיות. אכן, גם העבודה שהוטלה עלינו לעשותה לא היתה נחוצה כלל.



שער הגיטו בקארוואסאר

## עבודת־כפייה

הצבא הגרמני לקח מדי יום אנשים, ובעיקר נשים, לעבודות שונות מחוץ לתחומי הגיטו ותמורת עבודתם קיבלו אוכל. מהמנות שקיבלו הביאו גם למשפחותיהם בגיטו. בגיטו עצמו החל הרעב לתת אותותיו. אנשים וילדים רבים חלו מרעב. ילדים פשטו יד לנדבות, אבל בפרוטות שאספו לא היה מה לקנות בגיטו.

באחד הימים פנה אלינו קצין הונגארי וביקש עשרה בעלי־מלאכה, נגרים וציירים, לשם התקנת שלטי־דרכים. נמצאו רק נגרים, ואני בלבד קבלתי על עצמי לצייר שלטים. וכך יצאנו לעבודה. טרם גמרנו את העבודה, נכנס אל בית־המלאכה קצין הונגרי ושאל מי מתנדב לצאת מחר ב־25 באוגוסט לחזית להתקין שם שלטים, ובמקרה הצורך לצייר שלטים נוספים. איש לא פצה פה. הקצין הוסיף ואמר, שכל המתנדב יעמוד תחת חסותו ויקבל את המנות והשירותים המגיעים לחייל. עניתי לו, שאני מוכן.

אור ליום 25 באוגוסט 1941, יצאתי במכונית־משא עם קצין וארבעה חיילים בכיוון לוריניצה והייסין. בדרך התיידדתי עם הקצין ועם אחד החיילים ונדברנו, כי הם יוציאו יהודים הונגרים מתוך הגיטו בעד כופר־נפש מתאים, ואני קיבלתי על עצמי את האחריות לתשלום הכופר. לפי הריגיסטראציה נמצאו בגיטו עשרת אלפים איש מיהודי המקום, ששת אלפים מגורשים מהונגריה ואלפיים מיהודי בסרביה. יהודים רבים מאנשי המקום ברחו עם נסיגת הצבא האדום. בדרכנו עברנו את דוניביץ, פרוסקורוב, מוהילב־פודולסק, ויניצה, הייסין ועיירות אחרות. בכל המקומות האלה, ראיתי יהודים מבוהלים ונפחדים. בהייסין סיפר הקצין ההונגרי לקצין הפיקוד הגרמני שם, שאני צייר־שלטים, והלה רשם לו על פיסת־נייר את כתובתו, כדי לשלחני אליו במקרה הצורך. אחרי שבוע ימים, כשגמרנו ציור השלטים חזרנו לקמיניץ.

## חיסול הגיטו

ב־29 באוגוסט, בדרכנו חזרה לקמיניץ, עלה על מכוניתנו חייל הונגרי וסיפר לנו, כי בקמיניץ נהרגו שלושה־עשר אלף יהודים. הקצין לא רצה להאמין, ראה בזה „גרויל־פרופו־גנדה", אך החייל המבוהל התנצל, כי שמע זאת מפי הקצין שלו שחזר מקמיניץ. בצהרי אותו יום הגענו לעיר ועצרנו על יד הקסרקטין של ההונגרים. בחוצות לא נראה איש, והחיילים סיפרו שהושם קץ ליהודים. עלי פקדו להסתתר עד שהגסטפו יעזוב את המקום. התחבאתי שבוע ימים במכונית.

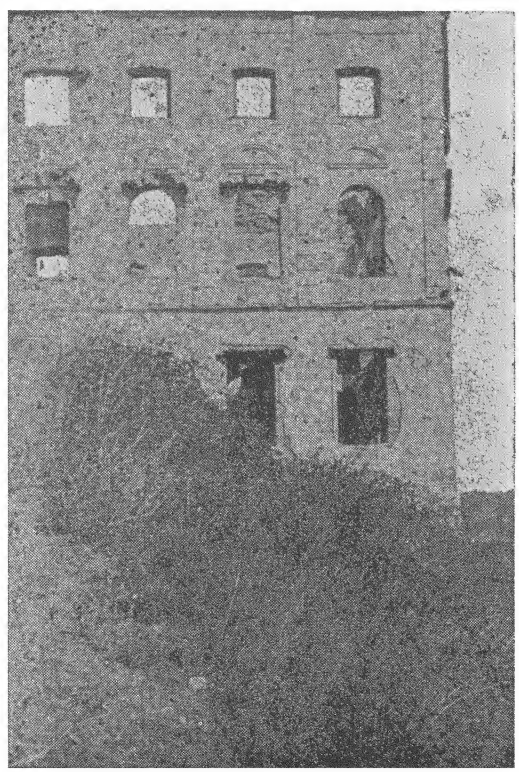
כעבור זמן־מה הופיע מהנדס מחיל־ההנדסה ההונגרי, שנשלח אלי על ידי ידידי הקצין הנ"ל לסייע לבריחתי, והלה סיפר על הקורות בעיר מאז עזבתיה: „על יד חפירת הטאנקים שמחוץ לעיר חפרו עוד שני בורות גדולים, והודיעו ליהודי הונגריה שמובילים אותם הביתה, אך למעשה הביאום לבורות אלה וציוו עליהם להתפשט. מהבורות האלה הוזקפו עמודים, וקרש היה מגשר בין ראש העמוד לבין שפת־הבור. היהודים נצטוו לעלות על הקרש בצורה עורפית ומול פניהם כוונה מכונת־יריה. ככה חוסלו היהודים. שני חיילים מפודקרפטסקה־רוס סירבו לירות באמרם, כי על נשים וילדים לא ירימו את רוביהם. מה שנפל בגורלם על אי־ציות זה, לא ידוע לי".

## הבריחה

המהנדס עזב את המכונית ויצא לארגן את בריחתי, אבל טרם הספיק לחזור הופיע הקצין בבהלה: „ברח על נפשך, כי בקסרקטין נודע שיהודי מסתתר כאן. הימלט על נפשך!" לבקשתי, מסר לי הקצין כתבתו של אותו קצין גרמני מהייסין, שהזמינני לעבודה אצלו.

באותו ערב לנתי בעליית־גג של איכרה בפודזמצ'ה. לא עצמתי עין כל הלילה, מחמת מתיחות נפשית ופחד ומנביחותיהם של הכלבים שיללו בקול אימים. ריח הדם של הקרבנות הגיע לנחיריהם והם, כלבי קמיניץ פודולסק, היו היחידים שהספידו את החללים... למחרת הגעתי לעיירה אורינין ושם נודע לי מפי ילד יהודי, שכ־2000 יהודי הונגריה נרצחו בעיירה זו, ואילו יהודי המקום נשארו בחיים.

מעבר לנייר שעליו היתה כתובתו של הקצין הגרמני, רשמתי בגרמנית באותיות גוטיות את המכתב דלקמן: „א. נ. בהתאם להבטחתי הריני שולח אליך את האיש שביקשת והוא יעשה את עבודתו באמונה שלימה לשביעות־רצונך. בכבוד ובהערצה" וסיימתי בחתימת־יד בלתי־קריאה ובתאריך. בדרך דיברתי אוקראינית בלבד. סמוך לגבול רוסיה—פולין, ליד הנהר זברוץ נפלתי לידי שני גרמנים. הראיתי להם את המכתב שזייפתי והם הדריכוני בכיוון לגבול. בהמשך דרכי הגעתי לגליציה, לעיירה סקאלה ומשם לבורשצ'וב. במקומות אלה נפגשתי עם יהודים ואחד מיהודי בורשצ'וב יעץ לי שלא אכנס לבית יהודי. כך עברתי בדרכי את העיירות טלוסט, הורודנקה, קולומייה, דלאטין, ירמצ'ה, ניקולוֹצ'ין וסטרוב. בכל העיירות האלה ראיתי יהודים סוחבים את מטלטליהם לגיטאות. בלובלינץ עצרה אותי המליציה האוקראינית, שלא הסתפקה במכתב שבידי, והובילוני למפקדה הגרמנית שעל גבול פולין—הונגריה. הללו אמרו שמצידם אין כל עיכוב, וקצין גרמני ליווני אל שומרי הגבול ההונגריים ושידל אותם להרשות לי לעבור להונגריה. אולם ההונגרים ציוו עלי לחזור כלעומת שבאתי. נאלצתי לחזור שנית לכפר ונתפסתי על ידי המיליציה. בדרך נס ניצלתי על־ידי יהודי אחד, עד שהגעתי יחד עם יהודים הונגריים אחרים להונגריה.



שריד מבית־כנסת הרוס

# א י ש י ם

## דוד שלייפר

בשמיני עצרת תרפ״א נפל חלל בידי חיילי דניקין בקיוב אחד העסקנים והציונים הותיקים — העורך־דין דוד בן שבתי שלייפר מקמניץ־פודולסק. הוא הלך מאתנו בשעת אי־



מנוחה כזו, שאף חבריו וידידיו הקרובים לו ביותר היו משוללי יכולת לגמול לו את החסד האחרון וכמעט שלא הספידוהו כראוי. ובינתיים נשכח מלבנו זכרו של אחד הציונים הטובים והחשובים, שהקריב את דמו וחלבו יותר משלושים שנה על מזבח עבודתנו הלאומית.

ד. שלייפר נולד בקמיניץ־פודולסק בשנת 1863 להורים עניים ומשכילים במקצת. הוא גמר את הגימנסיה המקומית ונתקבל לאוניברסיטה בחרקוב במחלקת המשפטים. בהיותו סטודנט סבל הרבה עוני ומחסור, כי הוא צריך היה לדאוג בעצמו לקיומו. כמעט כל ימי למודיו באוניברסיטה היה חי רק על לחם צר ודגים מלוחים ועל אף רוע מצבו החמרי נתן את לבו לתנועת ביל״ו והיה לאחד החברים האקטיביים שהתכוננו לעלות לארץ־ישראל, למרות הידיעות המעציבות שנתקבלו משם אחרי עלית הקבוצה הראשונה עוד בשנת 1882. בינתיים גמר את האוניברסיטה ויהי לעורך דין, בא לקמניץ, נשא אשה והתחיל לעסוק במקצועו ובמשך זמן קצר התפרסם בעיר ובסביבה כמומחה בדיני ממונות ומכל הפלך נהרו אליו היהודים לבקש עצה ומגן במשפטיהם השונים.

לאחר הקונגרס הראשון התמסר המנוח לרעיון הציוני. עבודתו זו תפסה אח״כ את כל חייו. הוא יסד בעירו את האגודה הציונית הראשונה של האינטליגנציה ותיכף לאחר זה — אגודות מבני המעמד הבינוני, מצעירים משכילים, מנשי המעמד הבינוני, מצעירות משכילות ועוד. נבחר מרכז עירוני מבאי כח כל האגודות והמנוח עמד בראשו.

הוא לא הצטיין כנואם. בנאומיו היו הגיון, שכל בריא וישוב הדעת, ודבריו יצאו מלבו בהתלהבות יתירה, ועשו על קהל השומעים את הרושם החזק ביותר. ביחוד הצטיין המנוח בכח ארגון נפלא. נפשו לא מצאה מנוחה, בחששו תמיד, שמא לא יצא עדיין ידי חובתו כלפי הרעיון ולכן ארגן את העבודה הציונית בערי השדה, ובהסכמת הועד הציוני המרכזי נקראה בשנת 1908 ועידה של ציוני פודוליה. הועידה בחרה בועד פלכי, שתפקידו היה לארגן ולנהל את העבודה בכל הפלך והמנוח עמד בראש הועד והצליח במשך זמן קצר לארגן ולחזק את העבודה ביותר ממאה נקודות.

השלטונות בקמיניץ התיחסו אל המנוח באמון רב ומשום כך התנהלה העבודה הציונית כמעט באופן לגלי. בלי קשיים מיוחדים עלה בידו לעתים קרובות לערוך ועידות גליליות ומחוזיות. ובקמניץ גופא התקיימו בכל שבוע אספות, הרצאות, נשפים וכו׳.

פעם עמדה על הפרק במרכז הציוני העירוני השאלה על מחזה אנטישמי „קונטרבנדיסטים״, שהתיאטרון העירוני רצה לזכות בו את בני עירו. שר השוטרים ידע מהנעשה במחננו ביחס

לענין זה, ובא בכבודו ובעצמו לאותה ישיבה, השתתף בויכוחים ולבסוף נטל על עצמו להיות המתווך בין הציונים ובין התיאטרון — והמחזה הוצא מתוך הרפרטואר.

אולם העבודה הרבה והגלויה לעיני כל בקמניץ ובסביבה לא מצאה חן בעיני שלטון אחר, ובאחד הימים של שנת 1910 עשתה הג'נדרמריה חיפוש בביתי, ולקחה את כל הפרוטוקולים, הרשימות, המכתבים, החשבונות והכתובות וכו', ולאחר חקירות מרובות מסרה את כל הענין לבית־הדין הגלילי וזה מוכרח היה כבר לעשות מזה מטעמים, כי לא יכול היה לעבור בשתיקה על החומר הרב, שהראה שחור על גבי לבן על קיומה של הסתדרות חזקה ומאורגנת בלתי חוקית בכל הפלך עם מרכז גלילי, ארצי ועולמי... וכאן אף ד. שלייפר לא יכול היה כבר לבטל את הענין. הוא השתדל בעיקר להחליש את חומר הדין ולהוציא מתוך הענין קודם כל את המוסדות המרכזיים וגם את ההסתדרויות אשר בערי השדה. ובנידון זה עלה בידו להשפיע על מהלך העניינים בהרבה. ראשית כל כיפרו את פני חוקר הדין במנחה (מאתים רובלים), ואם כי הוא היה חוקר דין לענינים חשובים — קיבל את המתנה בסבר פנים יפות. ובשנת 1911 נאם ד. ש. בבית הדין נאום ציוני נלהב, שהיה דמונסטרציה כלפי חוץ וכלפי פנים וכל חברי הועד יצאו זכאים במשפט.

לאחר הסנסציה הציונית בבית הדין רצה ד. ש. להרים את הציונות בעיני תושבי עירו על אפם וחמתם של שונאיו ומתנגדיו, אשר חשבו שבא כבר הקץ לציונות של קמיניץ והסביבה וגם לגדולתו של שלייפר. לשם זה ארגן נשף־מסכות גדול לטובת הועד הפלשתינאי באודיסה, ובנשף זה סודר שוק ארצישראלי מתוצרת הארץ. לנשף זה באו מסלתה ומשמנה של העיר, כיהודים כנוצרים, ורבים מהערים הסמוכות. הצלחת הנשף היתה גדולה כל כך שהכריחו את ד. ש. ימים אחדים אחר כך לומר „הדרן" והנשף עבר גם בפעם השניה בהצלחה רבה.

יחד עם עבודתו הציונית השתתף ד. ש. בכל העבודות הצבוריות בעיר, ובכל מקום היה מראשי המדברים. עפ"י השתדלותו נוסדה בקמניץ, מכספי מס הבשר, תלמוד־תורה עם מחלקות למלאכה. גם „קלוב עברי" נוסד על ידיו (הקלוב היחידי בשם כזה בכל הפלך) עם ספריה עשירה בת שלושת אלפים כרכים עבריים ורוסיים מחיי היהודים. במוסדות הנ"ל היה ד. ש. יושב ראש. גם בכל הפלך התפרסם לא רק כציוני אלא גם כעסקן צבורי כללי.

התלהבותו הציונית הגיעה לפסגתה רק בשעת „חדוה". ומי שלא ראה את המנוח ב„שמחה ציונית" לא ראה איש שמח מימיו. גם למסירות נפשו לא היה כל גבול. במקרים כאלה שכח לפעמים אף את חובתו לממשלה בתור עורך־דין וכמה פעמים היה במצב של סכנה על חטאים כאלה.

זוכר אני מקרה אחד בשמחת תורה בעיירה קטנה „הורינין" הסמוכה לקמניץ. סדרנו שם בבית פרטי „מנין" לטובת קהק"ל, בשעת קריאת התורה נגשה מרכבה אל הבית, ובמרכבה ישבו ד. ש. וחוקר דין שנסעו עפ"י פקודת בית הדין הגלילי לכפר הסמוך לשם חקירה. ד. ש. עזב את חוקר הדין במרכבה והוא עצמו נכנס ל„מנין". כבדנו את האורח ב„עליה" וחשבנו שימהר ללכת לדרכו. אבל המנוח חכה עד שגמרו את קריאת התורה, נשא נאום ציוני ולאחר

„מוסף״ קידש אתנו יחד על היין בזמירות ובריקודים כנהוג. אבל לא הסתפק בזה. צריך עוד להכניס את ספר התורה לבית הכנסת. והנה ציוני „הורינין״ מקיפים את כל העיירה בשירים ובמחולות. שלייפר הולך בראש ומנצח על המנגינות ואחריו — כל הציונים, ואחריהם — כל העיירה, אנשים נשים וטף, וה„גוי״ יושב לו במרכבה ומחכה...

מקרה ממין אחר קרה בעיר דונאייבצי (30 ק״מ מקמניץ). בעיר זו שרר זמן רב סכסוך בין הציונים „הזקנים״ ובין „הצעירים״ והעבודה הציונית סבלה מזה הרבה. הועד הפלכי שרצה לשים קץ למריבה זו בא לדונאייבצי לישיבה מיוחדת לשם בירור הסכסוך. שלייפר צריך היה באותו יום לבקר, יחד עם חוקר הדין, את הכפר הסמוך, מטעם בית הדין הגלילי ובעברם את דונאייבצי עמדו לנוח קצת. ד. ש. עזב את חוקר הדין במלון ונכנס לשעה קלה לישיבת ציוני המקום. הישיבות נמשכו שני ימים ושני לילות וד. ש. שכח כבר את חוקר הדין ואת החקירה הממשלתית...

ד. ש. היה ציר בקונגרסים ובוועידות ציוניות שונות. ולאחר כל קונגרס כאילו נתחדשו נעוריו. כמה פעמים החליט לבקר את ארץ־ישראל, אך הוא לא יכול היה בשום אופן לבוא לארץ כסתם ציוני או כתייר פשוט, ותמיד חלם לקשר את נסיעתו במפעל ציוני ממש, ועוד בשנת 1908 אמר לארגן קבוצה בת חמישים צעיר וצעירה מפודוליה וליסד בשבילם מושבה קואופרטיבית. באחד הימים מצאתיו שקוע במפת א״י, ובספרו לי על פרטי התכנית, הראה לי על המפה את המקום בשביל המושבה (על יד מוצא). המנוח לא אהב להתווכח ונגש לעבודה: הדפיס קול קורא על ענין זה לכל האגודות הציוניות בפודוליה, בא בדברים עם המוסדות המרכזיים שלנו (הוועד הפועל המצומצם והגדול, הוועד המרכזי, הקהק״ל, הוועד האודיסאי וכו׳), כמו כן עם אנשים פרטיים בעלי הון ויודעי פרק בהלכות התישבות וקואופרציה. וכבר חלם על השעה המאושרת בחייו שילווה לקבוצה העולה לארץ־ישראל. אבל, המוסדות שלנו מצאו שלא הגיעה עדיין השעה למפעל כזה.

כדאי להעיר, כי באותו מקום, שד. ש. חלם לפני עשרים שנה ליסד שם את המושבה, נמצאת כעת הקבוצה קרית־ענבים, שתשעים אחוז מחבריה הם מיוצאי פודוליה וברובם מקמניץ גופא...

המנוח הגה גם רעיון אחר:

הוא בא בקשר עם צלם בקמניץ לשם נסיעה לארץ־ישראל כדי לצלם את חיי היהודים בערים ובמושבות ואח״כ לסייר בערי רוסיה לשם תעמולה לרעיון הציוני בעזרת הצילומים הללו. גם הדבר הזה לא יצא לפועל.

כשראה ד. ש., שכל חלומותיו על נסיעה לא״י בקשר עם מפעל ממשי אינם יוצאים לפועל, החליט לנסוע בתור תייר פשוט ובשנת 1912 כשבתו היחידה גמרה את חוק למודיה בשוייץ אמר לעשות נחת רוח לעצמו ולמשפחתו ולתור את ארץ ישראל. אמר ועשה: סידר את עניניו, קיבל דרכון והכל היה כבר מוכן לדרך. אולם מסבות בלתי צפויות נדחתה גם הפעם נסיעתו לארץ־ישראל.

עם התחלת המלחמה העולמית, כשצבאות אוסטריה נכנסו לקמניץ ודרשו סכום עצום של קונטריבוציה במשך עשרים וארבע שעות, נאלץ היה ד. ש., יחד עם שאר עסקני העיר,

ללכת כל הלילה מבית לבית ולאסוף כסף ושווה כסף, וימים אחדים אח"כ, כשצבאות הרוסים גרשו את האוסטרים והתחילו לנקום ביהודים על הקונטריבוציה (אף כי לפי פקודת הקיסר פרנץ יוסף הוחזרו הכספים והחפצים בשלמות לבעליהם), החליט המנוח לעזוב את קמניץ.

בעת ההיא ביקר הצאר ניקולאי בקמניץ כאחד המקומות של חזית המלחמה, והעיריה המקומית ערכה לו קבלת פנים חגיגית ע"י משלחות של נוצרים, קתולים ויהודים. הקהילה העברית בקשה מאת ד. ש. שילך בראש המשלחת היהודית. הוחלט לבלי לנאום לפני הצאר כל נאום. בימים ההם כבר נפוצו דבות על היהודים, שהם מרגלים לטובת גרמניה וכו' וכו'. דבות אלו גרמו כבר לגירוש יהודים מעיירות הסמוכות לגבול והיה מעשה דומה לזה בעיירה „קוטני". ד. ש. לא יכול היה להבליג על כאבו ולעבור על המאורעות האלה בשתיקה גמורה וכשהגיש לצאר „לחם ומלח" פנה אליו בדברים אלה: „אם אתה, הוד מעלתך הקיסר, אינך מאמין במעשה „קוטני" — קבל מאת התושבים היהודים לחם ומלח"... הקיסר הושיט לו את ידו ואמר: „אני מקבל"...

ימים אחדים אחר כך עזב שלייפר את קמניץ ומאז התחילה פרשת נדודיו עם בני משפחתו מקמניץ לוויניצה, מכאן ליקטרינוסלב, לקיוב ושוב לקמניץ, יקטרינוסלב עד תום המלחמה... בראשית הרבולוציה חזר לקמניץ ואף על פי שמצא שם הסתדרות ציונית חזקה ביחוד של צעירים וצעירות לא יכול היה כבר לשבת בעיר שנעשתה קן הפטלורובצים והחליט להשתקע בקיוב שם נתמנה, עפ"י השתדלות הציונים לשופט שלום ומצא גם כר נרחב לעבודה ציבורית וציונית. קיוב נעשתה בזמן ההוא למרכז ציוני וצבורי חשוב, וציוני המקום ידעו להוקיר את מפעלותיו של המנוח. הוא נבחר לסגן יושב ראש של הקהלה העברית הדמוקרטית הראשונה, לחבר הועד הציוני העירוני, לחבר „האספה היהודית הלאומית", לחבר בועדות שונות שע"י המרכז הציוני באוקראינה והדפיס מאמרים בעתון היהודי „טלגרף", שיצא אז בקיוב וגם ב„העולם", ב„על המשמר" ועוד.

עם חילוף השלטונות נשאר ד. ש. בלי עבודה, ויחד עם עוד עסקנים וציונים פליטים ונגועי המלחמה והמהפכה — סבל עוני ומחסור.

מצב רוחו נעשה מדוכא מיום ליום והאיש המלא תמיד חיים והתלהבות, תקוות וחלומות, נפל לתוך תהום של יאוש.

כשנכנסו אנשי־דניקין לקיוב והתחילו להתעלל ביהודים וברכושם לא יכול היה המנוח להתחבא בעליה או במרתף. ויצא לחצר כדי להשפיע על החיילים הפראים. אך עם הופעתו בחצר ירו בו והוא נפל ארצה מתבוסס בדמו.

ישראל גולדמן

## ישראל גולדמן

נולד ביום ג׳ בחשון תר״מ, בעיירה אורינין מחוז קמיניץ פודולסק, לאביו השו״ב, ר׳ ישעיהו גולדמן. קיבל חינוך מסורתי־תורני ב„חדר״ וב„ישיבה״, כמקובל בימים ההם.



לאחר שנתייתם מאביו בגיל צעיר, עבר לגור בבית סבו בקמניץ־פודולסק והמשיך בלימודיו התורניים. יחד עם אלה הציץ בספרות ההשכלה בעברית ובאידיש, התפקר ונתפס לרוח הזמן החדש ולרעיון הציוני. כשהתבגר למד רוסית וקיבל תעודת מורה.

מחונן בכשרון כתיבה החל לכתוב שירים וסיפורים באידיש ואף הוציא קובץ שירים בשם „אידעאל און לעבן״, שנדפס בוילנה. במשך הזמן התמסר בעיקר לעבודה ציבורית־ציונית בקמיניץ־פודולסק ובערי הפלך.

י. גולדמן היה איש נוח לבריות ובמהרה התבלט בתנועה הציונית, ומנהיג הציונים בקמיניץ־פודולסק, העו״ד ד. שלייפר, קירב אותו אליו ובחר בו למזכיר ההסתדרות הציונית בפלך פודוליה.

הוא ידע גם לנהל מלחמה עם יריבים ולעמוד על דעתו במלחמת־־דעות מתוך יחס הוגן למתנגדיו.

למרות היותו שקוע ראשו ורובו בעבודת הוראה ועסקנות ציונית־ציבורית, החל לפרסם מאמרים בעתונות ובמשך הזמן היה לעיתונאי מובהק היודע לתאר נאמנה את חיי היהודים ובעיותיהם בפודוליה. שנים רבות שימש כתב קבוע של העתון האודיסאי „גוט מארגען״ והשתתף גם בעתונות המקומית בקמיניץ פודולסק בשפה הרוסית.

כשגברה ההגירה היהודית מרוסיה לאמריקה הצפונית והדרומית וחברת יק״א פתחה לשכת־מודיעין בקמניץ פודולסק, נתמנה י. גולדמן למזכיר הלשכה ובמשך הזמן גם למנהלה. תודות ליחסו האנושי למהגרים נתחבב עליהם, שראו בו ידיד המוכן לעזור להם בלב ונפש.

מתוך הכרתו מקרוב את משאלותיהם וצרותיהם של המהגרים, נתן להם בטוי נאמן במאמריו ב„גוט מארגען״.

ערב פרוץ המלחמה העולמית הראשונה עבר י. גולדמן לקיוב ונתמנה שם למזכיר הועד הגלילי של הקרן־הקיימת לישראל.

בשנת 1917, אחרי הפיכת פברואר, נמנה עם חברי „האסיפה הלאומית היהודית״ וכיהן כסגן יושב ראש של הקהילה היהודית בקיוב.

כשעבר השלטון לידי הבולשביקים והתנועה הציונית באוקראינה ירדה למחתרת, המשיך בעבודתו הציונית הבלתי ליגלית ונאסר בשנת 1922, יחד עם עוד מספר עסקנים בועידה הציונית הבלתי לגלית בקיוב, למשך שנתיים.

בשנת 1925, כאשר מצד השלטונות נעשו הקלות מסוימות לאסירי־ציון ע"י גרושם מרוסיה, בחר י. גולדמן ב„גירוש" לארץ ישראל.

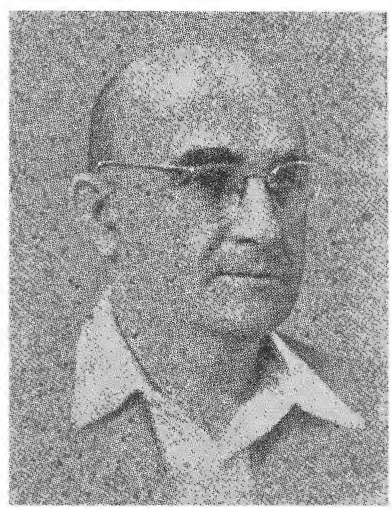
בהגיעו ארצה התמסר שוב לעבודה ציבורית ויחד עם א. מזא"ה יזם את הקמת הארגון „ברית־ראשונים", ושימש בו מזכיר והרוח החיה בכל פעולותיו. אכן, את עיקר תפקידו בארץ ראה ג. ביצירת קשר מתמיד בינו ובין יהודי אוקראינה באמצעות חליפת מכתבים עם מכריו וידידיו על תקומת המולדת ובנינה ועל חיי היהודים מעבר למסך הברזל. מכתביו שימשו בגולה עידוד רב לציונים הסובלים שם, ומכתביהם הם פורסמו בארץ ברוב העתונים.

עם גמר מלחמת העולם השניה, בהגיע הבשורה הרעה על השואה שפקדה את יהודי אירופה ובכללם גם יהודי קמניץ־פודולסק, יזם י. גולדמן את הקמת „הארגון של יוצאי קמניץ־פודולסק וסביבתה" והקדיש לו הרבה ממרצו ומזמנו.

י. א. בר־לוי (וייסמן)

## זלמן פורת (פרטקין)

יליד פרילוקי שבאוקראינה. הוא הגיע לעירנו בגיל מבוגר ערב המהפכה הרוסית של שנת 1917 ונכנס מיד לפעולה ציבורית־ציונית כחבר „צעירי־ציון". כשרונותיו והליכותיו עם אנשים העמידוהו מיד בשורות הראשונות של התנועה. עם פרוץ המהפכה וחילופי המשטרים היה נתון עם יתר החברים במאבק גדול הן עם השלטונות והן עם מתנגדינו ברחוב היהודי.



מחונן בכשרון לרכישת שפות ולקשירת יחסים עם הבריות, הועמד על־ידי החברים והקרובים אלינו מיתר המפלגות בעיר, בראש הקהילה היהודית, בזמן הממשלה האוקראינית והמיניסטריון היהודי בראשות המיניסטר פנחס קראסנו; הצטיין בכושר ארגון ובדייקנות בניהול הענינים. היה בין היוזמים ליצירת הקואופרטיב הצרכני הראשון במקומנו ועמד בראש הנהלתו.

עם כניסת הבולשביקים בפעם השניה לקמיניץ־פודולסק בשנת 1920, נאלץ, כיתר חברינו, לעזוב את העיר ולעבור את הגבול לרומניה. גם בה מצא מהר את מקומו בעבודה הציונית בקישינוב ושנים רבות היה פעיל מטעם הועד הארצי של קרן היסוד ברחבי בסרביה ורומניה. עד מהרה רכש לו את השפה הרומנית, דבר שאיפשר לו את עבודתו למען קרן־היסוד בין יהודי רומניה. בקישינוב כתב בעתונות היהודית ונמנה עם המשתתפים בעתון „אונזער צייט".

לפני חצי יובל שנים עלה לארץ והחל לעבוד בברית הפיקוח לקואופרציה החקלאית שליד המרכז החקלאי ובעבודתו זו המשיך עד יום מותו.

י. א. ו—ן

# באלין

עיירה במחוז קמיניץ־פודולסק, במרחק של 15 ק״מ ממנה. הישוב היהודי בקרבה מנה כמאה משפחות, שהתפרנסו בעיקר ממסחר זעיר וממלאכה.

היו בעיירה בית־כנסת, „חדרים" מהטיפוס הישן, „חדר מתוקן" וכן אגודת ציונים וחברה „לינת־צדק".

אחרי מלחמת־העולם הראשונה עלו ארצה חמישה מבני העיירה.

95

א. אשמן

# הגבור בעיירתי

עיירת־מולדתי הקטנה — חמשים־ששים בית בין עשרות כפרים אוקראיניים על שדותיהם, גניהם ויערותיהם — במה אזכירך?

לא היו בך אשלי רברבי — למדנים גדולים, רבנים מפורסמים, חזנים ידועי־שם. לא יצאו ממך אמנים נודעים לתהילה; זרמו בך חיים שגרתיים של קהלה קטנה בתחום־המושב: יהודים, פשוטי „עמך", עסקו במסחר קטן, בחנוונות דלה. ובעלי מלאכה שלך — חייטים וסנדלרים — התפרנסו מתפירת פרוות ומגפיים לאכרי־הסביבה. חתונות וביקורי ה„רביים" הסידיים היו המאורעות היחידים שהפיחו רוח חיים והטילו גלי התעוררות והתלהבות.

אולם דבר אחד יוצא מן הכלל, נדיר ומופלג, נמצא בעיירה באלין. דבר שלא היה דוגמתו בעיירות ובערים אחרות שבסביבה, ואולי לא רק בסביבה זו בלבד: זכתה באלין שישכון בה גבור יהודי, גבור מופלא שנראה כהמשך ישר משרשרת גבורי־קדם אגדתיים, ושדמותם קוסמת ממרחקי־הדורות.

אספר אפוא מה שנשמר בזכרוני מדמותו וממעלליו של גבור זה, ויהיו נא הדברים למצבה על קברה של עיירתי — קהילה קטנה שנמחתה במבול הדמים והחורבן.

ישראל נטע'ס היה שמו (שם אביו היה, כפי הנראה „נטע" או „נתן"), קומתו קצת למטה מבינונית, רחב־כתפיים, מוצק, שרירי, יפה־גזרה, קל וגמיש. ארשת פניו עזה, דרוכה, אך בעיניו גיצי משובה וצחוק. היו לו חמשה או ששה ילדים, והוא גר בירכתי העיירה, בבית שכור אצל גויה זקנה — נצר ממשפחה פולנית מיוחסת שנדלדלה. בית זה היה שונה מכל בתי העיירה, שכן היתה לו חצר רחבת־ידים מוקפת גדר קרשים הניצבים זה ליד זה במאונך, מהם רבים נוטים באלכסון, שחורים ורקובים. בחצר היו עצי־פרי מעטים, אורווה גדולה — צריף־עץ נמוך ורעוע — ובאר עמוקה שיבש מקורה.

משלוח־ידו של ישראל לא היה קבוע, ומזמן לזמן היה מנסה מזלו בפרנסות שונות. הוא היה חייט, אחר־כך כובען, ובסוף — בתקופה שיצאתי מגיל ילדות ונתתי דעתי עליו — סוחר־תבואה. באותן השנים, שנות העשור הראשון של המאה העשרים, נמשכו רבים מבני העיירות בפודוליה אחרי מסחר התבואה: היו נודדים בכפרי הסביבה בעגלות קלות, רתומות לסוס אחד, או לשנים, וקונים מן האכרים את יבול אדמתם.

ישראל נטע'ס עשה שותפות עם שמואל הסמרטוטר, ונעשו סוחרים אף הם. עגלתם הרפופה דמתה לכלוב־עופות גדול, שהוצמדו לו גלגלים, וזוג סוסיהם נקראו בפי בני־העיירה „חתולים מפוגרים". ישראל עצמו, שהיה „לץ" שנון, ודעתו בדוחה עליו תמיד, היה אומר

שבמעלה ההר מעמיסים הוא ושמואל שותפו את הסוסים על העגלה, ודוחפים אותה כלפי מעלה עד שמגיעים למורד.

היו מספרים בעיירה מעשה־פלא, כיצד הצליח ישראל־נטע׳ס להציל את עצמו ואת שותפו מידי גזלנים, שקנו להם שביתה ביער הגדול של הכפר „צקיבה" והפילו מוראם על הכפרים מסביב. חמושי גרזנים רדפו פעם הגזלנים ההם אחרי שני הסוחרים שנסעו בעגלתם. היה זה ביום קיץ, בשעת דמדומים שלאחר שקיעת החמה. „החתולים" הרתומים לעגלה לא יכלו למלט את בעליהם, והמרחק בין הרודפים והנרדפים הלך והצטמצם. אז עצר ישראל את הסוסים, התיצב בעגלה בעמידה מאוששת ושלף מכיס מכנסיו את מאזני־היד ששוקלים בהם חבילות קלות. הוא כיוון את הכלי בתנועה נמרצת לקראת הרודפים: „הסתלקו, ולא — אני יורה! אחת, שתים..."

באפלולית הדמדומים הבהיקה הנחושת של לוח־המספרים, והאונקל שתולים עליו את החבילה הנשקלת, היה נטוי קדימה... בטרם ספר ישראל „שלוש" קפצו השודדים אל בין השיחים ונעלמו בעבי היער.

שופע חיוניות ותעלולים היה ישראל. בשמחת תורה ובקבלת פנים ל„רבי" — היה הוא ראש השמחים והמשמחים, רוקד ושר בלי לאות וגורף את כל הקהל אחריו. היה מעורב עם צעירי העיירה שחיבבוהו בגלל ספורי־מעשיותיו. ישראל היה מספר בכשרון נדיר על הרפתקאותיו במסעות ובנדודים, מפליג וכורך מעשה למעשה ומעשה בתוך מעשה, מרתק את שומעיו ומביאם פעם לידי צחוק ופעם לידי פעירת פה ולטישת עינים מרוב מתח, — ובסופו של דבר, כשהגיע לשיא של אינטריגה וסכנת נפשות, היה מסיים: „ובוודאי שלא הייתי נשאר בחיים, אלמלי היה המעשה כולו ספור־בדים אחד גדול מתחילתו ועד סופו"...

שתי פעמים הציל ישראל את העיירה כולה משואה ומחורבן. הפעם הראשונה נתרחשה בתקופת הפרעות, אחרי המלחמה הרוסית בשנת 1905. כוס הפרעות כבר עברה על קהלות רבות בתחום־המושב, והנה התחילה תסיסה גם בסביבת העיירה באלין. יום אחד — היה זה יום־השוק — הוצפה העיירה במדה בלתי רגילה המוני־אכרים מכפרי הסביבה, שבאו בעגלותיהם — הם, נשיהם, בניהם ובנותיהם. אות מבשר רע ניכר היה בכך, שלא הביאו אתם כמעט שום דבר למכירה, — העגלות היו מלאות שקים ריקים שנועדו לקלוט את השלל... הם שוטטו בין החנויות, קנטרו את החנוונים, וכל יהודי אחר שנתקל בהם. אחר־כך הופיעו במרכז השוק, על ערימת השקים של אחת העגלות הגבוהות, שנים־שלושה נואמים, שהסיתו את הקהל להיפרע מהז׳ידים „רוצחי המשיח ומוצצי דמם של אכרים מסכנים ותמימים"... ההמון התלהט ופרץ בצעקות־חימה, עוד רגע, ונפתחה הרעה.

אותו רגע קפץ ועלה על עגלת הנואמים ישראליק, ישראל נטע׳ס. הוא הניף ידו וקרא בקול: „הקשיבו לי, אכרים, בעלי בתים מכובדים!"

מראה היהודי היחידי שהעז להופיע בלב ההמון הגועש (כל יהודי העיירה כבר היו חבויים בבתיהם הסגורים על מסגר) הכה את האכרים בתדהמה, והם נשתתקו.

ישראל המשיך: „הביטו, אני הנני היהודי היחידי הניצב פה ביניכם. יש לאל ידכם — כמובן — לחסל אותי בן־רגע וכן להשמיד את העיירה כולה. המסוגרים בתוך בתיהם —

זקנים, נשים וילדים — לא יעמדו נגדכם. אבל היכן הם הצעירים, כל בחור וטוב, שכוחו במתניו ? — הם אינם בעיירה, הם היו מאורגנים מכבר ומוכנים לשעת פורענות זו. הם נפוצים עכשיו בכפרי הסביבה, רובצים במחבואים על־יד בתיכם גורניכם, אסמיכם... כל אחד מהם מצוייד בכלי מלא נפט ובסחבות בלות, יבשות. ברגע שתעלה זעקת העיירה השדודה, תאחז האש בכפרים שלכם, הלהבות יתפשטו מבית לבית, מגורן לגורן, מאסם לאסם, וכשתשובו עם השלל תמצאו לפניכם רק אודים עשנים. ועכשיו — הברירה בידכם! עשו כחפצכם!"

הוא קפץ מן העגלה ונעלם לפני שההמון התעורר מתדהמתו. וכשהתעוררו — צררה את כולם רוח־מנוסה, מנוסת־בהלה. השוטים הצליפו על גבות הסוסים, העגלות השתקשקו, דחקו זו את זו מרוב חפזון, הסתבכו זו בזו והותרו לצדדים תוך קולי־קולות של גידופים. השוק התרוקן, והעיירה ניצלה.

מעשה־הצלה שני בוצע ע"י ישראל כעבור מספר שנים, והפעם הוכיח לא רק את אומץ־רוחו אלא גם את נחת־זרועו. הייתי אז כבר נער מבוגר, והמעשה נשאר חרות בזכרוני לכל פרטיו. במידה מסויימת אף השתתפתי בו, אם כי — כמו צעירים אחרים דוגמתי — רק השתתפות פסיבית.

היה זה יום שבת של שלהי־חורף. השלג רבץ עדיין ברובד עבה, והשמים היו נמוכים, עמוסי עננים כהים־אפורים, האוויר היה לח. השעה היתה שעת אחרי־צהרים, שעת שינה של שבת.

אותה שעה הופיעה בעיירה שיירה גדולה של מזחלות, טעונות אבני־מחצבה. בכפר „מקובר" הלך ונבנה אז בית־חרושת לסוכר, ואת האבנים לבנין סיפקה המחצבה בכפר „זלנצ'י"; הדרך בין שני הכפרים עברה בעיבורה של העיירה באלין. משום־מה עשו הפעם האכרים, מובילי האבנים, חנייה בתוך העיירה גופא, והשיירה הגדולה של ארבעים מזחלות, התמשכה ממבוא העיירה ועד מוצאה. האכרים — גבוהים, גברתנים — קשרו את אמתחות המספוא לצווארי סוסיהם, ואחדים מהם התחילו לדפוק על תריסי החנויות הסגורות; הם דרשו למכור להם טבק לעישון, גפרורים, דברי־מאכל, — וכשלא נענו, שמטו בצעקה תריס פה, תריס שם ושלחו ידם בביזה. הוללות פראית פשטה מיד בין שאר בני החבורה, ומן הבתים שחנויותיהם נפרצו נשתלחו זעקות־חרדה.

הייתי אז עם אחי הבכור, ירמיהו, בבית הדוד פישל. לקול הצעקות זינקנו החוצה, ולמראה הגויים המשתוללים רצנו מיד אל ישראל־נטע'ס. הוא שכב לו על כרכוב־התנור הרחב — תנור טיפוסי לבתי הגויים באוקראינה — וישן לו במנוחה.

— גויים עורכים פרעות בעיירה! — צעקנו.

הוא ניער מעליו את הפרווה שהיה מכוסה בה, וקפץ בזריזות מעל התנור. את בגדיו העליונים לא לבש, רק העלה על גופו מעיל־חורף קל, חבש את כובע־הפרווה לראשו, וממגירת השולחן הוציא איזה חפץ כשגבו מופנה אלינו. לא ראינו מהו חפץ זה גם כשהסב פניו לצדנו, כי היד האוחזת בו היתה משוכה פנימה לתוך השרוול. (אחר־כך התברר שהיתה זו כסיית־ברזל מסומרת המתלבשת על כף היד. הוא רץ אל טבור העיירה, אנחנו פיגרנו אחריו. ראינו מרחוק שנעצר על יד הקיוסק של משה טבצ'ניק, ומיד הקיפו אותו האיכרים בטבעת הדוקה והתחילו

חובטים אותו בקתות השוטים שבידיהם. הוא כאילו שקע ונבלע בתוך ההמונים הצפופים, אך פתאום נפרצה הטבעת, האכרים נרתעו לצדדים ביללות וצריחות והתחילו לברוח, כשפרצופיהם וגולגלותיהם שותתים דם. עכשיו נפתחו הדלתות משני צדי הרחוב, ואברכים שנתעודדו עמדו בפתחים והטילו בגויים הנמלטים גזרי עץ, שנלקחו ממלאי העצים שמכינים להסקה בחורף.

— פתאים! — נתן עליהם ישראל בקולו — אל תזרקו כפיסי־עץ! רוצים אתם לתת בידי הגויים נשק יותר טוב מהשוטים שבידיהם?

הוא עמד גלוי־ראש (כובע־הפרווה נעלם), פניו וקרקפתו משורבטים פסים אדומים, נפיחים, ממכות השוטים, אך דעתו בדוחה.

— אין אני מבקש מכם שום עזרה — קרא בצחוק — רק שתרוצו מהר בעקבות הבורחים ותטשטשו את הדם שנשפך על השלג.

כתמי־דם גדולים וצפופים האדימו בשלג על יד הקיוסק, מקום ההתכתשות, ולאורך מסלול הבריחה. רצנו ומחינו אותם בשפשוף סוליות הנעלים ובהערמת שלג צח מהצדדים.

— ועכשיו, התירו את הסוסים מהמזחלות והכניסו אותם לחצרי, — פקד ישראל — לא אחזיר את הסוסים עד שיחזירו לי את כובע הפרווה, מישהו מהם שמט אותו מעל ראשי בעת המהומה.

גם פקודה זו בוצעה מיד. חצרו של ישראל נתמלאה סוסים, המזחלות הנטושות עמדו בחוץ, והעגלונים המובסים התגודדו על־יד ה„קלויסטר", בית־התפילה הנוצרי שנמצא במרחק־מה מן העיירה. הם חבשו את פצעיהם וטכסו עצה עד שהעריב היום. בערב באה מהם משלחת אל ישראל, ביקשו סליחה ומחילה והשיבו את הכובע. ישראל החזיר להם את הסוסים, ולאחר לגימה של פיוס, על חשבון העגלונים, יצאה השיירה לדרכה.

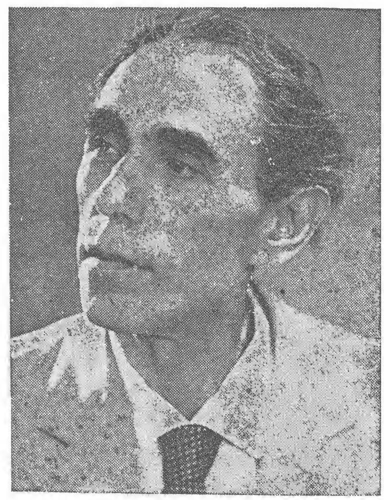
כעבור שנים מעטות היגר ישראל עם משפחתו אל קרוביו בלונדון, ומאז לא נודע עליו דבר. שמעתי שאחד מבניו ביקר בישראל אחרי קום המדינה ונפגש עם מישהו מיוצאי באלין, הנמצאים כאן. הוא סיפר שאביו כבר איננו בחיים, אבל אין אני יודע אם נפטר לפני מלחמת העולם השניה, או לאחר המלחמה, או נספה בימי ה„בליץ" שעבר על לונדון.

יהיה נא זכרו — נר־נשמה לכל העיירה הקטנה שחסתה בצלו עד שבא הצל האיום, צל הכליון החרוץ אשר ממנו שוב לא היה מפלט.

# אישים

## אהרן אשמן

נולד בשנת 1896. קיבל חינוך מסורתי עם השכלה תיכונית ושמע שיעורים בפילולוגיה באוניברסיטה של קמיניץ־פודולסק. בעיר זו עסק כמה שנים בהוראה עברית, השתתף בעבודות תרבותיות שונות ושנתיים (1919—1920) אף שימש נשיא הקהילה היהודית בתוכה. כן היה פעיל בארגון ההגנה העצמית היהודית ויצא עם פלוגת לוחמים לקרב לעיירה הסמוכה אורינין נגד צבא פטליורה, שעמד לפלוש לקמיניץ־פודולסק.



בשנת 1921 עלה אשמן לארץ ונוסף לעבודתו בהוראה התמסר הרבה ליצירה ספרותית. הוא כתב סיפורים ושירים, תירגם כשלושים אופרות ואוראטוריות בשביל הבמות המוסיקליות בארץ והתפרסם ביחוד כמחבר מחזות מקוריים על נושאים מקראיים ועל ההווי הישראלי מראשית ההתישבות החקלאית בארץ עד ימינו.

במחזותיו גילה אשמן כשרון וחוש טבעי של מחזאי מוכשר, המתרחק ככל האפשר מאפקטים חיצוניים והותר לקראת גילוי נפתולי נפש האדם. המחזות, עשר במספר, הוצגו בהצלחה רבה על־ידי „המטאטא", ה„אהל" ו„הבימה". (זו האחרונה הציגה את „מיכל בת שאול"), מהם גם בפסטיבל הבינלאומי לתיאטרון בפאריס, ועל־ידי להקות חובבים ושחקנים מקצועיים במקומות שונים בארץ ובחוץ־לארץ (ארצות־הברית, צרפת, קאנאדה, ארגנטינה ועוד). שניים מהמחזות, „האדמה הזאת" והטרילוגיה „מיכל בת שאול", זכו בפרס קרן־גובינסקה ובפרס צמח שעל־יד תיאטרון „הבימה".

מלבד אופרות ואופרטות תירגם אשמן כמה מחזות מלועזית לעברית והמחיז את „מסעות בנימין השלישי" למנדלי מוכר־ספרים ואת „מנחם מנדל בעל החלומות" לשלום־עליכם. הוא גם חיבר ספרי־לימוד ואנתולוגיות, וזה כמה שנים שהוא משמש יושב־ראש באגודת קומפוזיטורים ומחברים (אקו"ם) בארץ ומקדיש הרבה מזמנו וממרצו להגנה על זכויות היוצר („קופירייט").

א. רוזן

# דוניביץ

ברוסית: דונאייבצי, עיירה על נהר טארנוב, במר־חק של 32 ורסטאות מעיר־המחוז אושיצה החדשה וכ־30 ורסטאות מעיר־הפלך קמיניץ־פודולסק. בימי שלטון הפולנים, בשנת 1765, מנתה העיירה ישוב יהודי של 1129 נפשות ובסביבה הקרובה עוד 1598. אחרי התקפות ההיידמאקים ירד מספר היהודים במקום והגיע בשנת 1775 ל־884 בעיירה ו־849 בסבי־בה. בשנת 1784 שוב עלה מספרם והגיע ל־748 בעיירה ובסביבה 1221. כעבור 3 שנים, יש לציין, שוב ירידה במספרים: 568 בעיירה ו־1133 בסביבה.

עם ספוחה של פודוליה לאימפריה הרוסית אחרי חלוקת פולין וכתוצאה מהתישבותם של הגרמנים בעיירה ובסביבה התחילה תקופת התפתחות ושגשוג. מספרם הכללי של התושבים הגיע אז ל־11 אלף, וגם מספר היהודים גדל בתוכם. בראשית המאה העשרים נמצאו במקום בתי־חרושת לאריגים, מצבעה, טחנת קמח, שני בתי־חולים ובתי־ספר כלליים. בסביבה היו הרבה גני־פרי וענף גידול צאן מפותח.

אברהם רוזן

# דוניביץ*

## א

העיר דוניביץ (בשפת המדינה: דונאייבצי Dunajewzi) שכנה על מדרון אחד ההרים השטוחים שבשולי הקארפאטים, במרחק 40 קילומטר מעיר-הפלך קמניץ-פודולסק, והשתייכה לתחום-שיפוטה של עיר-המחוז נובאיה-אושיצה. היא נחלקה לשתיים: העיר הישנה והעיר החדשה. זו האחרונה השתרעה משני עברי הכביש הראשי, שהיווה עורק-תחבורה חשוב בין עיר-המחוז פרוסקורוב ובין קמניץ-פודולסק, וחוברה לעיר הישנה על-ידי רחוב ארוך, הוא „הרחוב הראשי", שעבר לאורך כל העיר והבריחה מן הקצה אל הקצה.

העיר הישנה כללה שני שווקים גדולים (שוק-החנויות ושוק-הבהמות), רחוב-איטליזים, רחוב-חייטים, רחוב בתי-הכנסת ועוד כמה וכמה רחובות וסימטאות שונים. בשוק-החנויות רוכזו רוב בתי־המסחר הסיטוניים והקימעוניים למכולת, לגאלאנטריה, למאנופאקטורה, למוצרי הלבשה והנעלה, לכלי-בית וחמרי-בנין, לרהיטים ועוד. בטבורו עמדו כ-40 צריפי-עץ, ובהם חנויות קטנות לממכר מיני סידקית, כלי־עבודה לחקלאות, מצרכי־מזון, טאבאק ועוד. על־פי־רוב צוידו צריפים אלה בתריסים הנפתחים החוצה, ועליהם הונח חלק מהסחורה לראווה. מאחורי הצריפים קנו להם שביתה מוכרי בשר-חזיר הנוצרים, שבאו לשם יום-יום בעגלותיהם ומכרו מעליהן את סחורתם. בימי ה„ירידים" (לרוב בכל יום שלישי בשבוע) היה שוק-החנויות מתמלא המון איכרים, שבאו מהסביבה והביאו בעגלותיהם את יבול אדמתם למכירה וקנו בתמורתו את המצרכים הדרושים להם. מול הצריפים, על מגרש רחב-ידיים, הצטופפו עשרות דלפקי רוכלים וסדנות אומנים (פחחים, זגגים), ונשי הנכרים מהפרברים ומהכפרים הסמוכים שטחו להן שם על הקרקע את תוצרת משקיהן שהביאו למכירה: פירות, ירקות, מוצרי חלב וכדומה. לא-הרחק מהן נטו את אהלי־חנויותיהם הקאצאפים, שבאו מפנים רוסיה ומכרו בעיקר „איקונות" ושאר תשמישי-קדושה של הנוצרים.

שוק-הבהמות, אף הוא גדול ומרווח, שימש לממכר בהמות גסות ודקות ועופות. רוב ימות השבוע היה ריק ושומם, אולם ביום ה„יריד" היה הומה מרוב אדם ובהמה.

הבתים בעיר הישנה היו על-פי-רוב בני קומה אחת או שתי קומות ודמו זה לזה בתארם ובמבנם החיצוני. לא כן שתי הכנסיות, הקאתולית והפראבוסלאבית, שהתנוססו, הראשונה במרכז שוק-החנויות והשניה במעלה הרחוב הראשי, והתבלטו בגדלן ובצורתן האדריכלית המיוחדת. כן יצא דופן במובן זה בנין עתיק בן שלוש קומות ופאסאז' מקומר, שעמד על הגבול בין שני

---

* ברשותה האדיבה של „יד ושם", רשות הזכרון לשואה ולגבורה.

השווקים ושימש כעין בית משותף להמון דיירים. הנכרים קראו לבית בשם „ראטוש" (בית-מועצה, שכנראה שימש לפנים למטרה זו), ואילו היהודים קראו לו „היסטוריה"(?)..

התושבים בעיר הישנה, להוציא את הפרברים שבגבולותיה, היו רובם ככולם יהודים, פרט לכמה מאות נכרים, פולנים ואוקראינים, שהתפרנסו מעבודתם בעיר וגרו בקצותיה.

העיר החדשה הצטיינה ברחובותיה הישרים והנקיים, בבתיה היפים והטובעים בירק של גני נוי ופרי, וכללה, מלבד שוק גדול ובמרכזו כנסיה פרוטסטאנטית ובית-ספר גרמני גדול, גם גן ציבורי נאה, שהגרמנים, רוב תושבי חלק-עיר זה ומייסדיו, נטעו והיקצו לצורך עצמם בלבד. אכן, עיקר חשיבותה של העיר החדשה היה במפעלי התעשיה שבה: כ־50 בתי־חרושת לאריגים, שהעסיקו ופירנסו, אם במישרין ואם בעקיפין, חלק גדול מתושביה.

בראשית המאה התשע-עשרה, לאחר שאלכסנדר הראשון מלך רוסיה כרת „ברית-קודש" עם אוסטריה ופרוסיה, היגרו הרבה גרמנים לרוסיה ופיתחו בה תעשיות שונות. לפי מה שסיפרו זקני העיר, הגיעו כמה משפחות מהמהגרים אלה, אורגים לפי מקצועם, לדוניביץ, כשנשיהן וילדיהן מוסעים בעגלות רתומות לכלבים. הם הביאו אתם נולים המופעלים בידי אדם, פתחו בתי-מלאכה קטנים והחלו בייצור אריגים פרימיטיבי. במשך הזמן הביאו מכונות מונעות בכוח הקיטור, הקימו בתי-חרושת גדולים והפכו את העיירה הנידחת בקצה פודוליה, שהתפרנסה עד אז בדוחק ובצמצום ממלאכה וממסחר זעיר, למקום תעשית אריגים חשוב היחידי בכל אוקראינה ומתחרה בתוצרתן של ערי התעשיה הגדולות כלודז' וביאליסטוק.

במלחמת-העולם הראשונה הגלתה הממשלה מהעיר את רוב הגרמנים, שהיו נתיני חוץ, לפנים הארץ, ממכונות בתי־החרושת יצקה תותחים וכדורים ואת בניניהם הפכה לקסרקטינים. כך החריבה בידי עצמה את תעשית „אריגי דוניביץ", שהיתה משתמשת בהם במידה לא-מעטה להלבשת הצבא ושחסרונם הורגש ביותר בימי המלחמה. מובן שזה השפיע לרעה גם על מצבה הכלכלי של העיר כולה והביאה לידי דלדול ניכר.

## ב

מספר התושבים בדוניביץ נאמד ב-15,000, מהם כ-10,000 יהודים והשאר אוקראינים, פולנים וגרמנים. לפי הרשום בארכיוני המחוז היו בעיר בשנת 1765 — 1,129 נפשות יהודים, מלבד יהודי הכפרים שבסביבה, שאף הם השתייכו לקהילת דוניביץ. בימי בוגדאן חמלניצקי כשהקוזאקים התנפלו על קהילות היהודים ופרעו בהם פרעות אכזריות (גזירות ת"ח ות"ט), ולאחר הטבח שערכו באומן בשנת 1768, ברחו רבים מתושבי העיר ולא נשארו בה אלא 484 נפשות. במשך הזמן גדל מספרם, ולפי ספירה, שנערכה לפני 1900 היו בעיר 5,000 משפחות יהודיות, בהן 800 בעלי-מלאכה, 200 חנוונים, 296 סוחרי-תבואה, 200 סוחרי-אריגים והשאר רוכלים וסוחרים זעירים.

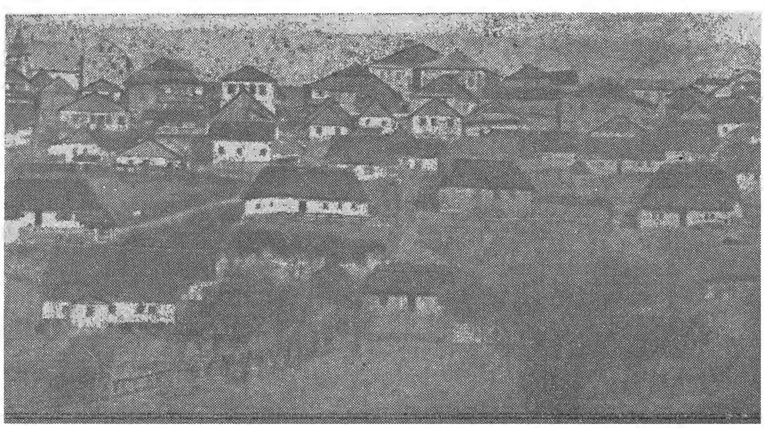
כאמור לעיל שינתה התעשיה, שנוסדה בעיר, את מערכת כלכלתה. רבים מהיהודים התקרבו לתעשיינים הגרמנים, למדו מהם את מלאכתם ועבדו בבתי־החרושת שלהם כאורגים, צבעים, גלבים (מגלחי הצמר מהעורות), מכונאים ועוד. כן שימשו אצלם כפקידים וספקים, שהביאו להם את הצמר ואת שאר חמרי־הגלם מהמקורות הראשונים, כגון בסאראביה, קרים,

קאוקאז ואפילו אוסטראליה. קמו גם סוכנים וסוחרים זריזים, שהפיצו את האריגים בכל רחבי רוסיה ומצאו להם שווקים נרחבים. במשך הזמן הוקמו גם כמה בתי־חרושת יהודיים, וחלק גדול מבני העיר הישנה השתתף בפועל בפיתוח התעשיה וחי עליה.

מלבד העוסקים בענף התעשיה היו בעיר בעלי־מלאכה ואומנים שונים (חייטים, סנדלרים, פרוונים, כובענים, נגרים, נפחים, פחחים, צורפים, שענים ועוד), סוחרים (בעיקר סוחרי־תבואה ליצוא), חנוונים, פקידים, סרסורים, מלווי־בריבית ועוד. בהשוואה ליתר ערי הסביבה היה מצבה הכלכלי של דוניביץ די טוב ומבוסס ונתן אותותיו בכל שטחי־החיים בעיר.

ג

כידוע, היתה פודוליה ערש החסידות ומקום גידולה ופריחתה הראשונים. מובן שגם בדוניביץ הכתה תנועה עממית זו שרשים עמוקים ובימים הראשונים אף עשתה אותה מרכז חשוב לה. ב„ספר הוויכוח" לר' ישראל לייבל ובקובץ התעודות „שבר פושעים" מהתקופה שבין



ממראות העיר (א)

תקנ"ח ותק"ס הובאו שמותיהם של גדולי הצדיקים בימים ההם, וביניהם הראשון ר' לוי־יצחק מברדיצ'וב, השני ר' וולף מז'יטומיר והשלישי ר' ישעיה מדוניביץ. בספרו „אור תורה" („רמזי תורה") ליקט מדברי המגיד דוב־בר ממזריץ'. היה גם ר' פינחס מדוניביץ, מתלמידיו של ר' יהושע השיל מאפטה, ואף הוא הוציא ספר ליקוטי תורה בשם „שפתי צדיקים".

במשך השנים קמו בעיר, כבכל מקום אחר, כיתות חסידים שונות, שכל אחת מהן האמינה רק ב„צדיק" שלה והטילה דופי בזה של אחרים, דבר שהביא לידי ריב ולפעמים גם לידי תיגרות־ידיים. בדוניביץ היו חסידי סאדיגורה, הוסיאטין, צ'ורטקוב, זינקוב (הללו נפלגו לחסידי ר' משה ולחסידי ר' פינחס אחיו והיו צהובים אלה לאלה) ועוד. על מסירות־נפשם ונאמנותם של חסידי דוניביץ ל„צדיקיהם" יעיד המעשה דלקמן:

בשנת 1838 נהרגו בעיר־המחוז נובאיה־אושיצה שני מלשינים („מוסרים") יהודים, שהיו מציקים מאד לקהילות היהודיות שבסביבה בהלשנתם עליהן בפני הרשות. לפי המסופר הוטל

אחד מהם חי לתוך הכבשן הבוער של בית־המרחץ בדוניביץ ונשרף שם. השלטונות ראו ברצח זה מעשה ידי הקהילות הסמוכות ומסרה את פרנסיהן למשפט צבאי. גם הצדיק ר׳ ישראל מרוז׳ין (פלך קיוב) נאסר כחשוד בהסתה לרצח והובל תחת משמר כבד למשפט בנובאיה־אושיצה. בדרך לשם הובא ללינת לילה באחד הבתים שבחצר הכנסיה הפראבוסלאבית בדוניביץ. מה עשו חסידי העיר? לבשו תכריכי־מתים ושמו מארב מאחורי המצבות באחד מבתי־הקברות שעל־יד הדרך העולה לנובאיה־אושיצה. למחרת, כשעבר המשמר עם האסיר בקירבת המקום, זינקו המתים המדומים ממחבואם, התנפלו על השומרים בצווחות ובצעקות־פרא, עד שהללו נבהלו, עזבו את האסיר ונמלטו על נפשם. אז הועבר הצדיק אל מעבר לגבול, לאוסטריה, התיישב בסאדיגורה אשר בבוקובינה ויסד את השושלת הסאדיגורית.

## ד

שלושה רבנים היו בדוניביץ, ולכל אחד מהם חוג „בעלי־בתים" שלו, שהושיבוהו על כסא־הרבנות ודאגו לפרנסתו אם גם בצמצום רב. למען מלא, לו גם במקצת, את מחסור ביתה, היתה הרבנית אנוסה לפעמים לשלוח ידה במסחר ביתי זעיר, כגון מכירת שמרים וכדומה. לעתים היו הרבנים מסתכסכים זה בזה בשל שאלות דת שונות, ובין אנשי־שלומם פרצו מריבות קשות. כה קרה שבשל ענין ה„מקווה", שנמצאה פסולה בעיני אחד הרבנים וכשרה בעיני האחר, נפל ריב גדול בין התושבים היהודים וכל העיר היתה כמרקחה במשך שנה תמימה. כן היה לכל רב שוחט משלו, שרק שחיטתו נאמנה על אנשי מרעיתו של הרב. מובן שגם זה גרם לא־מעט לפילוגים ולסכסוכים בעיר, נוסף על אלה שבאו לרגל החסידות וכיתותיה.

עניני הקהילה התנהלו על־ידי גבאי בתי־הכנסת, ותקציבה בא ממכס הבשר והנרות.

מלבד בית־כנסת כללי גדול, בתי־כנסיות קטנים לאומנים (חייטים, סנדלרים), בית־מדרש ו„קלויזים" לחסידים שונים, היו בעיר עוד כמה מוסדות ציבוריים, כגון: „תלמוד־תורה" לילדי עניים, בית־מחסה לעניים („הקדש"), בית־מרחץ, „ביקור־חולים", „חברה קדישא", חברה לש"ס, חברה לאמירת תהלים וחברת מכבי־אש מתנדבים. זו האחרונה נוסדה לפני כששים שנה אחרי שריפה גדולה שפרצה בעיר ושרפה כ־20 בית. בכספים שקיבלה מהעיריה ומתרומות שונות רכשה לה את הציוד הדרוש וגם בנתה לה בית גדול במרכז העיר ובו מחסנים לכלי־הכיבוי השונים ואולם גדול ומרווח לאסיפות, הרצאות, הצגות וכדומה.

## ה

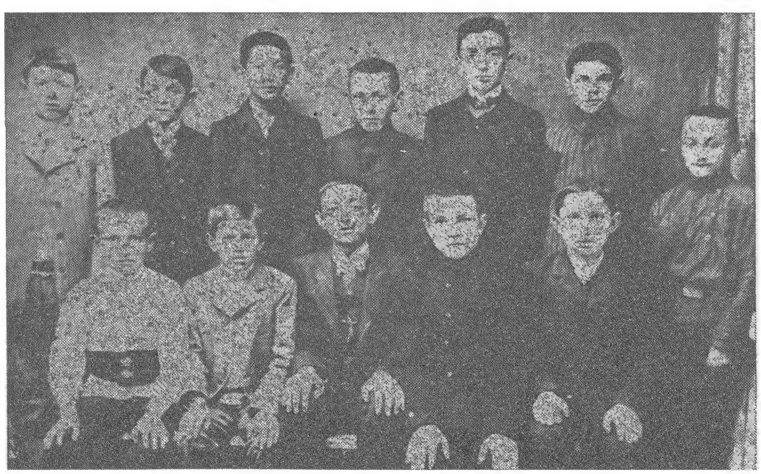
המסחר באריגי התעשיה המקומית („אריגי דוניביץ") הביא את העוסקים בו, הסוחרים והסוכנים־הנוסעים למיניהם, במגע קרוב עם העולם הגדול והיווה גורם חשוב להפצת ההשכלה בעיר ולהתקדמותה התרבותית. קמו, נוסף על המלמדים וה„חדרים" מהטיפוס הישן, מורים מומחים לתנ"ך, לעברית ודקדוקה, לשפת המדינה וללימודים הכלליים. רבים מבני האמידים והעשירים אף הצליחו להתקבל כתלמידים בבתי־הספר התיכונים שלממשלה בקמיניץ־פודולסק הסמוכה ולסיים בהם את חוק־לימודיהם או להיבחן בהם כאכסטרניים.

כשהחלה התנועה הציונית מתפשטת בקרב יהודי רוסיה, תפסה בה דוניביץ מקום נכבד. טובי המשכילים שבה, ובראשם מי שנודעו אחר־כך כעסקנים ציוניים ותיקים: יוסף בלאנק,

אליה רובינשטיין (שניהם סוחרי „אריגי דוניביץ"), מרדכי רוזן (כותב מאמרים ב„המליץ", ב„הצפירה" וב„השילוח" ואחר־כך גם בהדואר" שבארצות־הברית). ורבים אחרים יסדו את האגודה הציונית הראשונה בעיר „דורשי־ציון" ופיתחו פעולות רבות יוזמה והיקף בכל שטחי התחיה הלאומית. התנהלו הסברה ותעמולה ציונית, נרכשו חברים להסתדרות הציונית על־ידי מכירת שקלים, נאספו תרומות לטובת ישוב ארץ־ישראל על־ידי ועד חובבי־ציון שבאודיסה ואף נמכרו לא־מעט מניות של „אוצר התיישבות היהודים". בימי הקונגרסים הציוניים היתה האגודה שולחת אליהם ציר, והדין־וחשבון שמסר הלה אחר־כך בפומבי קירב את לב התושבים עוד יותר לרעיון הציוני.

גם החינוך וההשכלה בעיר קיבלו צביון לאומי־ציוני מובהק. ביזמת „דורשי־ציון" נוסד בית־ספר עברי (הראשון בעיר), שתכנית־לימודיו כללה לימודים עבריים וכלליים גם יחד.

ביחוד גדלה השפעת הציונים על הדור הצעיר. קם נוער ציוני חדור הכרה לאומית עמוקה, שראה את עיקר תפקידו בהחייאת עמו, ארצו ולשונו. גם „הציונות הרוחנית" של אחד־העם רכשה לה בקרבו תומכים רבים, ואגודת הציונים הצעירים „התחיה", שבראשה עמד מייסדה בן־הרב אברהם לרנר (עלה לארץ ומת בה במלחמת־העולם הראשונה), דגלה בשיטה זו. בין שתי האגודות שררה, אמנם, זמן־מה רוח קינטור והתנצחות במידה מסוימת, אולם הדבר אך הוסיף משנה מרץ ופעילות לשתיהן. על־ידי העסקנים הציונים הצעירים נוסדו במשך הזמן כמה בתי־ספר ציבוריים ופרטיים לבנים ולבנות, והלשון העברית המחודשת (בכלל זה גם הדיבור העברי) היתה לנחלת רבים. מאות בני־נוער שקדו על קריאת הספרות העברית החדשה, והעתונים העברים דאז, „המליץ", „הצפירה", „הזמן", „הצופה" ועוד, רכשו להם ביניהם הרבה חותמים וקוראים. לירחון „השילוח" היו בדוניביץ 35 חותמים, שלפי עדות עורכו, ד"ר יוסף קלוזנר, לא היה כמספר הזה בשום עיר אחרת בכל רחבי רוסיה, פרט אולי לאודיסה (עיר הוצאת הירחון) עצמה. מובן, שמספר קוראי „השילוח" עלה בהרבה על זה של חותמיו.



אגודת „פרחי־ציון", שנוסדה בשנת 1908

בשנת תרס״ג התקיימה בדוניביץ ועידה ציונית גדולה, ובין המרצים בה היה מורשה ההסתדרות הציונית מנחם שיינקין. הועידה, שנערכה באולם גדול ובמעמד קהל רב, עשתה רושם רב על משתתפיה, ושם העיר נודע לתהילה כנקודה ציונית חשובה.

ואכן, החינוך הלאומי־ציוני, שפתח את שערי מוסדותיו בפני כל שכבות העם (היו גם „שיעורי שבת״ ללימוד פרשת השבוע לבעלי־מלאכה מתוך הארה לאומית־חפשית), נתן פריי־הילולים למכביר. במשך הזמן העמידה העיר דור שלם של יהודים זקופי קומה לאומית ודבקי רעיון הגאולה ובין השאר גם את הסופרים: ד״ר יחזקאל קויפמן (בעל „גולה ונכר״ ו„תולדות האמונה הישראלית״), פרופ׳ צבי שארפשטיין (סופר ומחנך), ש. ל. בלאנק (רומאניסטן), מ. מיכאלי (סופר לילדים ומחנך), ל. י. ריקליס (סופר ומחנך) ועוד.

מלבד האגודות הציוניות לא היו כמעט מפלגות אחרות בעיר. אגודת „פועלי־ציון״ נקראה בשם זה רק משום שחבריה היו בעלי־מלאכה ללא כל קשר והשתייכות למפלגה העולמית הידועה בשם זה.

## ו

יחסי השכנות בין יהודי העיר לבין יתר אזרחיה היו עד מלחמת־העולם הראשונה תקינים למדי. ביחוד יש לציין את הקירבה שקמה במשך השנים בין היהודים והתעשיינים הגרמנים לרגל קשרי־המסחר ביניהם. רבים מאלה האחרונים אף סיגלו לעצמם את האידיש, והיו ביניהם גם יודעי כתוב פתקי־מסחר בלשון זו.

בשנת 1903, אחרי הפרעות בקישינוב, הורגשה תסיסה אנטישמית בסביבת דוניביץ, וחבר הכבאים, רובם צעירים בעלי זרוע ואומץ־לב, קיבלו על עצמם את ההגנה על העיר. והנה באחד ה„ירידים״, כשכל שוקי העיר מלאו המון עגלות ואכרים מהסביבה, נפלה קטטה באחד מבתי־המרזח היהודיים בין קאצאפים שיכורים מהעובדים בסלילת כבישים במקום, והקול יצא כאילו קראו: „הכו ביהודים!״ (סיסמה ידועה לפרעות). מיד נשמעה אזעקת הכבאים, והללו הופיעו במקום על ציודם ואזנם והראו את נחת זרועם. קמה מהומה ומבוכה, והאכרים נבהלו מאד למראה הגיבורים לבושי המדים וחבושי קובעי־הנחושת ונמלטו מתוך העיר. מצד השלטונות הוגשה אחר־כך תביעה משפטית נגד ראש הכבאים על המעשה, אולם הוא יצא זכאי והעיר שבה לשלוותה.

## ז

עם מלחמת־העולם הראשונה חל שינוי לרעה במצב העיר. הרס תעשיתה על־ידי הרשות הצבאית (ראה סעיף א׳), גל הפרעות בימי פטלורה, שעבר על כמה מקהילות היהודים באוקראינה ולא פסח גם על זו של דוניביץ, וכן חילופי המשטר שבאו תכופים זה אחר זה משנת 1917 ואילך — כל אלה גרמו לדלדול כוחותיה החמריים והרוחניים גם יחד. רבים מתושביה היהודים, וביחוד בני הדור הצעיר, יצאו והיגרו לארצות שונות, חלק ניכר מהם עלה לארץ לשתף עצמו בבנינה. בכל־זאת עוד המשיכה קהילת יהודי דוניביץ את קיומה, לו גם בצורה דלה, עד שבאה מלחמת־העולם השניה והעלתה גם עליה את הכורת הנאצי. אחרי כמה וכמה גזירות קשות,

התעללויות אכזריות והכלאת המונים בגיטו בא, כמו בשאר הערים והעיירות באוקראינה, ה„פתרון הסופי": חלק מיהודי דוניביץ נורה ונקבר באחד משווקיה המרכזיים, ורובם הוצא להורג מחוץ לעיר ונקבר שם בקבר־אחים אחד גדול.

כה הושמדה קהילת יהודי דוניביץ, עיר ואם בישראל, שנודעה לתחילה הן בעברה בשדה מסורת האומה והן במעשיה לקראת עתידה.

צבי שארפשטיין

# עיר מולדתי*

עיירתנו לא היתה סואנת, אך חיים ותנועה זרמו בה. רב היה מספר הבאים לקנות או למכור ורב היה מספר היוצאים למטרות מסחר. ההולך ברחוב — על פי הרוב מטרה ועניין לו. בעיירה נמצאה גם שיכבה של אמידים, שלא דקדקו כל כך בפרוטות ולבושם היה נאה ושולחנם מלא ודשן. יהודי עירנו היו להם מקורות הכנסה נוספים על המקורות המקובלים בתחום המושב. הם הספיקו ליצרנים הגרמנים את הצמר מבסרביה, מקרים, מקוקז ואפילו מחוץ לארץ, מאוסטרליה הרחוקה. את סיבי הצמחים, יוטה, הביאו מניז'ני־נובגורוד ואת הצבעים מליטלאנד ומגרמניה. בתחנת מסילת־הברזל אשר בפרוסקורוב הטעינו קרונות משא כבדים והסיעום בסוסים אל עיירתנו. ובני עירנו היהודים היו גם הסוכנים־הנוסעים אשר עברו את כל ערי רוסיה, לארכה ולרחבה, מעיר לעיר ומפלך לפלך, למכור את התוצרת, אם על חשבון בית־החרושת ואם על חשבון עצמם. הסוכנים שלנו הגיעו גם לפלכי רוסיה הפנימיים ועד סיביר הקרה. אורח כי בא אל עירנו הכירו אמנם בפניו כי זר הוא, אך איש לא השתאה לו ולא שימש הזר חומה לשיחה ולא חיכו לשמוע מפיו נצורות בל ידעו.

המשא והמתן עם ערי המדינה הגדולה הרחיב את אפקם של משכילי עירנו והביאם לידי רוחב לבב ולידי פעילות. לא היו בני עירנו מחמירים ומדקדקים כל כך בקנאותם ולא היו נהרגים על כל מנהג ישן. הסוחרים והסוכנים היו לובשים בגדים חצי מודרניים ומודרניים, חובשים לראשם כובעים קשים ורכים לפי האפנה, משתמשים במשקפים צובתי־אף שסרטים שחורים, סרטי משי, היו תלויים ויורדים לשם חיבור עם הבגד. הם קראו עתונים יומיים ושבועונים, עבריים על פי רוב ולפעמים גם רוסיים, וידעו את הנעשה בעולם. במסעיהם היו נפגשים עם ראשי היהדות ועסקניה ברוסיה ובאו בדברים אתם. על כן הושפעו נוסעינו וסוחרינו מן התנועות והזרמים החברתיים ששררו אז בעולמנו, ובחזרם מדרכם היו מביאים אתם רעיונות חדשים ומטיפים להם. איש מן הצעירים בעיירתנו לא אולץ להלחם על השכלה, אם עברית ואם כללית — כי לא עלה על לב איש להפריע ולעכב, והקורא את מאפו ואת סמולנסקין לא עשה את קריאתו בסתר ולא עלה לשם זה אל עלית הגג. עתונים וספרים היו מצויים, וגם ההורים מביטים עליהם בעין יפה. אף רב העיר, ששני בניו היו מן המשכילים, לא עיכב את בניו מלקרוא

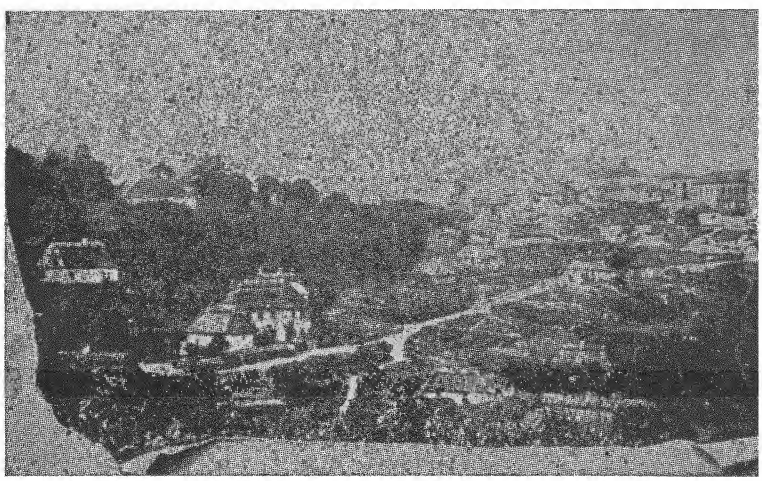
---

* מתוך הספר „דוניביץ עיר מולדתי", הוצאת חברת העזרה של בני דוניביץ (פודוליה) באמריקה.

בספרות החדשה, ואיש לא מיחה בפני הרב על תיתו לבניו לצאת ל„תרבות רעה". מורים ללימודים עבריים היו לנו, וגם מורים ללימודים כלליים שהיו מכשירים את בני הנעורים לעמוד בבחינה בגימנסיה. כמעט שלא נמצא בעירנו צעיר בן טובים ובן תורה שלא קרא בספרות העברית החדשה. בחור גדול פאות ולבוש ארוכות היה ב„בל ייראה". כשהתפשטה הציונות ברוסיה היתה עיירתנו למרכז לכל הסביבה, והשמיעה דעתה בעתונים בכל עת מצוא ועת חילוקי דעות, ויצאו לה מוניטין, וראשי התנועה הציגוה למופת, עד כי נחשבה לירושלים דפודוליה.

בחלק ה„עיר החדשה" שבעירנו היתה שכונה מיוחדת, מרוחקת קצת ומבודדת, ובה נבנו בתי החרושת ובתי מושבם של בעליהם הגרמנים. הבתים משני צידי הכביש היו מקום מגוריהם של הפקידים הרוסים ושל יהודים עשירים ואמידים, וב„עיר הישנה" היה השוק, אהלי „עמך" ומשכנותיהם, רובם חנוונים, סוחרי תבואה, בעלי מלאכה וסרסורים. רק עשירים ואמידים מעטים דרו בעיר הישנה.

במושבת הגרמנים היו בתי החרושת ובתי מגוריהם של בעליהם ומנהליהם ופקידיהם. שכונה זו הצטיינה בהדרה — בימים ההם. לא גדולים היו הבתים, רובם בני קומה אחת, אך בנינם היה מוצק, והבהיקו בסידם הלבן וטבעו בירק של עצי נוי ופרי. דרך כלל הורגשה בשכונה ההיא שאננות של בני אדם מעורים ובטוחים. הבנינים היו נפרדים, בנין בנין לבדו, עם חצרו ומגרשו, עם גגו הנאה ועם ספסלי המרגוע הרחבים ועם גדרו ופרחיו רבי הצבעים. מתוך זגוגיות



ממראות העיר (ב)

החלונות המצוחצחים נראו וילונות שקופים. דומיה נעימה. אם נקרית לבוא שמה לעת ערב, לאחר הפסקת העבודה בבתי החרושת, אפפך השקט. עתים נשמעו מאחד הבתים צלילי מנגינה של פסנתר. עתים נראה בחור או בחורה רוכב על אופנים — כלי רכב שלא היה מצוי בין שאר התושבים.

בשוטטי ברחובות השקטים ההם העליתי על לבי את מראה ה„עיר הישנה" על בתיה

הצפופים הנסמכים זה אל זה בקירותיהם העקומים ונראים כמטים ליפול, שוויתי לנגד עיני את סמטאותיה הצרות והמזוהמות, זכרתי את המחשוף הגדול של קרקע מאובק.

ולא רק הטוהר החיצוני. חיי הקהילה הגרמנית מאורגנים היו ומסודרים. היה להם גן ציבורי, בו נאספו בימי חגיהם ובלילות הקיץ לבלות זמנם על דשן כרכשאות ועל כוס בירה, בשיחות, בשירים ובריקודים. בימי ילדותנו היינו עומדים בשעת חגיגות כאלה מחוץ לגדר ומתבוננים לנעשה בפנים תמוהים קצת. ראינו בני אדם חסונים ובריאי בשר יושבים עם נשיהם רחבות השכם ומבליטות החזה לפני שולחנות גדולים וכבדים, שולחנות עצי האלון, אוכלים במתינות ובכוונה יתירה נקניקים שמנים ושותים בירה מתוך מזרקי חרס גדולים, ושרים ונהנים מתענוגות העולם. מי הוא זה היהודי בעל המשפחה אשר יקום באחד הערבים וישכח את דאגותיו ויושיב את אשתו לימינו ושניהם ישתו בירה או יין ויפתחו פיהם בשיר?

לקהילת ישראל הגדולה במנין לא היו כמעט קנינים ציבוריים, חוץ מבתי־כנסיות ובתי מדרשות — ואף אלו היו מוזנחים במקצת ולא הצטיינו בהדרם. אף כי היו בעיירתנו משכילים לא מעטים, וביניהם סוחרים נכבדים קרואי־עדה, לא היתה להם השפעה רבה על הנהלת הקהל. רוב בני העיר — הכרתם הציבורית רדומה היתה. מי היו ראשי הקהל הרשמיים? — אלו היו גבאי בתי התפלה, יהודי גלות חסרי עצמאות ובעלי השגות קרתניות, ללא מעוף, ללא עוז רוח. לקהל ישראל היתה הכנסה לא מועטת ממכס הבשר — והיא נתבזבזה בחלקה ונשתיירה בחלקה באוצר הממשלה ללא שימוש. מדי שנה נקראו הגבאים לישיבה, להיוועץ על צרכי העיר, והישיבות היו במעמדו של ראש המשטרה. אז נזכרו הגבאים בצרכים דלים: גג בית התפלה הדולף וטעון תיקון, גדרו של בית־המדרש שנפרצה וכתלי בית־המדרש הנוטים לנפול ומבקשים תמיכה של קורות, וכיוצא באלה. הסכומים שהוקצבו לבדק הבתים פעוטים היו, אז בא ראש המשטרה והציע להקציב סכומים גדולים לצרכים כלליים שלא נכנסו לתחום דאגתה של קהילת ישראל, כגון לסלילת כבישים, להקמת בתי מחראות בחוצות וכיוצא באלה, ולצרכי הקהילה האמתיים, כגון לחינוך בני העניים ולרפואת חולים דלים — לא שמו לב. רבני העיר, למשל — ומספרם בזמני היה שלשה — התפרנסו בדוחק גדול ממשכורות דלות והוזקקו להכנסות צדדיות שדמיהן מועטים וחרפתן מרובה, כגון ממכירת שמרים וממתנות בעלי בתים לחגים ולמועדים כחג חנוכה ופורים. מוסדות הצדקה עמדו בשפל המדרגה. בתלמוד־התורה לבני העניים שרר אי סדר וב„הקדש" שכבו החולים למעצבה ללא תזונה טובה וללא טיפול רפואי. והגבאים אשר לא ידעו ברובם דבר רוסית כראוי וקשה היה להם להביע את מחשבותיהם בלשון המדינה — ישבו לפני הפקיד חרדים כמעט, מניעים בראשם ואינם מעיזים להתנגד להצעותיו.

אך מעט מעט, עם חדירת הרעיון הלאומי, התעוררה ההכרה החברתית ונשמעו דברי בקורת על הגבאים וטובי העיר המזניחים את מוסדות הצדקה.

אחד מסימני ההתעוררות בעיירתי היה דבר יסודה של „חברת כבאים מתנדבים".

לאגודת הכבאים שבשכונת הגרמנים היה ציוד שלם, עגלות ערוכות וסולמות וצנורות גומי גדולים וחביות מים ענקיות וגרזינים וכלי מפץ. הכבאים היו מלומדי מלחמה באש, כי מזמן לזמן ערכו להם אימונים של כיבוי. בלבשם את מדיהם ובחבשם לראשם את כובעי נחשתם

ובזרקם את סילוני מימיהם הגדולים — פחתה האימה. אך כשפרצה שריפה ברחובות היהודים ופעמוני בתי התפילה צלצלו והזעיקו את בני העיר — היו הכבאים הגרמנים מתיישבים בדעתם אם כדאי להם ללכת, וחיכו למגידים ולמתחננים להם שיבואו ויצילו, וכשהואילו לצאת מבית הכבאים ולקחו ציודם אתם — והגיעו למקום הבערה — היו עושים את מעשיהם בנחת ובמתינות יתירה, כנהנים מאבדן רכושם של היהודים. תושבי העיירה ראו זאת וקבלו על הרשעות — ושומע אין להם. אז התעוררו צעירי ישראל ובראשם צעיר לוחם וחולם, חיים הירש וויסוצקי, ויסדו אגודת כבאים חדשה, ובה בחורים חסונים, בני הקצבים והחייטים והסנדלרים, חזקי שרירים ולמודי עמל. הם צרפו להם כמה מן הבחורים האוקראינים, ומכספי העיריה הקימו בית כבאים גדול ומרווח, קנו כל הציוד והחלו להתאמן במלאכת הכיבוי. מאז נשתחררו היהודים מ„טובתם" של הגרמנים. ובבית הכבאים העירוני היה אולם גדול ורחב ידים, פנוי לאסיפות עם ולחגיגות ציבוריות, והרופא היהודי ד"ר מארמור השתדל והקציבו מכספי מכס הבשר שלושת אלפים רובלים לשנה להחזקת הבית ולשאר צרכי האגודה.

יסוד האגודה היה האות הראשון לתיקון עסקי הציבור בעיר. אחר כך החלו הציונים, ביחוד הצעירים שבהם, לשים לב לתיקון החינוך — ושפרוהו. אך זוהי פרשה מיוחדת, פרשה מזהירה בתולדות העיירה.

מלבד הסוחרים והסוכנים, שעסקו בהספקת החמרים הגלמיים לבתי החרושת ובהפצת האריגים בערי המדינה — היו שאר בני העיר עוסקים בעיקר במסחר ובמלאכה, והמסחר — ברובו פעוט היה. חוץ מעשרים או עשרים וחמש חנויות גדולות או בינוניות היו שאר החנויות דלות מאד, גדלן ד' על ד', ויש שנמצאו בצריפי עץ שהעמידו בשוק. ההון המושקע בחנויות הללו היה קטן מאד — שתים שלוש מאות רובלים, ואף זה לא היה רכוש החנווני, כי סחורות לקח בהקפה. שאר התגרנים היו מעין רוכלים — מחזיקים סחורתם בביתם, ומוציאים אותה עם בוקר לשטחה על גבי אצטבאות בשוק, ולעת ערב הם שמים מרכולתם אם בסלים ואם בשקים וחוזרים לביתם.

ברוב ימי השבוע היו החנויות הקטנות ריקות כמעט מאדם וריווח של זמן בין לקוח ללקוח, והחנוונים יושבים בטלים לפני חנויותיהם, ושכנים וסרסורים וסתם הולכי בטל המצויים בחוצות נגשים אליהם לשוחח אתם שיחות של מה בכך, וכשהשיחה מתלקחת ותכנה מתנדף יבואו השיעמום והפיהוקים. שעה זו של ריקניות כשרה היתה ללשון הרע, לדון במצבם של בני העיר, מי עולה לגדולה במסחר ומי מתקרב לפשיטת הרגל, מי — משאו ומתנו באמונה ומי — מאזני מרמה בידו, מי נתמזל בשידוך הגון ומי השיא את בתו לשוטה או ללא יצלח, מי מחסר נפשו מטובה בגלל קמצנות ומי מבזבז יותר מחומש על מעדנים ושולח את אשתו למעינות הישועה והרפואה, וכיוצא באלו שיחות של מבלי עולם.

בגלל רוע המצב הכלכלי — מספר העניים גדול היה אפילו בעיירתנו המוצלחת — היתה ההתחרות עצומה, ולא הרבתה שלום. היה היו בעיירתנו כשלש מאות סוחרים שהיו קונים את תבואת השדה מן האיכרים ומוכרים אותה בריווח מועט לסיטונים שהיו מוציאים את החיטה ואת השיפון ואת הכוסמת לחוץ לארץ. ביום השוק היה האיכר מביא את עגלתו הטעונה מיני תבואה וירקות ופירות ותרנגולים ואווזים וברבורים וביצים. שורות שורות של עגלות התנהלו

זו אחר זו. סוחרי התבואה היו מתכנסים אל השוק ושואלים לו לאכר „מה הבאת"? „בכמה זה עולה?" וכיוצא באלה, והאכר מתגרד בפדחתו, הופך את הענין בלבו, וקשה לו לבוא לידי החלטה מה לדרוש ואינו רוצה למכור עד שיבוא לפניו קונה שני ושלישי וישמע את הצעותיהם. מה עשו הסוחרים שהיו להוטים אחר הקניה? התחכמו למתחרים בהם ויצאו מן העיר אל הדרכים לקדם את פני האיכרים ולקנות את תבואתם מידם עוד קודם היכנסם אל העיירה. מכיון שכך החלה התחרות בקידום פני האיכרים. אף המתחרה יצא מחוץ לעיר, והרחיק לכת מחברו, בא השלישי והרחיק עוד יותר, כך השתדל כל אחד להקדים את חברו, והאיכר הרואה להיטות גדולה זו נכנס חשד בלבו שכל היהודים האלה אין עיניהם אלא לתבואתו, לקנותה מידו בחצי המחיר. וככל אשר הרבה הקונה להעלות את מחירו כן גדל חשד האיכר וכן הרבה להרהר אחר כוונותיו של היהודי, עד אשר גרש את הקונה מעל פניו ונסע אל השוק, לראות מה ישיג שם. ואם הצליח הסוחר בדרך לקנות שק שיפון או תבואה אחרת היה מעמיס את השק על שכמו ונושאו עד בואו אל הסיטוני ומוכר לו מקנתו בריווח של פרוטות.

בעלי מלאכה היו לרוב בעיירתנו — כשמונה מאות במספרם — ומכל המקצועות. חייטים לבגדי גברים וחייטים לבגדי נשים, סנדלרים ונגרים, פרוונים, כובענים ורצענים, גם חבתנים, פחחים ונפחים, צובעי בתים וציירי שלטים, שענים וצורפים, אופי לחם וכעכים וכובשי תפוחים — וכל מלאכה שהיתה לה דרישה כל שהיא. הם היו אומנים, אך רובם לא יכלו לזכות לשם **אומנים**, כי לא ידעו את מלאכתם כראוי. מאין למדו? שוליות היו אצל בעלי מלאכה, אלא שבראשית לימודם נשתעבדו לשני אדונים: לבעל המלאכה ולאשתו: נושאים את סל האוכל מן השוק, מטאטאים את הרצפה, מוציאים את עביט השופכין החוצה ועוסקים בשאר שירותים



חשובים כשהם לעצמם, אבל אינם מביאים לידי התקדמות במלאכה. גם מוריהם ומלמדיהם לא היו מסוגו של בצלאל בן אורי ומלאכתם לא זכתה לשם „מלאכת מחשבת". הדרישה אחר עבודה נאה לא היתה נפוצה ביותר, כי לא העריכוה וגם לא השיגה יד רוב המזמינים לשלם בעדה. רק העשירים והאמידים ביקשו לבוש נאה והולם, והקהל ברובו מזלזל בזה ואינו רואה דופי בחסרון יופי. העיקר הוא „התכלית". לא נתפר בגד אלא לכסות מערומי הגוף ולחממו בעת קרה ואין עושים נעל אלא להגן על הרגלים מנזק, מפגע ומנגע, ומה נפקא מינה אם גדול הבגד מן המידה? וזכורני שהיה לאבי בית מלאכה למעשה כובעים והיה לנו פועל אחד, נטע שמו, בחור שהיה סמוך על שולחנו ודר באחד מחדרינו בביתנו. והיה בחור זה מקפיד על לבושו: חלוקו צחור ומגוהץ, ולפני לכתו לישון היה מיישר את מכנסיו ותולם בקולב לבל יקומט קיפולם, וכשהיה יוצא לטייל היה הדור בלבושו, — והיה משמש נושא לצחוק. ראו נא במה בחור זה מתגנדר! ואם יקומטו המכנסיים — מה בכך? לשם מה טירחה זו?

שוליות ובעלי מלאכה היו נחשבים על עליזי העיר. מעוטם לומדים מלאכת אבותיהם ונתקיים בהם הפתגם: „מעשי אבות סימן לבנים", רובם מתאמנים במלאכה אחרת דווקא. שכן חש כל אומן בסבל אומנותו, וה„שדות הרחוקים נראו ירוקים". ידוע ידעו המתלמדים הללו מה צפון להם בחיק העתיד, כי לא יוכלו לומר, „נחלתי שפרה עלי" אבל לא יתלבטו בשאלה מה „ילד יום". ויען אשר ידעו כי בצאתם לרשות עצמם לאחר נשאם אשה יטעמו טעמה של דלות, החליטו ליהנות מן החיים כל זמן שהדבר בידם. על כן נשמע מבתי המלאכה קול ששון וקול שמחה, קול שוליות שרים שירי קודש ושירי חול, שירי אהבה ושירי התול, ומספרים זה לזה דברי בדיחה, ולא פסק צחוק מפיהם כל הימים.

הלומדים מלאכה לא קיוו לגדולות, אבל דרכם היתה ברורה לפניהם. לא כך היתה דרכם של בני בעלי בתים, הם היו לומדים מעוטם בבית המדרש ועוסקים בתלמוד ורובם לומדים בביתם „השכלה", כלומר: קוראים את הספרות העברית החדשה ולומדים שפת המדינה וידיעות חול מפי מורים או מתלמדים מעצמם ומרבים בטיולים ובשיחות רעים. מעטים התכוננו למקצוע מסוים, כגון לעסוק ברוקחות או ברפואה או בדת ודין, והרוב לומדים סתם, משום שאין זה נאה לבן טובים שלא ללמוד. בהגיע הבחור לפרקו היו השדכנים באים ומציעים לפני הוריו שידוך „הגון", וכשיצא הדבר לפועל היה החותן קוצב כמה מאות רובלים נדוניה ומבטיח מזונות לשנה או לשנתיים, ואף ליותר מזה, איש לפי מעמדו, עד שימצא האברך את דרכו בחיים. החתן נשא למזל טוב את הנערה לאשה, מסר את דמי הנדוניה בידי אדם „בטוח" וקבל ריבית. אבל חדשי המרגוע או „ירחי הדבש" עברו מהר. החותן הבטיח מה שהבטיח על יסוד הפתגם „מאן דיהיב חיי יהיב מזוני" (ה' הנותן חיים יתן גם מזונות) וחיכה לנס. הנס לא התרחש והפתגם לא נתאשר. הזוג הצעיר היה למעמסה על ההורים הדחוקים.

בימים הראשונים לאחר החתונה היה האברך מסלסל בלבושו ובשערו, הולך אל בית המדרש, נפגש עם חברים ומתפלפל עמהם ושב אל פיתו האפויה ואל כוסו המזוגה, והחותן והחותנת נוהגים בו כבוד ומעלימים ממנו את דחקם ואינם משיחים את דאגתם לפניו. אבל אין הדוחק נחבא אל הכלים ובאה שעתו להתגלות, במוקדם או במאוחר, אנחות וקובלנות על

צוק העתים פרצו מן הלב ותכנסו ללב האברך. המזונות שניתנו לו תחילה בשפע הלכו ופחתו בכמות ובאיכות, והגיעה השעה שפסקו להסביר לו פנים רמזו לו רמיזה דקה או גסה שלא ייטיב לבו על חשבונם. אז עמד האברך לפני שאלה חריפה, שאלת „מה לעשות". התועה בדרכי החיים לא ידע לאן יפנה. הברירות היו מעטות: להוציא את ממונו מידי ה„בטוח" ולתיתו לחנונים ולסוחרים קטנים ברבית גבוהה — ולהפסיד, כי מי יודע אם תשיג ידם להחזיר לו את המלוה; לשתף עצמו לסוחר הנצרך לכסף — ולהפסיד. כל הדרכים היו מוליכות אל ההפסד. וסופו של דבר היה, אל הקהלה נוסף עוד אחד שהתפלל בכוונה: עוזר דלים, הושיעה נא!

עשירים מספר התפרנסו מעסקי ריבית ונשך, או בעיקר מריבית ונשך. הם היו מלווים סכומים קטנים, מחמשים רובלים עד כמה מאות, לאיש איש לפי ערכו, והלווה התחייב לשלם את הקרן בשעורים קצובים מדי שבוע, ולצרף לזה את הריבית, ולגמור את תשלום כל החוב במשך שנה. בכל יום ששי אחר הצהרים היו אנשים ונשים, נערים ונערות, נוהרים אל בית המלוה להביא לו את דמי השבוע. המלווה היה יושב ברחבות אל שלחנו, מונה את השטרות ואת המטבעות בישוב הדעת ובכוונה גדולה, כעובד עבודת הקודש, בודק ורושם בפנקסו. עשירים אלו, המלוים בריבית, הגיעו למידת הקמצנות, לרגל גלגולם בפרוטות של ריבית. כעכברים היו שוכבים על דינריהם ויש שהיו מחסרים את נפשם מטובה. והיה מלווה אחד, שלא נמנה אמנם עם העשירים הגדולים, שהביא את מידת הקמצנות לידי שכלול גדול, ואף על פי כן לא הצליח ביותר. גופו לא עמד בנסיון ונפשו נפחה ברעב.

*

יחס שכנים ומכירים זה לזה היה טוב, על פי הרוב. יום יום היו בעלי הבתים נפגשים בבית התפלה ובבית המדרש ומבלים שעה בשיחות בענינים העומדים על הפרק, ומספרים זה לזה חדשות מעניני העיר והעולם. בחורף היו שכנים נכנסים איש לבית רעהו לשם שיחה על כוס תה. מדי שבת ומועד היו קרובים וידידים מבקרים זה אצל זה, וכן במוצאי שבתות. חג החנוכה היה זמן המשתאות המשפחתיים. אז היתה האשה מטגנת לביבות ממולאות דייסה או תפוחי אדמה, מוסיפה להן דלדולי שומן, מעלה מן המרתף את יין הדובדבנים הטוב, והשכנים הקרואים או הבאים מהתעוררות עצמם, יושבים אל השולחן הערוך בחדר האוכל המואר והמוסק יפה ואוכלים ושומעים לספורי המעשיות או למעשי הפלאים של החסידים, והנפש מתרוממת והלבבות מתקרבים והידידות מתרבה.

בימים ההם בימי נעורי, קרוב לשנת 1895, התפשט מנהג הקריאה בחבורה. והגורם לכך היה הסופר העממי שלום עליכם, שהביא אור החיים ושמחת לבב למשכנות ישראל הנוגים. בימים ההם הופיעו מונולוגיו וספוריו הקצרים בקונטרסים קטנים ונמכרו בזול גדול, קונטרס באגורה בת חמש קופיקות. חוברות קטנות אלו התפשטו לרבבות. זכורני שאל חנותנו הגיעו קונטרסים אלו בחבילות של יאות, ורבו עליהם הקופצים ונמכרו במשך כמה ימים. הקונטרסים היו נקראים במסיבות בית, ועל כל בדיחה ושיחה וניב ודבר ריב של אשה בעלת לשון וגבר בעל המצאות, היתה החברה פורצת בצחוק והשומעים מרבים בשבחו של הסופר.

*

משטר החיים בעיירתנו היה קבוע ומסויים. כל תושביה נשתעבדו למסורת אחת. הם הלכו בדרך סלולה ואחזו במנהגים מקובלים ובנוהג יציב ללא חליפות רבות. השנה נחלקה לשבועות, והשבוע לימים, וחמדת ימים יום השבת, יום תענוגות, — על כן היו כל ימות החול כפופים לו וטפלים לו. כשיצאה האשה השוקה לקנות תרנגולת, ואף אם היה יום שלישי בשבוע, לא קנתה את התרנגולת או את האווז ליום החול, כי אם ליום השבת.

שיא העונג לבני הנעורים ביום השבת היה הטיול. בליל שבת, לאחר הסעודה, בליל סהר, יצאו הבחורים והבחורות, גם המתבחרים והמתבחרות, אל הכביש, שהוא דרך המלך, לבושים הדר, בחור בחור וצווארון חלוקו מבהיק בלובנו, ועניבת משיו הצבעונית מושכת עין, ושערו עשוי יפה והמשקפים צובתי האף על עיניו, וכובעו המודרני מושם על ראשו בדרך התגנדרות, וכל בחורה — שערותיה חפופות ומסורקות, ולסוטתה הצחורה מבהיקה בברק משיה, וריח בושם קל נודף ממנה. והצעירים והצעירות מצטרפים לחבורות חבורות, של שלשה וארבעה וחמישה, והולכים יחד ורואים את אשר לפניהם ופוגשים חברים ומכירים, ודורשים בשלומם, ומשוחחים בנועם ובשמחת לבב. ומיד הם עוברים לדברי ספרות וחכמה. אם בחורים הם ידברו על השיר האחרון ועל הסיפור האחרון והמאמר האחרון ב„השלוח" ואם נצטרפו להם בחורות תסוב השיחה על טולסטוי וטורגיניב ודוסטוייבסקי, ומהם אל גורקי ואל שאר הסופרים החדשים הפותחים לפני קוראיהם עולמות חדשים וטיפוסים חדשים. טיול ליל שבת היה שני במעלה לטיול הגדול שחל למחרתו בשבת לפנות ערב. אז השחיר הכביש מרוב הטיילים. לא רק בני התשחורת יצאו אז, אלא גם בעלי בתים עם נשיהם וכל איש אשר לא מת עדיין יצר החיים בנשמתו. סוחרים וחנוונים מרובי דאגה, דחוקים בפרנסתם, שוליות בבתי מלאכה, תופרות היושבות כפופות כל הימים על מכונותיהן ומחטיהן, מבשלות ומשרתות השומעות חרפתן מפי גבירותיהן — כל אלה התפרקו את דאגות יומם, וקמטי פניהם נתיישרו, ועלה ענן היגון מעיניהם, והתהלכו בהרחבת הדעת וברגש ריעות וחיבה, והרגישו בחמדת העולם והחיים. נער שנתבגר ולבש פעם ראשונה חלוק מגוהץ וצווארון קשה ועניבת משי צבעונית — היה מתבונן בעוברים אם יתנו דעתם עליו ועל לבושו ואם ידעו כי בא לתפוס מקום בחברת הגדולים. בחורה המתקרבת לפרקה, חפופת ראש, קלועת צמה ארוכה וענודת סרט, וחרדת לב — בוחנת את העוברים בעיניה, את הצעירים, לראות מי ישגיח בה ויתן דעתו עליה, וכל מבט נתון לה — יעורר בה הרהורי נועם. זוגות צעירים לאחר נשואיהם מראים לכל את חמודות בגדיהם, ובעלי בתים המיושבים בדעתם — מדברים על עניני העיר ומצב המסחר. הטיילים הולכים ומצטופפים, טורים עולים וטורים יורדים, ומרפק במרפק יגיע, וכל אחד מרגיש שהוא חלק מכלל, שגדולה הקהלה — וירבה הבטחון בלבב.

הצעירים, בני הדור החדש, לא הבדילו עוד כל כך בין קודש לחול. ולא גרסו עוד שלא נבראו כל ימות השבוע אלא לשמש את יום השבת. מבקשים הם תענוגות חיים בכל עת מצוא. הנה בא אופה חדש ופתח חנות חדשה בעיר החדשה — חנות של עוגות מתיקה אשר כמותן נמצא רק בכרך הגדול, עוגות עשויות שכבות שכבות של שוקולדה ועל גביהן מעין קצף של חלמון ביצים ותות או דובדבן תקוע בו. יש צעירים הבאים שמה ערב ערב לאכול ולהתענג. הם עושים זאת כמעט בצנעה, ראשית מחמת שיש בזה בזבזנות, ושנית מי זה יעיד על

כשרותן של העוגות? הם נכנסים בשעה של לא יום ולא לילה, ומשם יצאו אל הטיול הגדול, לפעמים בחורים ובתולות יחד, וירחיקו ללכת מחוץ לעיר. וההורים לא יתנגדו עוד, מעלימים הם את עיניהם ולא יראו און, אם אך ישמרו את התנאי להתהלך עם בת בעל־בית הגון, לפי כבודו וכבוד משפחתו ומעמדו. ויש אשר ביום שלג, יום כפור, נשכור לנו, חבורה של צעירים וצעירות, עגלת שלג מהודרת הרתומה לסוסים אמיצים ונצא למסע של שעה שתים על גבי חלקת השלג שבדרך המלך, הקור מעודד ומחזק, ואנו שמחים וצוהלים מרוב אושר, ושמחת חיים.

כך משמשים ישן וחדש בערבוביה. עדיין הסדר הישן שולט וקובע את החיים, אבל על פתחו עומד נוהג חדש, והוא מתגנב אל תוך הבית פנימה וקונה לו מקומו. אין התנגדות גדולה, ואין התפרצות ואין מרד. הצעירים חיים בשלום עם הוריהם ומניחים תפילין ומתפללים,



בית־ספר לבנות, שנוסד בשנת 1902

והולכים ביום השבת וביום חג ומועד אל בית־הכנסת ומקיימים כל מנהגי ישראל, ואפילו מנהג שאין בו חשיבות יתירה, והוא אך נכבד בעיני נשים ועמי הארצות, כמנהג סבוב כפרות, וכיוצא בו. אף הבחור מרים את התרנגול הניתן לו מעל לראשו, סובבו ואומר „זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס לחיים טובים" — וצוחק מטוב לב, אבל אינו מרגיש את החובה הקדושה שהרגיש בחור הישיבה שיצא לתרבות רעה להילחם ב„אמונות התפלות". ההורים רואים את בניהם לומדים לימודים חיצוניים וקוראים ספרי השכלה ומקצרים בבגדיהם ובפאותיהם ולפעמים אף עוברים על לאו מפורש ומגלחים את פאת זקנם, ויוצאים לטייל עם בחורות, ואינם מוחים. זה הזמן החדש ואלה הן דרישותיו. אדרבה, ההשכלה תכשיט היא לדור החדש, והלשון הרוסית דרושה לחיים ולמסחר, והנער אשר אלה לו — תפארת הוא להוריו.

*

בהתפתחותם הגופנית היו תושבי העיר בכללם, ובני גיל העמידה והבאים בימים בעיקר, יהודי גולה טיפוסיים: נחשלים בהילוכם, צנומים, כפופי קומה ותשושי כח. ושני גורמים

עיקריים בדבר: רובם היו יושבי אוהל ויושבי חנויות, אנשי ספר ואנשי עסק, בעלי מלאכה הדורשת ישיבת תמיד, כגון חייטים וסנדלרים — ללא תרגילי גוף באוויר צח. האספורט היה ב„בל יימצא". ילד בקטנותו — היה מתחרה עם חבריו במרוצתו, משחק במשחק המקלות — לקלוע מקל אל חוטר קטן המונח על גבי שתי אבנים נפרדות ממרחק מבלי להחטיא, שוחה בנהר בימי הקיץ ומחליק על הקרח בימי החורף. אף בימי ילדות אלה היה המשחק מעין חטא, בילוי זמן ללא „תכלית". יהודי מכובד כשעבר וראה ילד במשחקיו — היה ממלא את חובתו ומקיים מצות „הוכח תוכיח"; „נער של חומש אתה ולמה תבלה זמנך בהבלים". ומכיוון שהחל הנער ללמוד גמרא — והמתחיל היה בן שש־שבע — החלו הכל מקפידים עליו ומשגיחים עליו, ודעת הרבים השפיעה על הילדים שיתביישו במעשה נואל זה, וכשגבר יצרם — היו מרגישים את עצמם כחוטאים, משחקים ומטייפים בעיניהם לבל יראם אדם מבוגר. וככל אשר גדל — כן גדלה רצינותו, הכרת חובתו להתעסק בדברים שיש בהם לימוד ותכלית. לאחר ימי הנשואים באו ימי הדאגה: הפנים נתקמטו, במוח הנדכא מתרוצצות מחשבות כל היום, למצוא מקור פרנסה. תחת משא כלכלת הבית כרע נפל האברך, ובמשך זמן קצר התוותה הדלות את תוויה על פניו ועל גוו ותעשהו „יהודי שבור".

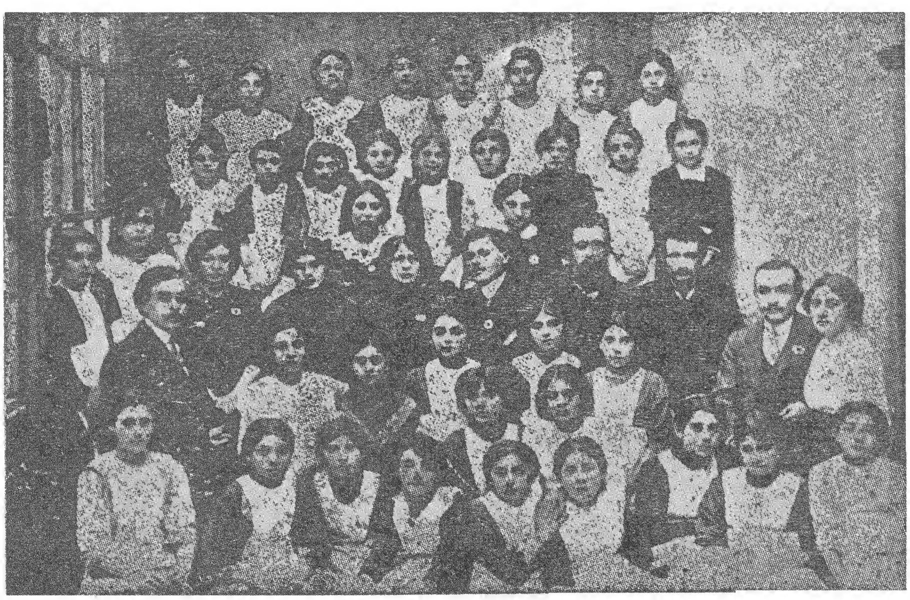
ואף על פי כן היו בני הנעורים מפותחים יפה. חפץ החיים פעל את פעולתו. אם טובה — עינה היתה צופיה על בנה ועל בתה שיאכלו וישתו, ורעים נעימים המתיקו את החיים והכניסו בהם משחקים וצחוק ולפעמים גם צהלה. אך הנה באה שנת העשרים, שנת המשבר, וקיפחה את הבחור טוב המראה וטוב התואר ובריא הגו. בן עשרים ואחת חייב היה בעבודת הצבא — אלא אם כן היה בן יחיד להוריו או חלש או בעל מום ולא צלח למלחמה. בנים יחידים מעטים היו — בימים ההם לא ביקשו בני־אדם לדעת את סוד העוצר. בנים נחשבו לברכה ולא לקללה, ואשרי האם שבניה רבים. אבל להתגייס לא רצו. והדבר מובן; שלש שנים התאמנו בצבא — במשך הזמן הזה נתלשו הבנים מהוריהם, מלימודיהם, מעסקיהם, מהתכשרותם לחיים. למה זה ילך הצעיר לעבוד את עבודת הצבא הרוסי — מתוך נאמנות למלכות? מתוך רגשי תודה על הגזירות שגזרה מלכות הרשעה על ישראל חדשים לבקרים? בגלל ההגבלות שהגבילו את מקומות מושבותיהם ואת מקצועות פרנסתם ואת ביקורם בבתי הספר? ומה יעשה הצעיר היהודי בצבא? ההוא יימצא בין בני איכרים שונאי ישראל שיתעללו בו ונכנע לפקידים רעי לב. ואף שאלת המאכל הכשר לא שאלה קלה היתה. להתגאל בבשר חזיר ובמאכלי פיגולים — גם ההורים וגם הבנים בחלו בזה.

על כן ביקשו ההורים והבנים דרכים להיפטר מחובה זו. והדרכים שונות היו: כמה חדשים לפני הגיוס היו הצעירים הנקראים לצבא מתחברים לחבורות על מנת „להתענות". הם היו ממעטים באכילה, וכשאוכלים — המה בוחרים במאכלים המביאים לידי שלשול, ממעטים בשינה, מבלים לילות תמימים בבתי המדרש ובבית חברים, מבלי תנומה, כדי לרזות ולהפחית ממשקל הגו. לאחר כמה שבועות של עינויים וסיגופים החווירו הפנים ודמו לפני מת, והבחור היה צנום ונפול לחיים ומתנודד בלכתו. אבל אם בחור תשוש כח כזה לא נשתחרר לגמרי וכשנבדק ניתנה לו ארכה לשנה, ואחרי תום השנה נבדק שוב וניתנה לו שוב ארכה לשנה, ורק בשנה השלישית, אם ראו כי רבה חולשתו ואין לו תקוה — שחררוהו. במשך שלוש שנים

היה הבחור מתענה ומסתגף עד שערער את יסודות בריאותו לכל ימי חייו. הוא יצא לחופש בעל קיבה מקולקלת, בעל עצבים מרופים ומועמד לכל מיני מחלות של תשישות. „מאושר" כזה נשא אשה ונכנס למלחמת החיים כחרש נשבר.

וגרוע היה מצבם של אלו שהטילו בעצמם מום. נמצאו מיני „מומחים" שידעו להטיל מומים בבני אדם בריאים. יש שהטיף מיני סמים בעין שהעלו עליה תבלול ולא יכול הנפגע לראות. יש שהטיף סמים חריפים באזנים ונקבו את עור התוף והיתה מורסה מתכנסת ונוטפת, והופרעה השמיעה ולכל רוח מצויה ואינה מצויה היה הנגוע מצטנן באזנו. יש שהיה נוקע את הרגל מן הברך והיה הבחור חיגר ופיסח, ויש שהיה ה„מומחה" חותך את גידי הזרוע ומחברם במקום הפרק ולא יכול הבחור לפשוט את ידו. יש והשקו את המועמד לצבא מיני סמים והצהיבו פני השותה ועיניו כמוכה ירקון, ועוד מיני מומים ומחלות. מובן שהמומחה הבטיח שאין המום אלא לשעה, וכעבור זמן קצר ייעלם התבלול ותשוב לבחור הראייה כמקדם, והאוזן תירפא ותחזור השמיעה לתיקונה, והרגל הנקועה תחזור למקומה ותלך למישרים, וגידי הזרוע יתרחבו ותהא היד פשוטה לקבל ולעבוד, והירקון יהפוך לבן־אדום — אך לא תמיד נתקיימו ההבטחות. וידעתי אומללים כאלה לרוב: בן מלמד אחד בעירנו שנתקצרה ידו לא נתרפא ומאין ברירה בחר אף הוא את המלמדות לפרנסה. וכן ידעתי אחד מקרובי שנתחרש מחמת הסמים שהטיפו באזניו.

רופאי הצבא וחברי הקומיסיות לבדיקת המגויסים ידעו על כל התחבולות הללו, אך קבל קיבלו שוחד והעלימו עיניהם והיו רוב המתקבלים לצבא בני בעלי מלאכה ובני עניים שלא פחדו מעבודה זו. היה היו בחורים ממעמד העובדים הרגילים בעבודה קשה, והלכו



בית־ספר לבנות, שנוסד על־ידי הציונים בעיר

לקראת השירות בצבא ברצון. קוה קוו כי יאכלו שם לשובע והממשלה תספיק להם לבוש טוב, וימצאו גם לאחר יום העבודה שעות חופש לעשות מה שלבם חפץ. אבל היו אלו מעטים מאד ורוב בחורי ישראל השתדלו להיפטר מעבוד את הממשלה העוינת, והשתדלות זו הרבתה את מספר התשושים והנכים.

ישיבת היהודים בערים, בלי מגע עם הטבע, שיוותה להם אופי של חסרי אונים, יראים ונפחדים מכל כלב נובח וכל בעל חיים. כל נכרי מתושבי הפרברים — כלב היה לו לשמור את חצרו, לבל יבוא בו זר, אבל איש יהודי לא גידל כלב בביתו, וילד המשחק בכלב ומלטפו — ילד שובב הוא ומצווה להזהירו ולהרחיקו ממעשה אוון זה. היהודי היה על כן מפחד תמיד, ובראותו כלב מתקרב אליו היו פניו מחווירים ולבו הולם פעם, ומבקש דרכים להימלט מן החיה הרעה ולהציל את נפשו. על כן התייחס האיכר בן הכפר והנוצרי בן העיר אל היהודי כאל יצור חלש ולא פחד לנגוע בו לרעה.

ואף על פי כן היו בין היהודים גבורי כוח ואנשי זרוע, אשר לא רהו ולא פחדו לדבר עם אויב בשער. אלה היו בעלי המלאכה שעסקם בכלים גדולים וגסים, כנגרים ומנסרי קורות וחוטבי עצים, קצבים ובעלי עגלות, הרגילים בחיי חוץ ובהליכה בדרכים ויודעים לאחוז בשוט ובמלמד הסוסים. ביחוד יצאו מוניטין של גברתנים לקצבים. הם היו מבקעים ירכתי שוורים ופרות בקרדומותיהם על סדניהם ואוחזים בקפיץ ובסכין, וטיפת דם לא הרעישה את עצביהם ולא לחצה את לבם ולא הביאתם לידי עלפון. וכשהיתה צפויה סכנת פרעות בישראל, כגון ביום שפרצה קטטה בין איכר ובין יהודי בשוק, אם האשים היהודי את האיכר בגנבה והדבר הגיע לידי מלחמת אגרופים, או כשהאשים האיכר את היהודי בתרמית והקטטה ללהב יצאה, ונתכנסו איכרים מבאי יום השוק להיות לעזר לבן אמונתם ולהכות ביהודים, ובני העיר נבהלו ומהרו לנעול את חנויותיהם ולהוריד את התריסים על החלונות — אז יצאו הקצבים מאיטליזיהם, מזוינים בקרדומותיהם החדים, איש איש מהם בעל קומה ובעל איברים מגודלים, וכשהרימו את כליהם מעל לראשי המתקוטטים נכונים למלחמה, באה חכמה בלב האיכרים ונתפזרו, ושני הנצים הלכו אל יהודי נשוא פנים להביא לפניו את דבר ריבם, והקהילה נשמרה משפיכות דמים.

ש. ל. בלאנק

# עיר ואם בישראל*

עיר מולדתי וערש־ילדותי, דוניביץ, אשר באוקראינה, היתה מחולקת לשתים — לעיר החדשה ולעיר הישנה.

העיר החדשה.

מלפני שנים רבות השתקע כאן מספר הגון של משפחות גרמניות, ייסדו להם בתי־חרושת לאריג („אריג דוניביץ"), בנו להם בתי־אבן נאים, נטעו גנים ומשתלות, והכל בדיקנות מרובה, בנוסח גרמניה. הגברים חסונים וגמישים והנשים שמנות ובריאות־בשר. בניהם ובנותיהם רוכבים על סיחים ועוסקים בכל מיני־אספורט. בראשון בשבת ובימי אדיהם היו יוצאים בכרכרות רתומות לסוסים אבירים. ואגודת כבאים להם, המתנהלת במעין משמעת צבאית.

שם הרחובות מרוצפים ושורר סדר ונקיון.

בואך אל העיר החדשה, הרי הרחק, הרחק מתנוסס לתפארה בית־הכנסיה שלהם, כולו טובע בירק ושתי שורות אלונים רמים, מצילות עליו מזה ומזה. על הכר הנרחב מעין הקטיפה הירוקה משחקים ילדים וילדות בריאים צהובי שער ותכולי־עינים. כמסגרת לבית הכנסיה, בתי־חמד מבהיקים בלבנוניותם וכלביהם עזי הנפש רובצים לפתחיהם לבל יקרב זר.

זוהי קולוניה גרמנית לעצמה, על נימוסיה וסדריה ומוסדותיה.

המעשנות הגבוהות של בתי־החרושת, אשר ברחוב המרכזי ואשר במבואות הסמוכים מזדקרות למעלה כענקים שחורים ופולטות את עשנן כלפי תכלת־השמים. האורגים והמכונאים למיניהם, רובם המכריע משלהם ומעוטם מתושבי המקום. —

ושם גם מאחינו בני ישראל — סוחרים באריג, סרסורים ורואי־חשבונות וסוכניהם, וויאַזז'ורים בלע"ז, למיניהם. יהודים, שחותם הכרכים הגדולים שבמדינה, שמהלכים להם בהם לרגלי מסחרם, טבוע עליהם. מהם קוראי „המליץ" ו„הצופה" ו„השלוח", עסקנים ציבוריים וחובבי ציון מובהקים. רווחה ו„רוח הזמן" במעונותיהם. בנותיהם הרכבות והחנניות פורטות על הפסנתר ומדברות רוסית וגרמנית. בניהם באוניברסיטאות שבמדינה, ולהם יחסים טובים עם בעלי־התעשיה הגרמניים. ומדרש אגדה יש, כי רבים מבעלי־התעשיה הגרמנים אימנו אפילו את ידיהם לכתוב אידיש, ובנוסח היהודי־הטיפוסי: „לידידי היקר והנכבד", ו„שלום על ישראל".

✶

כבכל עיר ועיירה עמד החינוך גם בעיר בעיקר על ה„חדרים" והנודע מהם ביותר היה בזמנו, זה של מלמד דרדקי ושמו הירש „עגל". מפני מה היה שמו עגל? מפני שהיה קטן וגוץ ו„כרסו בין שיניו". ומדרש אגדה יש, שהיה נוגח בראשו את התלמידים המפגרים. כשהיה שונה את פרקו לתינוקות, קדרה מלאה תפוחי־אדמה מהבילים עומדת לפניו, שהיה בולעם על תוכם וקליפתם, אחד אחד ובכוונה יתירה, ושונה ונוגח בעת ובעונה אחת. בית אולפנא זה היה פותח באלף־בית ומסיים ב„קצת" חומש. לא קריאה מיכאנית בסידור־התפילות בלבד היה מלמד,

* מתוך „ספר שרפשטיין", הוצאת ועד „שבילי חינוך", ניו־יורק, תש"ד.

אלא אף בתרגום אונקלוס — ומשמאל לימין. הוא הגיע ל„גבורות" ועדיין היה עוסק בהוראה. לא לחנם היה מספר בשבח עצמו, שהכל זכו לעבור לפניו „כבני מרון" — מן הרב ועד הבלן. בית־אולפנא זה, בית חמר רעוע ברחוב בתי הכנסיות היה, במדרונה של גבעה, כביכול, שמצמיחה קמשונים וחרולים למיניהם ומגדלת שקצים ורמשים למיניהם. בימות החמה הבהירים היו התינוקות של בית רבם זה רועים שם, ששים לקראת „סוסתו של משה רבנו", משחקים במשחקים שונים, או אומרים שיר מזמור לקב"ה שימטיר על הארץ בזכות תינוקות של בית רבן.

מהירש „עגל" עבר הילד לרשות מלמד חומש וגמרא. זוכר אני את „המלמד מקיטאריד". בעל נפש פיוטית היה האדם הזה, יפה מראה, פניו עטורים זקן קצר ושחור ועיניו השחורות מבהיקות משמחת חיים כבושה, אוהב יופי ונקיון וסדר. בשעה שהיה שונה את פרקו, היה מצייר „קלפי למד אלף" לחנוכה בציורי צבעים ונותנם לתלמידים, ולחג השבועות היה גוזר ציורי־נייר להדביקם על החלונות. ובעל דמיון נלהב היה ומספר לתלמידים ספורים ואגדות מ„ספר הישר" ועוד. התלמידים אהבו את רבם זה והיו לומדים מאהבה. ידיעותיו בתלמוד היו מועטות, והיה מוכרח ללמוד מפי מלמד גדול ממנו בתורה להתכונן לשעוריו.

היו גם מלמדים „משכילים". אחד מהם היה אפרים ליונאנסקי, איש יארמוליניץ, שבא לעירנו לכונן לו „מעמד" ורכש לו תלמידים מבני האמידים. הוא הורה את תלמידיו מקרא וגמרא ודקדוק, קורא בספרי־השכלה ומחייבם לכתוב חבורים בסגנון מליצי. וכל המרבה במליצות ובשברי פסוקים הרי זה משובח. המורה הזה היה שטוף בקריאת רומאנים באידיש. רומאנים אלו מהיכן נטל אותם? איש יהודי היה בעירנו ואברהם „בלעטער איד" שמו, שעליו היה הסבא ר' מנדלי מוכר ספרים ז"ל אומר שהיה מספק בשערו זקן ופאות כדי תריסר יהודים, ואשר בשולי קפוטתו הארוכים רימונים רימונים מי־מדמנה של כל ימות השנה. והיה אברהם „בלעטער איד" זה מקבל עתונים ורומאנים ומשאילם לקריאה בשכר מועט; מאתו היה אפרים ליונאנסקי שואל את הרומאנים וקורא בהם בחשק רב.

ראוי לציון ה„חדר" של שמאי ווייסמאן. מלמד זה למדן מופלג היה, חובב הספרות העברית החדשה, אחד מחולמי ציון המובהקים, בעל סגנון ובעל מדות נאות. היו בו כל המעלות המנויות במורה הגון (רבים מטובי העבריים בעירנו היו בין תלמידיו, ביניהם הסופר והמחנך הדגול פרופ' צבי שרפשטיין והמשורר העברי אברהם רוזנצוויג, עכשיו: רוזן). בדירתו הקטנה והנקיה למדה חבורה של בחורים מבני האמידים, כבני שמונה עשרה, מהם חתנים, או מיועדים להיות חתנים. הם למדו תנ"ך ותלמוד והשכלה. את דברי הנביאים האחרונים ורבים ממזמורי תהלים היה עליהם ללמוד בעל פה, וכן גם את שירי אדם הכהן, מיכ"ל ויל"ג. שמאי ווייסמאן זה היה נוטה למחקר ולפילוסופיה. לפיכך היה שונה להם לתלמידיו, כפרפראות לגפ"ת, אף את שמונת הפרקים של הרמב"ם, „מורה נבוכים", „חובת הלבבות", ה„עיקרים", ואפילו את מאמרי הפילוסופיה והמחקר, שנתפרסמו בקבצים העבריים. שמאי ווייסמאן היה מרבה לכתוב מאמרים בשאלות הזמן ומריצם ל„המליץ", אבל מעולם לא ראו אור, פרט ל„חידושי תורה", שהיה מפרסם מזמן לזמן בקובץ רבני אחד בשם „הפסגה". במגירת שולחנו היו צבורים מאמרים רבים כתובים על גליונות צהובים וארוכים ובאותיות זעירות ובהירות.

בזמנו נוסד בעירנו „בית־ספר של חנם" על ידי הנוער הציוני, שמלבד עברית ותנ"ד

והיסטוריה, הקנו לחניכים שם גם ידיעות כלליות. רוב המורים היו מתנדבים, מבני האמידים, וטירונים בהוראה, אך משתדלים לעשות מלאכתם זו אמונה מתוך האידיאל הקדוש — להפיץ השכלה וחיבת ציון בעם. המוסד החינוכי הזה, שרוב חניכיו היו נערות, עשה רושם בשעתו וגרם להתעוררות ולתסיסה בעיר הישנה. היה בו מעין חידוש, זעיר פה זעיר שם צלצל הדיבור העברי בפי הדור הרך, בנים ובנות אשר מרחוב הקצבים, רחוב החיטים וכו׳. היו גם עוררים ומפיצי דבה רעה, כמובן מאליו, כמו המלמדים השונים, שנתיראו מפני קפוח פרנסה, סתם נרגנים שהקנאה דוברת מגרונם, וגם מקנאים קנאת ה׳ צבאות. התומכים הנאמנים במוסד הזה



אברהם לרנר ומלוויו לעלייתו ארצה

היו בעלי־המלאכה, מאלו שנידחו למבואות צרים ומרופשים, בראשם באי־הכוח שלהם, הירש קאלאשניק ואיציק כורך הספרים, „אלדד ומידד" שבמחנה.

✶

הנוער העברי בעירנו! היתה תנועה ופעולה ותסיסה, מן השכבות התחתונות, „מבני העניים", ועד האמידים והעשירים, אשר בעיר החדשה — כולם היו חדורים ברוח הלאומיות והציוניות. ציונים כלליים, צעירי־ציון ופועלי ציון, סתם חובבים, משכילים ותורנים ו„קוראים תמימים", „מושכים בעט סופר" הנלחמים עם כל המערכות, ודוברי עברית למיניהם. רוח אחת פעמה בשני חלקי עירנו — מסירות נפש אחת לכל היקר והקדוש לעמנו. ובתי אבות בעירנו, תפארת להם ותפארת לעמם, הלא הם משפחת הבלאַנקים (לא ממשפחתי) והשרפשטיינים, הציפיסים ועוד, שסיפקו לארצנו, ארץ האבות, די חומר אנושי מן המובחר בכל נתיבות החיים שם. ו„בתי־מדרש" היו בעירנו לתורה ולספרות העברית ולחבת ציון. בראש אחד מהם עמד מ. רוזו, המחבר של „מכתבים מרוסיה", שהופיעו ב„הדואר", והמחברת „ברשות היחיד". ביתו היה בית ועד לנוער, צעירים מבתי יראים ושלמים, בני ר׳ שבח, מרא דאתרא, אברהם וזוסיא,

שניהם מורים, לוי ריקליס, המחנך והסופר הידוע בא"י, מרדכי מיכאלי, המחנך והסופר בא"י, המשורר אברהם רוזנצווייג־רוזן, כותב הטורים האלה, ועוד. מ. רוזן היה הרוח החיה ב„בית מדרש" שלו, תלמיד חכם וציוני מובהק, יהודי ש„כל עצמותיו תאמרנה". הוא הפותח בשיחה, והוא המכריע בוויכוחים, אם על שיר חדש מאת ביאליק, מאמר מאת אחד העם, ספור חדש — הכל שימש חומר לוויכוח. כמו חיים אראה אותם — אותם בחורי־החמד, בצביונם ובקומתם, חולמי־ציון הצעירים, שהיו באים אל "בית המדרש" של מ. רוזן לטעום מ„לחם סתרים" שלא מדעת אבות. רובם בנים לחסידי סאדיגורה וטשורטקוב ומתפללים בבית־הכנסת הסאדיגורי. בית־הכנסת הסאדיגורי בעירנו, שמנה וסלתה של שני חלקי עירנו התפללו שם. שם היו שלושת הלומדים המופלגים, הרב ר' שבח, „ישראל השחור", הירשל חנה רוזה'ס (אבי כותב הטורים האלה) מתנצחים במהרש"א חמור; שם היו חסידים ואנשי מעשה עורכים הילולה דבר־יוחאי בזמר ובריקודים, בכל רמ"ח אבריהם ושס"ה גידיהם; שם היו יראי שמים כותרים כתרים למריה דעלמא בנעימה קדושה; שם היו התורנים והמשכילים מתנצחים ב„אבן עזרא". ושם היה הסופר הצעיר צבי שרפשטיין וחברו יעקב וואסרמאן ז"ל, מחנך עברי מפורסם, באי־כוח „בית־המדרש" שלהם, מתווכחים, בפלוש, בשעת קריאת התורה, עם באי־כוח „בית המדרש" האחר, בהלכות ציונות וספרות, ושמות, כמו בורוכוב, סירקין, הרצל נורדוי, ביאליק יל"ג, אחד העם, טשרניחובסקי וברנר, פורחים באויר.

השבתות, החגים והמועדים ההם ברוכים יהיו!

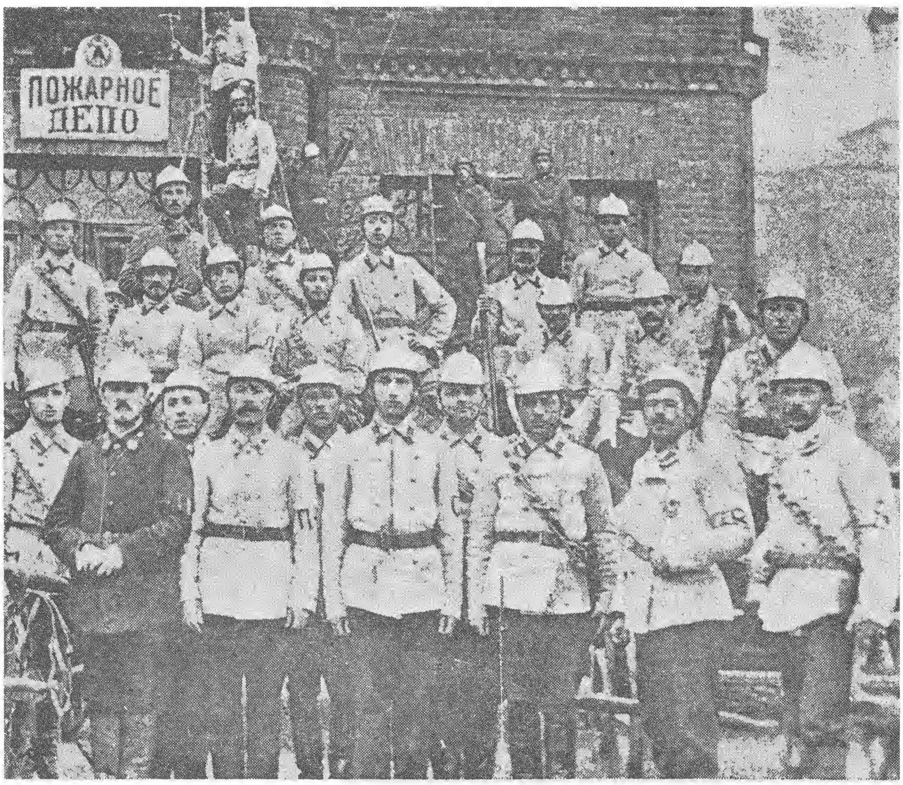
*

התלמוד תורה בעירנו היה מוזנח, והציונים קיבלו על עצמם לתקנו ולשפרו. אז הובא יעקב פיכמן להורות בו, ותקופה חדשה נפתחה בחיי הנוער שבעירנו — תקופת פיכמן. לא את הקטנים בלבד הורה המשורר, אלא אף את הצעירים, שהיו להם שאיפות ספרותיות. סביבו התרכז כל בחור בעירנו, שקנאת סופרים היתה מחלחלת בלבו, ו„מושכים בעט סופר" מי בשירה ומי בספורת או בפובליציסטיקה. והוא, המשורר הצעיר והלירי והמבקר בחסד, היה שונה להם פרק בהלכות כתיבה, מותח קו בקורת, מעודד ומחזק לבבות רכים ומפעמים, עד — עד ש„ניצוצות הכשרונות" לא עלו ללהב וכבו כביה טבעית.

איש יהודי היה בעירנו „וולוויל בריפטרעגער" שמו. מפני מה היה שמו „בריפטרעגער"? מפני שהוא היה מקבל את הפוסטה ומחלקה לאיש איש על שמו. שכן לא היה אף שם של יהודי אחד בעירנו אניס הימנו, אפילו עני בעמו אשר במעון־דלים סמוך ל„הקדש". יהודי ארוך וצנום שזקנו מצבע החום, שתקן ומכונס לתוכו מטבע ברייתו. היה נכנס לבית בברכת שלום רפה, מטפיח ראש בוהן ידו בפיו, בורר בנחת בחבילת המכתבים, פושט לבעל־הבית את שלו, מקבל שכר־טרחה פרוטה או שתים, הכל לפי הנותן והמכתב, משלשל את המטבע לתוך כיס מעילו, נושק המזוזה ונפטר בברכה.

ביתו של נושא מכתבים זה, היה בית ועד לנוער שבעירנו. ועד שוולוויל בא עם הפוסטה היה יעקב פיכמן מקריא בינתים את שיריו לפני מעריציו הצעירים ומוציא משפטו על סופרים וספרות. פיכמן היה מקדים לבוא לכאן, יושב וקורא בעתונים „המליץ" ו„הצופה".

בימים ההם נוסדה בעירנו אגודת כבאים, שבראשה עמד חיים הירש וויסוצקי, צעיר לימים מלא חיים ויזמה. כל בחור וטוב נכנס לתוכה, ביחוד מבני רחוב הקצבים ורחוב החיטים. ובאמת, הלחסדי הכבאים הגרמנים נצפה? האם הם בלבד, ימח שמם, עלולים לכבות את הדליקות התכופות שבעיר הישנה ובפרבריה? כלום אין ישראל הצעיר מוכשר לכך? ולא זו בלבד, אלא עמדו ובנו בית־חומה לתפארת, בעל שתי קומות, הכניסו שם כל המכשירים הדרושים לכך, אפילו חביות ענקיות מלאות מים ומצביא ופקידים להם ומשמעת למופת. מי שלא ראה את הכבאים שלנו עם קובעי־הנחושת המבריקים בראשם ועם בגדי־השרד שלהם מכבים דליקה לא ראה מחזה נהדר מימיו, עד ש„קירה שוטה" הגיע למקום הדליקה כבר היה לאחר המעשה. לא לחנם היה „מיכל" מתרעם ורוגן במסתרים הואיל ותמיד היה „בטל




מכבי־האש

מעבודה". יתבקע מקנאה — למי איכפת הדבר? שמא תאמר בית־הכבאים לא נבנה מלכתחילה אלא לכבות דליקות של ישראל הרי אתה טועה. בקומה העליונה היה אולם רחב־ידים מזומן לאסיפות מכל המינים ואפילו „תיאטרון" היה משמש ללהקות משחקים, ה„כוכבים הנודדים" של שלום עליכם ז"ל, שהיו מרהיבים את העינים של יהודי העיר הישנה במחזות „המכשפה" ו„שני קוני לעמעלס" וכיוצא בהם ומנעימים את אזניהם בשירה ובזמרה.

הה, בית הכבאים שבעירנו! —

ואל נא יהא יעקב וסרמאן הנזכר לעיל, קל בעיניך! לאחר שנים, אמנם, כשנשא אשה והוליד בנים, נתיישבה עליו דעתו ומוניטין יצאו לו בתור מחנך עברי מצוין. הן הוא שעמד בראש מוסד חינוכי באודיסה בימי מנדלי מוכר ספרים וביאליק ואוסישקין, זכרונם לברכה. ברם, באותה תקופה והוא נער היה מסלסל בשערו ו„משחק לפנ״ר". יפה־תואר להלל היה, והנשים הלכו שבי אחריו. לבושו לא היה כמנהג המדינה — פראק היה לבוש ונעליו מבריקות תמיד. כולו להט־נעורים, ובעל כשרונות נפלאים. ביחוד היה מפליא את שומעיו בנאומיו החוצבים להבות אש. השעה שעת התעוררות, התנגשות הזרמים השונים בציוניות, ריב הלשונות, תחית השפה הלאומית וספרותה וכו׳, ועת לעשות לעמנו, להשכיל את השכבות התחתונות שבעירנו. הרי מה עשה יעקוב׳קה (כך כונה יעקב וסרמאן מתוך חבה)? עמד וייסד אגודת משחקים (אקטיורים בלע״ז) כדי לפתח את טעמו של „עמך" בדראמה. מי היו חברי האגודה? הווה אומר מבני האמידים ומבנות העשירים, נערות בתולות דקות־גזרה ויפות־תואר אלו, שהיו מדברות רוסית וגרמנית, הואילו לרדת ממרום שבתן, מן העיר החדשה, מאצל הפסנתר מתוך אווירה של רווחה וחוסר־דאגה, אל העיר הישנה, כדי להראות לדלת עמן את יפין וחנן ותרבותן. מה הציגו ראשונה? „אוריאל אקוסטה". „יעקוב׳קה" מילא את התפקיד הראשי — אוריאל אקוסטה.

הה, מי ימלל את הרושם, שעשתה אותה הצגה בעירנו! —

ברוכים יהיו הימים ההם.

יעקב פיכמן

## שבתי בדונייביץ

במקרה נקריתי יום אחד עם יוסף בלאַנק, אדם חביב ועסקן ציוני מדונייבצי, עיירה של מסחר ותעשיה בפודוליה. האיש מצא חן בעיני, וזה היה מספיק, שאסכים להצעתו ולקבל עלי עבודת מורה בעירו. הרי צריך לעשות משהו! מימי לא הייתי שקדן גדול. אבל ריקות שנאתי. ועיר מולדתי בראשית המאה היתה עיר ריקה. חברי נתפזרו ונשארו בה עוד רק שנים־שלושה נמושות, שהיו קרובים לספרות, אך יצאו גם ממסחרם וגם מנסיונות יצירתם בפחי נפש ונבצר מהם לחזק את ידי הטירון, „שהצליח". היתה זאת מעין אזהרה לי: אַל תקפא כאן בשממון הזה! ואולי שלא מדעת היתה מגמתי לעשות את דונייבצי, ששילמה יפה, קפנדריה לוורשה.

יצאתי מבּלץ תיכף אחר הפסח. זוכר אני, שבשבתי ברכבת, משוה לנגדי את העיירה הפודולית, שעלי להרביץ תורה בה, עלתה באזני שיחת כומר, שסיפר לנוסעים — רובם בני כפר — בחדוה גלויה על הטבח ביהודי קישינוב. מפיו נודע לי בראשונה על המאורע המחריד, ומן השמחה לאיד של הכומר המנוול נתגלתה לי בראשונה החוליגניות הרוסית בכל כיעורה.

— כך יאה להם! סיים הרועה הנוצרי עם הצלב הגדול על חזהו, ואיש מן השומעים לא התעורר על דברי הבלע.

שיחה זו זעזעתני. תם הייתי, ומשוררי רוסיה ומספריה נטעו בי אהבה לכפרי הרוסי, לעם הרוסי בכלל, והנה ראיתי עין בעין את אלה, שבתוכם אני יושב! נשמתי לרווחה כשעזבתי חברה מטומטמת זו, וישבתי בעגלה, שהובילה אותי דרך קמנץ־פודולסק למחוז חפצי; ואולי אז כבר הכתה שורש בי המחשבה, שלא רק דונייבצי, כי אם רוסיה כולה אינה אלא פרוזדור לחיי הבאים.

נתעכבנו לשעה קלה בקמנץ־פודולסק. והיתה מוזרה השלוה, שהיתה נסוכה על העיר יפת־הגנים הזאת, שכנראה טרם ידעה על האסון. שם עוד פרפרו הפצועים וכל סימטא היתה מלאה חרדה, וכאן „השמש זרחה והשיטה פרחה"... אכן הפליאה אותי חמדת העיר, השוכנת לבדד, הרחק מדרך־המלך, מוקפת אפרים ירוקים ושדות בר. ובזכרי כי כאן ישב פעם מנדלי, ישב גוטלובר, הרגשתי כאילו רוחם עוד מרחפת על פני הרחובות השוקטים, הנקיים, והתפללתי כי דונייבצי תשא חן בעיני לא פחות מעיר זו, שלא שבתי עוד לראותה מאז.



יוסף בלאנק עם משפחתו בארץ ב־1914

לפנות ערב באתי לדונייבצי. המקום, לדאבוני, לא היה לוקח לב ביותר, ואולם אנשיו היו חביבים מאד, והם קרבוני כל ימי שבתי אתם. בעיירה זו הכרתי בראשונה את צעירי הדור, שהיו שונים מבני עירי. הכרתי את אלה שנעשו ידידי היקרים, ידידי הספרות העברית ולוחמיה כל הימים. קרוב ביותר היה לי ביתו של יוסף בלאַנק (בן משפחה זו היה אחר כך, כפי שנודע לי מן האבטוביוגרפיה של שלמה הלל׳ס, המספר ש. ל. בלאַנק, שלמד להכיר את ההוי הבסרבי, כאיש בסרביה מלידה). לימדתי את בנותיו הקטנות והנחמדות עברית, והן יושבות בארץ זה ימים רבים.

דונייבצי היתה חניה קצרה בדרכי נדודי. אבל זכרתיה כל ימי כחניה טובה. העיירה, כשאיננו משתקעים בה לאורך ימים, ברכה בה ליושביה. כאן אתה רוכש לך רעים. כאן אתה מכיר את ההווי היהודי מקרוב. ואפשר שבעיירה זו תפסתי את ההויה היהודית יותר משתפסתיה בעיר

בה נולדתי. ואמנם היתה זאת עיירה יהודית טיפוסית מאד. היו בה פרצופים בולטים, וזוכר אני כמה מהם, כאילו אתמול עזבתים. כאן היה משהו מסוער, רותח, ומי שאינו זוכר מה שהיתה דונייבצי בימי הפולמוס של אוגנדה, אינו יודע מה זה קנאות להרצל, להסתדרות הציונית (כאן היה גוש חזק של „מגיני ההסתדרות"). נתנה את אותותיה החסידות הפודולית, שהאמינה ברבי כבמלאך אלהים; וגילגול של „רבי" כזה היה הרצל לבני דונייבצי. אסור היה לפגוע בו!

כאן עמדתי על כך, מה שהיה הרצל להמוני ישראל, שנפשם כלתה לאיש־פלאות, לגואל.

כיון שפירסמתי כבר כמה שירים ב„הדור", נתקרבו אלי הצעירים מבני העיירה, שעמהם הייתי מהלך ומשוחח וחולם בשדות האדמדמים עם השקיעה בדרך העולה ליאַרמלינץ. מהם זכור לי ביותר צבי שרפשטיין, שהיה אז עלם רך ויפה עינים, וגילה כבר אז כשרון ספרותי פורה. מאמריו ב„המליץ" בחתימת אבן חדה, נתפרסמו בתכיפות מפליאה. לא היה, כמדומה, נושא שלא נזקק לו, וסגנונו היה צלול; והיה כפלא בעיני שנער, בן־עיירה, היה בעל תפיסה מהירה כזו. היו לו נהירים כל שבילי הספרות, כל בעיות הזמן, בעוד שאני הייתי כולי משוקע עדיין בשירי הקטנים. נתקשרנו מאז בקשרי ידידות לכל ימי חיינו; והוא גם שפירסם ב„הירדן" הערכה ראשונה על שירתי, והיא כתובה בחיבה והבנה — ומבקרים מבינים בשיר הן מעטים בינינו עד היום. ומה טוב לאדם שעסק כל ימיו בבעיות החינוך (וכתב גם ספר חשוב על תולדות החינוך) כשלבו פתוח לשירה, שהיא המפתח הנאמן ביותר להבנת נפש הילד.

נתקרבו אלי עוד כמה צעירים בעלי נפש, שהרנינו את חיי המונוטוניים בתקופה הקצרה שעשיתי בעיירה זו. מהם אזכיר עוד את יעקב וסרמן השנון, פדגוג מובהק ועסקן ציוני רב פעלים; ואחד ממשפחת בלאַנק, צעיר טהור־נפש, שהיה עומד ומחכה כמעט כל ערב ליד מעוני ליציאתי, כדי ללוותני שעה קלה בטיול שלפני שינה. מעטים מאד האנשים, שנפשם היתה קשורה בנפשי כמוהו. והוא נספה באביב חייו (בפרעות אוקטובר שהתחוללו בפרוסקורוב בשנת 1905). עד היום לבי יהמה לזכרו.

שלמה רוזן

## עיירתי דוניביץ*

שנים רבות עברו מאז עזבתי את ביתנו בדוניביץ. לאחד האירה ההצלחה פניה והוא עלה בסולם החברתי והכלכלי ולשני נכונו נפתולי גורל... רבים מאתנו בקרו ערים גדולות, אחדים גרים בניו־יורק, הגדולה בערי המטרופולין של העולם, וחיי העושר והתענוגות אף נסכו עליהם שכרון, ואולם זכר ביתנו הישן חי בלב כולנו. אין אנו יכולים לשכוח את עירנו דוניביץ השקטה והצנועה. כשנים עשר אלף יהודים עמלים מילאו, לפני השואה, את רחובות העיר. כל ימי החול היו הרחובות מלאי שאון והמולה של סוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה. אדם זר לוא נזדמן לשם

---

* מתוך הספר „דוניביץ עיר מולדתי" לצבי שארפשטיין, הוצאת חברת העזרה של בני דוניביץ (פודוליה) באמריקה.

ביום כזה וקיבל את הרושם שחוץ מעניני פרנסה ודאגות פרנסה אין להם ליהודי העיירה כלום בעולמם, ורק מלחמת הקיום עניינם כל הימים. ואולם רושם זה היה מוטעה לחלוטין. אמנם טרודים היו מאד ומקיימים את הפסוק „בזעת אפיך תאכל לחם" מי פחות ומי יותר, איש איש לפי מזלו, אך בכולם פעם לב עברי חם ורוח אחת אפפה אותם, רוח של תורה ומעשים טובים — איש איש לפי השגתו. וכשם שנתנו דעתם למסחר ולעבודה כך נתנו לבם לחלום וליצירת ערכין רוחניים. בעלי חלומות היו האנשים ושאיפתם היתה תמיד לחנך את בניהם לתורה ולחכמה. שקועים כל ימיהם בחנויותיהם הקטנות נמשכו תמיד בגעגועים לעולם אחר, יפה ונשגב, לתקומת עמם בארץ אבות, לתחית הלשון העברית. כשחנותו של בעריל שרפשטיין, המלאה מזן אל זן, המתה מקונים בלי הרף, היה צבי, הבן, יושב לו בפנה חבויה או בחדר מיוחד וטווה חוטים להעשרת החנוך העברי החדש. וכשחנותו של סבי היתה מלאה סוחרים ושטרות היה אבי מרדכי רוזין ע"ה כותב מאמרים ל„השלח", „הזמן" ו„הצפירה". אברהם רוזנצווייג (א. רוזן) מצא בדוניביץ אוצרות של פיוט ובמשך הזמן קנה לו שם כמשורר עברי חשוב בארץ ישראל. והבית הקטן והאפל שברחוב האטליזים נתן לנו את הסופר העברי הידוע ש. ל. בלאנק. אם חשב אדם שבדוניביץ לא היתה אוירה נוחה לכשרונות בשדה האמנות והציור לא היה אלא טועה. דוניביץ נתנה לנו את הציירת המחוננה בראנצי בלאנק, ואת הפסלת החשובה דויטשמן, בתו של שלום בן אהרן ה„אדום" ואחותו של עסקננו הפעיל יצחק דויטשמן. לאמן או למשורר ניתנה בדוניביץ האפשרות לקבל השראה. העיר הצטיינה בבנותיה היפות שנתברכו בחן יהודי ובזוהר אנושי.

עיירתנו היתה מחולקת לשני חלקים: העיר הישנה והעיר החדשה, ולמעמדות שונים עם רחובות מיוחדים: רחוב בית הכנסת, רחוב הטחנה, רחוב האיטליזים, רחוב החייטים וכו' נמצאו בחלק של העיר הישנה, שנבדלה מן העיר החדשה הן מבחינת המראה החיצוני והן מבחינת הרכב התושבים. בחלק הישן של עירנו שררה רוח של דמוקרטיה אמתית וכל גרי החלק הזה ראו זה את זה כאחים וכאחיות, בני משפחה אחת גדולה, ורגש אחוה ומסירות מילא את כל הלבבות. ואילו בחלק החדש שבו גרו בעלי הבתים האמידים, היה לו אופי אחר לגמרי. שם חסר היה הרגש המשפחתי. יהודים יקרים היו אלה, אך — קצת קרים ומסתייגים, ופעמים אף לא הרשו לילדיהם לשחק עם ילדי העיר הישנה.... ואולם על אף כתמים אלה של גאוה והתנשאות שנראו פה ושם הבהיקה עיירתנו בכלל, הן העיר הישנה והן העיר החדשה, בזוהר החיים היהודיים המסורתיים שעליהם גאותנו.

הנה עומדים לפני עיני הרחובות והסמטאות היקרים של עיירתנו דוניביץ הבלתי נשכחת: המגרש המסחרי (טארגאוויצע), השוק עם החנויות, הצריפים, רחוב האיטליזים, רחוב בית־כנסת, הקלויז של חסידי זינקוב, בית המדרש, שבמשך כל שעות היום לא פסקו שם מגירסה ומתפילה — „מנין" אחד גומר ושני מתחיל. אני רואה בעיני רוחי את בית הכנסת הגדול ומרגיש עוד כיום את האימה שתקפה את לב הילד בשעה שאנו, הנמצאים עתה כאן, היינו עוברים שם בדממת הלילה ולוחשים סוד זה לזה על מתים העומדים שם, בפנים, עטופי טליתות ומתפללים...

ותמונה רודפת תמונה.

הנה אני נכנס לקלויז של חסידי סדיגורה ורואה לפני תמונה אפופת קדושה ויראה בדמותו היקרה והנאה של ר' ישראליקל ר' ארקי"ס. בעל העינים המפיקות חכמה והחיוך החביב המשתפך

על פני זקן השיבה שלו. אני רואה אותו עטוף בטליתו הגדולה המכסה את קפוטת המשי שלו המבריקה בשלל צבעיה כשהוא מתהלך בין „עמוד" ולארון הקודש, מתפלל בדביקות וחוזר 5—6 פעמים על כל מילה, ומלוה אותו במבטים דולקים של אהבה, דרך ארץ ויראת הכבוד.

והנה השוק, מרכז החנויות הקטנות עם הגדולות, הצריפים, הפחחים, בית מסחרו של נחמן קנטור. חנותו של איצי פריזמן המלאה בגדים מוכנים בשביל ה„גויים", חנות המכולת והנפט של סבי, חנות הברזל של שמחה יוסל מאירצ׳יס, חנות כל־בו של בעריל שרפשטיין שאפשר היה למצוא בה: מחטים, כובעים, כנורות, פטישים, משורים וגם סדורים, חומשים וכו׳. והנה החנות הקטנה של אשת פייביל, ששם קנינו בקופיקה אחת חתיכה של דג מלוח.

מקום מיוחד בחיי העיירה שלנו תפס ביתה של חנה לייבל׳ליס ברחוב האיטליזים, מקום שם יכולנו אנו, הקטנים, לקבל ארוחות מצוינות: בקופיקה אחת אפשר היה לקנות חתיכת כבד, חצי רגל צלויה של עוף, והסוחרים שבעיירה, בעלי האמצעים, נתעו לשם ב„גנבה" ובזהירות כדי לקבל ארוחה טעימה, לחמניות טריות, דגים ממולאים, כבדים צלויים, וכו׳, כשבעלת ה„מסעדה" מלווה אותם בברכה: „לתאבון!"

והנה אני רואה לפני עיני את החיט יהודה׳לי מפרומפיל, יהודי גוץ ועליז שפיו אינו פוסק מזמר ומבדיחה. בימות הקיץ היו פותחים בביתו את הדלתות והחלונות וצלילי שיר של העובדים, מלווים בצלצול המספרים, בוקעים מתוכם. והנה פוסע ונכנס לשוק יענקיל הבלן, הגבוה, הזועם. ובידו סל מלא ככרות־לחם טריות שריח הכמון נודף מהן. עומדים לפני עיני בתי המרזח המעטים, של יהודים, ואני רואה את ה„גויים" כשהם יוצאים בימי אידיהם מן ה„קלויסטר" (בית כניסה) שלהם ונכנסים ישר לבתי המרזח ומשאירים שם את מצותיהם, ויוצאים שוב שכורים וקוראים למהלומות...

ולילות החורף הנפלאים של דוניביץ! אנו, התלמידים, חוזרים הביתה מן ה„חדר", בידינו פנסים ובפינו שיר וזמר.

עוד מצלצלים באזני קולות השיר הבוקעים, בימי הקיץ הלוהטים, מתוך החלונות הפתוחים של בתי המלמדים אייזיק׳ל, אלי׳ יעקב, יצחק מאיר הירש׳ס ואחרים.

*

איכם, יהודי דוניביץ היקרים! תמו, נכרתו האנשים היקרים; נשארו רק מעשיהם הטובים חקוקים בלבנו. מעשיהם הטובים של הקדושים שלנו; נשארו רק זכרונות ילדותנו. מי מילל ומי פילל שעיירה זו המושרשת ביהדות מדורי דורות תמחה ביום מן הימים מתחת שמי ד׳.

„עם האדונים" הוא שהביא עליה כליה. ואולם היהודי קם לתחיה ובונה את מדינת ישראל.

ב. בלאנק־בוקסר

## מההווי בעירנו

בארצות ובערים, אשר בהן עברתי בדרך נדודי הארוכה במשך שנים רבות, שאלו אותי: מנין את? הייתי עונה: אני ילידת דוניביץ בה היו האמהות מספרות בלילות החורף הקרים לילדיהן השוכבים במטה נקיה ומתכסים בשמיכה חמה, שישנם בעיר ילדים עניים קופאים מקור ומרעב. בעירי היו נוהגים לתת לעניים את הבגדים והנעלים הישנים, וכתונת קרועה היו מתקנים לפני הינתנה להם. כך היו נוהגים להזמין אורח לסעודת השבת וממאפה הלחם והחלות היו מפרישים לעניים. בני העיר היו רגילים להסתכל למטה ולא למעלה, והקנאה היתה אסורה. כשאחד „הגבירים" השיא בן או בת — ערך סעודה לעניים. אחרת לא היתה השמחה שלמה. ליולדת עניה היו מעניקים סדין, תרנגולת, כוס ריבה וכד'. כשהגיעה בת ישראל עניה לפירקה, היו אוספים תרומות לנדוניה ולהוצאות נשואיה. ואמהות היו מספרות לנו שבביאת המשיח יבוטלו כל החגים פרט לחג הפורים, כי פורים הוא החג היחידי המוקדש לצדקה ולמשלוח מנות לעניים. כל אחד ואחד הרגיש כי מחובתו לעזור לזולת בשעת דחקו.

זכורני, דודתי ריבה, שמתן־צדקה היה עיקר גדול בחייה, נעלבה פעם על שבעלה, ביושבם לארוחה מנע ממנה מלתת זהוב שלם לעני. היא קמה מאצל השולחן בחרי־אף, נכנסה למטבח ואמרה: אם אינני רשאית לתת צדקה ביד מלאה למה לי להסב לשולחן בעל בית.

השמשית והגבאית בלימלה, היתה כל ימיה חוזרת על פתחי „נדיבים" ובסל שמתחת לבית שחיה היתה אוספת למען עניים „נסתרים": שומן, סוכר, ריבה, לבנים ומלבושים. בשעת הליכתה היתה סורגת גרביים באצבעותיה הקצרות והעקומות.

פסיה בת חיים אברהם הטילה על עצמה שליחות מיוחדת במינה: „מתן בסתר". היתה חובשת לראשה מטפחת משי ובלבוש של חצי חג היתה מבקרת את „חסידותיה" ולוחשת להן את דבר בואה, ולאחר שקבלה מה שקבלה היתה נושקת את המזוזה ונפטרת בסיפוק.

קרה גם שבעלי „בתים" היו לובשים ביום חול את „הקאפוטות" של שבת ומאספים תרומות לטובת „נישרף" או יורד. גם המורים והמורות היו מלמדים את ילדי העוני חנם אין כסף. לא רק לצורכי הגוף היו דואגים בעירנו. רבים מהמורים הקדישו מזמנם להפצת תורה והשכלה בין ילדי העניים על ידי מתן שעורים חנם אין כסף. אני מאמינה, שלנו ילדי האצילים הללו, שחינכו אותנו ברוח זו אין צורך להזכיר את אסון עמנו האיום, את חורבן קרובינו שאין דומה לו בדברי ימי האנושות. בארץ זו יש הרבה אמהות שאינן מרשות לעצמן לחבק את ילדיהן בחשבון על ההורים השכולים ששכלו את ילדיהן בשואה.

מ. ב.

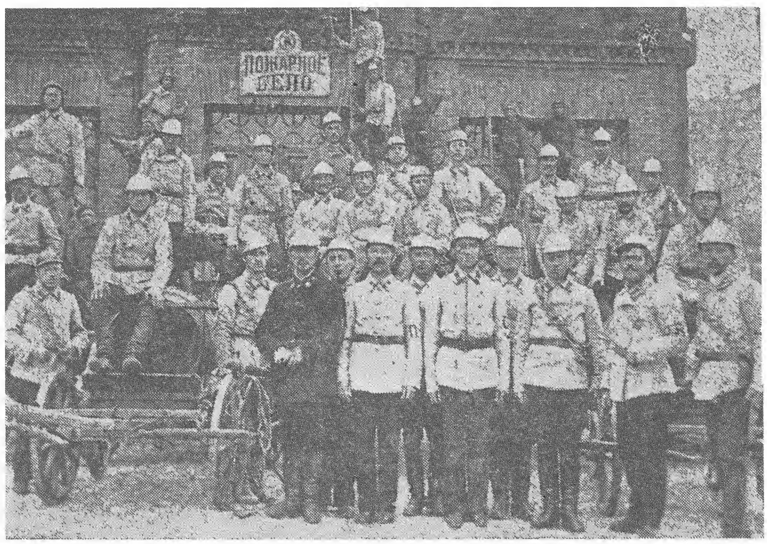
## מוסדות בעירנו

בעירנו, השוכנת במרחק 50 קילומטר מהגבול האוסטרי, קיבלו זכות ישיבה, לפי חוקי השלטון הצארי, רק יהודים ילידי תחום זה. יהודים שנולדו מחוץ ל„תחום" וניסו להשתקע בה, נענשו וגורשו. הודות למצבה הגיאוגרפי המיוחד — תפסה דוניביץ מקום חשוב במסחר ובתעשייה.

בתחילת המאה ה־19 השתכנו בעיירה זו קבוצת מהגרים גרמנים מאוסטריה ומגרמניה.

מהגרים אלה היו עניים מרודים בבואם. הם הגיעו לעיירה בעגלות רתומות לכלבים, אך הביאו אתם מכונות־אריגה. במרוצת הזמן הפכו מכונות אריגה אלה ל־35 בתי־חרושת לטקסטיל (אריגים וצמר גפן) ו־2 בתי חרושת להתוך פלדה. הודות להתפתחות תעשיתית זו החלו לזרום יהודים ממקומות קרובים ורחוקים שמעבר לתחום. המשטרה הצארית רדפה את היהודים האלה, מחוסרי זכות־ישיבה והרבה מהם עלולים היו להגרש מהעיר. החל מאבק בין היהודים והמשטרה ובמאבק זה היה פעיל מר יונה בוקסר. בתור עורך־דין פרטי הוא נאבק נגד איומי־הגירוש. המאבק היה ממושך וקשה ורק אחרי הרבה שנים הצליחו להוציא את דוניביץ ממסגרת חוקי התחום והמשפטים נגד היהודים חוסלו.

בפעולות מעין אלה סיכן יונה בוקסר את מצבו הוא בעיר. סכנת גירוש ומאסר איימו




מכבי־האש על־יד מכונות הכיבוי

עליו תכופות. כפי שהוזכר נהנו הגרמנים המהגרים משגשוג כלכלי ווּבים מהם התעשרו ושגשוג זה משך לדוניביץ הרבה מבני מוצאם. במשך הזמן קמה בעיר מושבה גרמנית גדולה. הם פיתחו חיים חברתיים משלהם: הקימו בית ספר גרמני, כנסיה אבנגלית, מועדון בו התקיימו אסיפות ואפילו מכבי־אש משלהם. מגע הגרמנים עם יתר התושבים הנוצרים בעיר היה רופף מאד. ואילו מגעם עם היהודים התרכז אך ורק בשטח הכלכלי, בשטחים אחרים גילו הגרמנים אנטישמיות סמוייה ולפעמים גם גלוייה.

אל הגן הציבורי של הגרמנים, שהקיף את תחנת מכבי־האש שלהם, ניתנה רשות־כניסה לכל תושבי העיר, פרט ליהודים. ורק כשנערכו בגן זה חגיגות שונות — הורשו גם היהודים לקנות כרטיסים לכניסה. מכבי־האש הגרמנים צריכים היו להגיש עזרה במקרה של דליקה לכל התושבים בעיר. עבור שרותים אלה קיבלו סכום כסף מסויים מעיר־המחוז „נובוייה־אושיצה". וגם הקהילה היהודית תרמה מתקציבה למכבי־האש הגרמנים. אלה

האחרונים היו ממציאים סוגי הכנסות שונים, וביניהם גם נסיונות דליקה. למטרה זו היו בוחרים בית של יהודי אמיד, היו מצמידים אליו את הסולמות, עלו על הגג ובפטישים היו הורסים את רעפי העץ והתיזו על הקירות סילוני־מים וגרמו לבית נזק רב. כדי להחלץ מ„נסיונות" אלה — היו בעלי־הבתים „תורמים" לטובת המכבים. אולם כשפרצה דליקת־אמת בבית יהודי שברובע היהודים — לא אצו לבוא ולכבות את האש. והנה קרה פעם שברובע בו גרו היהודים בצפיפות, פרצה דליקה. המכבים הגיעו למקום באיחור רב ויותר מ־20 בתים עלו באש. הרבה משפחות נשארו ללא קורת גג. אסון זה עורר את אנשי הציבור היהודיים לנקוט אמצעים. לפי יוזמת העסקנים יונה בוקסר, אלי רובינשטיין, יוסף בלאנק ואחרים הוקמה חברת מכבי אש יהודית בעיר. בחברה זו השתתף הנוער היהודי ועוד הרבה יהודים מכובדים



מפקד מכבי־האש

וכעבור זמן די קצר הפכה חברה זו של מכבי אש לגורם ציבורי עצום, שריכז סביבו קבוצות שונות מהציבור היהודי שבעיר. לחברה זו נודעה במרוצת הזמן חשיבות יתירה כשסיגלה לה תפקיד של „הגנה עצמית". אחרי הפוגרום בקישינוב התחילה תסיסה אנטישמית פעילה בכל הערים והעיירות שבתחום המושב. יהודי דוניביץ שלחו משלחת אל מושל הפלך שבקמיניץ־פודולסק. במשלחת זו השתתפו מראשי העסקנים שבעיר אשר רצו לבקש מאת

המושל לנקוט באמצעי־הרתעה נגד הפורעים בכוח. אולם המושל לא רצה לקבל את המשלחת והם שבו הביתה באי־אלו הבטחות מעורפלות מאת מזכיר הפלך. הוחלט לסמוך אך ורק על כוחות עצמיים, כלומר: על הנוער המאורגן במסגרת מכבי־האש. ההזדמנות להתנגשות לא איחרה לבוא. ביום ראשון בהיר אחד, כשהשוק היה מלא איכרים מהסביבה, הסיתו אנשי „המאה השחורה" את האיכרים שהחלו להרוס את צריפי חנויות היהודים ולבוז את הסחורות.

מכבי־האש במדים, בכובעי נחושת — מצויידים בכל מיני מכשירים, הופיעו במקום בו התחיל הפוגרום. הפורעים נבהלו והתחילו לסגת ולברוח, והעיירה ניצלה. לקח זה הציל את דוניביץ מפרעות הרבה שנים לאחר מכן, בתקופת פטליורה. אך הצלה זו עלתה במחיר די יקר. „המאה השחורה" לא ישבה בחיבוק־ידיים. היא סילפה את המאורעות בשוק ביום הראשון הנ"ל ובצורה מסולפת ומופרזת הגישו תזכיר למושל הפלך שציווה לחסל את חברת מכבי־האש של היהודים. עזרה ל„מאה השחורה" בגלוי ובסתר הגישה המושבה הגרמנית. אחדים ממנהיגי החברה כמו ד"ר מרמור לא נשארו הרבה זמן במאסר. הוגש ערעור לבית המשפט נגד צו החיסול של המושל ומלבד העו"ד המקומי יונה בוקסר הופיעו במשפט זה הפרקליט הציוני שלייפר מקמיניץ־פודולסק והעורך־דין המפורסם א. גרוזנברג מפטרבורג. המשפט נמשך כשנתיים ובסופו של דבר הוקמה חברת מכבי־האש מחדש. יש לציין שיוזמי חברת מכבי האש יחד עם עסקנים אחרים נתנו יד גם להקמת קופה להלואה ולחסכון הראשונה מסוג זה באיזור. היוזמים הראשיים היו: ישראל רבינוביץ, חיים מאיר רוזנבלט, חיים שניידר, יונה בוקסר, יוסף בלאנק, אהרון פרלמוטר ואחרים.

מטרת הקופה היתה להמציא אשראי זול לבעלי מלאכה וסוחרים זעירים. האשראי בגבול של 300 רובל, ניתן בתשלומים שבועיים וחודשיים. מוסד זה הרים במידת מה את המצב הכלכלי של השכבות הנמוכות ודלות האמצעים ונהנה מאימון רב מצד האוכלוסיה. יהודי העיר הביאו לקופה גם את חסכונותיהם. מוסד זה התקיים עד סוף 1914, שבה פרצה מלחמת העולם הראשונה.

פייגה טוחנר

## עירנו בשנים 1920—1935

אחרי הפרעות של פטליורה ב־1919 ואחרי שהמשטר התחלף פעמים מספר, כבשו הבולשביקים את עירנו ביום שני ה' בכסלו, תרפ"א (15 לאוקטובר 1920). הצבא הפולש היה מחוסר כל, ומיד להכנסו העירה התחיל „לקחת" מהתושבים מכל הבא לידו; החיים בעיר שותקו לחלוטין, החנוונים לא פתחו את חנויותיהם וגם הכפריים לא הביאו את מרכולתם למכירה — גם לאזנם הגיעו השמועות על ההחרמות וה„לקיחות" ע"י החיילים — ובני העיר השיגו במאמצים רבים את מינימום צרכי המחיה. הקשר הבין־עירוני נותק; הדואר, הטלפון והטלגרף לא פעלו; עתונים לא הגיעו, והמעטים שהיה ברצתם לנסוע ממקום למקום, יכלו אמנם לעשות זאת כי

הדרכים נשארו עוד פתוחות לזמן מה, אבל לשם כך היו צריכים לשכור רכב מיוחד. כך ניתנה הזדמנות לחלק מהתושבים לעזוב את העיר ואת רוסיה בכלל, הודות לעובדה שהגבול הפולני — שהיה מרוחק מעירנו כחמישים ק״מ — היה ניתן לחציה ללא קשיים מרובים. רבים מבני עירנו עברו את הגבול לגליציה ומשם התפזרו לכל חלקי העולם; חלק גדול מהם גם עלה ארצה. כעבור כמה חדשים נסגר הגבול לגמרי וגם התנועה הבין עירונית הוגבלה, ואפילו לנסיעה לקמיניץ, הקרובה לדוניביץ, היו זקוקים לרשיון מיוחד. עם סגירת הדרכים התחילה גם תקופת החפושים. הבולשביקים חפשו כל דבר ודבר באמתלת חפוש אחר נשק, אולם לקחו מכל הבא ליד, ובעיקר שעונים. מקץ כמה חדשים השתנה הפזמון — לא נשק כי אם סחורות. האזרחים אמנם החביאו את הכל, אך החיילים גילו בכל זאת את הסחורות בחפושיהם המדוקדקים שערכו בכל לילה ובכל יום במקום אחר. הסחורה שנמצאה הוחרמה ובעליה נאסר והועמד לפני בית דין צבאי, ולא פעם נשקף לו פסק דין מות שבוצע בדרך כלל ללא רחמים ובזריזות יתירה. לתקופה זו קראו, תקופת הקומוניזם המלחמתי.

אחרי החרמת הסחורות באה התקופה, שכונתה כתקופת „העודפים״. היא היתה נוראה. ביום שאלו מי יתן ערב ובלילה התפללו לבוקר. העוצר והחיפושים מרטו את העצבים. סבלו למעשה כל שכבות העם, אבל קשה ביותר היה לעשירים כי הם חיו בפחד מתמיד מחיפוש, מהחרמה, ממאסר וממות. היה ברור לכל שמטרת המשטר היא לחסלם ולהעבירם מן העולם. המעמד הבינוני סבל מהחרמות ומחוסר פרנסה; בעלי המלאכה — מחוסר מלאכה; והעניים הרי סובלים תמיד. כשקמו בבוקר שמעו מיד את חדשות הלילה גם בלי עזרת עתון ורדיו. כעין לשכת מודיעין הפיצה מיד את השמועות והידיעות על החרמה ומאסר.

הדרך היחידה בה השיגו את צרכי האוכל היו החליפין. העולם חזר לשיטה הפרימיטיבית של סחר החליפין. על פי רוב היו הנשים והילדים הולכים — וכמובן ברגל — לכפרים הסמוכים, ומביאים לכפריים את החסר להם, ותמורת זאת קבלו מזון. בצורה כזאת עברו עלינו כשנתיים.

באוקטובר 1922 הוכרז ה„נ.א.פ.״, ראשי התיבות של „מדיניות כלכלית חדשה״, והוא מסמל תקופת אור בממשלת החושך. חופש המסחר הוחזר במידה מסויימת והמצב הוטב. המסחר והתעשיה התחילו להתפתח, כל אחד חזר למקצועו וכל אחד הרויח את לחמו. חלק מבני העיר, חלק זעיר מאד, גם התעשר. אבל התעשרות זו היתה בעוכריהם. לולא הנ.א.פ. היה חלק גדול מהם עולה ארצה, כי רובם היו ציונים. תמיד חשבתי שהנ.א.פ. היה — מבחינה זו — אסון גדול ליהודי רוסיה.

בסוף שנת 1926 התחילו ל„הריח״ שהנ.א.פ. מתקרב לסיומו וימיו ספורים, ובאמת, בשנת 1927 נסתם הגולל על תקופה זו. השיטה שנקטו לחיסול שרידי הנ.א.פ. היתה: הטלת מס הכנסה כה גדול, שבהכרח גרר אחריו החרמת הרכוש של הסוחרים. בראשון לינואר 1928 שוב לא היה קיים אף עסק פרטי. שארית הפליטה הסתדרה בכמה בתי חרושת שהיו מאורגנים בצורת קואופרטיבים. בימי הנ.א.פ. ציידו בעלי בתי החרושת את מפעליהם במכונות חדישות והכינו מלאי גדול של חמרי גלם, כך שהיה מה להחרים. בזמן ההחרמה נאסרו הבעלים, והוגלו לסיביר לתקופות של שלוש עד חמש שנים. מי שזכה להתגבר על עבודת הפרך והתנאים הקשים וסוף סוף חזר — עליו חל החוק שנקרא „חוק המינוס״, שעל פיו נהגו ב„אסיר לשעבר״ במשך תקופה

מקבילה לזו שהיה בה בסיביר. עליו חלו ההגבלות הבאות: אסור היה לו לחזור למקום מגוריו שמלפני הגירוש; אסור היה לו לגור בתחום מאה ק״מ מהערים מוסקבה, לנינגרד, חרקוב וקיוב; אסור היה לו לגור ברדיוס של מאה ק״מ ממרכז תעשיתי, וכן גם מנקודת גבול. כתוצאה מהוראות אלו קשה היה מאוד גורלם של בני עירנו שחזרו מהגירוש. על אף היות רוסיה גדולה ורחבה אי אפשר היה כמעט למצוא מקום שמותר היה להסתדר בו ולהתחיל הכל מחדש. בזמן שראש המשפחה סבל במקום גלותו חיו יתר בני המשפחה בתנאים קשים מאד בעיר גופא. הבתים שבהם גרו עברו לרשותו של משרד ממשלתי שמתפקידו היה לפקח על הרכוש. משפחה כזו גרה בחדר עלוב בפינה נידחת של העיר וחיכתה לשחרורו של האב או הבעל; וכשהוא חזר, באם חזר, לקחו יחד לידם את מקל הנדודים והלכו לחפש מקום חדש.

בזמן הנ.א.פ. היה המצב טוב למדי, וכשמרויחים רוצים ליהנות מהחיים וזה מביא לעתים לידי כך שמתעלמים מהעבר, אין מתחשבים בהווה ולא במה שעלול לבוא בעתיד. אנשים כאלה קנו תכשיטים, מעילי פרווה ,כלי כסף; כל מה שהיה קבור באדמה קם לתחיית המתים.

ב־31 לדצמבר 1928 ארגנו שוד „חוקי״ לארכה ולרחבה של רוסיה ואת הלילה ההוא כינו בשם „ליל הזהב״. שליחי הממשלה עברו מבית לבית והחרימו תכשיטים, כלי כסף, פרוות וכדומה. הם אפילו הורידו טבעות מהידים ועגילים מאזני הנשים ולקחו אתם כל דבר השווה כסף. „ליל הזהב״ היה למעשה הסיום הדראסטי של תקופת הנ.א.פ.

בראשית 1929 התחילה תקופה חדשה שבה ניסו אנשים להסתדר בעבודה ממשלתית, פעמים מתוך רצון ופעמים מתוך הכרח. תקופה זו אפשר לכנות כתקופת מעבר ממסחר למלאכה ולפקידות. מי שהיה סוחר או חשוד כסוחר או כבעל בית־חרושת היה משולל זכות בחירה. אנשים שהיו מחוסרי זכות בחירה לא נתקבלו לשום מפעל או משרה ממלכתית. עבודה קבלו רק באמצעות לשכת העבודה; הלשכה לא רשמה משולל זכות בחירה לרשימת מחפשי עבודה. וזכות בחירה קבלו רק לאחר עבודה של שלוש שנים במפעל. עכשו צא ותמצא את ההתחלה והסוף של מעגל קסמים זה ותלמד איך ליהפך מסוחר לפועל... בתקופה זו לא היתה הדאגה למציאת עבודה רק בגלל הצורך בפרנסה אלא בעיקר למען קבלת התעודה, הלא היא תעודת הסטאז׳, שהקנתה את זכות הבחירה הנכספת.

כשהתקרבה עונת איסוף הקציר והעברתו לממשלה, היו זקוקים לעובדים רבים שהלשכה לא יכלה לספקם, כי זו היתה השנה הראשונה שכל היבול הועבר לידי הממשלה. פתחו תחנות למסירת תבואה והתחילו לקבל פקידים גם לא באמצעות הלשכה. העבודה התנהלה במהירות הבזק. עבדו יומם ולילה. אחרי התבואה הגיעה עונת תפוחי האדמה, ולאחר מכן עונת הסלק, אותו העבירו לבתי חרושת לסוכר. בסוף 1929 היו רבים מאנשינו שבכיסם תעודה של ששה חדשי עבודה. במשך כל השנה נהלו כל מיני רשימות וסטטיסטיקות — עבדו חודש פה וחודש שם וכך צרפו תעודה לתעודה ומספר חדשי הסטאז׳ הלך וגדל כל אחד קיווה שיוכל לצבור את מינימום־החדשים ההכרחי. קצב העבודה היה כה אינטנסיבי ששכחו את החיים הפרטיים בכלל וגם חיי המשפחה היו מופרעים כתוצאה מהעבודה הקשה. בעלי למשל, עבד בתחנת הרכבת של דונאיבצי ועברו שבועות שלא שמעתי ממנו דבר. פעם נתפניתי איך שהוא ונסעתי לבקרו בלילה והנה מצאתיו בשעות הלילה המאוחרות כשהוא עובד וזקנו מגודל. נבהלתי מאוד כי

חשבתי שהיה בבית הסוהר, אבל הוא סיפר לי בשקט שפשוט עובדים יומם ולילה ללא הפסק ואין זמן להתגלח. בקצב כזה ובצורת חיים כזו עבדו האנשים כשנתיים־שלוש עד שקבלו זכות בחירה והסתדרו פחות או יותר כפקידי ממשלה ובמשך הזמן נתקבלו גם לאגודה.

נזכרתי בסיפור שהנו לכשעצמו מעציב למדי, אבל הוא מראה בבירור את הלהיטות אחרי קבלת עבודה ממשלתית. בחורף 1932—33 עשתה הממשלה הרוסית עיסקה מסחרית עם גרמניה ובין שאר הסחורות מכרה גם נוצות. בעלי עבד אז כפקיד במחלקת האקספורט. פעם, בחזרי מהעבודה, הוא סיפר לי שהזמין לאותו ערב לביתנו את כל השוחטים של עירנו. כולם באו ובעלי סיפר להם שהם יכולים להתקבל כפקידי ממשלה בתנאים מסוימים: יפתחו להם בית שחיטה לעופות, דבר שעד אז לא היה קיים באופן רשמי; את בית השחיטה יציידו במיטב המכשירים המודרניים; הכסף שהם יקבלו בעד שחיטת העופות יהיה שייך להם ואת הנוצות תקנה מהם הממשלה ונוסף לכך תשלם להם משכורת סמלית. תמורת זאת על השוחטים להכריז בפומבי ובאופן רשמי (ע״י מודעה בעתון) שהם מוותרים על מילוי כל תפקיד בחיים הדתיים, כלומר — יחדלו לעבור לפני התיבה, לשמש כמוהלים ומלהיות גבאים בבית הכנסת, שאז עוד היה קיים והמשיך בקיומו עד 1936, ולא יסדרו חופה וקדושין. ההחלטה היתה קשה מאוד ליהודים מכובדים אלו. מצד אחד היו מחוסרי עבודה ומשוללי כל אמצעי מחיה, ומצד שני הרי עבודה זו היתה עוזרת להם במצוקתם הכלכלית. לא קל לאנשים כאלה לותר על מעמדם בחיי הדת ובפרט קשה היה הויתור על עריכת בריתות מילה. הם בקשו שהות של 24 שעות כדי לתת תשובתם. למחרת חזרו ותשובתם חיובית. התישבתי וכתבתי למענם את ההצהרות והם חתמו עליהן. לא פעם אני נזכרת במראה פניהם של חמשת היהודים האלה בשעה שלקחו מידי את העט על מנת לחתום.

אך על אף ההצהרה החגיגית לא סירב איש מהם, משנקרא לקיים מצוות הכנסתו של ילד בבריתו של אברהם אבינו. ברוב המקרים התקיים הברית בנוכחות סבתא והאם בלי האב. סבתא גנבה כביכול את התינוק בלי ידיעת ההורים ובמקרה שהדבר נתגלה נשאה היא באחריות לדבר; הורי התינוק מסרו גם את הסבתא למשפט בעוון גניבת הילד. אבי הילד לא השתתף אף פעם בטקס — מפחד הוצאתו מהמפלגה.

חוץ משחיטת תרנגולות, לא היתה קיימת עבודת שחיטה אחרת, כי לא הרשו שחיטת בהמות שאינן חולות או נגועות, ואת אלה האחרונות היו הורגים.

בתנאים המפורטים לעיל של עבודה מפרכת מלווה בפחד מתמיד, חיו האנשים בגיל שבין 25 ל־45. צעירים למטה מגיל זה היו לומדים ומשתלמים במקצועות. קיים היה בית ספר עממי שהלימוד בו היה חובה. כשהילדים סיימו את ביה״ס העממי דאגה הממשלה ללמדם מקצוע. המוכשרים בבני הפועלים עברו לבי״ס תיכוני מקצועי. על יד כל בית חרושת היה קיים בית ספר שלמדו בו 4 שעות ועבדו 4 שעות. בסיום בי״ס כזה היו הנערים כבני שמונה־עשרה. מסיים בית ספר תיכון יכול היה, אם היה בנו של בעל זכות בחירה, להיכנס לאוניברסיטה. לעומת זה לא ניתן לבקר בבית ספר גבוה, גם למוכשרים ביותר, מבני משוללי־זכות הבחירה. בנים כאלה נסעו לעבוד במכרות, כי אחרי שנת עבודה כזו ניתנה להם זכות הבחירה. הבנות עזבו את העיר ועסקו בכל מיני עבודות, גם הקשות ביותר. לגבי צעירים כאלה היה קיים „נומרוס קלאוזוס״,

גם לאחר שכבר השיגו את זכות הבחירה, כי בתור הראשון נתקבלו ילדים של חברי המפלגה, אחריהם בני הקולחוזים ורק אז בא תורם הם. גם לאחר שהתחילו ללמוד היה מצבם קשה ורק אם יכלו ההורים לעזור לבנם בכמה רובלים לחודש יכול היה זה לסיים לימודיו בתנאים אנושיים מבלי שייפגע באיזו מחלה; אבל אם לא, אז הביא אתו הבן בדרך כלל, נוסף על הדיפלומה, גם שחפת. בנו של אחד המורים, למשל, לא קיבל עזרה מאביו במאומה, והוא אמנם גמר כרופא, אבל לאחר זמן קצר מת משחפת שהביא אתו מהלימודים.

כדאי אולי שאספר על אחד מ„מבצעי" הבחירות שהיה גם לי הכבוד לקחת בו חלק. בחורף של שנת 32—33 הודיעו על קיום בחירות. את הבחירות אירגנו בצורה כזו שכל איגוד מקצועי בחר לחוד ובתאריך אחר. ביום שיצא בחלקו של המפעל אשר בו עבדתי לבחור, הודיעו לנו בהפסקת עשר (מיד לאחר הצפירה של תחילת ההפסקה) שעלינו להתלבש ולרדת למגרש „המסדרים". בהגיעי לשם מצאתי שכל הפועלים מסודרים ויחד אתם גם התזמורת. הסתדרנו כצבא בזמן תרגילי סדר, כי כולנו היינו מסודרים ברביעיות. היינו שם קהל של למעלה מאלף איש. התזמורת התחילה לנגן והתהלוכה זזה ממקומה בצעידה מאורגנת. למרות שאף אחד מאתנו לא ידע מה מטרת צעידתנו ולאן פנינו מועדות, איש לא העז לשאול דבר. כך הגענו לתיאטרון (זה היה בגן העירוני של הגרמנים). לאחר שהתיישבנו כולנו נפתח המסך מעל הבמה, אשר עליה ישבו חמישה מנהיגים. אחד מהם קם ופנה אלינו במלים אלו: חברים, אני רוצה להסביר לכם את המטרה שלשמה התכנסנו פה היום. בהמשך דבריו הסביר לנו שאנו עומדים לבחור את הממשלה הדימוקרטית של העם הרוסי. הוציא מכיסו פיסת נייר וקרא מתוכה שמות של אנשים והסביר לנו שועדת המפלגה בדקה אנשים אלה ומצאה שהם ראויים להיבחר, ושאנו יכולים לסמוך על ועדת המפלגה... לאחר מכן אמר: המתנגד לבחירת אנשים אלו ירים ידו. מובן שאיש לא הרים את ידו... הנואם חיכה רגע והכריז בקול חגיגי שאין איש מתנגד והמועמדים נבחרו פה אחד. הוא צווה על התזמורת ועלינו להסתדר. התזמורת התחילה שוב בנגינת שירי לכת ואנו צעדנו ברביעיות חזרה לעבודה למרות הכפור והשלג העמוק שהיו בחוץ. רבים מאתנו הבינו אז לראשונה את „הפירוש המדויק" של המלה דמוקרטיה. לא הייתי היחידה להסתיר את דמעות הבושה וההשפלה שהרגשנו, כי נראינו כעדר כבשים הנתון לשבטו של הרועה.

מצבם של האנשים בגיל שבין ששים לשבעים היה קשה ביותר. בחלק מהם תמכו הילדים וחלק התפרנסו ממכירת חפציהם, אבל כמעט כולם חיו חיי־עוני וחכו למוות... אלה שהיו בתחילת שנות הששים היו זכאים להלכה לקבל עבודה, אבל סכוייהם לקבלתה היו קלושים ביותר. המעטים שהיה להם כוח פיסי מספיק הסתדרו כשומרי לילה במחסנים ממשלתיים. מי שלא עבד היה משולל, כפי שאמרתי לעיל, זכות בחירה, ודין זה היה נכון גם לגבי הזקנים, ומשוללי זכות הבחירה לא יכלו להמשיך לגור בדירותיהם שבינתיים הפכו להיות רכוש ממשלתי. היתה זו תקופה רצופה צווי פינוי.

רוב אנשינו שבגיל בין 45 לששים התפרנסו גם הם ממכירת חפצים. השנים חלפו וחפצי הבית אזלו והלכו. מבני הגיל הזה הצליחו להסתדר רק מעטים.

השבת, או נכון יותר חילול השבת, היתה בעיה כאובה מאוד. כשהיה הטיהור במנגנון הממשלתי, פוטרו יהודים ממשרתם כי סרבו לעבוד בשבתות ובחגים, ואחר כך חיו בחוסר כל.

נחרת עמוק בזכרוני איך הייתי פוגשת בבקרים רבים בדרכי לעבודתי יהודי עם טליתו מתחת לבית־השחי וזה היה לי סימן, שאותו יום יום שבת או חג הוא, ואנו מסתכלים זה בזה ומתביישים שנינו, אם כי מסיבות שונות: אני התביישתי שהוא הולך להתפלל ואילו אני לעבוד, והוא התבייש שאיננו מרויח את לחמו. היה מי שאמר כי מוטב לו למות ברעב מלעבוד בשבת. ופעם שמעתי יהודי אומר לחברו: „לך טוב שאשתך יכולה לעבוד, אבל מה אעשה אני שזוגתי חולה ?" ילדים לא היו לשניהם. העבודה של אשת הראשון היתה מכניסה ביותר. כידוע בוטלו כל החגים של כל הדתות ונקבעו שני חגים בשנה והם: „יום הרבולוציה" שחגגו ב־7 וב־8 לנובמבר ו־„יום הפועל הבינלאומי" שהוחג בראשון למאי. באותה תקופה לא היה קיים יום מנוחה שבועי אלא לפי הלוח, כלומר ימי המנוחה היו הימים: 6, 12, 18, 24 ו־30 של כל חודש. את החגים הנ"ל חגגו כל פעם שלושה ימים. ששי לנובמבר יום מנוחה ושביעי ושמיני בו ימי החג. בכדי שהעם ירגיש את החג היו מקציבים לכל מפעל סכומים גדולים למדי לעריכת נשפים ולחלוקת כיבודים לפועלים ולמשפחותיהם. האשה הנ"ל היתה „מחותנת ראשית" בשמחות אלו, ונפל בחלקה „צו פראוועז די שמחעס" (ז. א. להיות המבשלת), היה לה גם סיפוק כאשר אמרו



אחיות מתנדבות מבנות העיר בימי מלחמת־העולם

לה שה„בארשט" טעים. זכורה לי בדיחה על נושא עריכת השמחות. לאחד החגים הקציבו מיליון רובלים לעריכת הנשף, אבל הותנה תנאי שהאדם שיקבל על עצמו את עריכת החגיגה צריך להתחייב שיעשה זאת כך, שכל העם ישמח ויתענג ויזכור זאת לעד. אף אחד לא רצה לקבל על עצמו את המשימה הקשה.

בחורף של שנת 1932—33 היה המצב הכלכלי איום ונורא. הקור היה חזק מאוד וקשה היה להשיג דברי אוכל וחומר הסקה. כולנו סבלנו. בערב חג הפסח נפתח ה„טורגסין", ובזה הוטב המצב במקצת. „טורגסין" — אלו חנויות ממשלתיות המוכרות תמורת דולרים וזהב ואפשר

היה להשיג בהן בדרך כלל דברים שלא היו נראים בשוק עד אז. התחלנו מקבלים צ׳קים מחו״ל. האוירה השתנתה עם פתיחת חנויות אלו כי בעוד שבשנות 1928—29 הגלו את מי שגילו אצלו זהב או דולרים לסיביר ללא משפט, הרי ביום בהיר אחד, משנפתחו חנויות ה„טורגסין״, נהיה הכל כשר. מי שעוד נשאר לו מטבע זר עמוק באדמה הוציאו והחליפו במצרכים.

בעירנו היו שלושה בתי ספר בשלוש השפות הרשמיות באותו הזמן: אוקראינית, פולנית ואידית. אנחנו שלחנו את בנינו לאוקראיני, כי בו כמעט לא הזכירו דת לא לטובה ולא לרעה, בעוד שבביה״ס האידי עשו הכל כדי להוציא מלב הילדים את הדת. עשו דברים רבים להכעיס, כגון שבליל ה„סדר״ סדרו במיוחד נשף שבו נתנו לילדים כמובן, לאכול לחם, או בליל הכיפורים במקום „כל־נדרי״ ערכו סעודה ומשתה לילדים. ביום הכיפורים עצמו היינו אנחנו מוכרחים ללכת לעבודה והילד הלך לביה״ס. אבל באוקראיני לא שם איש לב אם הילד אינו אוכל, לעומת זה באידי בדקו אצל כל הילדים אם הביאו אתם אוכל והילד שנרתיקו נמצא ללא אוכל אחת דינו היה להישלח הביתה על מנת להביא אוכל (בימים אחרים לא איכפת היה להם אם הילדים אינם אוכלים...).

לאחר סיום הנ.א.פ. היה ברור שלסוחרים נשאר כסף. כפי שכבר הזכרתי היה הסיום דראסטי מאוד ומחלק גדול של הסוחרים החרימו את הרכוש, ואפילו את רהיטי הבית, תמורת החובות המוגזמים למס ההכנסה. את הדברים שהחרימו העריכו במחיר זול כל כך שכמעט לא כיסה אף פעם את גובה המס שקבעו, ונוסף לכך שנשארו ללא רכוש היה עוד חוב רשום לחובתם. על החוב הזה לא ויתרו חלילה, אלא התחילו לעשות משפטים שבהם חילקו שנות מאסר ברוחב לב. בדוניביץ לא היה בית סוהר, ולכן שלחו את כולם לקמיניץ. אלה מהאסירים שהיו מסוגלים לעבוד, ועבדו לשביעות רצונם של השלטונות, שוחררו מבית הסוהר לאחר שני שלישים של הזמן. בבתי הסוהר היו כל מיני בתי מלאכה והאנשים עבדו בשארית כוחם כדי ליהנות משיחרור מוקדם.

למרות כל המסים הגבוהים נמצאו בכל זאת אנשים ספורים בכל מקום ששלמו את כל התשלומים ונשאר להם עוד כסף שתמורתו קנו דולרים וזהב והחביאום באדמה. מובן שהכל היה ידוע לאחינו בני ישראל שעבדו בשרות הג.פ.או. וביום בהיר אחד התחילו להזמין אנשים לג.פ.או. ודרשו מהם למסור את המטבע הזר והזהב שברשותם, כי המדינה נמצאת במצוקה רבתי וזקוקה לאמצעי תשלום אלו כדי לקנות מצרכים חיוניים בחו״ל. בהמשך דיברו על לב האנשים, שטוב יותר שהמדינה תשתמש בזה משיהיה מונח באדמה. הסברים יפים אלה מצאו אוזן קשבת רק אצל כמה פרופסורים בקיוב, אבל לא אצל „עמך״... בעיירות הקטנות היתה „ההסברה״ פחות אינטליגנטית ויותר „משכנעת״, כי באו פתאום בלילה, אסרו את האנשים והתחילו „להסביר״ להם. האנשים הוכנסו לבית סוהר ועונו בעינויים־לא־ייאמנו. העינויים היו לפי שיטה מדעית... קודם כל היה הדיור „אידיאלי״ כי לתא שכח קיבולו היה 20 איש הוכנסו למעלה ממאה. מובן שהצפיפות היתה כה גדולה שהאנשים נשארו בעמידה כל הזמן עד שהתחילו ליפול זה על זה. את דלת התא פתחו רק פעם ביום, והאנשים עשו את צרכיהם בתא. מאחורי הדלת העמידו מכונות שרעשו במשך כל היממה. חלק מה„אסירים״ השתגעו, פשוטו כמשמעו, אחדים נחלשו עד מוות וחלקם מתו. בסופו של דבר מסר כל אחד את כספו, השאלה היתה רק

לאחר כמה זמן. היו כאלה שלא החזיקו מעמד יותר מיום והיו גם כאלה ששמרו על סודם עד ששה שבועות; יותר מזה לא החזיק מעמד אף איש. כשהחוקר היה יהודי הסתבך הענין עוד יותר, כי היהודים השתמשו בתחבולות שונות, כמו למשל,: במשך חקירת האסיר שאלו אותו פרטים על כל בני המשפחה גם מהדורות הקודמים. לאחר שכבר ידעו את הפרטים הלך החוקר לאשתו של האסיר ומסר לה שבעלה אמר למסור את כל הכסף וכסימן נתן החוקר לאשת האסיר את יום הזכרון, שמות בני המשפחה וכדומה.

בשנת שלושים ושלוש היה רעב ואנשים נפלו מתים ברחובות. סיבת הרעב לא היתה חלילה ביבול רע, אלא בפוליטיקה. כנראה שלחו את כל התבואות ליצוא. באותו זמן לא השיגו אפילו ב„טורגסין" דברים שרק זמן קצר לפני כן עוד אפשר היה להשיגם (רק לפעמים קבלתי בשבילי ובשביל שני הילדים קילו ו־100 גרם לחם ליום). היו נאלצים להוציא מהבית את כלי הכסף והטבעות שעוד נשארו לאחר „ליל הזהב", ותמורתם קנינו ב„טורגסין" את צרכי האוכל שאפשר היה להשיגם. בעיני ראיתי נשים שבאו לרופאת השיניים שתוציא מפיהן את שיני הזהב שפעם הכניסה להן כדי לקנות מעט אוכל.

באחד הימים ההם נכנסתי במקרה לביתו של אחד מבאי העיירה בשעת ארוחת הערב וראיתי שהם אוכלים מרק בכפות עץ. מובן שהסתכלתי. אז פנה אלי האיש ואמר: את מסתכלת? הכפות שלנו כבר מזמן ב„טורגסין", הלואי והיו לי עוד. לדלת־העם לא היו כלי כסף וזהב מימים ימימה, כך שאפילו מההקלה שב„טורגסין" לא יכלו ליהנות במאומה, ובאמת רוב קרבנות הרעב באו מחלק זה של העם.

את דוניביץ עזבנו ב־27 לאוקטובר שנת 1935. הימים האחרונים לפני נסיעתנו היו מלאי התרגשויות. הבשורה על דבר עליתנו ארצה עשתה לה כנפיים ובמשך שעות ספורות התפשטה בכל קצוי העיר. זרם בלתי פוסק של אנשים התחיל לנהור לביתנו כדי להיפרד מאתנו וכדי לשלוח באמצעותנו דרישות שלום לקרוביהם בארץ. את כל השליחויות האלה קבלנו עלינו ברצון, קיווינו להיות שליחי מצוה.

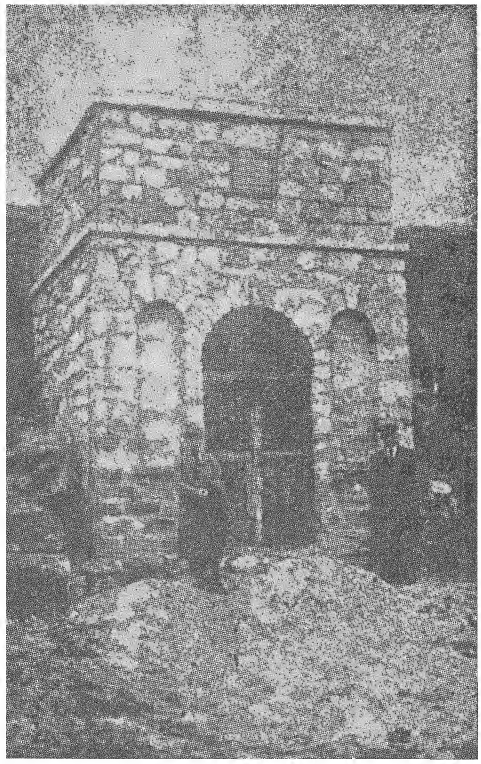
אברהם רוזן

## מַ צֵּ בָ ה

נִשְׂרַפְתִּי עִם אַחַי בְּכִבְשֵׁנֵי הַמָּוֶת,
אֶפְרִי דֵשֶׁן שָׂדוֹת זָרְעוּ יְדֵי עַוָּל,
אַךְ מַצֵּבָה הוּקַם צְלִי בִּמְלוֹא הַכֹּבֶד
עַל קֶבֶר־הַקְּדוֹשִׁים לְאַלְמוֹנֵי וְצַ״ל.

הָרוּחַ תְּלַטֵּף אֶת שְׁתֵּי עֵינֵי מַצֶּבֶת,
עַד אוֹרוֹ מֵרָחוֹק בָּבוֹת־הַשְּׁחוֹר: פֹּא נוּן;
שְׁתֵּי הַזְּרוֹעוֹת, חָצְבוּ בִּידֵי אָמָן־מַקֶּבֶת,
תִּלְפֹּתְנָה הַכָּתוּב כְּלִפֹּת אָב בֵּן חַנּוּן.

אַךְ לֵב הַמַּצֵּבָה אִישׁ לֹא יוּכַל פַּעְנֵחַ:
מִי הַקָּדוֹשׁ נִפְטַר בָּעוֹלָם שֵׁם וּזְמַן?
יוֹם־יוֹם סָגוֹר צְלִי הַשֶּׁמֶשׁ תְּצַחְצֵחַ
וְלֹא גִלְּתָה עֵדֶן: מָתַי, מִי וְהֵיכָן.



## זכרון עולם לקדושי עירנו דוניבצי

מצבת זכרון זו הוקמה מעל מערה, לתוכה הושלכו חיים בידי הפשיסטים הגרמניים, ביום שבת, ט״ו אייר שנת תש״ב (2.5.1942) שלושת אלפים איש מאחינו, אנשים נשים וטף, נער וזקן, עוללים ויונקי שדים, נסגר ונסתם עליהם כל מוצא, עד שנחנקו ומתו מרעב. קול צעקות ונאקות קורע לבבות נשמע למרחק מתוך האדמה במשך שבועות מספר.

„והיה בדרוך כפות רגליכם במקום הזה, וזכרתם את נשמות הקדושים, שהומתו במיתות משונות ואכזריות על קידוש השם, ואמרתם: תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים. אמן.״

(הועתק מהכתוב מעבר לתצלום זה, שנשלח על־ידי בן־עירנו מאיר פיצ׳רסקי).

# אישים

## פרופסור יחזקאל קויפמן

יחזקאל קויפמן נולד בשנת 1889 להורים שומרי מסורת. אביו היה סוחר בדים והכניס את בנו, כנהוג, ל„חדר", וכשהנער התבגר למד בבית־המדרש תלמוד ופוסקים. נוסף לזה



למד מפי מורה פרטי עברית, דקדוק עברי וקצת ספרות עברית חדשה. עוד בשחר ימיו הראה נטיה לכתיבת חיבורים. מאמרו הראשון נתפרסם ב„השלוח" על אחד־העם.

כאשר המשפחה עברה לגור באודיסה, נכנס קויפמן לישיבה של „רב־צעיר" ושמע הרצאות מפי ביאליק וקלויזנר. באולפן זה שמע לראשונה על קיום ביקורת המקרא, והוא התרשם במיוחד מדיסציפלינה מדעית זו, מבלי שיסכים על תוכן ההרצאות ששמע אז. בינתיים התחיל קויפמן ללמוד מדעים כלליים ויצא לברן שבשווייץ ושמע שיעורים בפילוסופיה, היסטוריה, מקרא ולשונות שמיות. שם הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. משם עבר לברלין ועסק בפילוסופיה. אולם במשך הזמן הקדיש את עבודתו לחקר היהדות והמקרא.

בשנת 1919 עלה קויפמן לא"י ועסק בהוראת התנ"ך בבית־הספר הריאלי בחיפה ואחר זמן מה הוזמן להרצות באוניברסיטה בירושלים ונתמנה שם פרופסור למקרא. בתפקיד זה שימש עד שנת 1957. הוא השתתף כמעט בכל כתבי־עת עבריים במאמריו ובמחקריו בתחום היהדות, תולדותיה ובעיותיה ופעמיים זכה בפרס ביאליק. מכל חבוריו הרבים קנה קויפמן את עולמו בעיקר על ידי שני ספרים: „גולה ונכר" ו„תולדות האמונה הישראלית".

בספרו „גולה ונכר" מניח קויפמן את היסודות להשקפתו על הפילוסופיה של ההיסטוריה בכלל ושל העם היהודי בפרט, ועומד על הסברת ייחודו של ישראל. לדעתו שימש הגורם הדתי בלבד לעיצוב אחדותה ואחודה של האומה הישראלית. יצירה מקורית ביותר הוא ספרו הגדול „תולדות האמונה הישראלית". על ידי חיבור מונומנטאלי זה הביא גאולה למדע המקרא, שהיה עד כה בידים של חוקרים נכרים או בידי חוקרי ישראל, שהיו מושפעים מחוקרים לא יהודים.

כידוע, שלטה במדע המקרא ההשקפה של אסכולת וולהויזן, שלפיה אמונת האחדות בישראל התפתחה מן האליליות. קויפמן מוכיח על יסוד מחקרים וראיות מן המקרא בעצמו, שהשקפה זו בטעות יסודה ושהרעיון בדבר אחדות האלהות הוא המייחד את היהדות והוא התפתח בלי הגורם האלילי מראשית הופעתה על במת ההיסטוריה. רעיון זה הוא חידוש בספרות של מדע המקרא, וכשם שהרעיון הוא חידוש, כך מקוריות שיטתו ודרך הוכחותיו לחיזוק עמדתו.

בערוב ימיו התחיל בכתיבת פירושים לספר נביאים ראשונים והספיק להוציא פירושים לספר יהושע ולספר שופטים.

קויפמן היה חוקר, שהגה את מחשבת ישראל מראשית התהוותו כעם. הוא תהה על ראשיתה הרוחנית של האומה, כדי לגלות את עריסתה התרבותית. במחקר זה ראה את תעודת חייו וחרש חרישה עמוקה במעמקי גנזיה הרוחניים של האומה.

ד"ר מ. ז. סולה

## פרופסור צבי שארפשטיין

כתיבתו הספרותית של צבי שרפשטיין עשירה ורבגונית. בחינוך אין כמדומה בעיה שלא מצאה הארתה בספריו הרבים. משנתו קב ונקי. מרצה הוא את רעיונותיו במידות גדושות, כשהענין מצריך זאת, אך גם בצמצום דברים כשהכוונה ברורה. ומשפט נוסף אך למחסור. ההלכה והמעשה כרו־כים אצלו. אין מחשבה בלא מעשה סמוך לה ואין מעשה בלי בירור עיוני.



זכויות רבות לו לצבי שרפשטיין בתחומים רבים במערך תרבותנו, זכויות של ראשוניות. ראשון היה כמדומה בדאגתו הכנה והרצינית לתינוקות בגולה, בחברו למענם ספרי לימוד שפתחו תקופה בשדה זה. ספרים אלה נתחבבו על המורים והתלמידים כאחד בארצות שונות בגולה וזכו לתפוצה גדולה.

מן הראשונים היה שארפשטיין כמדומה גם בחיבור ספר ללימוד הלשון למבוגרים. עוד בשבתו בגליציה, בטרם בא לארצות־הברית, חיבר יחד עם רפאל סופרמן ז״ל ספר כזה. ראשון היה בהסברת הצד המיתודי שבהנחלת הלשון. שם הספר — „דרכי לימוד לשוננו". מן הראשונים היה גם בהארת „דרכי לימוד התנ״ך".

ראשון היה גם בניסוח בעיות ובהסברתן בתחומים אחרים של ספרותנו החינוכית בעיקר, ומן הראשונים היה בהחיאת הלשון והדיבור בה בגולה. הוא היה הראשון במשכילי עירנו שהלשון היתה חיה בפיו, ושדבורו העברי הצח והשוטף הביא לכך שגם בערים אחרות קרובות ורחוקות תחיה הלשון בדיבור, שכן עירנו הקטנה היתה ידועה בהשפעתה על ערים אחרות בעניני ציונות.

ל״י ריקליס

★

צבי שארפשטיין: מחנך בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. לא בעל מקצוע, אלא שהחינוך הוא לו ייעוד אנושי־לאומי מוסרי נשגב. המחנך מתחיל אצלו בעצם המופת של אישיותו הדגולה ומתגלם והולך במשך עשרות בשנים במעשה ההוראה ובחיבור ספרי לימוד לילדים. בכל דבר שכתב, ואף בדברים שעניינם רחוק לכאורה מעניין של חינוך, טמונה תכלית חינוכית. אך מכיוון שסגולת המחנכות שלו היא תולדה מיסוד האהבה שבו, מן השירה שבאישיותו — הרי התכליתיות החינוכית בכתביו, לרוב בלתי־מודעת ולפיכך גם בלתי־אמצעית, אפופה תמיד מערכי־לב פיוטיים, אווירה של רמה מוסרית גבוהה עם רגש דתי עמוק, ובתוך הכל ומעל הכל — תמצית של אהבה. אהבה משולשת שהיא אחת: לאדם בכלל, לעם ישראל ולתרבות ישראל. מכאן הנימה ההומאנית, שעליה חרוזים דבריו. הומאניזם רחב אופקים, שמקבל בתוכו כעניין כלל־אנושי את בעיותיה של כנסת ישראל.

צבי שארפשטיין, כאמור, הירבה לכתוב. מלבד ספרי הלימוד המרובים, ששלוחותיהם ניטשו עברו ימים וארצות, חיבר גם כמה ספרים יסודיים, שיש בהם כדי תוספת משקל רצינית לכל ספרייה פדגוגית עברית („תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים"; „החינוך בארץ־ישראל").

נראים ביותר ספרי האבטוביאוגרפיה שלו: „אביב היה בארץ" והמשכו — „ארבעים שנה באמריקה". אל אלה אפשר לצרף עוד שני ספרים, שגם הם משלימים זה את זה: „אורח חיים למורה" ו„אשיחה עם המורים". ספרים אלה שייכים לתחום הספרות היפה, ובהם באה אישיותו לידי מיצוי מלא.

יעקב הורגין

## ש. ל. בלאנק

**ש.** ל. בלאנק חי בעיר מולדתי, דוניביץ, את שמונה־עשרה שנותיו הראשונות; אחר כך גר כ־14 שנה בבסרביה וכארבעים שנה — בארצות־הברית.



רוב סיפוריו לקוחים מאוצר נסיונותיו וחוויותיו בתקופת ארבע־עשרה שנות ישיבתו בבסרביה וספוריו וטיפוסיו בסרבאים הם; ואף כשתיאר מהגרים יהודים באמריקה — חזר על יהודי בסרביה.

הוא היה בן הטבע, מושרש בו וחי עמו. ובבסר־ביה, במושבות ובעיירות ששימש בהן כמורה, מצא את מחוז נפשו: את השדות, את העצים ואת הנחלים; את מרחבי הערבה ואת עדרי הצאן, ואת הרועה שהיה חלק מן הנוף. הוא היה משורר הנוף וברואיו, משורר הטבע לכל תופעותיו.

בדוניביץ, שתושביה היו כבכל העיירות רוכלים וחנוונים, סרסורים ובעלי מלאכה וחובשי בית המדרש — לא מצא בלאנק את עולמו. היהודים שם היו מנותקים ברובם מן הטבע. שונה היה הדבר במקצת בבסרביה — חלק מתושביה היהודים היו בני כפר, קרובים אל האדמה, נושמים אוירה ומתפרנסים מיגיע כפיים ממש. בהם בחר בלאנק. הוא צייר את חייהם כמו שראה אותם בעינו האמנותית.

בסרביה העמידה כמה סופרים עברים חשובים כגון יהודה שטיינברג וש. בן־ציון, שרוב חייהם עברו עליהם בבסרביה, ואף על פי כן לא היו הטיפוסים שתיארו שונים מן הטיפוסים שתיארו מספרים עברים ממחוזות אחרים.

ברם בלאנק לא טיפל הרבה בנשמות אלו. אין ביצירותיו הרבה מן הרוכלים והחנוונים, הסרסורים והלמדנים והמשכילים. אם הוא מזכירם — אינו אלא רושמם ברפרוף.

בלאנק בחר לו ליצירותיו את הרועה ואת עובדי האדמה, אפילו מהגר אמריקני — אם יהודי בסרבי הוא ודר בעיר — מתגעגע הוא אל האדמה, מיסד לו חוה ופונה אל השדה ואל הלול ואל הרפת. כבן הטבע, המבין לחליפותיו, בלאנק מציירו משני צדדיו — מצד שלוותו ויופיו ומצד סערותיו וכוחותיו המחריבים. „צאן", „מושבה", „אדמה", „נחלה" — יצירותיו אלה נתונות היו בעיקר לשקט הנעלה, לשתיקת שלוותיו, לקסמו, נופו ולחליפות זעמו של הטבע. גם החי חלק מן הנוף. הכלב, הפרה, החתול, העגל, הצפור והאפרוח — כולם היו בתפיסת עינו וברחשי לבו. הוא היה אולי הסופר העברי האחד בתפוצות, שהכלב היה ריע לו — ריע אינטימי — הכלב טוריק בסיפור הפיוטי „חוה".

תענוגו הגדול היה לצייר בחום לבב את השלווה הגדולה הנסוכה על המרחבים, את שפעת האדמה הזנה את בריותיה. בספר „צאן" הוא מתחיל בציורה של כברת אדמה, שחכר בועז לאחר חתונתו לגדל עליה צאן. הוא התחיל בחמש כבשות ובכלב לשמור את הכבשות. הציורים הם פסטוראליים. כל האוירה שופעת נחת. כשרואה בועז את עדרו לוחך את העשב, הוא אומר: אכלו יקירי ויערב לחיככם. וכשהוא רואם שותים ממי הנהר הוא לוחש שתו נחמדים. וחליל לרועה והוא מחלל שיר הייחוד בערבה וחושב על אשתו הצעירה והאהובה עליו. והשבת בבית רועה זה, אדם פשוט שאינו יודע לקרוא בסידור התפילה, מתוארת כיום עונג נעלה. הספר כולו אידיליה, אידיליה, הכוללת גם בניין חיים, מעין סיפורו של קנוט האמסון „ברכת האדמה".

הספור „צאן" ושאר ספריו מסוג זה — „מושבה", „נחלה", „אדמה" — הם היחידים בספרותנו, הבנויים על שירת האדמה (חוץ מסיפורי מאפו ובוקי בן יגלי, שקדמו לו). אפילו בארץ־ישראל, שנתפתחה בה דת־העבודה, וחלוציה מסרו את נפשם להחיות את השממה, לא נוצרה אידיליה, לא נוצרה ולא יכלה להיווצר.

בועז של בלאנק היה התמים המאוחד עם הטבע, בן אמא אדמה, היונק משדיה, והחלוצים היו בני הכרכים, אנשים רוויי תרבות, אשר נגשו אל האדמה לא כצאצאיה, אלא כאידיאליסטים רבי־הגות, שבכח שכלם והבנתם את קורות העמים הגיעו לכלל מסקנה, שהאדמה היא אם כל חי, ועל ידי עבודה יקום עם ישראל לתחייה.

הצד השני של הטבע — התפרצותו האדירה בסופה וסערה, ובנפש האנוש הסערה הפנימית. יש בספריו של בלאנק תיאור סופות וזוועות וגשמי זעף. העבים השחורים, הרעמים והברקים והמערבולת החומרת של עלים וענפים ועצים הנעקרים משרשם — כל חזיון הטבע החורג ממסגרותיו לשבור ולפוצץ ולהחריב — כל אלה תוארו בכוח גדול. וכן צייר בעוז את סערות הנפש, התפרצות תאוות בשרים, אימת הנקמה ורגשות הרצח והצמאון לדם.

ומכיוון שטיפוסים יהודיים לא היו מתאימים ביותר לסערות נפש ולהתפרצות של תאוה — להשתמש בסכינים וברובים — הלך לו בלאנק אצל כושים, איטלקים ורומינים — רומינים בשעת פרעות ביהודים. ציורים אלה הם רבי און ורבי כשרון. נקודות־השיא שבהם מגיעות לדרגה גבוהה, הוא כופה אותנו להאמין בהתפרצויות אלה, שהן מצויות בחיים, ושהן מחוייבות המציאות, תוצאות המבוכות שבנפש.

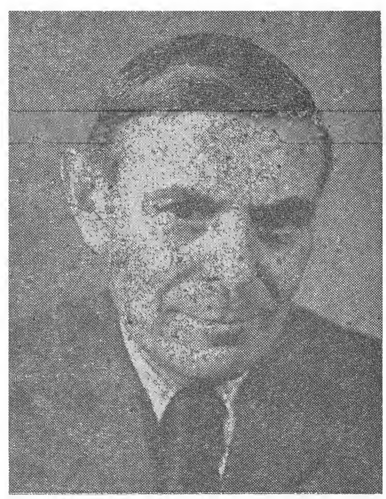
„איש, אשה וקוף" הוא סיפור נהדר על איטלקי נכה, שנלחם באשתו הצעירה והבריאה

שבגדה בו, ועמד לחנקה, והאשה הרגתו בכדור אקדוחה. הספר „בשעת חירום" הוא גדוש מעשה סאדיזם ורצח של רומינים והתעללותם ביהודים — קרבנותיהם. בסיפורו „שונאים" מורגשת האוירה הכבדה, אוירת הפראות שבכפרי מולדביה. הסצינה של המלחמה שנלחם בחור יהודי שחזר מהצבא והגן על כבוד אמו ועל כבוד ארוסתו — מלאכת־מחשבת. התנפלותו של הבחור על שונאו, אקסנו הרומיני, הוא הישג אמנותי גדול. בלאנק כתב הרבה על חיי המהגרים היהודים כאן — בעצם אפשר לומר: המהגרים שבפילדלפיה וסביבותיה. הוא תיאר את השינויים שבאו במהגרים מחמת רצון הסתגלות או מחמת כורח ההסתגלות, מחמת הרצון לעלות בסולם המעמדות. התיאורים כתובים ברוח סוציאולוגית ומי שיבוא לכתוב בעתיד על התמורות שבחיי המהגרים, הדור הראשון והשני באמריקה, מעברם מן המלאכה ומן הרוכלות הפעוטה אל החנוונות ומן החוונות אל העושר ודרכי החקוי וקשרי אדם וחברה — ימצא את מבוקשו אצל בלאנק.

צבי שארפשטיין

## אברהם רוזן (רוזנצווייג)

את שמו ראיתי ראשונה באחד מכרכי „התקופה" האחרונים, והדברים, דברי־שירה, עשו עלי רושם. זכורני, במשהו חדש באופן הביטוי שלהם, חדש ולא־רגיל ומקורי. הפליאני אותו העירום הטבעי, אותו חוסר־המליצה הקיצוני, שהוא בלתי מצוי כל־כך בכל שירה, ולא כל־שכן בשיר־תנו העברית. ויחד עם כן — איזו פשטות־חן ואיזו נאמנות־לב מיוחדת.



הטון היסודי שלו הוא — געגועים, געגועי ילד עזוב לנפשו בעולם הגדול, „רכים וענוגי־חן כמשי חלום ורון". חיים עוד בזכרונו „אבא־אמא נוגים, סבות סורגות דל־גרב". שדות עטופי בר ושלל פרחים וירק, נהר מצהיל מימיו כתינוקות בחג, גינה טובעה בים חמניות ופרג — מראות הנוף האוקראיני.

בן־כפר הוא המשורר, והכפר הוא שקבע את גבולות עולמו, אלא שבינתיים יצא ותעה בעולם הגדול והריהו שבוי ואובד בכרך. ממנו הוא חורג ונמשך ממסגרותיו אל הטבע ואל השלמות שבטבע ומתאונן על בני־אדם, אשר סגרו על נפשם בכרך. ויש אשר בגעגועיו על הטבע תבוא הארה של אילוסיה ומאירה למשורר בפרבר־העיר, והוא שומע כעין לחש הבאות: „לאדמה ישוב אנוש עוד ולאל ואי־שם יחכה עוד לנו דמי־שדות". ביטוי צרוף, פשוט ואנושי לתפילת־חייו העיקרית.

ובהלך־נפש זה של עומד־בתפילה הריהו נותן לנו שירי־מולדת עדינים. הוא שר לנו שיר־מילודיה „השמעתם הצליל בגיא?" המסתיים: „מרחוק עוד רן ההד — הצלילי הוא הרועד?" או השיר „עירומה וחרוכת־חולות", בו הוא אומר לארצו:

רְאִי, בְּחֵיק־אִשָּׁה וּבְמִכְלַת־שֶׂה,
בִּגְבוּל אָפְקֵךְ הוֹקַם הַצְּרִיף. וְעִם פֶּטֶר־אוֹר בַּחֲרַכִּים
הֲתֵדְעִי שַׁלָּמָה? קוּם וַחֲרֹת גּוֹרַל־שְׁמִי
פָּקֹד נָוֶה לֵיל־לֵיל וָנוֹחַ כִּבְתוּלֵי־רְגָבַיִךְ.

ההיה המשורר בחיי־המציאות בין החלוצים האמתיים? אי־אפשר למי שלא טעם טעם חייהם, להרגיש את אשר הוא מרגיש ומביע.

וּבְנֶבֶט רִאשׁוֹן־צִיצַי אֶכְבֹּשׁ פָּנִים וְאֵבְךְּ מִגִּיל:
עָלַי עֶדְנַת־עוֹרֵךְ זַרְעִי, זֶרַע־הַמּוֹלֶדֶת.

רז המולדת נגלה לו למשורר, אם יכול הוא להרגיש בשיר „באביב" את אשר הוא שם, בענוונותו, בפי ההלך התוהה באפר (פ' קמוצה): „תהה ההלך באפר / מי השרישו בנוף? / לאמיר ליבנה במרום־התכול / יצמיד עינו / פרח האושר."

רמז ה א ב י ב — וגם רמז א ה ב ה. בין פניני־החלום — מספר הוא לנו — יש אחת במלוא־חינה תהל עוד שביל־חייו מאז ועד היום: „אביב. בקעה ויער. אור ושמי־תכלת. שבילי־שבילים תועים במעלה־ההר. ילדה רצה בבר כה סוערה־צוהלת. אחריה — הוא, המשורר הצעיר.

פִּתְאֹם וּבְרַק־אוֹרוֹת הִצִּית אֵשׁ בָּעֵינַיִם. כְּזָהָב־פַּעֲמוֹנִים דֹּם צִלְצְלוּ שְׂפָתַיִם,
נֵעוֹר גַּל־דָּם סוֹעֵר וַיֶּאֱחַז בַּלֵּב. הַיַּלְדָּה בּוֹכָה — וַאֲנִי אוֹהֵב, אוֹהֵב.

החרוז הזה האחרון, רב הפשטות והיופי המופלא, נותן לנו על האהבה רב יותר מאשר מצאנו בכמה שירי־אהבה ארוכים וגדולים.

ד"ר שמעון גינצבורג

☆

פסיעותיו הראשונות לשירה העברית היו מאוששות ונכנס מיד לאכסניה הספרותית המעולה ביותר של אותם הימים, „התקופה" בעריכת יעקב כהן, ומאז ראינו אמנם את שיריו בכל כתבי־העת, „מאזנים" ו„גליונות", „דבר" ו„הארץ", „בוסתנאי" ו„הפועל הצעיר", „הדואר" ועוד, וגם הוציא כמה ספרי שירה ליריים ואפיים.

לפני עשרים וחמש שנים עלה המשורר אברהם רוזן ארצה והפגישה הראשונה עם המולדת היתה לו לחוויה, שינקה בעיקר מחזון־קדומים, ושיריו הראשונים שכתב בארץ ארוגים מחוטי דמיון, חלום והערצה. את שעלו הראשון בחול שעל חוף יפו יפז אור־בוקר כזהב־חלום, ותל־אביב נראתה לו כבת־מלכה, צדוה קסמי סהר, ורותקה „חולמת אל תכלת ים ורום". ומדי יצא לשבילי המולדת ועינו נתקלת בהרים הגבוהים שבגבולה, ירגיש כי „קדמת־עולם בהר עוד בעינה עומדת, ושנת אלפי דורות טוות עוד החלום". צליל ארצו אם שמע בגיא, נראה לו זך ורך כמשי חלום, והרגשה לו שכל זה הומה בנפשו. כך דבקה הוויתו בכל העדנה, האור והנוף שבארץ, ונפשו על כליונה בחלום ארצו שקעה. אפס לא לעולם חלום, מגיעה גם שעת יקיצה, והמשורר רואה את שקט הנוף של המולדת ככוח חיים, ואם גם „עירומה וחרוכה חולות" היא המולדת, הרי יאמין בגורלה שעוד יבואו ימים ועל „עדנת עורה" ינבטו ציצים.

וככל שארכו ימי שבתו של המשורר בארץ כן ספגה שירתו יותר חיות קרקעית. את מקום החלום תפס הממש, והוא שר על רגב דל, על מחרשה וסוס, על שביל אספלט ועל צריף דל ועל אנשי עמל כשר. כן עבר אברהם רוזן מצלילי מולדת ענוגים שקויי עדנה וחלומות לשירת המציאות, ושר גם על הימים רבי הענות והאימים, מאורעות־הדמים, וכדרכו, בלי נימות סוערות, קולו עצור, אין בו מהגעש ומהזעקה, אבל כל מלה שלו משירי הזמן, המלחמה, השואה — רוויה כאב.

נופי המולדת, ירושלים, תל־אביב, כפרים ומשקים, עמל ובנין, אמהות וילדים — כל אותם גילויי חיים במעלות ומורדות — מהדהדים בשירי רוזן, אבל מרכז שירתו היא הליריקה האינדיבידואלית שלו. גם בתחום זה יתגלה לפנינו בניבו הצלול והמלוטש, ללא גרר מלים מבריקות וללא צחצוח־יתר. רוזן פותח לנו בשיר־היחיד שלו אשנבים להציץ דרכם לנפשו, להגותו, לריגושיו, לתוגה השקטה הרוחשת בו, לבדידות, לפיוס הבא לאַחר לבטים בעקבות הזדהרות פנימית. יודע המשורר, שאין ריע לחלום, ועליו ללכת בדרך חייו לבדד, אבל שונות ורבות הדרכים ומפציעות הם לרום, לתהום, לשחת, ולכן טוב לדלות מתהום חייו, אפילו אם יחסר את עצמו מכל. ואמנם יקרה לא פעם, כי עקבות צעדינו בדרכי החיים נימחים ונעלמים, ויש חרדים להמשיך במצעד, אולם המשורר שלנו יודע, כי החלום, ואף חלום־שוא, היה טוב מהיקיצה, ושמעבר לחולין טוב לקוות לפלא, כי האשנב למחרת פתוח ובעדו יש לראות „זהרורי המרחב".

שירתו הלירית של אברהם רוזן נקלעת איפוא בין שני קטבים: קוטב העצבון והתהומיות שבהוויה האנושית, וקוטב הפיוס וההזדככות שבלבב.

אברהם רוזן יצר גם שירה אֶפית, ובפואימות ואגדות־עם שלו כ„שלושה במולדת", „החוזר בתשובה", „נרות־שבת", „הפלאי" ועוד — אנו רואים לא רק שליטה על החומר, אלא גם קצב שירי עממי חיוני.

נתן גורן

## מרדכי מיכאלי

מרדכי מיכאלי (פריזנט) נולד בשנת תרנ״ד. אביו היה סוחר עשיר שירד מנכסיו, ובהיותו הוא גופו בר־אוריין ושומר מצוות השתדל לתת גם לבניו חינוך תורני־מסורתי.



המשפחה גרה כמה שנים בכפר סמוך לעיר, והילד מרדכי עשה רוב ימות השבוע בבית זקנתו אשר בעיר ולמד ב„חדר״. בערבי־שבת היה חוזר לבית אביו וביום ראשון, כשלא השיגה ידו לשלם את דמי־הנסיעה העירה — וזה קרה לא פעם — היה הולך העירה (מרחק של 7—8 ק״מ) ברגל ובלבד שלא להתבטל מלימוד תורה.

כשמלאו לנער חמש־עשרה שנה ומצב אביו התמוטט לגמרי, נאלץ להפסיק את לימודו ב„חדר״ ושקע ראשו ורובו בקריאת הספרות העברית החדשה. יחד עם זאת הגה הרבה בתנ״ך ובאגדות „עין־יעקב״ שלימדהו אחד המלמדים שלא על מנת לקבל פרס, ובהשפעתם החלה רוח היצירה לפעם בקרבו. הוא החל לכתוב אגדות מפרי דמיונו ואף הצליח לפרסם מהן בעתוני־ילדים. כן ערך והוציא בעזרת חבריו קובץ ספרותי לנוער בשם „בגינה״.

הסביבה הציונית, שבה גדל ופעל בשנות התבגרותו, נטעה בקרבו רצון עז לחיים עבריים בארץ־האבות ובשנת העשרים לחייו עלה ארצה־ישראל. בה הרגיש את עצמו כאילו חזר לביתו, וניגודי־הנפש שבין חלום ומציאות לא היו לו עוד. ארץ־ישראל, ארץ־כיסופיו מאז, קיבלה אותו באהבה, והוא היה מאושר בה גם בסבלו הרב. הוא גמר את חוק־לימודיו בבית־המדרש למורים ובאוניברסיטה העברית בירושלים והיה למורה בבית־הספר „תחכמוני״. גם מעיין יצירתו הספרותית גבר במשך השנים, והוא כתב הרבה סיפורים ואגדות לילדים, שהצטיינו במקוריותם ובסגנונם המקראי המיוחד.

הוא נפטר בשנת תשי״ז בעיר־חמדתו ירושלים, שלא עזב אותה מיום עליתו ארצה עד יומו האחרון.

א. ר.

✶

את מרדכי מיכאלי הכרתי בירושלים. הוא בא לשם בהיותו צעיר לימים להיות תלמיד בבית־המדרש למורים מיסוד „עזרה״. במוסד זה, שבו הוכרז על „מרד העברית״ נגד „עזרה״, גם נתחשלה הרגשתו הלאומית ונתעמקה אהבתו לתורה בכלל ולתרבות ישראל בפרט. הוסף לזה את רוחה הרצינית של עיר הנצח וכן את מידת חריצותו הטבעית ואת יושר מחשבתו — והרי לך קווים כלליים של אופיו ושל מהותו הרוחנית של מיכאלי. אך בזה לא סגי. רכות מיוחדת של צניעות, כמעט נשית, היתה נסוכה עליו. נפשו סלדה מכל כיעור, מכל דיבור חריף וגס.

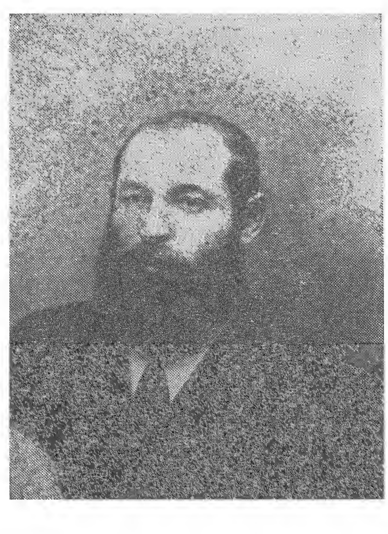
באוניברסיטה התמסר ללימודי ההיסטוריה והספרות, ואף פרסם מונוגרפיות אחדות. אך מקום חיותו וסיפוקו היה עולם האגדה. בעולם זה שקע מתוך התלהבות של שכרון בצמידות נפשית, ובו נתגלה כוחו היוצר המקורי. עולם זה של הפלא, של הניסים, של התרחשוידות שמעל לדרך הטבע, הפך ביצירתו למציאות בעלת הגיון משלה, בעלת חוקיות מוסרית. האגדה של מיכאלי איננה ענין של שעשועים, של בידור, של „קונצים" מבדחים. היא רצינית, היא ספוגה רגשיות של כובד־ראש. ועוד תכונה יסודית נמצאת לה: היא אינה ערטילאית, אינה פורחת באוויר של דמיון נטול שרשים, אלא מוצאה מאיזו ממשות של הווי ושל אורח־חיים יהודי. אין עיקרה דת ומצוות ומסורת, ואף־על־פי־כן יש בה מריח של „יהדות", והיא שרויה באווירה יהודית וספוגה תום עממי יהודי.

מתוך חוש מיוחד בחר מיכאלי את הלשון ואת הסגנון בשביל יצירתו בשדה האגדה. לא לשון של יום־יום, לשון חולין, אלא לשון קדומים עם חן הטוהר והתום שבה. הלשון המקראית הצחה — בלי מליצות וסלסולים — תואמת את תכנן של אגדותיו, והיא אורגאנית ודבקה בענינן ובמהותן הפנימית.

ש. שפאן

## יוסף בלאנק

אחד הדמויות הבולטות בחיים הציבוריים, הלאומיים והתרבותיים בדוניביץ, היה יוסף בלאנק ז"ל. אישיות רבת־צדדים ורבת־גונים, בעל חלומות ואיש המציאות; תלמיד־חכם ואיש המעשה. מחונן בקסם אישי רב, שמשך אליו את טובי הכוחות מכל שכבות העם, לזרם התחיה הלאומית.



לא רק הציונות הצמיחה לו כנפי־דמיון וגאוה לאומית, חזון ותקוה; לא רק תנועת „חובבי ציון" שמרכזה היה הועד האודיסאי, מצאה בו אחד האישים הנלהבים והפעילים ביותר — אלא גם בשטח החינוך והתרבות, היה הוא הכוח הדינמי המרכזי בדוניביץ.

לשמוע סקירותיו על מהלך הקונגרסים הציוניים, בהם השתתף החל בשני מהם, באו לא רק חבריו מ„בני ציון", אלא גם הנוער מכל הסיעות הרדיקליות שבציונות. נואם בחסד היה. מחונן בחוש של הומור דק ואירוניה עדינה. בהתלהבותו ובאמונתו העמוקה שלמענם פעל, השרה על הנוער מרוח חלומותיו על ציון.

הוא היה היוזם והמארגן של מפעלי החינוך העברי בעיר. מבלץ שבבסרביה הביא לדוניביץ את המשורר יעקב פיכמן, שלימד עברית את בני הנוער במשך שנתיים. מקורלנד

הזמין את דוקטור קנופינג, המלומד והמגוהץ והמוזר במקצת, שכיהן בתור מורה ב„חדר מתוקן" שנוסד באותו זמן. בהנהלתם של „חדר מתוקן" זה, שנועד לילדי האמידים, ו„תלמוד תורה" לילדי דלת־העם — היה יוסף בלנק מהפעילים ביותר.

מזמנו המצומצם היה תורם בשבתות אחר־הצהריים ללמד משניות לבעלי־מלאכה ופשוטי־העם. מעין מהדורה יהודית של התנועה העממית הרוסית „ההולכים לעם".

הבעייה: „עברית או רוסית", שהסעירה בימים ההם את הרוחות, או אפילו „עברית או אידיש", לא תפסה אצלו כל מקום. — מה זה „עברית או אידיש?" את שתיהן אהב כתאומים שנולדו לאותם הורים. בקי במקורות הקדומים, קורא נאמן של הספרות העברית החדשה, היה בעת ובעונה אחת מאוהב בכל יצירה אמנותית שהופיעה באידיש.

הצלילים הראשונים של שירי העם לורשבסקי, שנשמעו בעיר, יצאו מביתו של יוסף בלנק. הוא שר אותם יחד עם בניו, בלווית כינור, שעליו ניגן בנו הבכור.

כל הספרים של הוצאות „תושיה", „אחיאסף" ו„מוריה" בעברית, דרו בשלום בכפיפה אחת עם כתבי שלום־עליכם, מנדלי ופרץ באידיש. בביתו נמצאו כתבי־העת „השלוח", „הצופה" ו„הצפירה" בצוותא עם העתונים „היינט" ו„מאמענט" מוורשה וה„גוט מארגען" של לווינסקי שהופיע באודיסה, שבו היה גם הוא מפרסם שנים רבות מפרי עטו.

פעילותו הציונית והתרבותית לא התרכזה רק בדוניביץ. גם בעיירות ובערי בסרביה, שהיה מבקר לעתים קרובות לרגל מסחרו, היה פעיל במשך שנים רבות.

הוא הקים אגודות, אירגן מועדונים במיוחד לנוער, והחדיר בכל שכבות־העם התלהבות, גאווה לאומית ונכונות למאבק ציוני.

האימרה „יש נאה דורש ואינו נאה מקיים" לא חלה עליו. את בניו ובנותיו הדביק בהתלהבותו ובאמונתו העמוקה בתחיית העם, ועשה כמיטב יכולתו לחנך אותם בתור יהודים ואנשים חפשיים וגאים כאחד. כשהחליט בשנת 1913 לשלוח ארצה את שתי בנותיו הצעירות לעבוד כחלוצות, ולהמשיך יחד עם זה בלימודיהן, באה עליו אחותו בתרעומת: הלמאי הוא משלח ילדים בגיל רך למקום כה מרוחק. — „ילדים את אומרת? אנשים שלחתי." — השיב.

פעילותו הציונית הענפה גרמה לו לא פעם חיכוכים עם שלטונות הצאר. התנועה הציונית הוכרזה, כידוע, כארגון מדיני בלתי ליגלי והעבודה הציונית התנהלה במסווה של ועד „חובבי ציון" האודיסאי הליגלי. והנה קרה, שיוסף בלנק יחד עם כל חברי הועד של ההסתדרות הציונית בפודוליה, „נתפסו" בביתו של העורך־דין שלייפר בקמיניץ פודולסק ונתבעו לדין על השתייכותם לארגון בלתי־ליגלי. זה היה בימי הריאקציה השחורה ביותר אחרי ה„אביב" הקצר של 1905, וכל חברי הועד היו צפויים לעונש מאסר משׁשה חדשים עד שלוש שנים. אולם קרה נס: השופט־החוקר היה אדם ליברלי וידידו האישי של העורך־דין שלייפר, והמשפט נגמר בכי טוב.

יוסף בלנק ביקר בפעם הראשונה בארץ בשנת 1914 ובשנת 1925 השתקע בה. בשנת 1926 נסע לצ׳רנוביץ לבקר את בניו ונפטר באורח פתאומי בדורנה־וטרה שבבוקובינה.

נ. אבי־חיים

★

על פעילותו הציונית של יוסף בלאנק שמעתי רבות עוד בימי נעורי. שמו הלך לפניו בעיירות פודוליה ובסרביה. היה ידוע כאיש תעמולה מובהק והשפעתו על הנוער הציוני היתה חזקה. נערה צעירה הייתי כשעזבתי את עיירתי בריטשאני בשנת 1904 ונסעתי ללמוד לבלץ, עיר המחוז בבסרביה. באתי לביתם של איטה וישראל שטיינברג (אחיו של הסופר יהודה שטיינברג). ביתם היה בית ועד לנוער הציוני. אני, ציונית נלהבת מימי נעורי, התחלתי עם קבוצת ידידים בפעולה צבורית. סדרנו אגודה ציונית ואספותיה היו מתקיימות על פי רוב בבית שטיינברג. גם שם הזכירו לא אחת את שמו של יוסף בלנק.

באחד הערבים בשבתי בחדר, הופיע אדם כבן 45 שנה, גבה קומה, יפה תואר, בעל זקן שחור שהוסיף לו הדרת פנים, והציג את עצמו: יוסף בלנק. אמר, שברצונו לשוחח אתי קצת ובזה התחילה היכרותנו.

השיחות בינינו היו בהמשכים. בכל פעם שהיה מבקר בבלצי לרגלי עיסוקיו היה סר אלי. היה מבקר גם באגודתנו. תחת השפעתו התחלנו לעסוק בעבודה תרבותית וערכנו הרצאות על מהות הציונות המדינית, ועל העבודה המעשית בארץ ישראל. אחרי ההרצאות שרנו בצבור שירי ארץ ישראל. הקשר עם הארץ הלך והתחזק. יוסף בלנק עמד גם על הצורך בעבודה מעשית: אוסף כספים לקרן הקיימת, שהיה דבר לא קל בימים ההם בגלל ההתנגדות הנמרצת לציונות בחוגי הצבור השונים. בשיחותינו היה יוסף בלנק מדריך אותי תמיד, מיעץ ומפעיל, משוחח היה שיחת רעים בפשטות מפליאה. רבות למדתי מהשיחות האלו והן נחרתו בזכרוני. בודאי לא יחידה הייתי בין בני הנוער הציוני שיוסף בלנק היה נפגש אתם ומפעילם. בגישה האינדיבידואלית הזאת היה משום חידוש מענין בזמנים ההם וברכה רבה היתה בו.

בשנת 1905 חזרתי אל בית הורי והימים — ימי ערב המהפכה והפוגרומים. הנוער היהודי ברוסיה וכמובן גם בעיירה שלנו, נמצא תחת השפעתו של הסוציאליזם המרכסיסטי. בינו לבין האגודה הציונית שלנו היו ויכוחים סוערים. משני הצדדים היו מזמינים נואמים בעלי שעור קומה. לאגודה שלנו היו באים נואמים של הציונות הסוציאליסטית על כל זרמיה, אבל בעיקר — מפועלי ציון הארץ־ישראליים. היו לנו ויכוחים עם כוחות מבחוץ, אבל גם בבית לא היה כשורה. הקרע בין „ציוני ציון" ובין הטריטוריאליסטים הלך והעמיק.

יוסף בלנק היה מבקר אותי גם בבית, ובאגודה היה דורש ללמוד באופן יסודי היסטוריה עברית: בלי ידיעה מעמיקה של תולדות העם אי־אפשר להבין את הקשר שלנו עם ארץ־ישראל. התקרבו ימי הקונגרס השביעי, ראשון אחרי מות הרצל, קונגרס, שבו צריכה היתה ליפול ההכרעה: ציון או אוגנדה. הרוחות היו נסערים. התחילה העבודה הקדחתנית של יוסף בלנק. היה בא אלינו לעתים תכופות, אוסף את חברי האגודה ומוכיח שרק ארץ־ישראל תפתור את שאלת המולדת לעם שראל.

הוא היה נואם טוב, הרצאתו היתה בהירה, דבר בלהט נעורים ממש והשפיע גם על הטריטוריאליסטים באגודתנו. למרות היותנו תחת השפעת פועלי־ציון בחרנו בו בתור ציר לקונגרס. זכורני כי פעם אחת צריכה הייתי להתיעץ אתו בענין דחוף בקשר עם הבחירות לקונגרס. הלכתי אליו לבית־המלון. הכניסו אותי לחדרו והנה הוא עומד בטלית ותפילין —

ומתפלל. בתנועת יד הזמין אותי לשבת והמשיך בתפילתו. כשגמר נגש לדון אתי בענין שהביאני אליו.

בשנות 1907 — 1908 למדתי באודיסה ועבדתי כבר בין פועלי ציון. והנה בא לאודיסה לרגלי ענינים ציוניים יוסף בלנק. נפגשנו, ומתוך שיחותינו נוכחתי שהשקפתו על הציונות הכללית לא נשתנתה. בכל זאת עודד אותי בעבודתי. כל הדרכים מובילות לציון, אמר. הידידות בינינו לא נפגמה.

בארץ נפגשנו כמה פעמים והיה לי הרושם שהוא גם בה פעיל במפלגה הציונית. אבל ברור היה לי כי חולה האיש. בשנת 1926 נסע לצ׳רנוביץ למשפחתו ושם נפטר.

אסתר הן

## אברהם לרנר

דמות מופלאה, עניוות עם יקר סגולות־הרוח. מלבר — פשטות ותום ממוזג־עממיות, ומלגו — תכונות ומידות תרומיות של איש־המעלה.



מאליו צמח, מתחתיו, סביבתו — קהילה יהודית־טפוסית בעיירה אוקראינית על כל מ״ט שערי ההווי הגלותי שבה, וחינוכו — היהדות־המסורתית־הפטריאר־כלית של בית־אבא, רב ומו״צ בעדתו. ראשית השכלתו — התלמוד ונושאי־כליו, שבית־אביו הקנהו משחר ילדו־תו ושבהם רכש לו בקיאות רבה, וסופה — הפילוסופיה העברית־המקורית של ימי הבינים ותקופת־ההשכלה והספרות העברית החדשה. כל זה בתנאי־חיים קשים, ללא מורה ומדריך, ללא כל עזר וסיוע מן החוץ. מעמקי־נפשו ומעצם הוויתו שאף ברצונו הכביר והנועז לתורה ולדעת וממנו חישל גם את יכולתו הבלתי־מוגבלת כמעט להגיע בשטחים מסוימים לידי שלמות רצויה.

כי שלם היה האיש, שלם בנפשו וברוחו, ולא ידע את „הקרע בלב״, שבני־דורו לקו בו. את אלה „נשא הרוח״. „סחף האוויר״ אל מעבר לתחום, והוא נשאר „גוזל רך״ אך נאמן „תחת כנפי השכינה״.

אכן, גולת־הכותרת לחייו ולפעלו עלי אדמות היתה בעיקר עבודתו החינוכית בשטח הציונות לפי גירסת אחד־העם, כי רק האיש המורם הזה היה מורהו להועיל בתעייה „על פרשת דרכיו״, ובתורתו דבק עד סוף ימיו.

עוד בהיותו נער בבית אביו ה„רב דמתא" מילא כרסו גפ"ת ולאחר מזה — פרי־הלוליהן של המחשבה והיצירה העברית. בהגיעו לבגרות החל עוסק בהוראה פרטית והעמיד בעירו תלמידים לא־מעטים לעברית ולספרותה (גם כותב הטורים האלה זכה להמנות עמהם). מתוך מגע קרוב עם הנוער הכיר והעריך את הכחות הרעננים הגנוזים בו לטובת התנועה הציונית ועתידה ויחד עם אחדים מחבריו יסד את אגודת־הצעירים הציונית „התחיה", שרישומה ניכר בתולדות הציונות באוקראינה.

מפאת בריאותו הרופפת הוכרח לעזוב את ההוראה ובעלותו ארצה עבד כמה שנים כמזכיר הסתדרות המורים. על אף יסורי־הקליטה נתחבבה עליו הארץ, ואף הוא נתחבב על כל יודעיו ומכריו בנועם־דיבורו ויפי־הליכותיו. אולם הסבל הרב והאכזרי, שבא כחתף על הישוב העברי בימי מלחמת־העולם הראשונה, הכריעו למות, והוא עודנו בשנות העמידה.

אברהם רוזן

## מרדכי (מוטל) רויזן



הכרתיו עוד בנערותי. נמוך קומה, מהיר תנועה ודיבור ובעל עינים חולמניות. היה סוחר־תבואות סיטוני, ובימי הירידים בעירנו אפשר היה לראותו עומד מאז הבוקר על־יד מחסנו לבוש בגדים ישנים ומאובקים ושוקל את שקי־התבואה, שהיו הרוכלים הסובבים בשוק קונים מידי האיכרים ומביאים לו למכירה. בדרך כלל לא היתה דרכו במסחר סוגה בשושנים. גם בשנים של גיאות כלכלית בעירנו לא האירה לו ההצלחה פנים, ואם זכה לפעמים לשנה של עסקים טובים, הרי אלה שבאו אחריהם אכלו את כל הטוב עד שלא נודע כי באו אל קרבם.

כי לא את המעשה ידע האיש, לא את החיים הריאליים עם כל ליקוייהם ופגימותיהם, עם כל המרמה והתוך שבהם. הוא לא ידע את נפתולי יצר האדם המסבך ומסכסך, המטיל קנאה ושנאה בין הבריות ומביאם לידי אונאה וניצול, עושק וגנבה. הוא היה כולו איש־הרוח, הרוקם את מסכת־חייו מעבר לתחום המציאות היום־יומית ורואה את עולמו בעיקר בחזון־לבו ומראות־דמיונו.

גם איש־הספר היה. בשובו לביתו משוק־המעש עכור־רגש ודלות־המחשבה, פשט יחד עם בגדיו המרופטים והמאובקים גם את טרדותיו ודאגותיו המרובות וכמשכיל עברי

ותלמיד־חכם מובהק לבש את מחלצות הרגש וההגות ושקד על הקריאה והעיון בספרים. ספריתו הכילה ממיטב הספרות העברית, החל בספרי־המופת של השירה והפילוסופיה העבריות מימי־הביניים וכלה במאספים של תקופת ההשכלה, בכתבי־העת „השילוח" ו„הדור", בשירי יל"ג וביאליק, בספרי „אחיאסף", „תושיה" ועוד.

ולא רק הוא לבדו נהנה מספריתו. כולנו, בני הנוער הלומד שבעיר, התבשמנו ממנה וטעמנו טעם קריאה במבחר הספרות העברית, כי ביתו היה בית־ועד לנו, ובו הרגשנו את עצמנו כבתוך שלנו. הוא היה מתהלך אתנו כאת בניו, ובטוב טעמו ודעתו היה מדריך אותנו בשבילי התרבות העברית ותחיתה. הוא היה מעודד את ראשית צעדיהם של „המושכים בשבט סופרים" שבקרבנו (ביניהם מ. מיכאלי, ש. ל. בלאנק וכותב הטורים האלה) ובעצמו מפרסם מזמן לזמן כתבות ומאמרים בעתונות העברית.

התנועה הציונית, ביחוד זו שיצאה מבית־מדרשו של אחד־העם, וכן תחית הלשון והספרות העברית קסמו לאיש מראשית התעוררותן ובמשך הזמן היו ליסוד-מוסד גם בחייו הפרטיים, בהן הגה ועסק יומם ולילה ולהן הקדיש את מיטב מרצו ורוחו. זכורני, כד הווינא טליא ראיתיו באחת השבתות יושב עטוף בטלית בבית־הכנסת הסאדיגורי בשעת תפילת־שחרית, ובקרוא הקהל עם החזן את „פסוקי דזימרא" בקול רם, שר בנעימה ובהתלהבות את „המתמיד" לביאליק בעל־פה. כולו היה אז זוהר וקורן מרגש ומהתרוממות־רוח כחסיד נלהב בשעת אתערותא דלעילא.

בימי המהפכה הבולשוויסטית ברוסיה נדד עם משפחתו לארצות־הברית ובה עסק בממכר ספרים עבריים. וראה זה פלא! גם בתוך מ"ט שערי החמריות, שמצא במקום־מגוריו החדש, לא חדל מלטוות את חלומו על הטוב והיפה שביהדות המחודשת וגם העז לעת זקנתו לקרוא תיגר על שלטונות המהפכה הרוסית המדכאים ביד אכזריה את יהודי ארצם וקובעים את נפש האומה הישראלית ללא רחם. זאת עשה בעיקר בסידרת מאמריו, שפרסם ב„הדואר" בשם „מכתבים מרוסיה". המכתבים עשו בשעתם רושם על יהודי ארצות־הברית ופקחו את עיניהם לראות את הנכוחה שמעבר למסך הברזל.

כזה היה האיש בצעירותו ובזקנתו, חולם ולוחם, ישר וכן ונאמן לעמו ולרוחו עד סוף ימיו.

אברהם רוזן

# זאמיחוב

בזמן שלטון הפולנים השתייכה העיירה למחוז לטיטשב בוויבודסטבו הפודולית. בשנת 1765 מנתה הקהילה היהודית בעיירה וסביבתה 505 נפשות, בשנים 1784 — 547, וב־1787 — 518 (בזאמיחוב עצמה — 252 נפשות).

עם סיפוחה של פודוליה לרוסיה השתייכה העיירה למחוז אושיצה. מספר היהודים בה היה בשנת 1847 — 958 נפשות, ולפי מפקד האוכלוסין בשנת 1897 — 895 מתוך אוכלוסיה כללית של 2.217 תושבים.

# זאמיחוב

העיירה היתה קטנה ודלה. מספר תושביה היהודיים היה כאלף נפשות. בעיניהם יודעי תורה שבבעלי המלאכה ויתר התושבים היו מתיחסים אליהם בכבוד רב ולומדים מהם את אורח חייהם.

מובן שהיו בעיירה גם חסידים — בעיקר חסידי הרביים ממשפחת הפרידמנים, סדיגורה, בויאן, צ׳ורטקוב והוסיאטין; כמעט בכל שנה היו החסידים „גונבים״ את הגבול לגליציה לימי החגים, לשם קבלת השראה מהרביים שלהם, ושבים משם רעננים ומחודשים עם „ניגון״ חדש ודברי תורה מפי הרבי. בכל שבת היו החסידים מתכנסים בביתו של אחד מהם „לקידוש״ והיו מספרים בשבחי הרבי; בחנוכה היו חוגגים את סיום הש״ס וכמו כן היו עורכים יום זכרון לפטירתו של הריז׳ינאי; שאר יהודי העיירה היו קשורים לאחד הרביים של העיירה הסמוכה קוריליביץ, רבי יחיאליק, ממשפחת הזינקובים — שהיה מבקר בעיירה פעם בשנה.

מוסדות רשמיים מאורגנים לא היו בעיירה. תושביה היהודיים דאגו לעזרה לעניים בצורות שונות: מתן בסתר, ביקור חולים; הכנסת־אורחים והלנתם ב„הקדש״, גמילות חסדים, הכנסת כלה ועוד. למטרות אלה הקדישו רבים מזמנם וטרחתם ללא שיעור.

בית הכנסת שימש גם כבית מדרש, שבכל ערב היו לומדים בו תורה. בפני פשוטי עם היו קוראים ב„עין־יעקב״. היה עוד בית כנסת עתיק בנוי עץ ונחשב לקדוש קדושה יתירה.

החנוך בעיירה עמד ברובו על „חדרים״ של מלמדי דרדקי ומלמדי גמרא. החל משנת 1917—18 התחילו מיסדים בעיירה גני־ילדים ובתי־ספר עממיים וגם שיעורי־ערב למבוגרים. מקרי הגירה היו בעיקר לארצות הברית. בשנים שלאחר כך עלו מעטים גם לארץ ישראל. היתה בעיירה תנועה של נוער ציוני ולעומתה היתה קיימת גם אגודה של „בונדאיים״ בעיקר מתוך בעלי המלאכה ושוליותיהם.

בימי מהפכת 1917 גברה התנועה הציונית ורוב בני הנוער הצטרף „לצעירי ציון״ ולאגודות דומות.

בימי מלחמת העולם הראשונה גויסו הצעירים לצבא ומשפחותיהם נשארו במצב חומרי קשה. סבל מיוחד וכללי לא היה מורגש ביותר בעיירה, אולי מפני שהאיזור היה רחוק משדה המלחמה.

אנטישמיות מיוחדת מצד הלא יהודים בסביבה, לא היתה מורגשת בעיירה. כל הזמן התקיימו קשרי מסחר בין היהודים ובין הגויים והיחסים ביניהם היו טובים כמעט.

בשבתות היו „גויי־השבת" עסוקים בבתי היהודים בשרותים שונים. בימי מהפכת 1917 הצטרפו יחידים מבני העיירה לועד המקומי „הרבקום" ומהם הוצאו אחדים להורג ע"י אנשי פטליורה. לאחר מהפכת אוקטובר 1917 בא שינוי לרעה במצבם הכלכלי של יהודי העיירה. החיים היהודיים התחילו להתנוון, בשל התנאים החומריים הקשים ועזיבת הנוער את העיירה.

בימי חילופי השלטונות בעקבות המהפכה, פלשו לעיירה כנופיות פטלורה ואחרות וערכו בה פרעות קשות. אליהם הצטרפו גם „הגויים" של הסביבה לשם שוד, הרס ורצח.

בימי שלטונם של פטלורה ודיניקין נערכו פרעות בעיירה. חיילי דיניקין הציתו בתים, שדדו מה שנשאר אחרי השוד של חיילי פטלורה ורצחו עשרות אנשים באופן אכזרי. מן הראוי לציין כי בימי הפרעות היו גם מקרי הצלה מצד הגויים. רק מעטים מיהודי המקום הספיקו להמלט לעיר הסמוכה, עיר המחוז, אושיצה החדשה. בתי הכנסת נשרפו על־ידי הפורעים והיהודים האדוקים היו מתכנסים לתפילה בציבור בבתים פרטיים.

עם כניסת הסובייטים לעיירה היו גילויי שמחה על ההצלה מפרעות — אך מצד אחר הורע המצב הכלכלי ונראו סימני התנוונות של הקהילה הקטנה.

בכלל נשארו בעיירה שרידים מעטים שסבלו חרפת רעב ואלמלא העזרה המעטה שהושיטו להם בניהם שהספיקו להמלט לארצות־הברית ולארץ־ישראל היו גוועים ברעב.

לפני כניסת הגרמנים העירה אורגנה בה „הגנה עצמית" עם כלי נשק מעטים. אך משנכנסו הללו, הכריחו את התושבים למסור להם את הנשק שברשותם.

בתקופת הנ"פ שופר במקצת המצב הכלכלי בעירנו, אולם לא עד כדי כך, שכל הנשארים לא יהיו זקוקים יותר לעזרה מהחוץ.

בימי שלטון הסובייטים נשארה העיירה בלי נוער וללא גילויים של המשך עבודה תרבותית עברית.

בימי השואה הוצאו יהודי העיירה אל מחוצה לה ולפני שנורו נצטוו לחפור קבר משותף לכולם.

# זבאניץ

עיירה על חוף הנהר דניסטר, במרחק של כ־16 ויו״סטאות מעיר־הפלך קמיניץ־פודולסק. קיומה ידוע מהמאה ה־15. בשנת 1653 שמו הגייסות של ההיידא־מאקים מצור על הצבא הפולני של המלך קאזימיר בזבאניץ, שנגמר בכריתת ברית שלום בין בוגדאן חמלניצקי לבין קאזימיר.

ב־22.6.1769 נאלצה זבאניץ שוב לשתות את כוס התרעלה בקרב האכזרי שהתחולל בין הצבא הרוסי ובין הריכוז העיקרי של המורדים הפולניים, שמספרם הגיע ל־2.500 איש ואשר התבצרו בזבאניץ ובעיירה הסמוכה אוקופ. הקרב נגמר בתבוסה גדולה של המורדים.

האוכלוסיה היהודית בזבאניץ מנתה בשנת 1765 — 1134 נפשות ובסביבה 4335. עקב המאורעות הפולי־טיים, ובעיקר הצבאיים, ירד מספרם, ובשנת 1775 מנתה העיירה רק 395 נפשות ובסביבה 126 נפשות. בשנת 1784 גדל אמנם הישוב היהודי עד 617 נפשות, ברם לא הגיע למספר שמלפני 19—20 שנה.

מצבה הטופוגרפי של העיירה על גדות הנהר הגדול דניסטר גרם להתאוששותה במשך הזמן. באמצעות הדניסטר עמדה בקשרי מסחר ערים עם ערים אחרות, בעיקר בענף עצי בנין ורהיטים.

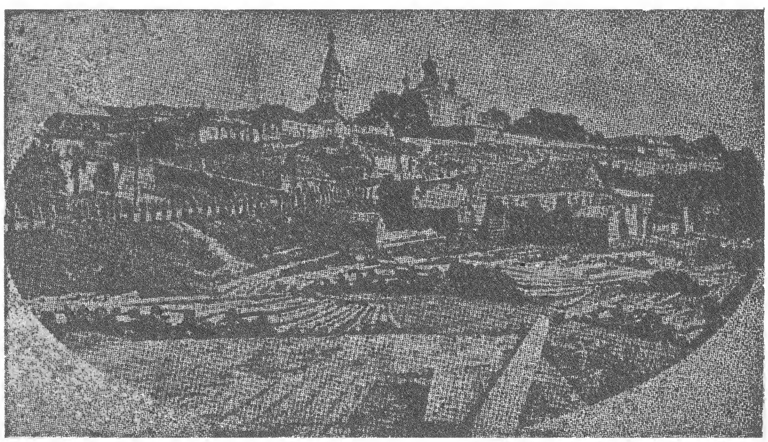
היו בעיירה בית־מרקחת, בית־כנסת וארבעה בתי־מדרש, שני בתי־ספר לילדים, בית־ספר לילדות ובית־ספר אחד מעורב. בשנת 1847, בימי שלטון הצארים, מנתה העיירה אוכלוסיה יהודית במספר 1619 נפשות, ולפי המפקד של 1897 מנתה, מתוך המפקד הכללי של 5005 תושבים, 3353 נפשות יהודיות, כלומר 67%.

**א. סתית**

# ההגנה בזבניץ

העיירה זבניץ שכנה על גדות הדנייסטר, ובימים שעליהם ידובר להלן, היו גבולותיה משולש — שמצד האחד גבלה עם פלך בסרביה, שהנהר דניסטר חצה ביניהם ושם שלטו הרומנים שצרפוה לגבולותיהם, והגבול השני היתה גליציה תחת שלטון הפולנים אשר הנחל זברוטש הפריד ביניהם.

היה זה בשנת 1904 או 1905. שמע ההגנה העצמית בעיר זבניץ פלך פודוליה, הגיע אלי ואני עדיין ילד בכתה השניה או השלישית, של ביה״ס העממי העברי בעיירה זו בה נולדתי;



ממראות העיר

כילדים היינו תאבים לדעת את אשר הסתירו בפנינו הגדולים, הדברים אשר היו מדברים עליהם בלחש ובהסתודדות. היו אלה ימי המהפכה הרוסית ולאחריה. בעיירה היה סניף פעיל של „אגודת העם הרוסי" — תנועה שראשיה ויוזמיה היו מאנשי הימין והריאקציה הקיצוניים בציבוריות הרוסית; ידם היתה תמיד בהסתה לפרעות ביהודים ובארגונן, ועזרו להם אנשי הכמורה בהטפות יום א׳ בכנסיה. ההמון הנבער מדעת ראה בהם שליחי המשיח והצאר. האגודה היתה מפורסמת בכל רחבי רוסיה ובעיקר בתחום המושב היהודי. את ההמונים הלהיבו בסיסמה הידועה „הכה בז׳ידים והצל את רוסיה". רובם של שליטי רוסיה התמנו ע״י הצאר מתוך קבוצה זו. הסניף המקומי של האגודה, הקים קואופרטיב צרכני בעיירה והסביבה הכפרית בכדי ליצור לעצמו בסיס ויסוד צבורי לפעיליו, וכדי לנשל מהמסחר את היהודים. את הסניף של הצרכניה הקימו דווקא במרכז המסחר היהודי, והיו משדלים את הנוצרים להמנע מקניות אצל יהודים וע״י כ להכרית פת לחמם. את השידולים תיבלו בתעמולה והסתה נגד היהודים אויבי רוסיה והצאר

וגורמי אסונם. היה זה מעשה הרס ונישול במסווה של קואופרציה ותעמולה מפלגתית עויינת ליהודים. הקואופרטיב לא התקיים זמן רב; לאחר שעברה סכנת הפרעות נסגר, משלא עמד בהתחרות עם המסחר היהודי או משום שלא השיג מטרתו האחרת — לערוך פרעות ביהודים. בראש ארגון הפרעות עמד מורה עממי בביה"ס היסודי של הנוצרים, ומסביבו התרכזה האוכלוסיה הנוצרית של העיירה, האכרים, או המעמד הבינוני, והאינטליגנציה האוקראינית. ימים אלה היו קודרים לאוכלוסיה היהודית, ימי אוקטובר—נובמבר לאחר המהפכה. הקור שהתחיל לתת אותותיו והעננים השחורים שנתלו על שמי העיירה הוסיפו אי־בטיחות ויראה מהבאות.

לראשונה שמענו על ההגנה העצמית שהתחילה להתארגן, על אמון בנשק קל, ואסיפות בחורשות העיירה, וכי האוכלוסיה היהודית מזדיינת במוטות ברזל עגול, נשק הגנה לכל איש שאינו יודע להשתמש בנשק חם.

ההכנות הקדחתניות לפגוש את הפורעים בצורה אקטיבית ולא להיות כצאן לטבח נעשו בולטות. בעיירה היה ידוע יום המועד לעריכת הפרעות שהלך וקרב. האכרים שבאו לעיירה החלו לאיים בגלוי שבבוא היום הם יפרעו ביהודים. זכורני, ראיתי אחד האכרים מובל הביתה והוא כולו פצוע וזב דם כשהוא מנופף באגרופיו תוך איומים וצעקות. זה היה יומיים־



ועד ההגנה בשנת 1918

שלושה לפני היום הקובע, אח"כ שמעתי מספרים בבית כי ברחבת השוק העירוני, התחילו אכר זה ואחרים באיומים ובחרופים ואז נגשו אחדים מהעיירה והחלו להכותם, ואת האחד תפסו בערפו וזרקוהו בכח רב עם הפנים למטה לתוך ערימת חצץ ופניו כוסו כולם דם ופצעים. בשעת מעשה זה נסו כל הכפריים מנוסת בהלה ותוך שעה קלה התרוקנה העיירה מהכפריים. יהודי העיירה הזהירו ואיימו על תושבי הכפר הסמוך שברגע שיתחילו הפרעות — יציתו את הכפר מכל ארבעת עבריו. עצם הדבר שהיהודים היו מוכנים להשיב מלחמה שערה החניק את הפרעות באיבם. הילכה שמועה בין הכפריים, כי היהודים הכינו נשק ממוכן (אז

עוד לא היו מכונות יריה) אשר יפעילוהו ביום הפרעות. כדורי מכונה זו לא יפגעו בהולכים ושבים היהודים, אבל יפגעו בנוצרים בלבד.

מותר להניח, כי באותם המקרים כשקדמה התארגנות יהודית — ידם של אנשי ההגנה היתה על העליונה, מנעו פרעות והצליחו לעמוד על נפשם ולהציל רכושם. היה ברור כי הכפריים המוסתים ע"י ההסתדרויות השחורות לפרוע פרעות, לא עשו זאת מתוך רגשות פטריוטיים או נאמנות לצאר ומשטרו, אלא מתוך שנאת ישראל.

שנת 1918. מצב העיירה היה בכל רע מבחינת הבטחון. השלטונות היו מתחלפים חדשים לבקרים, פעם היו אלה הגרמנים, אשר נסוגו מקיוב, פעם היו אלה הפולנים שהתקדמו ונסוגו. ואח"כ התחלפו האוקראינים והבולשביקים שהיו נכנסים ויוצאים חליפות, ובין השמשות של חלופי שלטונות — פעלו יחידות צבאיות בלתי סדירות או סתם שודדים. היהודים היו תמיד בין הפטיש והסדן והיה הכרח ליצור כח־הגנה־עצמית לשמור על האוכלוסיה היהודית האחוזה פחד ואזלת יד. באותם הימים הופיעה צרה נוספת. ביזמת ממשלת אוקראינה פרצה התקוממות בכפרים של מחוז חוטין הסמוך בבסרביה. ההתקוממות ממעשה ידי אוקראינים דוכאה בחוזק יד על ידי הרומנים באש ארטילריה על הכפרים המתמרדים. ימים רבים נראו בעיירה תמרות עשן ואש מהכפרים המתמרדים. האוכלוסיה הכפרית ברחה מאימת הכובש והדליקות, יחד עם משפחותיה ומעט הרכוש שעלה בידם להציל, עברו את הדניסטר ומצאו מקלט כפליטים בעיירה שלנו זבניץ עד יעבור זעם.

שוב נאלצנו לארגן הגנה עצמית לרגלי הפרעות שפרצו באוקראינה, הטבח הגדול בעיר המחוז פרוסקורוב, הפרעות והטבח בעיירה פילשטין. כסיבה לפרעות שימשה פרובוקציה מבויימת של שלטונות האוקראינים, שביימו הפיכה לטובת הבולשביקים ורק לאחר זאת ערכו טבח שעלה ליהודים ב־400 קרבנות.

כל זה היה ידוע לנו הצעירים. ברם חוגי הבעלי בתים היססו לקבל את הרעיון של הגנה עצמית, והיו כאלה שהתנגדו לו ולחמו נגד רעיון זה ונימוקם עמם: „זה עלול לעורר



קבוצת נוער (א)

רוגזם של האוכלוסיה הנוצרית והשלטונות." לצעירים לא היה במה להתחיל — לא נשק ולא כספים לרכישתו. היה גם הכרח לקבל אישור ליגאלי כל שהוא מהשלטונות לקיום ההגנה. על יסוד תקנה של הממשלה האוקראינית על קיום שלטון עצמי יהודי, פניתי בתור מזכיר הקהילה היהודית במקום, למושל המחוז שיאשר לנו הגנה עצמית. התשובה לא אחרה לבוא — תכנה היה כי אין לו נשק ולא תחמושת. בערבוביה נטולת סמכויות שאפיינה את השלטון הזה — ספקה תשובה זו אותנו. מבחינה פורמלית — לא סרבו לאשר את ההגנה ואף לא סירבו למסור לנו נשק. יכולנו איפוא לסתום פיות המקטרגים והמהססים, ולומר כי ההגנה אמנם לא אושרה, רק מסיבת חוסר נשק. לדידנו היתה אפשרות לפתור שאלת הנשק ורכישתו באמצעים משלנו. התחלנו בזה שפרצנו למחסן הנשק של המשטרה, מבלי שירגישו, ולקחנו משם כמה רובים מתוך מספר רב שהתגוללו באין סדר וללא רישום. שנית, רכשנו נשק בכסף, ומכרנו חלק להגנה העצמית שבקמיניץ, ככה שהגנה הקמניצאית שלמה בעד רובה אחד מחיר שאנו שלמנו בעד שני רובים ונמצא שאנו זוכים ברובה חנם. ככה אספנו כמה עשרות רובים וזיינו את חברי ההגנה, שהיו רובם ככולם צעירים, מהם שידעו להשתמש בנשק ולימדו את האחרים שלא היו רגילים בנשק. באותם הימים התרבו מקרי גניבות ושוד בדרכים ובעיירה. לפעולה זו היתה תוצאה מידית — הגניבות והשוד נפסקו כליל בין האוכלוסיה היהודית והתרכזו בין האוכלוסיה הנוצרית.

מראה בחורינו באישון־לילה, מהלכים עם נשק, נטע באוכלוסיה היהודית בטחון מה, ברם בין הנוצרים החלו מהלכות שמועות שאנו מחזיקים מכונות יריה ואפילו תותחים. כמובן שלא היה כל יסוד לשמועות, אולם השתדלנו שלא להכחישן.

והנה שוב כמו לפני 15 שנה, קרו הפעם שלושה מקרים בעיירה, שהוכיחו כי עצם קיומה של ההגנה היהודית דיו להרתיע פורעים מלפרוע או להניסם מבלי שיהיה צורך להשתמש בנשק, ומבלי שיהיה צורך להכניס את ההגנה לפעולה כל שהיא.

המקרה הראשון קרה באביב, כאשר הממשלה הרומנית הכריזה על חנינה לפליטים והתירה להם לחזור לכפריהם ההרוסים והשוממים. ההמונים עברו על רכבם, האינוונטר החי ומשפחותיהם את הדניסטר על יד זבניץ כדי לחזור למקומותיהם. החוף המה אנשים, ילדים וטף והמון עצום חכה לתורו לעבור. הגשר על פני הדניסטר פוצץ לפני כן ע"י הרומנים ומי הנהר גאו מחמת הפשרת שלגי הקרפטים, והמעברה התנהלה בעצלתיים כמה ימים. היה זה המון סוער ונרגש, ממורמר, ואעפי"כ השלים עם גורלו וחכה בחוסר סבלנות לתורו. ברם בין הפליטים היו כאלה שחששו לחזור ובכרו להשאר בעיירה. משפחות של שודדים מקצועיים שהילכו אימה על עוברי־דרך, ואפילו בזמן הצאר ובימות שלום היו אלה מעיזים להתנפל על שיירות שהכילו משלוחי דואר וכספים, ושנשמרו ע"י שוטרים וחיילים מזויינים, אף הם ידעו שישנה הגנה וישנו נשק אצל היהודים, לכן נמנעו ממעשה הפחדה וטרור כלשהו. אחד מהם, שהיה בגילופין, תפש עגלון יהודי ומרכבתו והחל להאיץ בו לנסוע במהירות בתוככי העיירה ויורה באויר מאקדוחו... לא ידענו אז אם היה זה מעשה קונדס גרידא, או פרובוקציה מתוכננת כדי להפחיד אותנו. זכורני, התהלכתי אז עם אחד מחברי הקהילה לאסוף כספים למטרה תרבותית או משקית, וראיתי את פני העגלון החוורים והנבהלים ואת הפורע יורה באוויר. גייסתי כמה מחברי ההגנה

שהחלו ברדיפה אחריו ואף השיגו אותו. הורידו אותו מהמרכבה, לקחו את אקדחו והרביצו בו מכות נאמנות עד זב דם. לבסוף העבירו אותו למעברה שעל הדניפר כדי להחזירו לבסארביה.

היה זה גוי בעל גוף ובריא, אולם הדרך המובילה לנהר היתה כקילומטר, וכל הזמן לא הרפו מהמכות. פצוע, זב־דם, מושפל ונרדף, הגיע למעברה והתחיל להתחנן על נפשו, שיהרגוהו, שיצלבוהו ובלבד שלא ימסרוהו לרומנים. הוא התחיל להתחנן בפני ההמון הסוער שיתערבו למענו ויחלצוהו. אמנם ההמון התחיל צועק ודורש למלא מבוקשו. לא רצינו כמובן לעורר חמתו של המון נסער ומסרנוהו למשטרה.

המקרה השני קרה בראשית הסתיו. באחד הימים לפנות ערב הופיעה יחידה קטנה של פרשים חיילים על כל נשקם וקנו להם שביתה באחת האכסניות. ביחידה היו שני פרשים מילידי המקום שכולם הכירום. מפקח היחידה קרא את המוכתר (סטרוסטה) היהודי והציג לו אולטימטום — להביא מזון לאנשיו, לדאוג למספוא לבהמותיהם ולמסור להם 5000 רובלים במזומנים, וזאת תוך 5 רגעים, ואם לא — יחריבו את העיירה.

מבוהל ורועד מפחד ומאזלת יד, בא הסטרוסטה אלי, כלמזכיר הקהילה. אמרתי לו שיאסוף הכל ויתן להם. ואני הלכתי להתאונן בתחנת המשטרה המקומית. קצין המשטרה לא היה, השוטרים כולם בחופשה ורק אחד השוטרים היה בתחנה. השוטר ענה לי כי אין בכוחו ולא בסמכותו לעשות דבר, ואפילו לא לפנות לשלטונות המחוזיים. כשבקשתי נשק — ענה לי שאין לו נשק. ברור היה לאיזו סכנה נקלענו, ומה עלול להתרחש. שני הפרשים ילידי המקום — תפקידם להראות את מוצאי המקומות ומבואותיהם. ובעיקר לנסוע לכפרים הסמוכים לשדל את האיכרים שיבואו ביום המיועד לבוז ביזה ולהשתתף בהרג. תעמולה זו וארגון הכפריים היה בדרך כלל לוקח כמה ימים בלבד, ובינתיים הטילו אימה כדי לשתק כל כח ורצון להתנגדות. יתר השׁשה עם חבר פורעים מהעיירה תפקידם היה לערוך התנפלויות בודדות ומקריות על תושבים ובתים ולהטיל פחד וטרור בין היהודים. היריות שהיו נשמעות באישון לילה, שמטרתם להפחיד וגם לרצוח, הדפיקות בדלתות והצעקות לעזרה, היללות שהחרידו מנוחת הלילה והרציחות הבודדות שהיו נודעות רק למחרת — דיים שיביאו את האוכלוסיה לאזלת יד ולהסתגרות בבתים, לפחד מכל עלה נידף.

כינסתי את אנשי ההגנה, שמתי אותם במקומות הקבועים קבוצות, קבוצות, וכל אחת מהקבוצות האחראיות לאיזורה שלחה מקופים לרחובות העיירה. היה זה לנו ליל שמורים, ובאותו הלילה הראשון — לא קרה דבר. כנראה, עייפים היו החיילים מעמל הדרך ונרדמו מיד. שוטטתי בדרכים בכדי לבקר ולפקח על המקופים והנה יצא בעל האכסניה ואומר לי כי חיילי היחידה ישנים, ואני יכול לפרק נשקם ולהחרים הסוסים, כי אפילו שמירה לא הפקידו, כ״כ בטוחים היו בהצלחתם. כמובן שסרבתי להשתמש בהצעתו שלא נראתה לי, ותכננו פעולותינו ליום המחרת וללילה שלאחר זה. היינו ערים כל הלילה ועם הנץ החמה התפזרנו איש לביתו למנוחה, עם הוראות כיצד לפעול והיכן להתרכז במקרה שיתחילו פרעות.

בשעה תשע למחרת, העיר אותי אחד מאנשי העיר ובפיו הסיפור: כאשר קמו החיילים בבוקר — קרא מפקדם אליו שוב הסטרוסטה ובפיו אותן המילים מאתמול: אוכל לחיילים,

מספוא לסוסים וסכום של 5000 רובלים, וזאת במשך 5 רגעים; ואם לא -- תחרב העיירה. הסטרוסטה יצא לאסוף הכספים הדרושים ועד שהוא מתמהמה קמעה באסוף הכספים — נגש שוטר לאחד החיילים הילידים ולחש לו באוזנו — כאן ישנה הגנה עצמית, וזו שמרה כל הלילה על העיירה. לא ארכו הרגעים, והפרשים לא חיכו לאוכל, לא המתינו למספוא, ולא לכסף אלא מיד שמו האוכפים על הסוסים ונסו מנוסת בהלה, ועזבו את העיירה.

המקרה השלישי קרה בעיצומו של חורף אותה השנה. עם גמר עונת הסתיו והתחלת השלגים והכפור — הופיעה בעיירה בריה קצת משונה. היה זה לפי מראהו גוי נמוך קומה, צנום, לבוש חולצה אדומה דווקא, חולצה אשר צבעה ציין את הבולשביקים ובאותם הימים השלטון אצלנו היה בידי האוקראינים שרחוקים היו מלהיות סבלנים לגבי מצדדי המשטר הבולשביסטי. התפלאנו שהשלטונות המקומיים לא שמו לב להופעתו, התיחסו בסובלנות אליו ללא תשומת לב והפרעה.

שבועות מספר התהלך בתוככי העיירה, ולא ידענו מה מעשיו, ומי הם שולחיו. היה מופיע ברחובות ונעלם לזמן מה ושוב מופיע. פעם אף נודע לנו על פגישת רחוב שיזם הוא עם אחד המורים לעברית, על נושאים פוליטיים, ומיד התחיל בויכוח ותעמולה למען המשטר הבולשביסטי וכאשר המורה לעברית לא הסכים להנחותיו ועמדתו, סיים פתאום: „כן, אתה מהעממים — מהקונטר־רבולוציונרים" והלך. ככה גם נודע לנו שהוא חושב עצמו לקומוניסט. היה זה בערב חורפי. העיירה היתה מכוסה כפור, והשלגים ירדו בלי הפוגות. הקור הלך וגבר, הכל קפא מעוצמת הקור. בביתי הופיע אחד מחברי ההגנה והודיע לי, כי נוצרי אחד מבקש לדבר עם האחראי להגנה. יצאתי החוצה, הוא הציג עצמו כמהפכן, כבולשביק, שמע שקיימת הגנה עצמית. תכניתו — לבצע התקוממות נגד המשטר האוקראיני, ומציע שההגנה תשתף פעולה אתו. עניתי לו תשובה מתחמקת, וכי עלי להביא את השאלה בפני ועד ההגנה והוא שיחליט. הוספתי לו — כי ההגנה העצמית אינה ארגון פוליטי ומטרה יחידה לפניה להגן על הרכוש והנפש של היהודים ותהיה שכבתו הסוציאלית אשר תהיה. בפגישה השניה עניתי לו כי הועד חושב שאין זה בסמכותו להחליט על ענין חשוב זה, מבלי שיקרא לאסיפה כללית, ולשאול לדעתם של חברי ההגנה. הצגתי לפניו השאלה — למה בחר בעיירה שלנו שהיא פנה נדחת במערכת הממשלה, וכיצד הוא סבור שבכוחות ההגנה הדלים אפשר לבצע מפעל גדול כזה. הוא ענה לי כי בסביבת העיירה מצויים כוחות מתקוממים למכביר כדי דיויזיה שלמה, מזויינים כהלכה. אמרנו, כי נוכל לפעול רק ככח שומר על העורף שלו, נשמור על השקט בעיירה, דבר שאין לזלזל בו, ואז במפתיע ויתר על השתתפות חברי ההגנה בתוכניתו והוא הסתפק בזה שההגנה תמסור לו את נשקה בכדי שיהיה לו במה לזיין את החבורות שלו, הוא הציע לנו שנבקר באחת היחידות של המתקוממים השוכנת בעיירתנו בכדי לפזר ספקותינו, והוא הוביל אותנו בסימטאות אפילות לאחד הבניינים בעל שתי קומות שעמד בקצה העיירה. נכנסנו פנימה. לאור עששית קטנה ראינו מסתובבים „שקצים" לבושים בלויים ויחפים כמעט, בלתי מגולחים, מגודלי שער דוקר, עם הבעת פנים קודרת. לא היה להם מראה של חיילים ואנשי צבא, ושום נשק לא ראינו, לא היה לבנין מראה של קסרקטין מבפנים,

או משכן זמני של חיילים. שרר אי סדר בחדרים, ישנו על „נרות" (מעין מיטות מלוחות עץ בלתי מהוקצעים) או הסתובבו באפס מעשה. הכרנו מיד כי אלה הם הפליטים של ביסרביה. למחרת היום — נעלם מהעיירה מבלי שראינו אותו יותר.



מועדון ציונים בשנת 1910



קבוצת נוער (ב)



קבוצת נוער (ג)

מיכאל טנו

# ה„תלמוד־תורה" בזבניץ

ה„תלמוד־תורה" בזבניץ לא היה מוסד חינוכי בלבד. זה היה המוסד, ששינה את החינוך בכל פודוליה מיסודו. כדוגמתו נפתחו מוסדות־חינוך בהרבה ערים ועיירות בהם למדו על־פי „שיטת־זבניץ". אי־אלה מהם נוסדו בעזרת המורים והעסקנים של התלמוד־תורה בזבניץ. השפעתו ניכרה אפילו ב„חדרים" כמו ה„חדר" של רבי הירש־וולף בעירנו.

ביום בהיר אחד הודיע לנו ר' הירש־וולף, כי בקרוב יופיע אצלנו מורה מיוחד לדקדוק ולהיסטוריה ישראלית. לא עבר זמן רב והמורה המובטח, מרדכי־וולף ברנשטיין, הופיע. את שולחן ה„חדר" המסורתי החליפו בספסלים כדוגמת ה„תלמוד־תורה".

גיל התלמידים היה מ־6—15. במשך שמונה שנים קנו במוסד זה תורה במתכונת בית־ספר יסודי והכיתות הראשונות של תיכון. הבחינות התקיימו אחת לשנתיים, בין פורים לפסח. למי מאתנו אינם זכורים השבועיים של הבחינות? ימי־הבחינות דמו בעינינו לעשרת־ימי־התשובה. אמנם היו תלמידים שקדנים שהיו בטוחים בתוצאות הבחינות, אבל היו גם כאלה שחטאו רבות כל השנה ובמשך השבועיים של הבחינות הוטל עליהם לכפר על כל עוונותיהם. בלילות אפשר היה לראותם יושבים רכונים על ספריהם לאור מנורת־נפט קטנה ומתכוננים לבחינות.

והנה מתקרבים „הימים הנוראים". החדר הגדול ביותר בתלמוד־תורה, הפך אולם בחינות. חלק ממנו היה גדור בשביל הבוחנים, המורים והאורחים. הבחינות היו מתחילות במוצאי־שבת ונמשכו כשבוע ימים. כל תלמיד קיבל את הציונים המגיעים לו, ובהם היתה תלויה עלייתו לכיתה הגבוהה. המצטיינים קיבלו פרסים. הבחינות היוו אירוע גדול בכל העיר, ולא לתלמידים בלבד אלא גם להורים שנכחו בהן. מתיחות ההורים רבה היתה מזו של התלמידים. בלב רועד ניסו לקרוא מעל פני הבוחנים את גורל בניהם או בנותיהם.



מייסדי ה„תלמוד־תורה" עם הברון גינזבורג ב־1906

יוסף זלצמן

# השיעור הראשון בשפה הרוסית

את זבניץ, עיירת ילדותי ונעורי, עזבתי לפני 35 שנה. זוכר אני עדיין את כל שביליה המובילים לדנייסטר — לשחיה בקיץ ולהחלקה על הקרח בחורף, כאילו רק אתמול יצאתיה. רואה אני את ה„תלמוד־תורה", הנדנדות, העמוד הגבוה אשר כל אחד מאתנו ניסה לטפס עליו, שני הבנינים, הישן והחדש, וחדרי־הלימוד מלאי־האור.

המורה בכיתתי היה ר' אלתר. וכי מי אינו זוכרו? הזקן הארוך והלבן, עיניו הרציניות המאירות, מלמד „עברית בעברית" — ובהצלחה. בבוקר בהיר אחד הוא מודיענו שנתחיל ללמוד רוסית. מורנו היה האדון פולק. היות ולמדנו בקומה התחתונה, הודיעו לנו כי בשובנו מארוחת־הצהרים עלינו לעלות לחדר העליון ללמוד שם רוסית. בינתיים בא בחור מכיתתו של פולק והכין אותנו איך לקבל את פני המורה לרוסית. הוא שואל אותנו: „איך נקבל את המורה?" וכולנו משיבים במקהלה: „שלום, אדוני המורה!" הבחור מתפרץ בזעם: לא כך, לא כך! יש לומר „דאזדראווסטבוייט גוספודין אוטשיטל!" אנו מבלבלים וממלמלים, אבל אין אנו יודעים לבטא את המלים הרוסיות הקשות. הבחור מאיים לאור הנסיון הזה, שלעולם לא נדע רוסית. ר' אלתר הפיקח משיב כלאחר־יד: „נו, אין זה אסון גדול, זה לא יזיק לפרנסתם". סוף־סוף נרגע הבחור ובחיוך התחיל לחזור אתנו על הברכה למורה.

הלכנו הביתה לארוחת־הצהרים ובשובנו היו פנינו רחוצות ושערותינו מסורקות, מוכנים



חברי ההנהלה של ה„תלמוד־תורה"

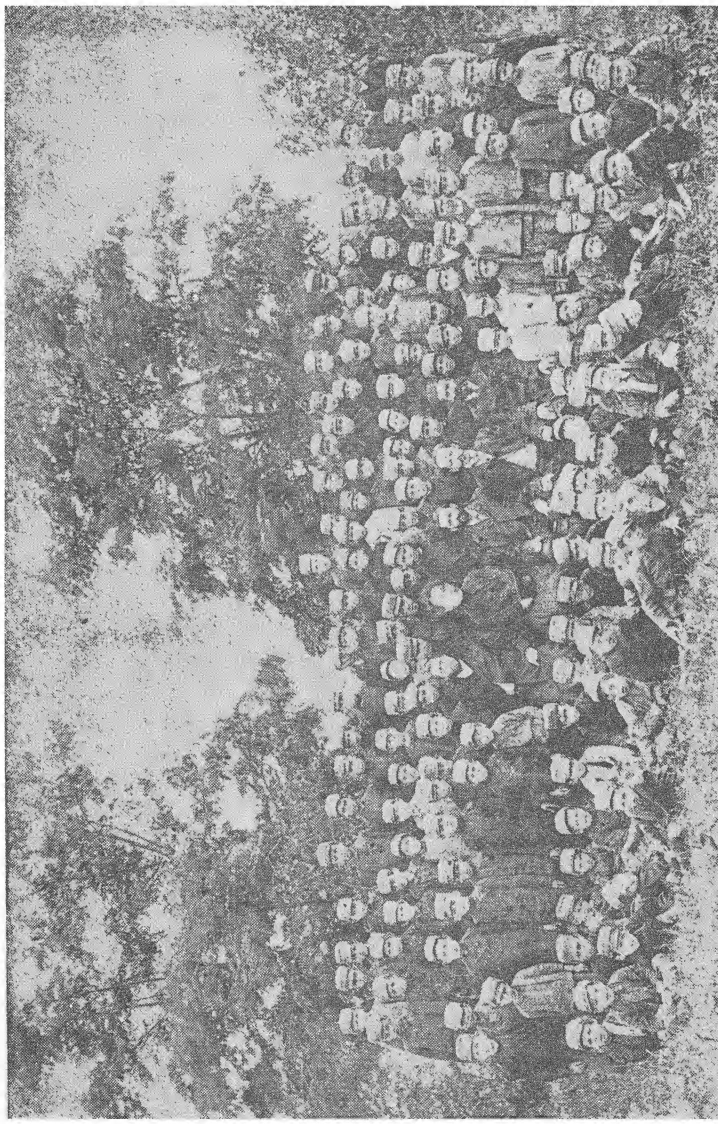
ומזומנים לקבל פני השפה הרוסית. כשראה אותנו מורנו ר׳ אלתר נאנח עמוקות: „ליהפך לגויים חייבים בטבילה ורחיצה, אבל ללמוד חומש ורש״י מותר בפנים מלוכלכים...״

ב־2.30 מוציאים אותנו לחצר. אותו בחור מסדר אותנו בשתי שורות. אנו עומדים ומשוחחים — ולפתע זעקה ברוסית: „מאלטשאט!״ (לשתוק!) לא ידענו את פירוש המלה, אבל השתתקנו כולנו ושוב חוזרים אנו בזה־אחר־זה על הברכה למורה ברוסית. כנראה, שהפעם סיפקנו את דרישותיו. אנו עולים לכיתה. החדר נקי ומלא אור והספסלים נקיים. אנו רועדים, עוצרים את הנשימה ומצפים למורה.

והנה נכנס המורה פולק. דק־גו, שחרחר, וחיוך מלא פיקחות על שפתיו. הוא אומר: „שלום ילדים!״ כולנו קמים בחפזה ובפקודת הבחור: „דאזדראווטבויט גוספודין אוטשיטלו!״ כך התחלנו ללמוד ולדבר רוסית.



גן־ילדים בשנת 1934



„תלמוד־תורה"



בית־ספר לבנות

זאב פלר

# המאבק עם המבריחים

העיירה שוכנת על הדניסטר מצד רוסיה, שמעברו השני ראשיתה של בסרביה. מקור מחייתה של העיירה היה, בעיקר, מסחר העצים על הדניסטר אשר היווה את התחבורה הימית היחידה מגליציה—אוסטריה בקו די ארוך עד לאודיסה, דרך תחנות־ביניים רבות. העיירה הינה קרובה גם לגבול האוסטרי מהלך של כמה קילומטרים בלבד. קו הגבול הנהו ארוך למדי והוא מיושב כפרים, שבהם הישיבה ליהודים היתה אסורה. הגבול הזה פיתח מקור מחיה נוסף של „גניבת הגבול". רבים ושונים נזקקו לגניבה זו ונהנו ממנה, בהם רבולוציונרים גויים ויהודים, יהודים פליטי פרעות ועריקים מחובת הצבא וכדומה. שני מקורות־מחיה אלה פיתחו שני סוגי מסחר וממילא שני סוגי סוחרים, זה שעל הדניסטר מסחר רשמי וכשר, וזה שעל הגבול — מסחר חשאי מלווה שוד ועושק ואפילו סכנת נפשות.

עם כל צרה שנחתה על היהודים ברוסיה הצארית, אחרי נסיון של מהפכה, התנקשות בחיי שליטים וביחוד אחרי פרעות בכלל ופוגרום קישינוב בפרט, מלאה העיירה ז'בניץ פליטים ובורחים שפניהם לעבר הגבול. מדי ערב נראה המון־עם, אנשים, נשים וטף, ורכושם אתם, עמוס עלי עגלות. הסוסים עושים דרכם לכפר זה או אחר, מובלים בידי „גוי" שכיר, אשר שבילי הגבול נהירים לו „דוקא" בלילות האפילה, וגורל הפליטים האלה נתון בידיו, לשבט או לחסד, לחיים או למות, פשוטו כמשמעו. אמנם, לא הגוי הזה הוא החותך את גורל הפליטים „גונבי הגבול", אלא קשרי המסחר של „מגניבי הגבול" עם הגוי עצמו ועם פקידי הרשות



„פרחי־ציון" ב־1909

שהופקדה על שמירת הגבול, הם החותכים גורלם: האם סודר הכל האם שולם לכול? היינו, האם בטוחה הדרך בלילה זה של גניבת הגבול או לא. ולא פעם נראו פליטים ועריקים אלה שנתפשו בדרכם לגבול ומר היה סופם. ולא פעם ראית בשעות הבוקר המוקדמות עגלות עמוסות מביאות חזרה פליטים אשר נהרגו בדרכם מחמת סיבה זו או אחרת. והיו מראות זוועה קורעי לב. אך לא היה מי שיתריע על כך ובפני מי להתריע. הפקרות בלתי מרוסנת וללא כל מידת אחריות או מידת הדין. יען כי נתגבש „קאדר" של מגניבי גבול מקרב יהודי העיירה שעשו עושר, גזלו ושדדו ויד אחת היתה להם עם הרשות שעל הגבול ועם הגויים שמלאכתם בכך. „קאדר" זה של יחידים ושל משפחות שלימות השתלט על העיירה והטיל פחדו עליה.



ועד הספריה

אך על אף כל אלה היתה זבניץ עיירה של דור ההשכלה. היו בה שני בתי־ספר ללימודים עבריים ולימודים כלליים בשיטת „עברית בעברית". היה בה חוג ציוני מאורגן אשר עשה עבודתו כמעט בגלוי וללא כל פחד. בנים ובנות שלטו בשפה העברית ושקעו בלמוד הספרות העברית. ויכוחים בין ציונים ללא־ציונים התנהלו בגלוי באסיפות־עם. היתה בעיירה הגנה עצמית מאורגנת למקרים של פרעות או התנפלויות ולא פעם סוכלו התנפלויות אלה הודות להגנה. ידועים מקרים שגויים, ואפילו מפקידי הרשות, נתנו את ידם להגנה על היהודים או סייעו בידם. תכנית בית־הספר העברי בז'בניץ הובאה כתכנית־לימודים לדוגמא בקונגרס הציוני אשר דן בעניני תרבות. היתה זו עיירה עברית במלוא משמעותה, שאפילו הלא־ציונים, הבונדאים למשל, גאותם היתה עליה.

אולם, על המנהיגים־המשכילים האלה, ה„אינטליגנציה" בלע"ז, קפץ רוגזם של מגניבי הגבול. ביקשה אינטליגנציה זו של העיירה להשליט קצת סדר ואחריות במסחר הגבול אשר התפתח עקב רדיפות הצאר, לשמור על רכושם ועל נפשם של הפליטים ולמנוע עושק וגזילה. היה הכרח לדבר דברים גלויים ובפומבי. סייע בדבר גוי־אינטליגנט אחד. בעל השכלה גבוהה ועשירה, אשר השתתף בחיי העיירה, ולו עט חד ושנון והוא פירסם שורת מאמרים בעתון רוסי והוכיח קשות את ממשלת הצאר על המתהוה בעיירה.

ואז החלו יהודים להכות זה את זה. מגניבי הגבול, שבניהם ובנותיהם התחנכו אף הם בבתי הספר והיו לנוער תרבותי, לא טמנו ידם והחלו בהתקפה של מלשינות על האינטליגנציה הציונית ומעשי ידיהם. גבר המאבק בין שני הצדדים בפני הרשות הממשלתית. כתבי מלשינות מזה ותזכירים של האינטליגנציה מזה. והתוצאה? — מנהיגי האינטליגנציה גורשו לסיביר ובחוג מגניבי הגבול צהלה ושמחה. נצחו „המצוקים" במשטר הרוסי הרקוב את „האראלים".

ו. רוזנבלט

## שביתת הרעפנים

על גדות שפת־הנהר, בצריפים רעועים על גגותיהם המכוסים שבבים, יצרו הרעפנים את רעפי־העץ. עבדו מתוך שמחה ושירה קולנית כדי שהבנות שטיילו על הכביש, בדרכן לנהר — ישמעו את השירה הרומנטית. ראו בעין את קנאתן לשמחת־החיים של הרעפנים. רעפני זבניץ, כעשרים במספר, היו כעין משפחה אחת; היו אלה אבות עם בנים, דודים, בני־דוד וכו'. עבדו הרבה, הרויחו מעט — אבל השמחה לא משה מהם. עבור שלשה רובלים עבדו שבוע שלם. לאחר מחשבות רבות החליטו לעשות משהו להטבת מצבם הכלכלי.

קראו הם לאסיפה גדולה, ומוטיק שטארקר היה הנואם הראשי, בחור נבון, משכיל, נואם טוב — הסביר: „אם ברצונכם להשיג דבר־מה — עליכם להלחם. יש להתארגן באגוד מקצועי". עשו הרעפנים כדבריו. שילם כל פועל רובל אחד, בחרו בועד ועיבדו את התביעות לקבלנים: עשרים קופיקות יותר לכל 1000 רעפי־עץ והכרה באיגוד המקצועי.

הוחלט גם כן: אם הקבלנים לא יסכימו לתביעות — תוכרז שביתה.

ביום־ראשון בהיר אחד של 1907 הוכרזה שביתת הרעפנים. הקבלנים לא נענו לתביעות.

בעלי־המחסנים — ישראל קופר, שמעון ברמן, שלום ויינגרטן ואחרים רגזו מאד: „היתכן שאחים ובנים ישבתו נגד אבותיהם?" טענו. „אותי גרשה אמי מן הבית, כי שבתי נגד אבא."

אבל כל הצעקות לא הפחידו אותנו. הפועלים היו מלאי תקוה והאמינו בנצחון. העמידו משמרות לבל יבואו מפירי־שביתה. בתי־המלאכה עמדו ריקים. התחלת השביתה הוכתרה בהצלחה.

אבל גם ה„בעלי־בתים" התארגנו. איציק בן ה„לייביכע" ובוביק שטארקר היו מנהיגיהם. בוביק היו אחיו של מוטיק שטארקר מנהיג השביתה. בוביק היה בחור קצר־קומה עם שפמפם קטן שתמיד היה שפוך על פניו חיוך סארקאסטי, ערום. הוא ואיציק „לייביכעס" ניהלו את המשא־ומתן עם הפועלים.

השביתה נמשכה 4 שבועות. לכאורה — הכל שפיר: משמרות, אסיפות, דו"חות. אבל שום דבר לא זז. קפאון. בעלי־הבתים צחקו. התחילו השובתים להתמרמר, לחישות, חשדות. הוחלט אז לפנות אל פיני אלטמן, בנו של שלום אלטמאן, בחור צעיר, נמרץ, נואם גדול — שיקבל עליו הוא את ניהול השביתה. פיני הסכים. אבל אש השביתה דעכה. הרעפנים אבדו את האמון

במנהיגיהם. חשדו זה בזה. וכשפיני הטיל חשד שמוטיק שטארקר מעביר ידיעות לאחיו בוביק מנהיג בעלי־הבתים — גברו המריבות בין השובתים. ברור כי בתנאים אלה, לא היה מקום אפילו לחלום על נצחון. הוחלט לחזור לעבודה ולחכות לזמנים טובים יותר.

כך נסתיימה השביתה האומללה של רעפני־זבניץ.



„פועלי־ציון" בשנת 1908



קבוצת בונדאים

קארל בלאנק

# ביקורי בזבניץ ב־1934

קיץ 1934. זאת אינה כבר העיירה אשר דרכה עברו כל אלה שנסעו לבסאראביה וגאליציה. כתוצאה ממלחמת־עולם הראשונה נותקה זבניץ מרוסיה, וגאליציה סופחה לפולין. לרומניה ולפולין לא היו יחסי־ידידות עם רוסיה. הדנייסטר היווה חייץ בין שני עולמות שונים.

לכל ארכו של הדנייסטר מסאקוביץ ועד אודיסה היו שתי נקודות בלבד, בהן אפשר היה לעבור את הנהר באופן חוקי. זבניץ לא נמנתה עם אחת משתי הנקודות האלה. הגבול נשמר בקפדנות והמעבר בו היה קשה במיוחד. מוצא אחד היה לה לזבניץ והוא — לצד קאמיניץ. גם דרך זו לא היתה חפשית לגמרי, רק לתושבי זבניץ היתה מותרת הכניסה והיציאה. אחרים היו תלויים ברשיון־תנועה מיוחד מצד המשטרה הצבאית. אמצעי־הקשר היחיד, היתה מרכבתו האסורה לשני סוסים של נטע שואב־המים. לפעמים היה גם בונים־בעל־עגלה מסיע נוסעים. לעתים הזדמן גם אוטו־משא, שהוביל עד לתחנת־הרכבת של קאמיניץ.




ממראות העיר בשנת 1905

בבואך מקאמיניץ היה הבית הראשון לשמאלך בית־הספר („שקולה") שהפך לקולחוז יהודי. זה היה המרכז של מעמד חדש אצל היהודים, מעמד עובדי־אדמה. כאן ראית יהודים „בעלי בתים" מהלכים יחפים בשדות, כאילו נולדו אכרים. היה זה קולחוז עני מאוד, שחסרו בו המכונות והסוסים הדרושים לפיתוח המשק. קולחוז זה העסיק יותר יהודים מכל ענף משקי אחר בעיירה. בעזבך את הקולחוז ויצאת ל„באראניפקה" ראית בתים הרוסים בלבד. חנויות לא היו עוד. גם בשוק ראית את ההבדל והשוני הגדול בין ה„אז" ו„ההיום". רוב „החנויות" היו סגורות. אחרות היו תפוסות על ידי הקואופרטיבים ובעלי־המלאכה. היתה במקום רק „חנות" קואופרטיבית. „ירידים" לא היו, כי האכרים לא הורשו למכור את תוצרתם בשוק. לעתים רחוקות ראית איכרה על סף ה„קלויז" הבויאני, מוכרת פירות וירקות.

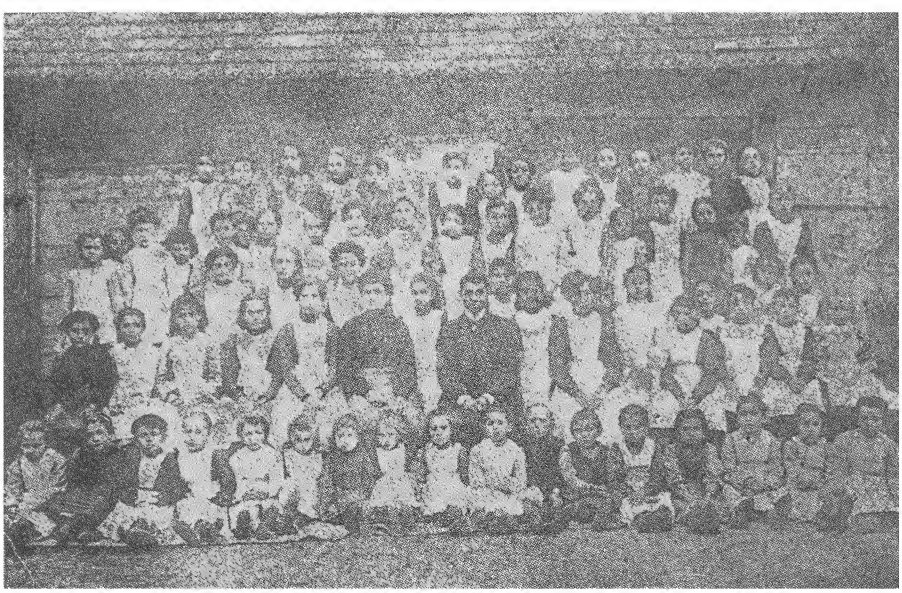
הרכבה של רוב האוכלוסיה היהודית, היה זקנים וילדים. הנוער נדד לקיוב, חארקוב וערים אחרות. היה בעיירה גן־ילדים, שבו קיבלו הילדים את מזונם כי ההורים היו עסוקים בעבודתם בקולחוז.

בחדשי הקיץ היה בית־הספר היהודי סגור. בכמה בתים יכולת למצוא ספרי־לימוד ביידיש וילדים בני 12—14 יכלו להיכנס אתך בוויכוח על כלכלה־מדינית ועל מצבו של הפועל באמריקה.

ענייני העיירה נוהלו על ידי ה„סובייט" היהודי המקומי, שבראשו עמד יהודי מדוניביץ. מבחינת הדת היתה העיירה מתה לחלוטין. בית־הכנסת הגדול היה הרוס. רק ב„קלויז" הסאדיגורי היו מתכנסים יהודים להתפלל. בקולחוז עבדו גם בשבת.

לפעמים היה מגיע סרט לעיירה, וה„סובייט" שימש מקום־מיפגש מרכזי לתושבי העיר. בקיץ היו הבנים והבנות חוזרים לעיירתם מהערים הגדולות לשם נופש והנאה מהאויר החפשי ושמש. לא חלו כמעט שינויים בתכולת־הבית. אותם הרהיטים הדלים, אותם הכלים. מנורות גאז נתנו את אורם. רק בבניינים הממשלתיים האיר החשמל. ברבים מן הבתים השתכנו חיילים, והיחסים בין האזרחים לבינם היו הוגנים.

מבחוץ נראו הבתים כאילו התגבנו מרוב שנים. נעלמה שמחתם וגאוותם, כאילו קוננו על הבנים והבנות הצעירים שעזבו אותם. ברחובות יכולת לראות חזירים שגידלו יהודים למכירה. את שלוות הלילה הפריעו קולות העורבים והצפרדעים בלבד. האויר היה יבש וקר. הכוכבים זהרו וכאילו ביקשו שלא להפריע את מנוחתה של זבניץ.



„תלמוד־תורה" לבנות בשנת 1906

בית־ספר לנערים „תושיה" זבוניץ פ. פאר.

# תעודה

תלמיד הת"ת „תושיה" בזבוניץ פלך פדוליה [redacted] ...........
גמר את חק למודו בת"ת עפ"י השטה הטבעית „עברית בעברית"
נתקבל יום ה' לחודש אלול שנת תרס"ו ויגמר את למודו יום ה'
לחודש ניסן שנת תרס"ג במשך שנות למודו הצטין בהנהגה ישרה
ובהשתלמות בלמודים ויעש חיל על צד היותר טוב.

| הלמודים הכלליים | | | הלמודים העברים | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | הציונים | | | הציונים | |
| שפת רוססיה | 5 | חמשה | שפת עבר | 5. | חמשה |
| תולדות היקום | 5 | חמשה | גאוגרפיה של א"י | – | – |
| גאוגרפיה | 5. | חמשה | תורה ורש"י | 5. | חמשה |
| דברי הימים | 5 | חמשה | נ"ך | 5. | חמשה |
| חשבון | 5 | חמשה | דברי ימי ישראל | 5 | חמשה |
| אלגברה | 5 | חמשה | תלמוד | 4. | ארבעה |
| גאומטריה | 5 | חמשה | | | |

ראוי לפרס ממדרגה הראשונה

התעודה הזאת נתנה לו בתור אשרתא על כל האמור בזה. יום ה'
לחודש ניסן שנת תרס"ט בחתימת יד מנהל הת"ת ומוריו.

מנהל הת"ת [illegible]

המורים [illegible]

הבוחנים [illegible]

Хотинъ, тип. М. Ландвигера

# אישים

## שלום אלטמן

הוא נולד בי״ז בכסלו תרכ״ה בכפר רוקאטשין בבסרביה. אביו היה יהודי אדוק ירא שמים וחסיד נלהב של האדמו״ר מסדיגורה. הילד שלום קיבל חינוך מסורתי ולמד תורה ממלמדים מובהקים בעיר הקרובה חוטין, 5 פרסאות מן הכפר. רצון האב היה, כמובן, שילך בדרכיו, אבל הוא נכנס ל„פרדס" ההשכלה, „הציץ ונפגע"... בגיל צעיר נשא אשה בעיירה הקרובה ז׳בניץ, ישב שנתיים, כמנהג הימים ההם, על שולחן חותנו, למד וקרא הרבה. אחרי כן פתח באותה עיירה חנות של מנופקטורה, שאשתו כמומחית לדבר מנעוריה, היתה בה הסוחרת, והוא המשיך לעיין בספרי ההש־כלה...



זיקתו ל„חיבת ציון" באה לו, כנראה, מהספרות והעתונות בימים ההם. הוא נעשה ציוני נלהב. אהבתו לארץ־ישראל ומסירותו למפעלי התחיה היו לפלא במרו־צת הזמן אף בעיני מכיריו וקרוביו. דעת כולם היתה, שנכנס בו „שגעון" לציון. בשנת תר״ן, בהיותו בן 25, עלה לארץ, עבד כפועל בראשון־לציון וברחובות, שהיה ממיסדיה, והתידד מאד עם משה סמילנסקי שאתו היה דר בחדר אחד. מצבו החמרי לא היה איתן אז כלל וכלל, בכל זאת החליט ללכת לרוסיה על מנת לקחת את משפחתו ולשוב לארץ. מחמת גזירת „התעודה הצהובה", נאלץ לחזור לבדו, אחרי השתתפותו באותה שנה בועידת „חובבי־ציון" באודיסה. הוא עשה בארץ עד שנת תרנ״ה ואז חזר שוב לעיירתו ז׳בניץ. לא כמיואש חזר, אלא באהבה כפולה ומכופלת לארץ־ישראל ולכל אשר בה. מאז הקריב את עצמו כולו למענה.

✶

קודם כל ניגש ליסד בעיירה בית־ספר. החסידים במקום לא נחו ולא שקטו, כינסו אספות, טיכסו עצה להפר את מחשבתו, המטירו עליו קללות וחרמות, שלחו שליחים מיוחדים לאדמו״רים בגליציה „להעביר את רוע הגזירה". אבל שלום אלטמן, בעל מרץ ועקשן כאחד, לא נרתע משום דבר וממעשי החסידים לא כל שכן. בשנת תרנ״ו יסד את בית־הספר שקרא בשם „תלמוד תורה" והוא לבדו היה בו המחנך, המנהל והדואג לקיומו ולהצלחתו כל הימים. המוסד התפתח מיום ליום, ומוניטין יצאו לו בכל הפלך. הורים רבים מעיירות אחרות שלחו אף הם את ילדיהם ללמוד ולהתחנך בביה״ס בז׳בניץ. בית ספר זה שימש בכל הסביבה מעין „בית אולפנא" לציונות. ואמנם, יצאו ממנו ציונים ועסקנים רבים, שהצטיינו אח״כ בשטח הציונות והצבוריות בכל רחבי רוסיה ומחוצה לה.

בתחילת מלחמת העולם הראשונה גורשו כל התושבים היהודים מערי הגבול ובתוכם

גם יהודי ז׳בניץ שהיתה אחת העיירות העשירות, ושנתדלדלה ונחרבה כולה. בשובו מגלותו התישב שלום אלטמן בקמניץ־פודולסק, מרחק של 17 פרסאות מז׳בניץ. הוא שב מגלותו רצוץ ושבור מהאסון שאירע לו שם במות עליו בנו יחידו והאהוב, פנחס אלטמן ז״ל, ציוני נלהב ובעל כשרונות עצומים. בן זה למד בקולדז׳ האמריקאי בבירות, ומסיבת גלותו של אביו הוכרח להפסיק את לימודיו וקבל עבודה כמזכיר הגמנסיה העברית „הרצליה" בתל־אביב. בימי המלחמה גורש מן הארץ כנתין רוסי, הצטנן, חלה בשחפת ומת בה בתרע״ז באסטרחאן בגיל של 29 שנה, תנצב״ה.

אך העבודה הציונית הכבירה בימי ההפיכה ברוסיה בכלל ובקמניץ בפרט עוררה בו את „הציוני הותיק", המסור והנאמן, והוא התגבר על כאבו וצערו ונכנס לעבודה בהתלהבותו כאז וכתמיד. היה המורשה והגזבר לנגועי הפרעות באוקראינה מטעם הג׳וינט, היה חבר העיריה, חבר וגזבר הקהילה הדמוקרטית בעיר וציר בועידת הקהילות באוקראינה שהתקיימה בקיוב, ופעמיים בשבוע היה מבקר את עיירתו ז׳בניץ ועזר לעסקנים שם בעבודתם.

✶

בשנת תר״פ עלה לארץ והתישב בירושלים. היה מזכיר שכונת „תלפיות" ואח״כ מנהל בית־הספר לעוורים. זמן קצר עבד גם בתל־אביב כפקיד בבית־חרושת לקרח, אבל, גברו עליו הגעגועים לירושלים והוא חזר לשם. בכל ערב שבת רגיל היה לקבל את פני שבת מלכתא ליד הכותל המערבי.

מיסדי קרית־ענבים — אנשי ז׳בניץ וקמניץ — תלמידיו בבית־הספר ועוזריו בציונות לפנים — זכרו לו חסד נעוריו, בנו לו בית מיוחד בקרית־ענבים ולפני שנים מספר עבר לגור שם וכל דאגותיו עליהם. לאחר זמן מתה עליו אשתו השניה, אחותו של הד״ר וורטסמן, והוא נשאר גלמוד וערירי, אעפ״י שכל אנשי הקבוצה ומשפחותיהם התייחסו אליו בכבוד ובאהבה ושמרו עליו כבנים מסורים ונאמנים לאב יקר ואהוב.

גם פה, בקרית ענבים לא ישב בטל. עבד יום יום כמה שעות ליד העצים והפרחים מסביב לביתו היפה במרץ ובמסירות למופת. הוא טיפל גם כספרן בספרית הקבוצה, הכוללת כמה אלפי כרכים הנקראת על שמו: „ספרית שלום" לאות הוקרה על פעולותיו לפנים.

ש. אלטמן דאג שבקונגרס הציוני הראשון ישתתף כציר יליד העיירה, הד״ר יחזקאל וורטסמן, שהיה אז סטודנט בברן ובא אחר כך לעיירה כדי למסור דו״ח על הקונגרס. מיד נוסדו בז׳בניץ שתי אגודות ציוניות — „בני־ציון" ו„בנות־ציון" ועוד בית ספר שני לילדות, והוא ניצח עליהם. הוא לא הסתפק בתוצאות אלה, ותמיד דרש ותבע מעצמו ומאחרים מעשים ועוד מעשים. הוא נחשב כ„מבקר תמיד" ובזה גם השפיע על אחרים, עד שנתפרסמו ציוני ז׳בניץ בכל הסביבה כ„מבקרים מושבעים" בעניני הציונות.

הוא היה חבר הועד הציוני הפלכי מיום הווסדו בפודוליה בשנת תרס״ז, ובשנת תרע״א ישב עם כל חברי הוועד על ספסל הנאשמים בבית־המשפט המחוזי בקמניץ, על פעולות הועד בארגון בלתי־לגלי. ויזכרו כאן חברי הועד ההוא, שותפיו ל„עבירה", והם: העו״ד דוד שלייפר, שלמה בלאנק, מנשה אלטמן, ישראל דרכלר, צבי איסרזון, וכותב הטורים האלה.

✶

בשנת תרס״ט נבחרו ש. אלטמן וכותב טורים אלה כצירי הקונגרס הציוני התשיעי בהמבורג. הוא מז׳בניץ ואני מקמניץ. נסענו יחד ואני נזכר באפיזודה אופיינית. ביום הנסיעה, בבוקר השכם באתי אליו, כפי המדובר, לשם נסיעה לרכבת בעוד מועד. אבל שלום אלטמן איננו ממהר. הוא צריך לעשות מכל מאורע „סחורה ציונית״, ובפרט מאורע ציוני כנסיעת צירים לקונגרס ציוני. הוא אסף, איפוא, את כל התלמידים והתלמידות בחצר ביה״ס ובמעמד הורים רבים נפרד מהם בנאום נלהב. הילדים ענו בשירת „התקוה״ וליוו אותו בתשואות.

כל תושבי העיירה, הגדולים על הקטנים, כיבדוהו ואהבוהו לרבות החסידים בעיירה שבמרוצת הזמן השלימו עם מעשיו והעריצוהו מאד. אך חבורה קטנה מבין „מבריחי הגבול״, אנשי העולם התחתון, שטמוהו בגלל זה „שידו בכל וער לכל דבר״. לכן, הלשינו עליו בפני הרשות, וכתוצאה ממלשינות זו הוגלה בשנת תרע״ג למחוז נארים לחמש שנים. גם שם, במקום גלותו, לא ישב בחבוק ידים ורכש לו ע״י מעשים טובים אהבת כל התושבים ובשנת תרע״ז נבחר לועידה הציונית בפטרוגרד כציר מעיר אסטרחאן.

ישראל גולדמן

## רבי אלתר

עברו כבר הרבה שנים מאז אינה לי הגורל להימצא בכפיפותו של האיש היקר והדגול הזה, להתגורר בתחומו, לחיות ולעבוד בקרבתו. הוא היה שופע רצון טוב וסובלנות לדעת והשקפות של בני סביבתו, חן וחסד לידידיו, קרוביו ותלמידיו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה וחורבן העיירה, עבדתי אתו יחד תקופה קצרה בהוראה בבית הספר „תלמוד תורה״ בזבניץ. תושבי העיירה התחילו לחזור למקום ולקומם את הריסותיה, ומעט התלמידים שחזרו הצטופפו בבנין שחודש ותוקן.

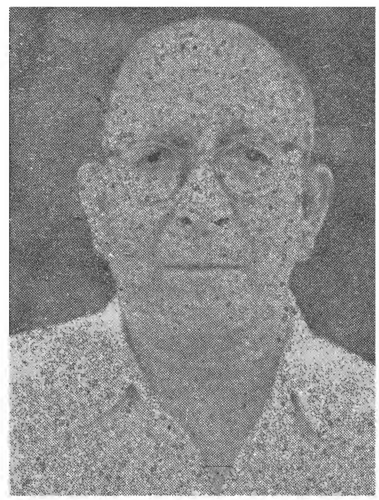
רבי אלתר היה יהודי חרד והורה תנ״ך ותלמוד בבית הספר, העמיד דורות של תלמידים לתורה ודעת. וידע להתיחס בארך רוח ובסבלנות לרעיו בעבודה, שהיו ברובם „חפשיים״ ואפילו מתנגדים להשקפותיו הדתיות.

תלמידיו העריצוהו וכיבדוהו והתיחסו אליו באהבה ובדרך ארץ. חיבה מיוחדת, ויחס של כבוד ודרך ארץ היתה נודעת לו מחבריו בעבודה.

ח. שריג.

## יהושע (שיקה) מלחי

מניחי היסוד של קבוצת קרית ענבים וממעצבי דמותה והלוחמים והקנאים לערכיה. לעיני רוחי עוברות תחנות חייו. בילדותו — אחד מאחיו שנשאר בחיים להוריו, ולפיכך חרדה



מתמדת מצדם לבריאותו. המצב החמרי טוב. הוא גדל — ער, חברותי, פיקח, תוסס. הרעיון הציוני נקלט מהר בעיירת הולדתו ז׳בניץ, והוא נדבק בו. מחליט שעליו לרכוש השכלה בגימנסיה העברית הראשונה „הרצליה" בתל־אביב, וההורים מביאים קרבן זה למען בנם יחידם. באה מלחמת העולם הראשונה. הוא מגורש מן הארץ עם אחרים וחוזר לבית־הוריו בגולה כשהוא לוהט בלהט הציונות. הרעיון „שירות העם לארץ לפחות שנתיים" נולד בלבו לפני מ. אוסישקין. הוא משתתף בועידת „צעירי ציון" במוסקבה. עת לעשות, צריך להכין את הכלים, לארגן את הנוער, להתפלמס עם מפלגות אחרות ביכולת ובפיקחות; לנאום, להלהיב, להרחיב את פעילותו על קמיניץ־פודולסק וסביבתה, להקנות את השפה ולהת־כונן לעלות.

חסל בית־ההורים, הנוחות, הדאגה לבריאות — מהפכנות, ובשלימות.

בבית לא מרוצים מדרך־חייו, אך הוא אינו שם לב. חוזר הביתה מאוחר בלילה, הופך „חלוץ", יורד עם קבוצת־נוער מקמניץ וז׳בניץ אל קרים. שם עובדים, מתכננים ועולים ממש אל הטרשים בהרי־יהודה; עושים בעבודת סיקול, בונים מדרגות, יושבים בצריפים, והנה — ראה: מים במשורה, ועל הצריפים מטפסות שושנים ויש גם צל. יוצאים לייעור מטעם הקרן־הקיימת, והוא נוטע ושותל, רץ כל פעם לראות אם השתילים נקלטו — ואין גבול לחדווה.

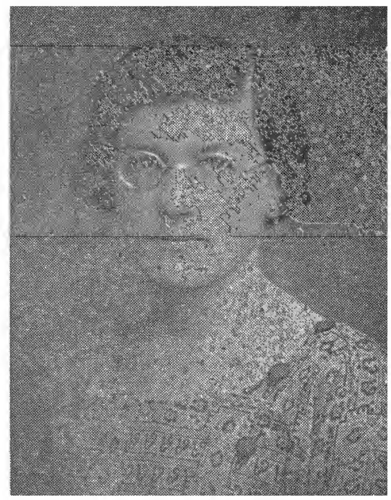
המציאות — עבודה וצמצום בתנאי־החיים עדי קיצוניות. הלבוש מטולא, אין להפריז במותרות ואפשר להסתפק בכף גדולה ובלי סכינים וכפיות. הוא קנאי לצמצום, מזדהה בלבו עם בנית הארץ ומקבל הכל בלי ריטון. כותב מאמרים לביסוס הרעיון. מצב הרוח מרומם, והעירנות מכסימלית. רואה עצמו במרכז החיים — ויוצר. העבודה המלכלכת והקשה ביותר — היא המצרפת והמשכנעת. העבר — חלף ונשכח. צריך ללכת בתלם, להיות בין המגשימים בלב ונפש. אחרי העבודה — שיעור בעברית לחבר חדש ואחר־כך לספריה, לה הוא מקדיש הרבה זמן ושומר עליה כעל בבת־עינו, יושב בישיבות עד אור הבוקר, ואינו יודע ליאות. וכך — עד שהוכרע.

הוא נפטר בט"ו באדר ב׳ תשכ"ב, בגיל 68 שנים.

ד. מ.

## הדסה (אטיה) לרנר

בקיץ 1907 פרצה בז׳בניץ דליקה גדולה, שבה עלו באש רוב בתי העיירה ומאות משפחות נשארו ללא קורת גג.



מטעם ההסתדרות הציונית בקמיניץ פודולסק נשלחנו אז למקום האסון, לארגן עזרה ראשונה לנפגעי הדליקה.

האנשים הראשונים, שאתם באתי בדברים בדבר ארגון העזרה, היו העסקנים הותיקים הציוניים ר׳ שלום אלטמן ור׳ יחיאל לרנר. אחרי התיעצות קצרה הוחלט שמתפקידי לארגן במקום בית תמחוי, שבו יחולקו לחם, תה וסוכר חינם אין כסף לנזקקים.

כשבקשתי מהם להעמיד לרשותי ולעזרתי את מי שהוא מהנוער בעיירה, הציגו לפני עלמה צעירה כבת 15—16, שהשתתפה בערנות בשיחותינו ובהבנה רבה. עלמה זו, בעלת גוף צנום, קוי־פנים עדינים ועינים עמוקות וערות, היתה בתו הבכורה של יחיאל לרנר, הדסה, או כפי שקראו לה בעיירה — אטיה.

כשהתחלנו בעבודה, יכולתי לעמוד מקרוב על אופיה ותכונותיה הנפשיות של בת ז׳בניץ זו. המידות העיקריות, שהתבלטו באופיה, היו סבלנות וסובלנות והיכולת להקשיב לדברי הפונים אליה. אלה האחרונים היו אנשים מיואשים ואובדי עצות כתוצאה מהאסון שפקדם והזקוקים לא רק לעזרה חמרית, אלא גם לעצה ולסעד רוחני. והנה על אף גילה הצעיר ידעה הדסה לעודד את האומללים האלה ולתת בלבם תקוה, שהענינים יסודרו לטובתם. האנשים התייחסו אליה בכבוד ובחיבת־הערצה.

הדסה לרנר נולדה בזבניץ וחונכה שם בבית אביה המשכיל והציוני הנלהב שהצטיין ביושרו ובאופיו החזק. היא גדלה איפוא באוירה של ציונות ואהבת העבודה. לא מעט השפיעו על עיצוב דמותה ואופיה גם רוח התרבות העברית ששרה בעיירה והדרכתו של ידיד המשפחה ר׳ שלום אלטמן.

נוסף על השכלתה הכללית והעברית הצטיינה הדסה גם באינטליגנציה נפשית שהיתה טבועה בה מלידה ושהורגשה מאד בהליכותיה עם הבריות. היא היתה מחוננת בפיקחות, במוח בקורתי־אנליטי ובחוש הומור דק. ידעה לשקול את דברי הזולת, אך גם למוצא־פיה ידעה לעשות כן תמיד. ויכוחה בענינים צבוריים או מפלגתיים היה הוגן וענייני, דבר שהעניק לה הערכה מצד חברים ויריבים גם יחד. גם על דעתה ידעה לעמוד בתקיפות, אך ברכות ביטוי מתובלת לפעמים בהומור.

ז׳בניץ עמדה על הגבול הרוסי־אוסטרי והיתה ידועה כמקום הברחה וגניבת־גבול.

אנשים שרצו לעזוב את רוסיה מחמת המשטר הצארי, או מסיבות אחרות ולהגר למדינות־הים עברו דרך עיירה זו.

כמה מתושביה היהודיים עסקו ב„מלאכת" ההברחה בשיתוף־פעולה עם ה„גויים" מהכפרים הסמוכים. מבריחים אלה לא היססו לרוב, לגזול מהמהגרים את כספם ואפילו את חפציהם. ראשי העיירה שלום אלטמן ויחיאל לרנר, החלו להלחם באלמנטים „שחורים" אלה ע"מ להפסיק את פעולתם המזיקה. אך גם הללו לא טמנו ידם בצלחת והלשינו בפני השלטונות על שני העסקנים הנ"ל שהם מהפכנים, מנהלים תעמולה ציונית ואוספים כספים לקרנות בלתי־ליגליות. ש. אלטמן וי. לרנר נעצרו באופן אדמיניסטרטיבי והוגלו לאורל שבסיביריה. גירוש זה דיכא את העיירה וביחוד את הדסה לרנר.

למרות גילה הרך וחולשת גופה הטילה זו על עצמה את המשימה הקשה לשחרר את שני הגולים. זמן רב התדפקה על דלתות עסקנים ציוניים ומשרדי הממשלה בקמיניץ ובקיוב ואף למיניסטריונים בפטרבורג הגיעה במרצה הרב, ותקיפותה ללא־גבול אשר השקיעה בפעולה זו הפליאה רבים.

אכן, בהגיעה למבוי סתום, לא התיאשה ופנתה בבקשת עזרה אל הרב הראשי במוסקבה יעקב מזא"ה. תודות לקשריו של הרב עם אנשי השלטון המרכזי הוחזרו הגולים לעיירתם לאחר שהייתם בגולה כשלוש שנים.

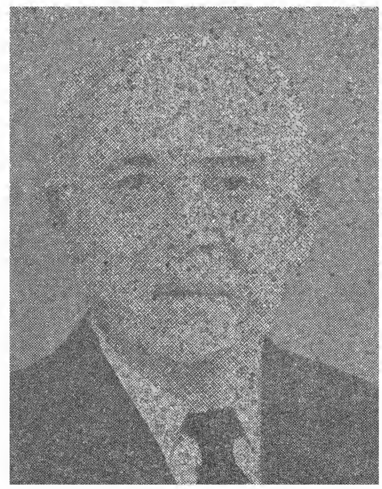
תכונותיה האצילות של הדסה לרנר הכשירוה לתפקיד מחנכת, ועד לגירוש האוכלוסיה היהודית מהעיירה בשנת 1915 על ידי השלטונות הצבאיים שמשה כגננת מעשית בגן־הילדים המקומי. לאחר הגירוש אירגנה יחד עם חברתה בת־שבע חן את גן הילדים העברי הראשון בקמיניץ פודולסק.

בימי מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הרוסית היתה פעילה במפלגת „צעירי־ציון" כחברה בועד העירוני. בדרכה לארץ־ישראל בסתיו 1920 התעכבה בוינה וגמרה שם את חוק לימודיה בפדגוגיון של פרופ' צ. פ. חיות, ובשנת 1922 עלתה ארצה. בגלל מחלה קשה נאלצה, כעבור 5 שנים, לחזור לוינה לשאול בעצת רופאיה ושם גם נפטרה בשעת נתוח.

י. א. בר־לוי

## ישראל דרכלר

**י**. דרכלר היה ידוע כעסקן צבורי בשטח התרבות וחבר חשוב בתנועת העבודה הציונית. הוא היה מורה וסופר, כפי שמעידות עבודותיו הספרותיות: ספורים, שירים, מחזות ומאמרי פובליציסטיקה, שפורסמו בעתונים ובמאספים שונים.



י. דרכלר נתברך גם בכשרון לעבודות תרבות וציבור. בימי פעילותו תפס מקום נכבד בחיים הציבוריים היהודיים באירופה ובאמריקה.

בשנים 1919—1920 היה יושב־ראש הועד לארכיון היהודי בקמיניץ־פודולסק, אשר אסף חומר על הפרעות בפלך פודוליה. כן היה חבר במועצה שעל־יד המיניס־טריון היהודי באוקראינה, אשר נלחמה נגד הרוח הפוג־רומית בצבא פטליורה. על־דבר פעילותו זו פירסם מאמרים חשובים בעתון „דער טאג" ובעתונים אחרים.

בהוראה התחיל לעסוק בהיותו בן 16 שנה. באותו הזמן ביקר בעיירות פודוליה ועזר שם לייסוד בתי־ספר עבריים ואידישאים מודרניים ובזמן הראשון גם הורה בהם. מספר ניכר מתלמידיו משמשים עכשיו מורים או עסקני תרבות באמריקה, בקנדה ובארץ־ישראל.

בשנת 1924 בא דרכלר עם משפחתו לאמריקה ונתקבל כמורה בבתי הספר היהודיים בניו־יורק. בשנת 1928 עבד כמורה בבתי הספר ע"ש שלום־עליכם בדטרויט. לאחר כמה שנים חלה במחלה קשה ונאלץ להפסיק את עבודתו בהוראה, אשר כה אהב. למרות מצב בריאותו הרופף היה פעיל בחיים הציבוריים היהודיים באמריקה, והשתתף גם בעבודת המזכירות היהודית של „קומיוניטי קאונסיל" מאז היווסדה. הוא היה גם הראשון לעזור לייסוד הסתדרות הנוער הציוני „הבונים" בדטרויט, ותודות לעצתו ועזרתו המסורה הביא לידי הגשמת הרעיון של מחנה הבונים „כנרת".

X

# מינקוביץ

עיירה שוכנת בין הרים ויערות וסמוכה לעיר־המחוז אושיצה. במרכז העיר עבר הכביש הראשי, שהוביל לעיר־המחוז. תושביה היהודים עסקו במסחר ובמלאכה, ומספרם הגיע ל־5000 נפש. היו בה 2 רבנים, 5 בתי־כנסת, בנק לאשראי הדדי, מכבי־אש, „ביקור־חולים" ועוד.

משה ברמן

# מינקוביץ

העיירה משתייכת למחוז אושיצה, הנמצאת במרחק של 12 קילומטר ממנה, ושוכנת בין הרים על שפת הנהר אושיצה. יהודיה גרו במרכז העיר, והיו בה כ־2000 דירות בהן שכנו כ־5—6 נפשות בכל אחת מהן, ובס״ה בערך 5000 נפש. לפי המסורת נבנתה העיירה ע״י יהודי ושמו ברינן, אשר הובא ע״י הפריץ מגליציה, והיו בה שורות בתים ורחוב מרכזי עם שוק באמצע לבהמות ולחזירים. יריד שנתי גדול נתקיים בימי החגאות של הגויים, אליו באו רבים לקנות ולמכור.

הרכב התושבים היהודים למקצועותיהם: חנונים, סוחרים ובעלי מלאכה. המסחר המקומי התרכז ביחוד במקח וממכר של תבואת השדה. היו גם סוחרי יערות. ובעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים ופרוונים.

בכל יום ראשון ושלישי בשבוע נתקיים יריד בעיירה שבו היו הכפריים ובני הסביבה באים העירה לקנות את מצרכיהם ולמכור את יבולם.

דואר לא היה קיים בעיר ואת דברי הדואר היו מביאים מנובר־אושיצה.

בעיר היו שני רבנים, 5 בתי כנסת. בית הכנסת הגדול היה בנוי עץ וקיים עוד מימי יסוד העיירה. תצוין ביחוד הפרוכת העטורה ב־12 מזלות מסביב. ארון הקודש היה מקושט פיתוחים יפים. בבית הכנסת התפללו בעלי מלאכה, והיה בו מקום מיוחד לאסוף „שמות״.

השני לו היה בית הכנסת הלבן שנבנה ע״י סבי ברמן. ראשי העיר היו ברובם ממשפחת הלייבוביצ׳ים, אשר נהלו את עניני הקהלה הרבה שנים.

השלישי היה בית הכנסת „האדום״, הרביעי הקלויז ע״ש רבי לייבס והחמישי — בית המדרש של רבי חיימיל.

ע״י בית המרחץ היה קיים „הקדש״ לאכסון עניים מחוסרי בית. גם מוסדות ציבוריים כלליים היו בעיר כגון מכבי אש, אגודת ביקור חולים, בית משקל, אגודת הכנסת אורחים, חברה קדישא ועוד. גם מוסד כספי היה קיים בעיר „בנק הדדי״ לשם מתן עזרה לתושבי העיירה באמצעות הלוואות בתנאים נוחים.

היו במקום 2 חובשים ורופא, שהגישו עזרה רפואית לתושבים חולים. בין תושבי העיר היו משכילים וחסידים, חובבי ציון וציונים. יש לציין את המאורע שעורר רעש בעיר, כאשר הציונים רצו לערוך אזכרה להרצל בבית המדרש והאדוקים התנגדו לה. עקב זה פרצו בעיר מריבות וסכסוכים. היו בעיירה כמה חדרים בהם הרביצו המלמדים תורה לילדי המקום. השכלה

כללית קיבלו כמה מבני העיירה בעיר הסמוכה — נובו־אושיצה. עם סיום המלחמה העולמית הראשונה, כאשר החיילים התחילו לחזור מהחזית גדודים גדודים וסכנת פרעות היתה צפויה, נתארגנה הגנה מצעירי המקום.

כן התכוננו צעירי העיירה לעליה. כמה מהם עלו לארץ והשתקעו בה. יהודי העיירה הושמדו כליל בימי השואה הנאצית וזכרם הונצח ע״י בנין חדר מיוחד בקופת חולים בכספם של יהודי מינקוביץ באמריקה.

חיים דרוקמן

## זכרונות מעיירתי

לכתוב זכרונות מהשנים 1917—1920 על יהדות אוקראינה תחת שלטונות הזדון והרשע, שהתחלפו חדשים לבקרים, ולתאר את היסורים, האונס, השוד והרצח, אפילו בעיירה קטנה כמו מינקוביץ — לא אעז. רק אמן גדול יוכל לתת ביטוי לכל זה. אנסה לתאר אפיזודה אישית, אשר לעולם לא אשכחנה.

קרה הדבר ב־1919 בערב שבועות, באחת השבתות עם בוקר, כשרק אז התחלתי להרדם, כי בלילות, ואני אז בן 17, עמדתי בשמירה בשכבי לבוש בגדים שלא פשטתי זה שבועות. עייף מחוסר שינה, מרעב, מפחד, עצמתי עיני ולפתע פתאום זועזעה מטתי. קפצתי ממנה נבהל ונפחד, עיני נקרעו לרווחה מרוב בהלה — מולי „היידאמאק", פראי, פניו מלאי חטטים, עיניו אדומות, שמן, בריא „מקושט" בתלבושת של אנשי פטלורה, מכנסיים רחבים בפסים אדומים, חולצה רקומה, מסופר בנוסח שנקרא אז „דג־מלוח", עמוס נשק מכל המינים, בקיצור, „היידאמאק" לפי כל הכללים.

„קום יהודון נאלח", אומר הוא אלי. אני קם והולך, וכי יש לי ברירה, אני — קדימה, הוא אחרי והרובה מכוון אל בין כתפי.

אמא רצה אחריו, מיללת וזועקת: „גוולד, הצילו את חיים שלי, הולכים לירות בו"; מאין היו לאמא הכחות לרוץ אל „הסטרוסטה" היהודי ולבקש עזרה? והוא כביכול, יוכל לעזור? האם לא היו חייו הפקר כמו חיי כולנו? אחיותי הקטנות, נפחדות עד מות, מנשקות את ידי הרוצח ומתחננות: „עזוב את אחינו, פריץ נכבד, הוא עכשיו גם „אבינו" (אבא שלי היה כבר אז באמריקה) — „הניחו לי" — אומר הקוזק — תולעים עלובות, בטרם אירה בכם כמו בכלבלבים!"

דודתי שרה בימי הריונה האחרונים, מתחננת, מלטפת ומנשקת את מגפי הרוצח ומתעלפת בחבקה את מגפיו. הכל לשוא, הוא יושב על סוסו ואני לימינו צעדים מספר ממנו, הרובה מכוון אל ראשי, כך הגעתי אל הכביש המוביל ממינקוביץ לנובו־אושיצה. — „למה אתה מוביל אותי, אדון נכבד?" שאלתי אותו. — „מפני שאתה יהודי" — משיב הוא „וכל היהודים הם בולשביקים ובכולם יש לירות כמו בכלבים". — „ולאן אתה מוביל אותי?" — „אל המפקדה". — „והיכן המפקדה?" — בחורשה, יהודון".

באותם הימים היו חיי יהודים הפקר. הרוצח לא היה חייב למסור דו"ח על רצח יהודי. החורשה — מוות בטוח. הוא על הסוס ואני לימינו. כך הגענו עד הגשר החדש והחורשה לפנינו. אני מדבר אליו, אני מתחנן, אבל אין לי דמעות. מקור הדמעות יבש. לא אזכור עד היום את דברי ותחנוני. לפתע אומר הוא: „לך יהודון! מחר אבוא לקחת אותך". אני מודה לו. מתרחק מספר צעדים, הוא מצווה עלי לחזור וכך נמשך המשחק כחמש פעמים, משחק החתול והעכבר: „לך", „חזור" — לא רק לרצוח אלא גם להתעלל לפני המוות. הוא על סוסו, אני לצדו. הגענו עד לבית הקברות היהודי, והחורשה הולכת ומתקרבת יותר ויותר. שוב אני מתחנן, שוב אני מבקש רחמים ושוב אומר הוא, זו הפעם החמישית או השישית: „לך! עוד אבוא לקחת אותך". שוב אני מודה לו. אני הולך לאט לאט. אינני רץ, איזה אינסטינקט מזהיר אותי מלרוץ. אני מצפה כל רגע לכדור בגב, אבל קרה הלא יאומן: יללות אמי, דמעות אחיותי, התעלפויות דודתי שרה פעלו כנראה את פעולתן. הרוצח הניח לי לחזור אל יקירי.



קבר־אחים לקרבנות פטליורה

מינקוביצאי

## יהודי מינקוביץ וחצר המלכות

הדי מהפכת 1905 הגיעו למינקוביץ רק בשנת 1907. בקרב הנוער נפוצה ספרות בלתי־ליגאלית. הופיעו נואמים מן הערים הגדולות, אשר המרידו את הפועלים שמנו כשבעים איש מכל המקצועות, ושהיו מתכנסים בסתר בעיירות שבסביבה, בגאיות ובפרוזדור בית־הכנסת הישן. בית־כנסת זה היה מקום אידיאלי לאסיפות כגון אלו, כי אגדה היתה נפוצה בין היהודים

והנוצרים כאחד, שהמתים מתכנסים שם לתפילה בלילות, ולכן נמנעו מלבוא שמה בלילות.
התועמלנים המהפכנים דרשו שביתות־עובדים כדי לזכות ביום־עבודה של שתים־עשרה שעות, שבכללן ארבע שעות ללימודים. מטרת הלימודים היתה, להביא לידי שוויון בין הנוער־העובד הפרוליטרי, לבין בניהם ובנותיהם של „בעלי־הבתים".
הפועלים התארגנו בארגון ששמו היה „בונד" אבל לא היה ברור אם כותבים בטי"ת שכוונתו מרד, התמרדות, או שיכתבו „בונד" בדל"ת, שכוונתו קשר עם אחרים.

מארגן העיירות בסביבה היה נער ממינקוביץ ושמו „נאסקה". כאשר נודע דבר ההתארגנות למשטרת הצאר, התחילו במצוד ובמאסרים. אבל היות והמאסרים בוצעו על־ידי המשטרה המקומית, הצליחו בעזרת שוחד לשחרר את האסירים, שהסתלקו לאמריקה. אחדים מהמשתתפים במשחק זה של קשר ומרד, לא ידעו למעשה לשם מה כל המשחק הזה. נערים אחרים ניסו להוציא בערמה כסף מאמותיהם, או לחסוך פרוטות מארוחת־מנחה שלהם, כדי להיכנס לבית־הכנסת האדום לשמוע „מגיד" מודרני הדורש דרשות ציוניות מתובלות בפסוקים מן התנ"ך המובנים להם, במקום פסוקי־מדרש שלא נתקבלו על דעתם ששמעו מפי „מגידים" ישנים. ובאיזו התלהבות וחרדת־קודש היו תורמים פרוטה לקופת הקרן הקיימת! והנה תמונה אחרת: נוער מקושט, כשתיק התפילין מתחת לבית שחיו, רץ לבית המדרש בכ' תמוז, יום מותו של ד"ר הרצל. ומה רבה היה קנאתי בנערים המניחים תפילין אשר להם גם חלק בגאולת ארץ־ישראל, שתחסל את הגלות מבלי לצפות לדור שהוא כולו זכאי או כולו חייב. אבל אם לקנאתי או לריצתם של הנערים להתפלל לזכרו של אדם אשר רצה לשחרר את עמו ולהקים את מלכות־ישראל, היה קשר לפוליטיקה — לא ידענו, לא אנו ולא הורינו.

אפילו כשהיה מופיע מושל־המחוז והביא יהודים להצבעה בבחירת „סטארוסטה", גם אז לא קשרו יהודים כל זאת לפוליטיקה. סתם משחק ואירוע בהווי המשעמם של העיירה. כל אותו יום היו יושבים עם ה„פריסטאב" בכבודו ובעצמו והצביעו בעד מי שהבטיח יותר יין ל„קידוש".

יהודי העיירה התעניינו מאוד בחיי חצר־המלכות, כמו חתונה, לידה, לוויה, הבראה ממחלה. כי בכל מאורע כזה היה מופיע „מניפסט" אשר לא פעם התבטא בביטול מסים וקנסות. והקנסות רובם: על חוסר רשיון לסחור בדגים־מלוחים, על לימוד ילדים ללא־רשיון, שפיכת מים מרופשים לרחוב, משחק־קלפים וכדומה.

על לידות, חתונות, ומקרי־מוות בעיירה, היה מדווח לרשות „הרב־מטעם". הוא היה סוחר אשר רוב זמנו בילה בנסיעות לשווקים וירידים, ואז היה מישהו מבני משפחתו עוסק ברישום הנולדים ומטיל בו לא פעם טעויות: במקום חיה כתב חיים ובמקום שלימה כתב שלמה, ובהגיע הבת לגיל עשרים ואחת היתה מקבלת צו־קריאה לצבא... כאשר ילד נפטר והעוזר ל„רב־מטעם" שכח למחקו מספר־החיים, שוב היתה באה — וזאת לעתים קרובות — קריאה להתייצב לשירות צבאי!
רבים ברחו מן הארץ כדי להשתמט משירות בצבא. את הורי המשתמט היו קונסים בשלוש מאות רובל, ומובן שאיש לא שילם, וכי למי מיהודי מינקוביץ היה סכום כזה? מי

שהיו לו נכסי דלא ניידי העבירם על שם אחר. בכל זאת היו רבים אשר השתדלו למחוק את החוב מפנקסי הרשות. אחרת, היו חוקרים ודורשים ומטרידים אותם בלי קץ. ביטול החוב יכול היה לבוא רק במקרה מחלה בחצר־המלכות. מכאן, הרי תבינו את השייכות של יהודי מינקוביץ לחצר־המלכות.



על־יד קבר מקדושי הפרעות

אהרן אלמן

## מינקוביץ בצעירותי

מינקוביץ הצטיינה בחכמיה ובמלומדיה, ובעיקר בנוער. לא מילתא זוטרתא — הנוער של מינקוביץ! כל מעייניו בלימודים. עבודה לא היתה, במסחר לא עסקו, וכל צעיר ציפה לשידוך טוב עם „נדוניה כבדה״. אולם כדי להשיג זאת חייב אדם להיות „מלומד״ וכשאדם חייב להיות מלומד, הרי הוא לומד וקורא ולאחר הקריאה ויכוחים עד אין קץ. למטרות אלה שימשה הספריה של מינקוביץ בספריה הרבים באידיש, בעברית וגם ברוסית. ואפילו בזמן הטיול עם

הבנות על גבי גשריה המפורסמים של מינקוביץ — גם שם לא פסקו הויכוחים על ספרים וסופרים.

היו בעיירה ששה בתי־בד לשמנים ושני בתי־חרושת לבורסקאות. כן עסקו בייבוש פירות, בעיקר שזיפים, ואת הסחורה שלחו לפנים־רוסיה. גם בתבואות סחרו יהודים, אבל העסקים הגדולים היו: „היערות". אמנם במסחר העצים והיערות עסקו רק יהודי אחד או שנים, אבל סביב שני סוחרים אלה „הסתובבו" יהודים רבים. זה הרויח דמי־סרסרות, השני דמי־תיווך מעטים, אבל על היערות דיברו הרבה.

גם נושאים למחלוקת בעיירה יהודית לא חסרו. וזכורה לי המחלוקת הגדולה שפרצה בין חסידי זינקוב לבין חסידי הוסיאטין, כאשר האחרונים התחילו לבנות לעצמם בית־מדרש נפרד...

משולם טוכנר

## מעשה בבית*

העיירה שמה מינקוביץ, משובצת בערבות אוקראינה, צמודה לנהר שלה, בודדה בתוך בקעתה, ובאופקיה — יערות מאפילים. סביבה שלוות אי־ניע, ובתוכה — הכל קפוא על שמריו. בתי־הכנסת מתרוקנים ומתמלאים חליפות. עתים החזן אומר והקהל חוזר אחריו ועתים להיפך. בבין־השמשות תפילת מנחה, ולאחר מכן — תפילת ערבית. הרחוב הומה בימי־שוק ומדמים בשאר הימים. לתוך הליל משתזרים לפרקים גם צלילים רועדים. הנערות מהמות, הנערים מתווכחים. לילה. יום ושוב לילה, ובאחד הימים מתערערת השלווה והולכת.

ר' מנדיל פאליק, מזקני העיירה, מקבל הודעה מן הרשות. הידיים רועדות. הנייר מחוספס, האותיות — אותיות נכר, וגם המשקפיים אינם מועילים. יוצא ר' מנדיל אט־אט מביתו, מתיישב, כדרכו לעת ציפיה, על האבן הגדולה הנסמכת אל ירכתי הבית, ונושא עיניו סביבו. אכן בית־מידות הוא הבית, בלב העיירה ובטבורה ניצב, סטיו של עמודים בחזיתו וחלונות רבי־קומה ורחבי־סיפים בכתליו. מימינו בית־הכנסת, משמאלו בית־המדרש, וביניהם ייחד כבודו. יושב ר' מנדיל, מקלו בין רגליו, עצוב על נפשו, כחש עתידו לו.

למי מחכה ר' מנדיל פאליק? בנו בכורו, יודיל, עקר מן העיירה ורחק ממנה זה עידן־עידנים. דרכי אב ודרכי בן נפרדו. נתיבות־חיים אחרים ונוף אחר. נשא יודיל אשה ממשפחת־יוחסין. בברדיצ'ב העיר משכנו, נתערה בה ללא שוב. ואילו הבן השני, יהושע, עניר־עיניים וחלש־גוף, אמנם כאן ביתו, אך ביערות פרנסתו. נוטש ובא, חוזר ומרחיק. פעמים מקדים, ופעמים מאחר. היפקוד היום את בני־ביתו? היקדים לבוא ויפענח את כתב־הסתרים?

---

* מזכרונות משפחתי על מקרה שקרה לה במינקוביץ במאה הקודמת.

לב מושך לב. וקרוב מרחוק בא. יורד הבן מן העגלה. נחפז האב לקום, אך בכבדות ינשום. מושיט את כתב־ההודעה ואומר:

טול, יהושוע, כתב זה ואמור מה טיבו.

משתאה הבן לארשת האב, שוהה קימעה ונועץ עיניו בהודעה. מתמיהים הפנים והולכים, ספק לועגים ספק חוששים:

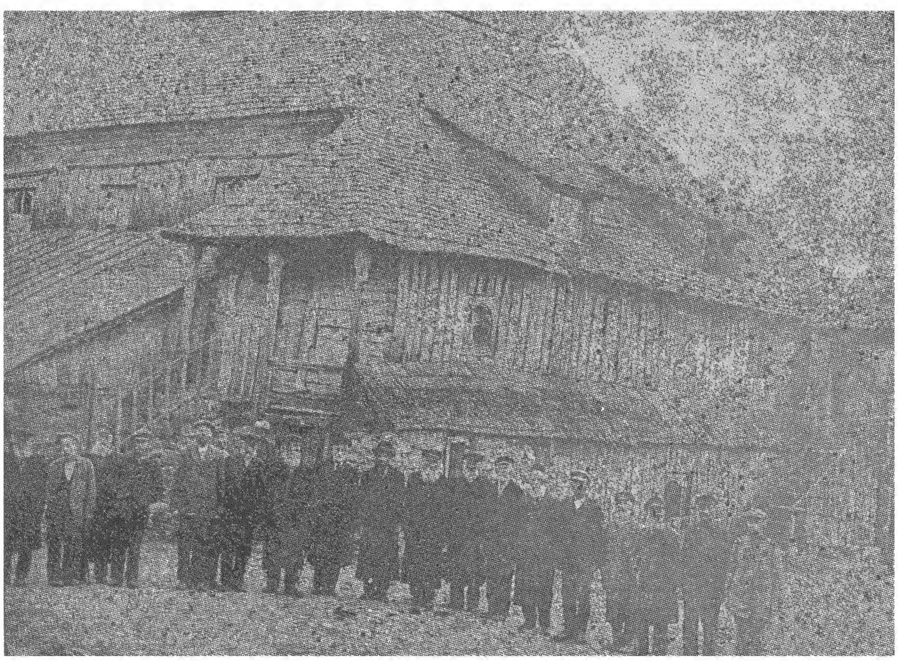
— מחר... מוחר, אבא. לא לך ולא לי נועד מכתב זה, כי אם לידיל, ואף לא לו כי אם לאברהמ׳ל, עליו השלום, תא־שמע, מה כתוב כאן: — „היות ומלאו לאברהמק׳י, בנו של יודיל פאליק, עשרים ואחת שנה, עליו להתייצב בפני ועדת־הצבא ביום זה וזה״.

— הלא אברהמ׳ל נפטר בילדותו?

— משמע שכחו, כנראה, למסור הודעה על כך.

— אלוהים עמך, נחרד ר׳ מנדיל, במו ידי מסרתי את ההודעה. יודיל שלח לי אותה מברדיצ׳ב.

אין מלים. אט־אט צונח ר׳ מנדיל שוב על האבן. היום מתקפל והולך, נבלע לתוך העלטה. מעלה העיירה את אורותיה, רשת חיוורת־צהובה. אור וחושך משמשים בערבוביה. מיטלטל ראשו של ר׳ מנדיל, נים ולא נים, עבר והווה, חיים ומות. אברהמ׳ל ניצב לפניו בכל דמותו, במלוא דיוקן פניו החיוורים, הילדותיים. הימים רחוקים, דומה רקומים מדמדומי־חלומות וקור־



קבוצת יהודי המקום על־יד בית־הכנסת העתיק

מוות. אכן ארוכה הדרך, נלאית ויגעה עד בית־העלמין העתיק. נפערת האדמה, וקומץ־עפר מושלך על גוף צעיר של עול־ימים.

*

אתא בוקר. ר׳ יהושע הולך אל בית־הפקידות. קור מהלך בחדרים רמי־התיקרה. על השולחן כרכי־ספרים מאדמי־עור, ספרי חיים וספרי מתים. משתוחח עליהם הפקיד, גח ומעלעל, שׂח ומעיין:

— אכן, כן... כך הוא... — זוקף ראשו, ובת־שחוק ערמומית על פניו... אברהמ׳ל אמנם נולד, חי ומת בשלושה בינואר 1889, ברם אברהמ׳קי לא מת, הוא לא נמחק מספר החיים.

— הכיצד? הלא אברהמ׳קי ואברהמ׳ל חד הם? תמה ר׳ יהושע.

— מניין לי לדעת שמותיכם? אברהמ׳ל רשום שמת, ואברהמק׳י רשום שלא מת.

— והרי אברהמ׳קי ואברהמ׳ל הם שני שמות שהם אחד — מחנן ר׳ יהושע את קולו.

— אם כן, מדוע ולמה רשום פעם אברהמ׳ל ופעם אברהמ׳קי, פעם יודיל ופעם יוד׳קי?

מרחיש ר׳ יהושע ומבליע:

— ושמא טעות היא, טעות בעלמא?

— אולם הפקיד בשלו:

— ידוע, ידוע, היהודים משתמטים מן הצבא, על־כן מערבבים ומבלבלים את השמות, אברהמ׳קי באברהמ׳ל, במתכוון!

שב הבן אל אביו ובפיו אמירה של סתם:

— נחיה ונראה, השם יעזור.

הימים חומקים ושוב הודעה: אם לא יתייצב במועד הבא, עונש צפוי לו, גם קנס יוטל עליו. ר׳ מנדיל באחת: הוא לא ישלם את הקנס! ושוב פקודות וקובלנות וחוזר חלילה. יודיל עצמו רחוק מכאן, מקל בדברים, משיא עצות במכתביו, ויהושע עדיין אינו עושה דבר.

ואילו העיירה סוערת: מי אינו זוכר את אברהמ׳ל, נער רך, חיוור־פנים, לא מעלמא־הדין, נפטר ונקבר, ומי אינו מבין שאברהמ׳קי הוא אברהמ׳ל, אלא מה? רשמוהו פעם כך ופעם כך, ומה בכך? מי ישים לבו לקטנות כאלה?

אולם הענין מסתבך והולך. פקידי שררה באים, בודקים את הבית, מקיפים אותו מכל צד ורושמים בפנקסים. שמועה מהלכת: קנס הוטל ולא שולם. הבית יימכר. יש, כנראה, מישהו הלוטש עיניו לבית, ספק חומד את הבית עצמו, ספק את תחנת הדואר, דואר־הסוסים השוכן בחצרו. נתעצמו ההשערות, גברו החששות: ירושת־אבות תופקע, נחלת־דורות תהיה לבז.

שוב מתפנה ר׳ יהושע והולך לרשות, ושוב נועלים בפניו דלתות.

*

שעת בין־ערביים. שמש קרירה צוננת. הצפרדעים מתהום הנחל מקרקרות. אפלה ממשמשת ובאה. ופתאום — עגלת־פאר בעיירה, שעטת סוסים גאים, צלצול חד ועצירת פתע. נכרי יורד, בעל־קומה ובעל־שפם. קרב אל הבית, משתאה לו, מעיף עיניו סביבו, עולה על העגלה ונעלם בעבי האפלה.

כבר אין שיור לאור, כוכבים נופלים, הבחורים בבית־המדרש מהמים. ר׳ מנדיל יושב על האבן, שחוח, קורס: מי ינחש את הצפויות? השלטונות הכריזו על מכירה פומבית של הבית. אומרים אותו גוי יזכה בו. חמת־זעם תוססת בעיירה: מה לו לגוי זה בקרבנו? מה לו ומי לו בטבורה של העיירה? יפנה ימינה — בית־הכנסת, שמאלה — בית־המדרש, ואף השמים מספרים כבוד אל!

הבית נמכר. לא נמצא יהודי שביקש לקנותו, בידי נכרים נפל, אותו גוי — איבן מרקביץ׳ — זכה בו. חזר יהושע וביקש לשלם את הקנס, ולא נענו לו. את אברהמ׳קי תבעו, להתייצב נדרש, חי ולא מת.

אבל עצור בעיירה, דומה כי גם הימים האפירו, קווי היערות קדרו. יושב לו ר׳ מנדיל רתוק לאבן, תוהה על עולמו ותוהה על הבית. בנין עוז ומצבת־אבות. הדרו היום כהדרו אז. אולם מתי ומי בנאו? זקנים ספק יזכורו, וצעירים לא ידעו. טעות היא בידי הבריות, לא הוא יסדו ולא הוא יצבו. שאר־בשרו, ר׳ אלתר שילמן, תיכן תבניתו, ברוחב דעתו ובעצמת תבונתו הניח אריחיו על מסד וסיפות העמידו. איש־מופלאות היה ר׳ אלתר שילמן, אגדות אפפוהו. עשיר היה לאין שיעור ובנים אין לו. איש לא ידע מניין בא לו עשרו, ואיש לא ידע לאן נעלמו ילדיו הקטנים. ה„וויכער" (הסופה) נשאם — מספרת המסורת. אכן תעלומה היא. גם ר׳ מנדיל לא ידע פשרה. לא ידע גם כשר׳ אלתר שילמן ביקש לאמץ לו את יודיל בנו. נפעם עמד ר׳ מנדיל לפניו, נרעש עד אבדן חושים. ביקש למחות, ביקש להחזיק בבנו —— ודבריו לעו. איבר מן החי נקרע, ועוררין לא היו. דמות־קדומים ר׳ אלתר שילמן, ארשת שר לו. דברו חוק, אמריו פקודה, אמר ויעש. גדל יודיל ברווחת מלכים, גדל ורחק מנו. וכשהלך ר׳ אלתר שילמן לעולמו וציווה לו את ביתו, לא שעה יודיל לירושתו ולא חזר לעיירתו.

פרש ר׳ מנדיל פאליק את כנפיו על הבית, הושיב בו את יהושע ובני־ביתו ושמר על הירושה בכל לבו ובכל מאדו.

*

ניעור ר׳ מנדיל, חזיונות חולפים, והוויות משתנות. הלב פועם, והדעת סוערת: על מה חלפו שנות־חיים, כלום לא על שמירת הירושה? ועתה האם נכרים ישכנו בבית? וזעקה נעקרה מלבו:

— אלתר, אלתר, היכן ישועתך?

עומד ר׳ יהושע ובוחן בתמיהה את פני אביו. הזקנה גוברת והולכת, גווילים צהובים ואותיות פורחות:

— מה לך, אבא?

נזקף הזקן, הזעם לוהט, המלים חנוקות:

— יהושע, יהושע, למה תחשה?

נרכן הבן ועונה:

— יודע אתה, אבא, לא איש־מלחמה הנני, לא איש־קרב, זמני מסור לפרנסה. במה אוכל להושיע, הלא ליודיל הירושה, היכן יודיל?

— הנח ליודיל, אתה תירש את הבית!

— ולפתע קם ר׳ מנדיל, לופת בכח את בנו, דוחפו ומושכו כאחד.

— לאן, אבא?

— אל מחותנך, אל חותני, אל הרש קליידרמן. אם הוא לא יעמוד לך בצרתך, אם הוא לא ייחלץ לישועתך — ואבד הבית, יאבד לך, יאבד לבני־ביתך ויאבד לעיירה כולה.

משתאה הבן ונכנע. דוחק ר׳ מנדיל ומפסיע. מתקרבים והולכים. ניצב ר׳ הרש קליידרמן על מפתן ביתו, ממלא את מלוא הפתח עד משקוף הדלת. קומה ומידות, זקן־שיבה ומצח־נבונים. מושיט יד למחותנו ומושכו פנימה, אנוש באנוש פגע, ידע איש צפונות רעהו:

— קום ועשה! — זועק מנדיל פאליק — בנפש ילדיך הוא.

ויודיל יירש?

— הנח לידיל, של יהושע הבית. אם תציל את הכבשה מפי הזאב הוא יירש!

מסובים ליד השולחן כבד־הרגליים, ניבטים זה בזה, הנפש עצורה במחבואיה, אורבת כהולם־לב. נותר ר׳ הירש קליידרמן, ניצב במלוא עמדו וחורץ:

— נעשה ונשמע, מחותני!

*

נוסע ר׳ הירש קליידרמן לעיר־הפלך, לקמיניץ־פודולסק נוטה דרכו. אל סאטנובסקי „האדווקט" מגמת פניו. תקיף בדעתו ונחרץ בהחלטתו הוא בא אל הבית פנימה. הוא לא יחשוש, הוא לא יסוג. אולמות ושטיחים מקדמים פניו, פסלים ותמונות. ובפינה נר קדושם מבליח. עם, עם ודתו, אדם ואמונתו. לכאורה נוצרי מלידה ומבטן שוכן כאן — ולא היא. יהודי הוא סאטנובסקי מלידה, מלידה ותו לא. רחב־ידיים הוא הים, פתוח לכל עבר. אך לשחות ישחה בו רק מי שאת בגדיו יפשוט....

בעצם גבורתו הוא ה„אדווקט" סאטנובסקי: פניו מלאים, שיבה זרקה בו אך מעט. מעיף מבט בנכנס ומשתאה — אדם בתבונתו, מקרבו ומטה אוזן קשבת. לב ללב ישיח גם אם תהום רבוצה ביניהם. חודרת הקרן למעבה הצללים, והאור זרוע. נוטל את ידו ואומר:

— יודע אני „גוספודין" קליידרמן, עיירה מהי ומהו בית־ירושה, יודע אני שאברהמק׳ה ואברהמ׳ל חד הם, כל זה ידוע גם ידוע לי, ר׳ הרש קליידרמן. הבה נילחם איפוא, נילחם, אחי, עד שנציל את הגזילה.

ניצב ר׳ הרש במלוא חכמתו, כיפה על ראשו וזקן־אמונה לרוחב חזהו, נרעש ונסער: הלהודות או לבכות?

*

ובינתיים מופיע שוב אותו גוי, אותו מרקביץ, חבוש כובע נישא, נעול מגפי־עור מבהיקים, פותח את שער הבית בחוזק־יד, וצינעת חדרים חוללה. נשבר ר׳ מנדיל ובקול־תחנונים ישיח:

— מה לה, אדון מרקביץ ולביתי, על שום מה ניטפל לנו? זקן אני, תן לי לעצום את עיני בין כתלי ביתי... אני...

משתומם הנכרי, מגלגל עיניים בבת־צחוק נדיבה ואומר:

— יסלח לי אדון מנדיל, בית זה ביתי הוא, במיטב כספי שלמתי עבורו, ולמה להרבות מלים. בנים יש לו לאדון פאליק, ודאי ידאגו לו, ודאי יקנו לו בית אחר, והכל יבוא על מקומו בשלום.

נירתע ר' מנדיל, הצחוק הוא הסטרא־אחרא של הלב. יודע ר' מנדיל — הלך לו ביתו.

✶

אותו יום, יום־חורף היה. העיירה עטופה איצטלות לבנות. השמש מפלסת לה נתיב מאחורי עננים קודרים, נזעמים. גבישי־קרח תלויים בקצותיהם של גגות וחודם מלוטש. אותו יום הופיעו. באו לרשת את הבית. נתלקטו אנשי העיירה ליד סטיו העמודים. דורכים על מקומם כבאי לוויה. חמת־פתנים בלבם וזעם עצור בידיהם, מתרתח אחד ומטיח ללא חת:

— ישמע אדון מרקביץ, הנכון הדבר לעשות כן. כלום אין אלוהים בעולם, הלא בני אדם אנחנו!

נענה לו הגוי בגיחוך:

— וכי אני אשם, גוספודין צעיר? אילמלא קניתיו אני, היה קונהו אחר.

— אין זה נכון, איש לא היה קונה חוץ ממך!

חומק מרקביץ ומתעלם. עננים תלויים מעל לראש, אין שיעור לגודלם, חלפו למרחוק, פחתה אימתם. חשש מרקביץ מפני הרגע, עקב אחריו במתח כבוש, אך מפינתו לא זז. פורש ר' מנדיל פאליק מביתו, סוגר את הדלת אט־אט כנפרד בשבועה טמירה, יוצא מבין סטיו העמודים, מפסיע והולך ועמו שכינת הבית.

✶

פרועים היו הימים. מזועזעת שקעה העיירה במתח בלתי־מרפה. מרחוק עקבו פני העיירה אחרי השכנים החדשים. הציצו אל החלונות המצועפים, נשאו עיניים אל תימרות העשן שהתארך מתוך הארובות האדומות, היטו אוזן למיצהלת הבנים, השתאו בזעם כבוש לבנות המגודלות, שלמרות הקור העז ישבו על אדני החלון ומירקו את השמשות המלוטשות.

השמים היו אותם השמים, הבוהק אותו בוהק, הנחל קפא כבכל שנה, אך סערת־הדם לא שככה. ר' יהושע כשנקלע לעיירה, סובב בה לאין מנוחה. מציץ כנדהם אל עבר ביתו וכובש עיניו בקרקע. מרקביץ סילק את האבן מירכתי הבית. שוב לא היה צורך בה.

✶

אחד לא הירפה. „האדווקט" סאטנובסקי עמל בסתר ובגלוי. רוחשת הנמלה במחילותיה ואיש לא ידע פעלה. יום מן הימים והאזרח מרקביץ נקרא להופיע לפני ועדת־חקירה לשם בירור חוזר של ענין הבית. כשראה סאטנובסקי את פניהם של אנשי הועדה, לאט משהו לאזנו של ר' הרש קליידרמן. לאחר ששתו את התה שהוכן בבית יהודי, שפינה את טרקלינו לכבודם, ולאחר שגמרו לעשן את הסיגריות, ניגשו לעצם הדיון. אולם מיד, כשהאזרח מרקביץ טען מתוך גיחוך טמיה ובשוויון־רוח מופגן: „אני לא ידעתי דבר, אני קניתי את הבית במכירה פומבית, פומבית וחוקית" לחש שוב סאטנובסקי על אָזנו של קליידרמן: „על כל רובל שאנו נתנו, נתן הוא עשרה".

אחרי משא־ומתן קצר פוסקת הוועדה: „קניתו של האזרח איבן מרקביץ כשרה". אך במתק־שפתיים מוסיף היושב־ראש: „ייתכן כי יש מקום לתבוע מאת הממשלה פיצוי נאות". מרקביץ קם בניחותא. סאטנובסקי נועץ בו עיניים קודרות ולוחש: „עוד נראה, הכל עוד לא נגמר".

*

ירחים נוקפים. ר' מנדיל בכלות ימיו עומד בפתח דירתו החדשה ומציץ בעיניו הכבות לעבר ביתו. לכאורה שונו פני הבית. נצבעו מחדש, אך תפארתו בעינה עומדת. נעה נימה קשה בלבו, נימת הבל־הבלים, הכל הבל. מרכינים אנשי העיירה את ראשם ומתחמקים ללא הגה.

נפטר ר' מנדיל פאליק; מת, ועיניו נשואות לעבר ביתו. צועדת העדה ומרחישה פרקי תהלים, עוברת בסמוך לבית ומשתהה קימעה. מרקביץ עומד בצל עמודי הבית, מתגלה ומסתתר, גם בנותיו מציצות מבעד הווילונות. שני המחנות ניצבים זה מול זה וביניהם ארונו של ר' מנדיל פאליק.

ליאות פשטה בעיירה. עכשיו ברור: כל זמן שהבית לא יחזור לבעליו — שמחה לא תישכון בה.

*

ולפתע־פתאום מרעים הגורל בעוצמת עוזו. מרקביץ מת, מת והוא עדיין במלוא כוחו. היה ערב. השמועה פשטה כלבת־אש, נלווה לה גם לחש תוסס — נקמת ר' מנדיל. ר' יהושע יושב משמים. מרקביץ הציע לו פשרה, והנה נגדע גם הוא. גם בביתו אֵבל. שניים הם שאינם נחים ואינם שוקטים: הרש קליידרמן וסאטנובסקי. מתדפק סאטנובסקי על דלתה של „מאדאם" מרקביץ ונדחה בחרון־אף ובחמת־זעם. אולם הגורל הסמוי אינו מרפה. שוב מרעים רעמו באזהרת נקם. הבת הצעירה אף היא מתה, מתה בעצם היום ושירתה בפיה, הלבישוה בגדי עלומיה ונשאוה בארון פתוח. צפו בה יהודי העיירה מבין החרכים, צפו ולחשו ברטט:

— היא תברח מכאן, האלמנה. ר' מנדיל דואג לה שם...

אך היא לא ברחה. את תריסי הבית הגיפה ואת הדלת הראשה, מאחורי סטיו העמודים סגרה ותלתה עליה מנעול כבד ומבפנים. — להכנס, היו נכנסים מן החצר.

*

ואילו הימים אינם כדרכם. דומה כאילו עוצרים נשימתם. ההכרעה עומדת על הסף. סאטנובסקי יוצא ובא, מאיר פנים ונוסך תקוה. שוב מתאספת הוועדה, הפעם מתלבנים הדברים עד תום. סאטנובסקי חוצב להבות. אברהמ'קי הוא אברהמ'ל. האמת פורצת בעוז. הוועדה מכירה בזכות בעלותו של יהושע פאליק על הבית. הבית יוחזר לבעליו, ואברהמ'ל ינוח בשלום על משכבו.

כזיק ניצת פושטת הלהבה. העיירה נזעקת מכל עבר, גדול וקטן, זקן ונער. כולם נוהרים לעבר הבית. מקיפים אותו מכל צד. צרים על חלונותיו ועוטים על הדלת. מבפנים אין קול ואין קשב. סוערים רוחות הים; גואים הגלים, מי יעצרם?

קמו הצעירים בלהט יצרם ותלשו את הדלת על שני מנעוליה. זעקת־אימים ואיום מתגלגלים כרעם. ממעבה הבית פורצת אלמנת מרקביץ וקללת־דם בפיה. קהל היהודים יודע חטאו ונסוג דומם. לא עברה שעה קלה ור' יהושע פאליק נכלא.

סאטנובסקי עדיין לא כילה מלאכתו. האלמנה מרקביץ שוחרת דם, תובעת נקם. ר' יהושע פאליק נידון לחודש מאסר כדין שוברי מנעולים. צער ישיבה ב„תפיסה" שקול כנגד כל הייסורים. ישב ר' יהושע, והעיירה ישבו עמו.

אך לכל קץ ותכלה. יום ולילה ושוב יום. ר' יהושע יוצא מחושך לאור גדול. הבית מוחזר לו, והעיירה מביאה אותו עד סף הבית. גם את האבן מחזירים למקומה.

# סמוטריץ׳

עיירה על הנהר סמוטריץ׳ במחוז קמיניץ־פודולסק, במרחק של 30 וורסטאות ממנה. אחד הישובים העירו־ניים העתיקים ביותר באיזור זה. במחצית המאה ה־13 נחרב ע״י גייסות באטייה.

בימי שלטון הליטאים ביצר אחד הנסיכים את העיירה וקבע בה את מקום מושבו. בגלל הריב בין הנסיכים עברה העיירה לידי הפולנים. בשנת 1448 נכללה בווייבודסטבו הפודולית וקיבלה מהשלטון הפולני את חוקת מגדבורג.

בשנת 1712 נמצאו בקהילה היהודית שבמקום, ביחד עם ישובי הסביבה, 375 נפשות.

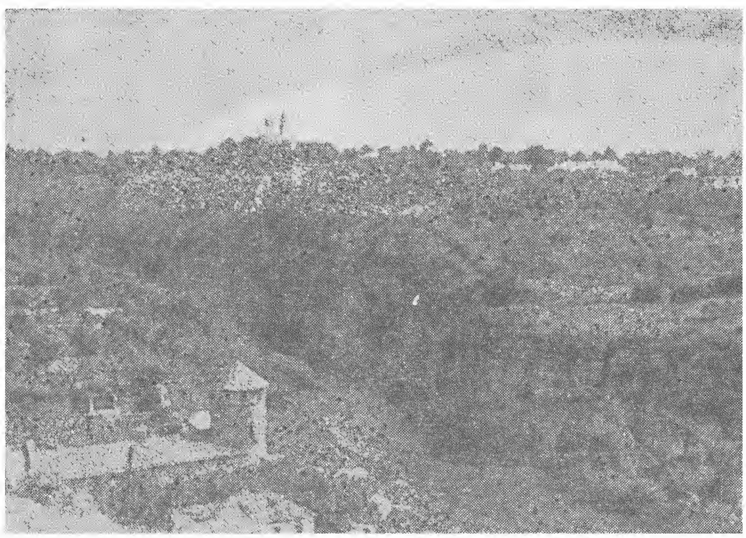
בשנת 1808 עברה העיירה לידי השלטון הרוסי והוכרה כעיר ממדרגה שניה; בשנת 1837 הוחזרה לדרגת עיירה.

בשנת 1847 מנתה העיירה 1274 יהודים, ובמשך 50 השנים הבאות, במפקד האוכלוסיה של 1897, עלה המספר עד 1725 בתוך אוכלוסיה כללית של 4399.

משה הוכמן, מרדכי שניידרמן

# סמוטריץ׳

עיירתנו נקראה על שם הנהר סמוטריץ׳ העובר בה. זו היתה עיירה קטנה ושקטה, ובה אוכלוסיה יהודית של כ־400 משפחות, בתוך ישובים של כפריים ועירוניים עויינים, שרובם חקלאים, פועלי חרושת־הסוכר וקדרים.



ממראות העיר: הנהר סמוטריץ׳

האוכלוסיה היהודית התקיימה כאן מדורי־דורות. היו אלה יהודים תמימים, ישרים ושקטים ככל יהודי העיירות שבסביבה. הם מצאו את פרנסתם בצמצום, ברוב עמל ועבודה קשה; עסקו במסחר (בכלל זה יצוא תוצרת חקלאית אל מעבר לגבול האוסטרי, המרוחק כ־30 ק״מ מהעיירה), במלאכה ובפקידות.

העיירה לא נתברכה מעולם בבעלי־הון גדולים. אולם החיים הקשים לא מנעו מהקהלה היהודית חיי־רוח מעולים.

מי מבני העיירה אינו זוכר את בית הכנסת הגדול? אגדות רבות נרקמו על בנייתו והחזקתו. כתליו היו מצויירים להפליא, וארון־הקודש הצטיין במלאכת המחשבת שבו. אכן מטעמי קדושה לא נוקו הקירות מעולם. הועדה המרכזית לפולקלור בפטרוגרד, ובראשה ד״ר

ש. אנ־סקי, חקרה את ממצאי בית הכנסת ומצאה בו ענין רב. לצערנו נהרס בית כנסת זה, בפקודת השלטונות.

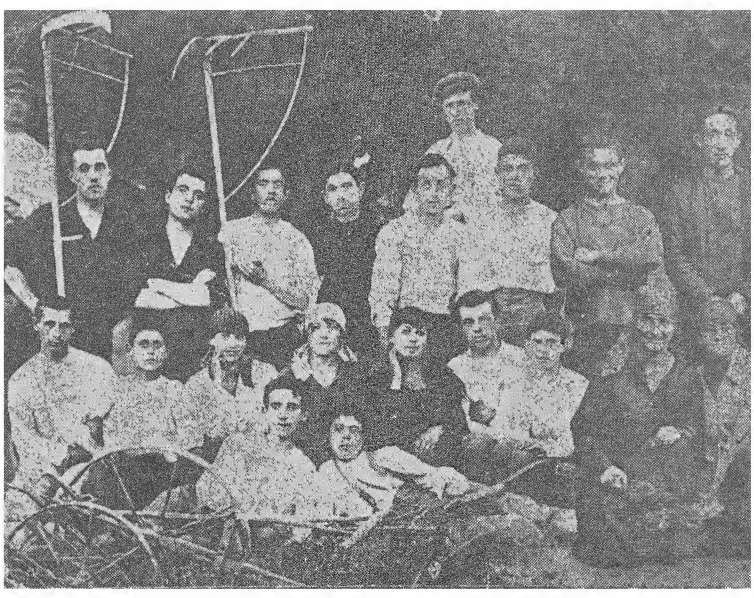
היו בעיירה עוד 8 בתי כנסת, של חסידים שונים ושל בעלי מלאכה וסביבם התנהלו החיים הרוחניים במקום. היו בעיירה „חדרים" מסוגים שונים וכן „ישיבה" בה למדו תורה גם יהודים מבוגרים.

יש להזכיר את המאור הגדול של החסידות אשר האיר לא מעט את החיים החמריים האפורים של עיירתנו. היו גם מחלוקות ומריבות בין כתות החסידים השונות והכל לשם שמיים.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, כתוצאה מתנועות לאומיות שונות ברוסיה ובעולם כולו, החלו להתארגן גם במקומנו אגודות ציוניות, שמשכו את לב הנוער היהודי והפיחו בו רוח תחיה מרעננת. בו בזמן נוסד בית ספר עברי, חדור רוח לאומית מובהקת ובו מורים מעולים, אשר עוררו תקוה ושאיפה לחיים חדשים. נוסדה הסתדרות ציונית מסועפת עם פלגים של „צעירי ציון", „מזרחי" ו„פועלי ציון". קמו גם ארגוני פועלים, „הבונד" ו„מחנה ישראל" של הדתיים. כמו כן נוסדו מוסדות לעזרה הדדית: „החברה לאשראי הדדי", „גמילות חסד", „הכנסת אורחים", „מתן בסתר", „לינת הצדק", „חברה קדישא" ועוד.

תוצאות מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הרוסית הגדולה, השפיעו על הנוער היהודי לשאוף להשכלה, להגנה עצמית ולעמידה על כבוד העם והאדם. בזמן הפרעות שבפרוסקורוב ופילשטין נחלצו גם בני סמוטריץ לעזרת נפגעים בחמרי רפואה ובצרכי אוכל.

הקמנו ספרייה גדולה אשר הכילה הרבה ספרים בלשונות עברית, אידיש, ורוסית,



קבוצת חלוצים

והמוני העם קיבלו באמצעותה השכלה ודעת. הספריה שימשה לא רק את בני העיירה, אלא גם את אנשי הסביבה.

התארגנה קבוצת „החלוץ", מוכשרת ומגובשת, שעבדה על אדמת הגרף פוטוצקי בסמוטריץ'. חברי הקבוצה היו יוצאים לעבודות קשות שונות: חטיבת עצים, עיבוד שדות סלק וסוכר, סלילת כבישים, תיקון סכרים בטחנות קמח ועוד, ושמשו דוגמא אישית לעמלים יהודיים. בזה הניחו יסוד לחיים משותפים לקראת העליה לארץ. ואמנם הקבוצה עלתה כולה ארצה, ולאחריה — גם נוער נוסף.

למרות תהפוכות גורלה של יהדות רוסיה, לאחר המהפכה, עדיין שקקו חיים תוססים בעיירה. קמה גם תנועת הגירה לארצות שמעבר לים. חלק מהתושבים עברו לערבות רוסיה, לערים הגדולות, אל מעבר לים ולארץ ישראל; בכל זאת נשאר עוד גרעין אשר סביבו התרקמו חיים כדוגמתם בימים עברו, עד אשר הגיעו ימי השואה הנוראים, ויד הנאצים הארורים הכריתה כל זכר לעיירתנו.

# פראמפול

עיירה במחוז קמיניץ־פודולסק, פלך פודוליה. בשנת 1847 מנתה בה הקהילה היהודית 570 נפשות ובשנת 1897 — 1240 תושבים בכלל, מהם יהודים — 1216.

זאב מייברג

# פראמפול

זמן התהוותה והופעתה של העיירה בשם „פרומפול" טמון בחביון ההיסטוריה. בערך 200 שנה או יותר או גם קודם לכן חיתה ופעלה איזו קהילה יהודית זעירה באותו מקום בו קיים עכשיו הכפר סאווינץ, במרחק של כשני קילומטר מפרומפיל דהאידנא. שרידי מצבות של תושבי הקהילה ההיא עוד היו קיימים בנערותי, בבית הקברות היהודי העתיק של אותו כפר. אחדים מזקני העיר בימי נערותי עוד היו עולים לקבר אבות של אחד האחרונים בשם „ר' אבעלע" שנקבר שם. הוא היה יהודי קדוש מצאצאי החסידים הראשונים.

מסתבר שהישוב הראשון של פרומפיל התרכז סביב החומה שנקראה „אאוסטריה" ושנבנתה בימי ה„פאנשטשינא". מקום זה היווה את מרכז השוק של העיירה. חומה זו היתה בנויה בצורת מרובע.

צדו הדרומי היה בית מגורים בתבנית ארמון ושלשת הצדדים האחרים הכילו כעשרים חנויות למכלת, קמח, טקסטיל, ויתר צרכי בית בשביל הסביבה שמנתה כעשרים כפרים עם סאווינץ הנזכר לעיל, שהיה הכפר הגדול והקרוב ביותר.

פרומפיל עם הכפרים הקרובים היוו כעין יחידה אקונומית שאוכלוסיה התפרנסו זה מזה. בעלי החנויות ובעלי המלאכה ספקו את צרכיהם של האכרים בתלבושת, הנעלה וביתר הצרכים. האכרים, מלבד היותם עובדים במשקיהם ובמשקי הפריצים, היו משכירים את עצמם ואת עגלותיהם להובלת סחורות בין שני המרכזים המסחריים הגדולים בפלכנו: קמיניץ־פודולסק ופרוסקורוב.

עיירתנו היתה בדיוק על אם דרך־המלך בין אותן שתי הערים והרחוב הראשי שלה מן העבר המערבי של ה„אאוסטריה" היווה שורה ארוכה של פונדקים בשביל הסוחרים והעגלונים ההולכים ושבים בין שתי הערים הגדולות שהיו מרכזי מסחר, תעשיה (בממדים של הזמן ההוא), משרדי ממשלה מחוזיים וכו'.

וככל שמרכז העיירה עם ה„אאוסטריה" בראש שגשג והצליח, הופיעו בעלי יוזמה מן התושבים הראשונים ובנו חנויות קרוב ל„אאוסטריה" וגם בית מגורים עם חנויות בחזית ובתי מרזח בשביל האכרים שהיו באים ליום השוק פעמים בשבוע. (ביום ראשון וביום רביעי).

השוק הפרומפילי נעשה לשם דבר בסביבת המחוז ומשך אליו ליום השוק שלו אכרים

גם מן הכפרים שמחוץ לתחום הטבעי שלו. על ידי כך נמשכו גם כמה מן הסוחרים ובעלי המלאכה של העיירות האחרות במחוזנו.

עצם מיקומה על אם הדרך בין קמנץ־פודולסק ופרוסקורוב, היותה מרכז לכל אלו הכפרים, היווה גורם חשוב לגידולה ולשגשוגה האקונומי וביחד עם זה גם התרבותי.

אבל בזמן שסללו, בערך בשנת 1850, את הכביש בין שתי הערים הגדולות הנזכרות לעיל, כשמהנדסים הציעו לבעלי הפונדק (שהרויחו יותר מכולם בשל מצב העיירה) דרישת שוחד של בערך מאה רובל, סרבו הללו להענות לדרישתם ומשום כך הפנו המהנדסים את הכביש למרחק של עשרה קילומטר בערך מן העיירה. בגלל סטיה זאת קפאה העיירה על מקומה ושגשוגה וגידולה פסקו. ולא רק זה, אלא מכיון שהתחבורה הגדולה על „דרך העפר" נפסקה — נשארו הפונדקים הגדולים ריקים ובלי פרנסה. הרחוב הראשי שבימים הקודמים היה הומה מאדם נהיה כמו עיר שדים.

ואף על פי שהפרנסה משל אכרי הסביבה וימות השוק עוד היתה מצויה כמקודם, אך מכיון ששבועות וחדשים עברו מבלי לראות אי אלה פנים חדשות בעיירה ואנשי העיר לא באו במגע מסחרי, חברתי או תרבותי עם העולם הרחוק, הגיעו החדשות מן העולם הרחב לעיירתנו באיחור רב. רוחות ההשכלה, שהתחילו לנשוב בעולם היהודי שלנו במחצית השניה של המאה הקודמת, לא הגיעו אלינו עד אחרי הסופה הגדולה שהתחוללה בעולם על ידי עלילת דרייפוס והקונגרס הציוני הראשון שבא בעקבותיה.

בשנת 1898 בערך קמו צעירים אחדים מחניכי הקלויז ובית המדרש, שהריחו כבר מרחוק את ריח התקופה החדשה, ומידת האידיאליזם שלהם היתה באמת הרבה יותר גדולה



בית־ספר אידישאי

ממידת ידיעותיהם והשכלתם, והחליטו לפתוח תלמוד תורה בשביל ילדי העניים שיד הוריהם לא השיגה לשלם שכר למוד למלמדי העיר ומשום כך היו צפויים לגדול בבערות ובורות. הם החליטו שילמדו בתלמוד התורה יחד עם החומש, רש״י, תנ״ך ותלמוד גם דקדוק עברי וגם — את השפה הרוסית. אז התעוררה מלחמה גדולה נגדם מצד בעלי בתים אדוקים שהכריזו: תלמוד תורה הם עומדים להקים? לא כי, „תלמוד כתיבה״ הם רוצים להקים! והמלחמה היתה נטושה על פני כל העיירה: בשוק, בבתי הכנסת, ולהבדיל בבית המרחץ ועד אל רב העיר, ר׳ שמחה כהנא הגיעה.

מתנגדי הרעיון הזה הלכו אל הרב והתאוננו על „השערוריה האפיקורסית״ בדמות „תלמוד הכתיבה״ העומדת להווצר. והוא, הרב, לא שעה לתלונותיהם ופסק לטובת הרעיון הנדון. (על אודות הרב ר׳ שמחה עוד אוסיף לדבר במרוצת מאמרי זה).

אני זוכר היטב את המלחמה ההיא מפני שאחי שמואל, אחייני אליעזר ואני הקטן היינו מן התלמידים הראשונים של אותו מוסד. הורינו, יוסיל פייסיס ווולוויל פייסיס, היו שניהם יהודים בעלי תורה ובניהם, אפילו ללא למוד בחדרי המלמדים לא היו צפויים לגדול חלילה ללא תורה וללא דרך ארץ. אנחנו נשלחנו ללמוד באותו מוסד ראשי — משום הצפיה לקבלת השכלה כללית ואפילו במדה זעומה, ושנית, משום הכרת־תודה לצעירים האידיאליסטים שהיו נכונים לתת מזמנם ומאונם, שלא על מנת לקבל פרס, בשביל ללמד את ילדי העניים תורה. הורינו נכנסו בעבי הקורה בכל כוח הגיונם וחלקת לשונם על הקמת המוסד ונלחמו עם המתנגדים עד שנצחו בכל החזית.

עד כמה שאני יודע, רק אחד מאותם היוזמים של הת״ת עודנו בחיים, לאורך ימים ושנים, והוא מנדל קרמר, שנסע לאמריקה, גמר בתור רופא שניים ופרש ממלאכתו זו רק לפני שנתיים־שלוש.

הצעירים ההם היו כולם רווקים בשנות העשרים שלהם ואחרי שאחדים מהם התחתנו ועזבו את עיירתנו, עבר הפקוח על המוסד ופתוחו ליצחק רבין וגיסו יצחק עליאש. שני היצחקים האלה היו מסלתה ושמנה של עירנו בגלל השתיכותם לאצולה הרוחנית שבה. הראשון היה בנו של מאיר רבין. למדנותו של האחרון היתה לא קטנה מזו של הרבנים הגדולים בישראל, אבל הוא לֹא עשה את תורתו קרדום לחפור בה ובמקום זה עסק במסחר תבואה וקמח. בנו יצחק רבין לא נפל בלמדנותו מאביו, אף שלט כבר במכמני הספרות העברית החדשה והספרות הרוסית, וכך גם גיסו יצחק עליאש. שניהם היו נכדים של „רייזל המאטריארך״ של עיירתנו. רייזל, שעל שמה היו קוראים את חתנה מאיר רבין: „מאיר רייזלס״ היתה אחרי התאלמנותה נוהגת בביתה מדת הכנסת אורחים שלא היתה דוגמתה בסביבתנו. כל העניים שבאו לעירנו ידעו את כתבתה ואת היותה דבקה במדותיו של אברהם אבינו ושמה הטוב הלך לפניה בכל ערי הסביבה.

הם, הנכדים הללו של רייזל, חלמו על „חדר־מתוקן״ מודרני בשביל העיירה ותלו תקוותם בחניכים וב„בוגרים״ הראשונים של התלמוד תורה. גם הבוגרים עצמם חלמו על אותו הזמן שבו יוכלו באיזו מדה שהיא לפרוע את חובם למיטיביהם ולעיירתם, אבל בין כך באה מלחמת העולם הראשונה עם תהפוכותיה והפכה את כל החלומות ההם לאין ולאפס.



**המחתרת הציונית בעיירה**

אני רוצה להזכיר לטוב טיפוסים אחדים של יהודי עירנו. הראשון בערך ובחשיבות הוא בודאי הרב ר׳ שמחה כהנא הנזכר לעיל. הוא היה ממשפחת רבנים מפורסמת שכתב היוחסין שלה הגיע עד לדון אברבנאל. מלבד בקיאותו הגדולה בש״ס ופוסקים היה אדם בעל שכל ישר ושמע חכמתו הטובה הלך עד למרחוק. הוא היה משתתף בבוררות של סכסוכים שונים בין סוחרי הסביבה עד לערך מרחק של עשרות מילים רוסיות. „דער פרומפילער רב" היה שם דבר בכל פלך פודוליה.

אבי, עליו השלום, השתייך לחסידים הזינקובים שהיו מתפללים בקלויז הגדול והרב ר׳ שמחה היה מתפלל ב„בית המדרש", מקום ששמש בו בתור שליח צבור בימים הנוראים. ואף על פי ששפכנו די דמעות בתפילת שמונה עשרה של ערבית בראש השנה ויום הכפור בקלויז שלנו, שבו נגמרו התפילות במוקדם מאלו של בית המדרש, בכל זאת נכנסנו מיד עם גמר התפילות אצלנו אל בית המדרש לשמוע את ה„לדוד מזמור" של הרב. בעיני רוחי אני רואה את הרב הזקן עומד בקומתו הזקופה לפני ספרי התורה ושופך את שיחו לפני קונו בהתפללו בעד עצמו ובעד עדתו, עדת בני ישראל...

בתחילת המלחמה הראשונה כשהגיע ר׳ שמחה לגיל של שיבה, התפטר מן הרבנות לטובת בנו ר׳ נחום שהיה חתנו של אחד מגבאי הרבי מטשורטקוב. ר׳ נחום היה אז אדם צעיר לערך, בעל מדות תרומיות יפות, והריח מעט מן ההשכלה הגליצאית בטשורטקוב. עליו, כמו על אביו היתה גאות העיר. הוא שמש בתור רב ומו״צ בעיירה עד אמצע מלחמת העולם השניה. כשנכנסו גייסות היטלר ימ״ש לעיירה ודרשו מר׳ נחום שימסור להם עשרה יהודים מן העיירה בתור ערבים, ענה להם שאינו יכול להמציא להם את מי שהוא אחר מלבד את עצמו. בודאי שהם לא אחרו לקחת אותו והוקיעו אותו בטבור העיר. הם הוקיעו אותו „לשמצה", אבל זכרו ישאר ברוך ומפואר בלבות כל יוצאי העיר עד סוף כל הדורות.

ומלים מעטות על עוד שנים שלשה יהודים בני „עמך" פשוטים מסיבת תמימותם וצדיקותם. האחד הוא „משה וואליס", כורך הספרים בעירנו. כשנתנו לו איזה ספר לכריכה אף פעם לא ידעו מתי יקבלו את הספר בחזרה. פשוט, ישנן כל כך הרבה תפילות בסדור וכל כך הרבה מזמורי תהילים לאמור בכל יום, ולמקוה גם כן צריך ללכת בכל יום, וכן צריך לקבץ נדבות בשביל עניים, וכדי למנוע שמי שהוא „יחשוד בכשרים" הוא גנב לעצמו בכל פעם גרוש אחד ממה שקבץ. בלילי שבתות דלקו בביתו בן שני החדרים, מלבד הנרות של שבת, בערך עשרים עששיות גדולות והתאורה שם היתה לשם ולתהילה, „כמעט שבעתיים מאור החמה"...

זוג אחד שלא ברכם ה' בבנים משלהם היה בעירנו, יואל יהודה לייב'ס ורעיתו דבורה. אמנם הם היו חשוכי בנים אבל הם „השיאו" בנים ובנות משל עניי עירנו ועזרו להם בנדוניה ובהוצאות החתונה ועל ידי כך זכו להרבה נכדים.

אזכיר רק עוד שם אחד מתושבי עירנו שאני כבר לא זכיתי להכיר אותו. הוא מת שנים אחדות לפני שאני נולדתי, אבל שמו היה נזכר לתפארת ולתהלה בפי הזקנים. שמו היה איצי טולנר, חוכר הפוססיה של פרומפיל. לו היה י. ל. פרץ מתושבי אוקראינה הייתי אומר שאיצי טולנר שמש לו בתור אבטיפוס לספורו „אם לא למעלה מזה". ממש אותה הצדקות שי. ל. פרץ מביא למופת בספורו על הצדיק מנמירוב, היתה מסופרת בפי זקני עירנו ע"ד אותו אדם „ארצי" איצי טולנר.



קבוצת „פועלי־ציון"

# א י ש י ם

## ד״ר יעקב הופמן

נזכר אני באותה דמות מופלאה, באותו איש דגול, נערץ וחביב ששמו ד״ר יעקב הופמן ז״ל, שבא אלינו ממרחקים, מיליסבטגרד, ז. א. לא בא אלינו באופן ישיר משם, אלא נשאר אצלנו במקרה. הוא בא עם הצבא האדום הנסוג מהחזית במלחמה הראשונה. הצבא חנה אז בעיירה ירמולינצי ומשם שדלנו אותו שיתישב אצלנו בפרומפיל, היות ואצלנו לא היה רופא.

ראשית פעלו אצלנו היה לארגן את הקהילה על יסודות דמוקרטיים. בשום פנים לא הסכים לכהן כרופא פרטי, הוא רצה להיות שכיר אצל הקהילה ולקבל את שכרו ממנה. אצל החולים יבקר בלי כסף ומובן שהתשלומים לקהילה יהיו פרוגרסיביים.

האנשים האמידים, שהיו צריכים לשלם יותר, הרימו צעקה, הם לא צריכים רופא ולא רצו לשלם לקהילה את הסכום שהטילו עליהם. אבל מגפת טיפוס הבהרות שהשתוללה בזמן ההוא לא פסחה גם על בתי העשירים, אז הם באו בריצה אל הרופא: ד״ר, הצל! הוא אמנם הזכיר להם: הלא אתם לא צריכים רופא, למה באתם אלי?

אני זוכר מקרה שדרש מאחד הנגידים הללו בעד בקור 500 רובל, זה היה אז סכום גדול מאוד. הוא קבל את הכסף, אבל בו במקום, השמיד אותו ואחר כך הלך לבקר את החולה.

ד״ר הופמן הכניס הרבה חיים לעיירה. את רוב הכסף שהרויח מהסביבה הכפרית הגדולה הוציא על בית הספר שהקים בעיירה. הוא הביא מירמולינצי את המורה הצעיר ש. שפאן הידוע כאן בארץ והחזיק אותו על חשבונו בדירה ואוכל.

ד״ר הופמן ורעיתו הצילו את העיירה לא פעם מפרעות. אני זוכר מקרה אחד שצבא אוקראיני הידוע אז לשמצה היה צריך לסגת בלילה וד״ר הופמן הבין מה עלול לקרות בזמן כזה. הוא אסף כמה קצינים פחות או יותר הגונים וערך להם נשפיה והחזיק אותם כל הלילה, עד ששמעו פתאום מכל הצדדים צעקות: „הצילו! הוא עלה יחד עם הקצינים על סוסים ויחד גרשו את החיילים עד האחרון.

משה מייברג

# קופין

בזמן שלטון הפולנים בפודוליה, במאה ה־18, השתייכה העיירה לפאוויאט קמיניץ של הווייבודסטבו הפודולית. בשנת 1765 היו בה 405 יהודים ששלמו את מס הגולגולת. אחרי חלוקת פולין והעברת השלטון לרוסיה נכללה העיירה במחוז קמיניץ פלך פודוליה, ומספר היהודים בה בשנת 1847 היה 923 נפשות. לפי מפקד האוכלוסיה בשנת 1897 היו בעיירה 1351 יהודים.

אברהם רוזן

# קופין*

זו היתה עיירה קטנה, מוקפת הרים ויערות במחוז קמניץ־פודולסק. בטבורה השתרע שוק גדול ורחב־ידיים ומסביב לו כמה רחובות וסימטאות מיושבים ברובם, בעיקר אלה הקרובים לשוק, יהודים ובמיעוטם, המרוחקים ממנו, נכרים. בקצה השוק התנוסס בית־הכנסת הגדול עם בית־המדרש וה„קלויז הציוני" שעל־ידו, ומשני עבריו עמדו בתי־מגורים בני קומה אחת כשבחזיתותיהם חנויות גדולות וקטנות לממכר מכולת, גאלאנטריה, מאנופקטורה, חמרי־בנין ועוד. כל ימות השבוע היה השוק כמעט ריק ושומם מאדם, ורק בימי ה„ירידים" היה מתמלא המון איכרים, שבאו מהסביבה והביאו את גידולי אדמתם למכירה. תודות לקירבת הגבול האוסטרי־גאליצאי (25 ק"מ בערך) היו סוחרי המקום היהודים מייצאים לחוץ־לארץ מצרכים שונים, ביחוד עופות וביצים.

מלבד חנוונים וסוחרים היו בעיירה גם בעלי־מלאכה ואומנים שונים, כגון: חייטים, פרוונים, סנדלרים, נגרים, נפחים ועוד. כמה מתושבי העיירה שימשו פקידים בבית־החרושת היהודי לתעשיית סוכר, שהיה בסמוך לה.

הקהילה היהודית שבמקום מנתה כ־2,000 נפש. מלבד בתי־כנסת, חברה קדישא, בית־מרחץ וחברת כבאים מתנדבים לא היו בה כמעט מוסדות ציבוריים אחרים. המצב הסאניטארי בעיירה היה מוזנח מאד, ומפאת חוסר כבישים ומדרכות היו רחובותיה טובעים ממש בימות הגשמים בבוץ וברפש. רופא ובית־חולים לא היו בעיירה, והתושבים הסתפקו בחובש המקומי (יהודי) או הזמינו רופא מהעיר הסמוכה גורודוק. גם דואר לא היה במקום, ושליח מיוחד היה נוסע יום־יום לגורודוק, מכניס שם לדואר את המכתבים והחבילות, שנמסרו לו לשם כך, ומביא משם את הנועד לעיירה. פרט ל„כלי־קודש", כגון: רב, שוחטים, חזנים ושמשים, לא היו לקהילה היהודית בקופין עסקנים ציבוריים בשכר, ובשעת הצורך היו עניניה מתנהלים על־ידי גבאי בתי־הכנסת או בעלי־בתים מתנדבים. רישום הנולדים והמתים אף הוא נעשה בידי „הרב מטעם" של העיר גורודוק הנ"ל.

אכן, במצבה הכלכלי והחברתי לא נשתנתה קופין מיתר העיירות הקטנות והנידחות אשר

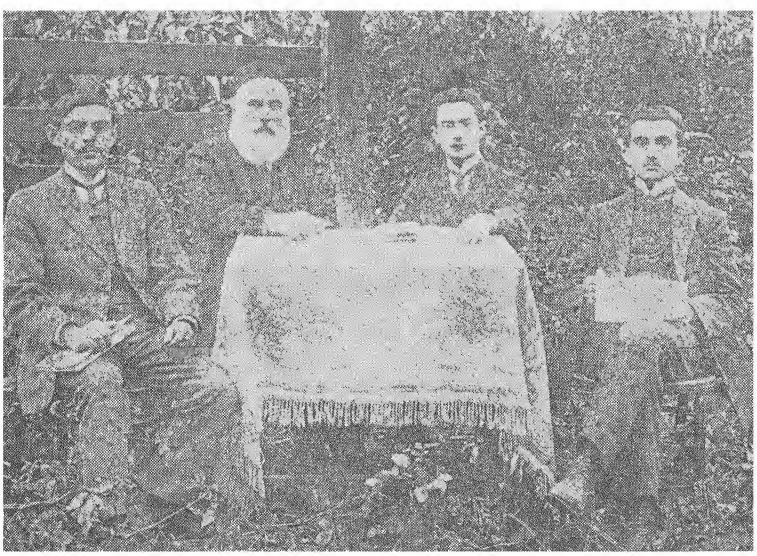
---

* ברשותה האדיבה של „יד ושם", רשות הזכרון לשואה ולגבורה.

בפודוליה. אולם בפעילותה בשדה התחיה הלאומית, וביחוד בענף החינוך העברי, עלתה על רבות מהן ואף נחשבה בין המתקדמות בשטחים אלה. תודות לכמה ממשכילי המקום הציוניים, וביחוד לעסקן הציוני הנודע בסביבה אהרן ויינבוים, חדר הרעיון הציוני כמעט לכל בית יהודי בעיירה, והציונות היתה לשלטת בכל העסקנות הציבורית ומכוונת אותה לאפיקים הרצויים לה. ביזמת האגודה הציונית המקומית הוקם בית־ספר עברי („תלמוד־תורה״), שקלט כמעט את כל ילדי העיירה מכל השכבות: עניים ועשירים, חרדים וחפשים. ה„חדרים״ נסגרו לגמרי וללא כל התנגדות מצד „בעלי־הבתים״ החרדים, שאף הם, כאמור, שלחו את בניהם ובנותיהם לבית־הספר „הציוני״. מספר התלמידים במוסד זה, שהתנהל על־ידי ועד ההורים בראשותו של אהרן ויינבוים הנ״ל, הגיע ל־120—150 בערך, ותכנית־לימודיו כללה, נוסף ללימודים העברים (תנ״ך, תלמוד, עברית, ספרות והיסטוריה ישראלית), גם את הלימודים הכלליים. בעשר—שתים־עשרה שנות קיומו האחרונות של בית־ספר מעורב זה הותאמה בו שיטת הלימודים לזו של ה„תרבות״ הכל־ארצית ברוסיה, ו„עברית בעברית״, שהיה בה מעין חידוש בלתי־מוכר בעיירות הסביבה, תפסה בה את מקומה. מדי שנה התקיימו בחינות פומביות לתלמידים, והדבר עשה פרסום רב לעברית בעיירה.

תקציב המוסד בא משכר־הלימוד שנגבה בעיקרו מבני האמידים. בימי מלחמת־העולם הראשונה חלו כמה הפרעות במהלך לימודיו הסדיר בשל תפיסת בנינו על־ידי הצבא הרוסי, שעבר את העיירה בדרכו לגבול האוסטרי. אכן, הפרעות אלה לא ערערו את המוסד, שהמשיך את קיומו עד השתלטות הסובייטים על הסביבה.

בשיתוף־פעולה עם מורי בית־הספר, שברובם באו ממרכזי־תרבות שונים, התנהלה על־ידי צעירי המקום עבודה תרבותית־לאומית די ענפה. מחוסר ספריה ואולם־קריאה ציבוריים



חבר־מורים ב„תלמוד־תורה״

הוקם כעין מועדון־של־שבת, שבו היו מתאספים בני־נוער מגילים שונים לשיחות והקראות. מזמן לזמן נערכו בו גם ויכוחים על נושאים ספרותיים שונים. כן התקיימה זמן־מה אגודת „דוברי עברית", שחבריה היו נועדים יחד באחד מבתיהם בכל ליל שבת לשיחה בעברית על ענינים שונים. במשך הזמן נתגלו במקום גם כמה כשרונות תיאטראליים ונוסדה קבוצת חובבים, שהצליחה לקיים במה כמעט־מתמדת להצגות באידיש ובעברית. הוצגו מחזות משל שלום אש, פרץ הירשביין, יעקב גורדין ועוד. אחת החברות מקבוצת חובבים זו, שפרה אשמן־ריפניצר, שעלתה אחר־כך לארץ, נמנתה עם ראשוני השחקנים בתיאטרון הישראלי „אהל".

עם בוא השואה הנאצית על יהדות אוקראינה נמחתה עם השאר גם קהילת קופין הקטנה מעל פני האדמה והיתה כלא היתה. אך זכרה לא יסוף מבין בניה־שרידיה, שחונכו בה ברוח לאומית־ציונית מובהקת ועלו ארצה לעבדה ולהפרותה כמולדת־אבות לעם כולו.

חיים שריג

# עיירתי

קופין שבמחוז קמיניץ, פלך פודוליה, בשכנות עם גריידינג, על אדמת אוקראינה הדשנה, שכנה בין הגויים — אנשים עובדי אדמה אשר מחייתם על החקלאות. במרכז הישוב הכפרי, בסביבת יערות ונחלי מים, הצטופפו יהודי העיירה מוקפים ישובים של אוקראינים שונאי ישראל. הטבע שבסביבה כולו ירק, שדות, יער ומפל מים, שמשך בקיץ את בני העיירה לרחיצה. קטנה ודלה היתה העיירה, ומעטים בה תושביה — רק כ־300 משפחות אשר לרוב התפרנסו בדוחק, אבל הצטיינו ברוח טובה ובשאיפה לחיים יותר מעניינים. העיירה היתה רחוקה ממסילת הברזל, ושררו בה עזובה וחוסר התפתחות כלכלית. סבל וצער היו מנת חלקם של תושביה, ביחוד בחורף עת בוססו בבוץ ובגשם.

למרות קשיים אלה — תססו בה חיי תרבות.

אם כי בסביבה הקרובה היה בית חרושת לסוכר בבעלות משפחת זייצב — יהודי מקיוב — נהנו ממנה רק הגויים, בספקם לו את סלק הסוכר. ליהודי העיירה לא היתה כל הנאה.

היהודים תושבי העיירה עסקו לרוב במסחר זעיר, בחנוונות סידקית ובמלאכה: חייטות, סנדלרות, פרוונות וכד'. במלאכות אלה שרתו את אנשי הסביבה, וסיפקו גם את צרכי הישוב היהודי.

תושבי העיירה היו לרוב שומרי דת ומצוות, והיו נאמנים למסורת ולמנהגי אבותיהם. כלומדי תורה וחסידים היו קשורים לרבי זה או אחר. הילדים התחנכו ב„חדרים" בתנאים היגייניים ירודים.

קופין היתה מהעיירות הראשיות באוקראינה שיסדו בית־ספר עברי — חדר מתוקן,

שנהפך במרוצת הזמן לבית־ספר „תרבות", שבו למדו לפי שיטת עברית בעברית, וגם הלימודים הכלליים נלמדו בעברית.

עלי להזכיר פה לשבח את המורה זלמן מלמוד, אישיות דינמית בעלת יזמה ופעילות בשטח ההוראה העברית. הוא הגיע לעיירתנו מחוטין שבבסרביה. הוזמן לנהל את בית־הספר העברי שבמקום ולהורות בו, ושימש מופת לרבים במסירותו ואהבתו ללשון העברית.

בין יהודי העיירה היו גם חלוקי דעות והבדלי השקפות — בין חסידים ומתנגדים, ציונים ובונדאים וכדומה. זכורני, כאשר הציונים רצו לערוך אזכרה להרצל בשנה הראשונה לפטירתו, פרצה קטטה בבית־המדרש שגרמה למהומה רבה, ומתנגדי הציונות לא איפשרו לערוך את האזכרה, לדאבון לבם של הציונים. אולם אם רוב רובם של תושבי העיירה נטו לציונות, הרי השוליות של החייטים והסנדלרים השתייכו ל„בונד".

המצב הכלכלי הירוד וחוסר המוצא לכחות הצעירים במקום, הגבירו את השאיפה ליציאה מהעיירה למרחבי העולם ולהגירה — לאמריקה ולארגנטינה. היו גם נסיונות לעליה לארץ היו מקרים שזקנים עלו ארצה כדי לחיות בה את אחרית ימיהם. לאחר המהפכה — כאשר נתערערו החיים היהודיים והתקוות שתלו במהפכה, הכזיבו — יצאו רבים מבני העיירה לחוץ־לארץ ולארץ־ישראל.

בעיירה היה כעין שלטון יהודי עצמי — כפוף לרשות המקומית. הסטארוסטה (המוכתר) היה נבחר על ידי תושבי העיירה כנציג מוסמך כלפי השלטונות ואחראי על המשטר, בידיו היו גביית המסים (סבצ'צוי סבור), מתן תעודות־יושר ומעבר־הגבול. זכורני כי שמואל שרייברמן (סבי) המשיך בתפקידו זה בעיירה כמוכתר, (כסטארוסטה) כ־25 שנים ונבחר מדי פעם בבחירות חשאיות על־ידי כדורים לבנים ושחורים. הבחירות סודרו בבית־המדרש.



ה„תלמוד־תורה" בשנת 1909



ה"תלמוד־תורה" בשנת 1913

רבים מבני העיירה היו חובבי־ציון ואחר־כך גם ציונים מדיניים. נפשם היתה נתונה גם לשפה העברית וכל עתון או ירחון עברי שהופיעו ברוסיה או בא״י — היה מגיע גם לעיירה. במשך הזמן נוסדה גם אגודה של דוברי עברית.

בימי מהפכת 1905, כאשר האכרים התקוממו נגד מדכאיהם ומשעבדיהם בעלי אחוזות, גרשו את נציגי השלטון מהכפרים, סרבו לשלם מסים ושרפו את הגרנות ואת בניני האחוזות וממגורות התבואה — הגיעו למקום גדודי הקוזקים במשלחת עונשין לדכא את המרד. מזה נפגעו ביותר תושביה היהודיים של העיירה, אף על פי שלא לקחו חלק בכל ההתקוממויות. הקוזקים אשר פזרו את הפגנות האכרים, השתוללו בעיירה, התפרעו ובזזו את רכוש היהודים. אז נהרג אחד מבני העיירה — ללא כל סיבה או עילה מצידו ועל תושבי העיירה עברה תקופה של אימה ופחד עד שגדוד הקוזקים עזב את העיירה. מול מעשים אלה של הקוזקים עמד השלטון מן הצד בפסיביות מלאה ולא התערב, כאילו לא ראה את הנעשה. עסקני העיירה ניסו לערער ולמחות בפני שלטון המחוז והפריסטב, אך ללא הועיל.

בימי מלחמת העולם בשנת 1914 — כאשר עיירתנו, שהיתה קרובה לגבול, שימשה כתחנת מעבר לחיל רוסיה אשר עבר את הגבול לגליציה והקרפטים, היו החיים בסכנה ובמתיחות אם כי מבחינה כלכלית נהנו היהודים מהמסחר עם החיילים — עד המפלה הצבאית ונסיגת הצבא. בטחון החיים נתערער ועל כולם השתרר הדכאון.

החיילים שחזרו מהחזית בנסיגה מבוהלת, ללא סדר ומשמעת, עברו דרך העיירה ופגעו בכל מי שפגשו בדרכם. אז התחילה המהפכה של קרנסקי יחד עם השאיפה לחופש, לחיים חדשים, והכל נעשה אז הפקר לרצונם ולהתפרצויותיהם של החיילים; מול סכנות אלה נתארגנה ההגנה העצמית של צעירי המקום בצרוף חיילים יהודיים שחזרו מהמערכה ונתעכבו בעיירה. הם הצטרפו להגנה וגם שימשו לה כמדריכים ומספקי הנשק הקל והתחמושת הדרושה. קבוצת ההגנה מנתה כ־40—50 איש.

בהתנגשות הראשונה עם החיילים שנהרו מהחזית ורצו לחדור לעיירה לשם שוד, וההגנה ניסתה למנוע את זאת מהם, נהרגו כמה מהמגינים. בהתחשב עם רבוי הכוחות של התוקפים, החליטה ההגנה לסגת ולעזוב את העיירה בלילה.

למחרת חדרו החיילים למקום בגישוש ובזהירות, בעזרת הגויים המקומיים ששמשו להם כמדריכים וכאשר ראו שהיהודים עזבו את בתיהם, התחילו לשדוד את הרכוש בשיתוף עם השכנים הגויים שבסביבה, אולם לא פגעו בנפש. חלק מהיהודים הגיעו עד גריידינג הקרובה וחלק התחבא אצל שכניהם — ידידיהם הגויים. דומני כי זה היה הפוגרום הראשון ברוסיה אחרי המהפכה. לאחר שלושה ימים — חזרו היהודים לבתיהם וחדשו את החיים בכוחותיהם ובעזרת הג׳וינט שהתחיל אז בפעולת העזרה שלו באוקראינה.

על יד המוסדות הכלכליים שבעיירה נוסדה לשם עזרה עצמית, צרכניה לצרכי כלכלה וצריכה ראשונית, אשר מכרה את הסחורה לחבריה במחירים זולים יותר; ביחוד התארגנו באגודה הצרכנית בעלי מלאכה ועובדים.

נוסדה קופת מלוה לשם עזרה הדדית. כל אחד הכניס דמי חבר וגם מהג׳וינט הושטה עזרה כספית למטרה זו.

בעלי המלאכה בעיירה נתארגנו בעתות המצוקה והמחסור לשם עזרה הדדית. היתה קיימת במקום אגודה למען עברית (תרבות), אשר קיימה שיחות והרצאות בעברית, שעורי ערב והצגות של חובבים בעברית (כמו „יצא וחזר"). הרבה סייע בפעולה זו הח' א. רוזן (רוזנצויג) אשר עבד כמורה בבית־הספר העברי והקדיש הרבה מזמנו למען הגברת הפעולה והפצת העברית. היתה קיימת במקום אגודה ציונית אשר עסקה בעיקר בהפצת השקל הציוני, בפעולה למען הקרן הקיימת וכו'. הרוח החיה והעסקן העיקרי בפעולה זו היה אהרון ויינבוים אשר כחובה נעימה ראה לעצמו את ההתמסרות לפעולה הציונית בכל לבו, נהל תעמולה בין חברי האגודה, הפיץ את הרעיון הציוני והתרים לקרנותיה. הוא גם נשלח לקונגרס הציוני כציר האגודה.

עד המהפכה היתה הפעולה הציונית בלתי ליגלית. בימי המהפכה נוסדה בעיירה הסתדרות צעירי ציון אשר היתה קשורה להסתדרות הארצית של צעירי ציון שהמרכז שלה היה במוסקבה, אחר־כך בקיוב. משם נתקבלו חוזרים וההוראות לארגון ולעליה ארצה.

ביזמת צעירי ציון נוסדה גם קבוצת החלוץ וראשוני החלוצים עלו ארצה (האחים גרוסמן).

בימי המלחמה, עם חדירת היטלר ימ"ש נמחקה העיירה ולא נשתייר ממנה זכר.

# א י ש י ם

## משפחת ויינבוים

בכל עיירה ועיירה בתחום המושב ברוסיה היתה איזו משפחה אחת ויחידה שבניה היו משכמם ומעלה גבוהים מכל העם. עוסקים היו בצרכי ציבור באמונה ונשאו לבדם את טרחו ומשאו הרוחני של הצבור. בזבניץ היה זה שלום אלטמן, בחוטין — חנה רייז, בדוניביץ שהיתה קצת יותר גדולה ומפותחת, היו בה בודאי יותר ממשפחה אחת. בזכרוני בולטת ביותר האישיות של מוטל רויזן. בקופין היתה זו משפחת ויינבוים.



אהרן ויינבוים

האב, שמואל הירש בערס, היה הפטריארך של המשפחה, אדם בעל צורה מפוארת ונשמה אצילית היה, טיפוס רנ"קי. ידיו רב לו בתלמוד ופוסקים, ראשונים ואחרונים, מצד זה ובמחקר דתי ופילוסופי מצד שני. היה נקרא תכופות לכל מיני בוררויות בין סוחרי הסביבה, לפשר ולישר הדורים בסכסוכי משאם ומתנם בינם לבין עצמם וגם בין יהודים ופריצים רוסיים או פולניים. הוא רכש את אמונם בו בהיותו חכם, פיקח ונודע בשכלו הישר ובמסירותו לפסוק: צדק, צדק תרדוף. שני בניו נחום ואהרון, היו בבחינת „ברא כרעא דאבוהי". שניהם היוו את פרצופו „הממוצע" של אביהם, כל אחד מהם ירש מיתרונותיו. נחום הבכור ירש את נטיתו לחקירה עיונית וחוקתית. היה „עורך־דין" של העיירה, בכתבו את ה„פרושעניעס" (הבקשות) לממשלה בשביל תושבי העיר, נכרים ויהודים וגם היה „מסביר" להם את החוק האזרחי. הוא היה „טולסטואי" ו„גורדוניסט" בטרם שזה האחרון הופיע בשמי תרבותנו ותנועתנו, בהאמינו ובהטיפו לעבודה עצמית ובקיימו את זה. הוא תקן בעצמו את הנעלים של משפחתו, עשה כל מיני עבודות של נגרות ובנאות בביתו וגם היה מתבל את הטפותיו בפתגמים ומאמרים מגדולי החסידות והלמדנות מימינו ומימים עברו. הוא עלה ארצה בימים שלאחרי המהפכה הקומוניסטית בתחילת שנות החמישים והגיע בה לגבורות. היה מסתובב בחוצות תל־אביב וגבול יפו דאז כשמשורו וקרדומו על שכמו לתקן מה שהיה צריך תקון בבתי השכונות העניות בעד תשלום מינימלי. אהרן, הצעיר מאחיו, ירש מאביו את אהבתו לחיים חברתיים ותרבותיים. מסירותו לציונות, לספרות ותרבות עברית עלתה לו בהרבה קרבנות בעניני המשפחה ועסקיו הפרטיים שהוזנחו על ידיו. הוא היה היו"ר של כל החברות והאגודות הציבוריות שנוסדו בעיירה: של האגודה הציונית, של אגודת „דוברי עברית", של חובבי האמנות הדרמטית בעיירה וכו' וכו'. כל הנוגע בחיי התרבות היהודיים בעיירה לא היה זר לרוחו. ועם כל היותו מסור, בכל לבו ונפשו, לקניני האומה ותרבותה וכיסי מעילו היו תמיד מלאים עתונים, חוברות,

שקלים, בולים וספרים מכל המינים ועל כל הנושאים החביבים עליו, היה גם מבדח את שומעיו בספוריו והלצותיו העממיים וברוב בקיאותו בפולקלור היהודי היה כמעין הנובע.

אפיזודה אחת ע"ד שני האחים הללו: כאשר הצעת הטריטוריה של אוגנדה עלתה על שולחן הקונגרס הציוני הששי וחלוקי הדעות והמחלוקת בין „ציוני ציון", ו„ציוני אוגנדה", עלו למרום שיאם, נתגלה ריב בין נחום ואהרן, על רקע פירוד הדעות שהיה קיים ביניהם בנוגע לציונות שלהם. הראשון נטה אחרי הרצל ונורדאו בקבלת הטריטוריה מידי בריטניה והשני היה בין „אומרי הלאו" לאותה הצעה. הריב הלך והחריף עד כדי כך שלא יכלו להמשיך במסחר המשותף לשניהם ונפרדו.

בימי המהפכה הבולשביסטית, עבר אהרן את כל שבעת מדורי הגיהנום, גם כמייצג הציונות והעבריות, וגם כ„קפיטליסט", כביכול.

באחד ממכתביו האחרונים אלי בשנת 1926 שפך את מרי שיחו על כוס התרעלה שעברה עליו והביע את התמרמרותו על גורלו, שאחיו נחום ה„אוגנדיסט" זכה להיות בין המאושרים לחיות את אחרית ימיו בארץ ולקצור ברינה מה שאחרים זרעו בדמעה והוא, אהרן, הציוני, מוכרח לגווע ב„ארץ הגזירה".

זאב מייברג

## מאיר האזרחי (מוניה זק)

בן שש נתיתם מאמו ועבר לגור בבית דודתו ממשפחת ברודסקי בקמניץ־פודולסק. כאן גדל באווירה ציונית וקיבל חינוך כללי בבית־ספר טכני תיכון. בגמר לימודיו נכנס לבית־הספר הגבוה „אינסטיטוט פסיכו־נורולוגי" בפטרוגרד, אך בעקב המאורעות הפוליטיים של שנות המהפכה לא המשיך בלימודיו והתמסר בכל להט נפשו ומרצו הרב לעבודה ציבורית־ציונית.




תעמלן לפי אפיו וכשרונותיו. התבלט גם כמארגן טוב. ישר־לב ותמים־דרך. נקי מפניות אישיות. נתחבב על כל יודעיו בכשרו להתהלך עם הבריות. מהיום שבא להכרה הציונית נמנה עם הזרם הכללי שבתנועה, אך ידע גם להעריך את תנועת העבודה שבציונות והתיחס אליה ואל אנשיה בלויאליות והערכה.

ביקר הרבה בתפוצות אירופה ועשה נפשות לרעיון הציוני ולקרן הקיימת לישראל. כאשר נתפנה מקומו של מנהל מחלקת הארגון בלשכה הראשית של הקהק"ל ניהל מאיר האזרחי את המחלקה עד יומו האחרון.

י. א. בר־לוי

# קִיטייגורוד

עיירה במחוז אושיצה, פלך פודוליה, יושבת על הנהר טארנוב, הזורם אל הנהר דניסטר.

בזמן שלטון הפולנים בפודוליה מנתה העיירה בשנת 1765 — 489 יהודים משלמי מס גולגולת. בימי שלטון הרוסים היו בה בשנת 1847 — 642 יהודים, ובשנת 1897 — 1745 יהודים מתוך מספר כלל התוש־בים של 2794.

מ קפליוק

# הרב סירב לומר „צידוק הדין"*

## א

שקטה־שלוה נחה לה העיירה הפודולית הקטנה אשר באוקראינה. משלושת עבריה סובבוה עמקים פוריים, נחלים ופלגים רבי מים ודגים, וממעל לעמקים אלה — מעין זר ירוק כהה כביר ועבות של יערים וחורשות צעירות, שמעברם — כפרים אוקראיניים גדולים וקטנים, מפוזרים בין שטחים גדולים ורחבים של קרקע שחורה ודשנה.

רבת שנים היתה העיירה, מרוב ימים אבדה המסורת על היווסדה. כזכר לימים רחוקים שימש בית־העלמין הישן בקצה העיירה, שמתוך רוב מצבותיו השקועות ונבלעות בקרקע אפשר היה אחרי עיון מרובה לקרוא בקושי רב את השנים ת'... תק'... לפ"ק, שעל כמה מצבות שהאפירו־השחירו מרוב שנים. אותו בית־העלמין, המוקף שרידי גדר־העץ שוקעת ושחוחה, היה נשקף מול בית־הכנסת הישן, שנבנה לפי המסורת לאחר מעשה שהיה על־ידי אחד מאבות אבותיו של הפריץ הפולני, בעל הנחלאות והנכסים שבעיירה. סמוך לעיירה השתרע הכפר האוקראיני הגדול.

בימי האביב, כשהבוץ והרפש התחילו מתיבשים ושבילים רכים וחלקים היו חוצים אותם, היו נערי העיירה הולכים לטייל אל הכפר, יושבים בצל הצפצפות, קוטפים באין רואים את פרחי הדובדבן הלבנים והריחניים. בתחילת הקיץ — את פירות הבוסר.

היו להם ליהודי העיירה חיי שכנות טובים עם גויי כפרם. היו לו לכל יהודי — אם סוחר ואם חנווני, או בעל מלאכה — „קוניר" הנאמנים, ולכל גוי — יהודי הנאמן ובטוח בו. ולא רק במשא־ומתן התבטאה השכנות והקירבה, אלא גם בימי פגרה ושמחה, בשעה שיהודי היה משיא את בניו, היה הידיד הגוי צורר מתנובת אדמתו, מפרי הגן והשדה, נוסף על כך: תרנגול

---

* רשימה זו פורסמה לפני 35 שנה בעתון „הארץ" (גליונות 8—9.1928) בשם „עיירה" ובחתימת ק. מנחם. המסופר והמתואר כאן מכוון לעיירה קיטייגורוד הסמוכה לקמיניץ־פודולסק, עיר הפלך של פודוליה (כיום „חבל חמלניצקי").

הפוגרום בעיירה שנעשה בידי כנופיה אוקראינית בתקופת שלטון פטלורה אירע בשנת 1919 (י"ח סיון תרע"ט).

רשימה זו נכתבה תשע שנים אחרי הטבח.

הדברים ניתנים כאן כפי שפורסמו בשנת 1928 בהשמטות ובתיקונים מסוימים.

זקוף־כרבולת, ואתו אחת מ„נשיו", תרנגולת לבנת־נוצה (מקובל היה אצל הגויים להזהר מלהביא ליהודים תרנגולת שחורה); והיהודי היה מביא ארג צבעוני „מלורוסי" מתנה לכלה אוקראינית ובקבוק יי"ש „96", חתום בחומר־חותם וכתובת־מלכות טבועה על פקקו.

על גויי הכפר היה מקובל ה„סוויאטי מאיורקה" („הקדוש מאיר", הוא רבי מאיר בעל הנס) והרבה שיחות ואגדות היו מתהלכות עליו כעושה־נפלאות יהודי על אדמת אוקראינה. כשהיה קורה ואחד מבני הכפר חלה קשות, יש והיה בא אל חזן העיירה, ותורם לקופת מאיר בעל הנס, למען יהיה מליץ טוב ויסיר ממנו את חליו. בקרב נשי העיירה הזקנות, היתה מפורסמת יבדוחה ה„זנאחארקה" („ידעונית"), גויה ישישה, שמקל האלון העבה בעל הסיבים לא מש מידיה הגרומות. היא היתה מוזמנת לחולה לאחר שלא הועילו לא הרופאים ולא ה„רביים", והיא שחוחה עד כדי מחצית גופה, ובעיניה העששות שגבותיהן העבותות היו משוות לה חזות מבהילה, היתה בוחשת עשבים וסממנים שונים במים ולוחשת את לחשה. המאמינים בידענותה אמרו: „אם יבדוחה לא העלתה ארוכה לא יועיל גם הקדר".

וככה היו חיים להם זו בקרבת זה; העיירה היהודית והכפר האוקראיני. כל אחד מהם ידע והכיר את חולשותיו ויתרונותיו שלו ושל זולתו, ונראה היה כי קיבל אותם ללא ערעור. וכשהגיעה שנת 1905, שנה שניתנה פקודה מגבוה להתגרות קצת ביהודים, וטרח ובא לשם זה אחד המשכילים מעיר הפלך, והתחיל דורש ו„מסביר" טיבו של יהודי מהו — הטוהו בני הכפר הצידה, ולחשו לו על אוזן: „לא כאן המקום". הבין הלז ונשמע לרמז — ולא עברו ימים מועטים ונסתלק כלעומת שבא. וכשניסו באחד הימים בני כפר רחוק, שבאו ליריד השבוע לעיירה לפגוע בבני העיירה, באו אנשי הכפר לעזרת היהודים, והכו ופצעו את המתנפלים, וגרשום בחרפה מתחומי העיירה. במשך שנים נחרתה בזכרונם של אותם המתנפלים חרפת המפלה שקבלו מידי היהודים ובני בריתם, אנשי הכפר הסמוך לעיירה.

## ב

במשך ימי מלחמת העולם הראשונה לא ניזוקה העיירה. משדות הקרב הרחוקים היו מגיעות עם דממת הלילה קולות יריות תותחים עמומות. משהגיעו השמועות על הגירושים ההמוניים של היהודים ממקומות הסמוכים לגבול הגרמני, החלו יהודי העיירה נאנחים במורא ובפחד גדול. אז נתפלגה העיירה לשני מחנות: המחנה האחד, הגדול, היה ממצדדי „הדוד וולוויל" (וילהלם, קיסר גרמניה) ולפרנץ יוזף האוסטרי („הדוד אפרים יוסף") והמחנה השני, המיצער, היה מן הנאמנים ל„דודה רייזל" (רוסיה). והיתה המלחמה נטושה בין שני המחנות, ומערכות כבדות היו מתחוללות בכל עת מצוא: בין מנחה למעריב, בצהרי היום של ימי הקיץ, בשבתות או בלילות החורף הארוכים כשהיו מתכנסים בביתו של הרב או של גביר העיר לשתית כוס חמין, אגב שיחות חולין על פוליטיקה. והיו מביאים לשם את הגליון היחיד של „קייבסקאיה מיסל", שרוקח העיירה היה חותמו, וקוראים בעתון זה, שהיה מוחזק לעתון שאפשר „למצות ממנו הרבה דברי אמת „אם רק יודעים כיצד לקרוא בו".

היו קוראים „בין השיטין" (לשורות עצמן איש לא שם לב) והיו מגלים חדשות ונצורות מן המצב בחזית המלחמה ואת הצפוי לעתיד הקרוב. וכל מחנה משני המחנות הוכיח בסברות

והוכחות ממה שקראו בין השיטין את הרצוי לו ולניחושיו. וכך היו מתנצחים ומתנגחים, עד שבאחד הימים נתחולל השנוי שהעיירה לא הרגישה כלל בהתהוותו.

ג

באחד מימי החורף האחרונים נעלם לפתע פתאום ה„אוריאדניק" השמן שלסתותיו היו תלויות ויורדות מרוב שומן ואחריו „הסטראז'ניקים" (השוטרים) חגורי החרב, נסתלקו ואינם. נפוצו שמועות בעיירה שאת „הצאר ניקולייקה" הפילו ושתהיה ריפובליקה, וליהודים ינתן „ראוונופראוויה" (שווי זכויות).

כעבור ימים מספר נתמלא חללה של העיירה בשירת ה„מארסלייזה", שהיתה מושרת בפי בחורי העיירה ובחורותיה. במשך שבועות וחודשים לא היה פוסק שיר־חרות ראשון זה, יחד עם שאר שירי המהפכה, מפי הצעירים והצעירות שהיו שרים אותם בהתלהבות רבה. וביום ראשון למאי התאסף כל הנוער, הבחורים והבחורות ונסעו אל עיר הפלך לחוג את היום הזה, ושבו משם עליזים ומלאי התעוררות ותקוה.

ד

עברו חודשים אחדים.

בעצם ימי החורף, כשהשלג נערם ליד כתלי הבתים ערמות ערמות, ושמשות החלון כוסו בדקלי כפור תמירים — נפלה הברה בעיירה ש„דבר מה הולך ומשתנה", כי עתידים „בולשביקים" (מלה שנראתה אז כה משונה ומוזרה) לתפוס את רסן השלטון. תלי־תילים של השערות ומימרות נפוצו אודותם. שמועה התהלכה שהללו עומדים לעקור את הרע משרשו וליצור שוויון גמור בין קטן וגדול, והיו אחדים מרוממים אותם עד לב השמים, ואחרים היו מהתלים בהם ואומרים שאלה לא יוכלו לשנות מדרך הטבע ו„עתידים הם לנפץ את ראשם בסלע הקשה של טבע האדם". לא זכתה העיירה לעמוד על טיבם של אלה, כי בבוקר בהיר אחד בגמר החורף, כשהעיירה היתה במשך שבועות אחדים שרויה ללא כל שלטון שהוא, ראו בני העיירה את הרחובות מלאים גרמנים חבושים קובעי פלדה, ואוסטרים צנופי מצנפות אפורות בעלות מצחונים משונים, ואונגרים אדומי פנים שהיו פולטים מדי רגע קללות נמרצות בלשונם. שבו לעיירה ה„סטראז'ניקים" הישנים, ששמם נתחלף משום מה ב„מיליציונרים".

לא ארכו הימים והחיילים מבני אשכנז ובני קי"רה (כנוי יהודי עממי לאוסטריה) התחילו נוהרים לביתם: כתרותיהם של וילהלם קיסר ומלך אוסטריה נפלו בזה אחר זה. וביום בהיר אחד נתרוקנה העיירה האוקראינית מחייליה וגם משוטריה שנעלמו אתם יחד.

ה

משהתחילו מגיעות השמועות על מהומות, הריגות ופרעות על־ידי קוזאקים והיידאמאקים של ה„באטקו" פטלורה והאטאמאנים שלו, ירד מעין ענן קודר ועט על העיירה. התפתחו הענינים בהדרגה: מתחילה ספרו על רצח ה„ארנדארים" (כינוי ליהודי הכפר), על יהודי שנמצא הרוג בדרכו אל היריד, ואחרי־כן — על ה„פוגרום". נוראה ואיומה היתה מלה קצרה זו בת שתי ההברות, שנשמעה תכופות לפני הפסח. עם התחלת הפשרת השלגים, ובשעה שבחלל האויר הורגשו כבר סימני אביב ראשונים, ואי־שם באיזו פינה חבויה שבלב נתעוררו פרפורי גיל

לקראת האביב הממשמש לבוא — נפלה כרעם הידיעה על הפוגרום בפרוסקורוב, שבו נהרגו יותר משלושת אלפים נפש, כפי שספרו. בין ספורי הזוועה של הטבח נשתלבו השמות: פטלורה, סימוסנקו, טיוטוניק, והיו כחלק בלתי נפרד ממאורעות אלה, וחוורו הפנים למשמע שמות אלו.

ומכיון שפרוסקורוב אינה רחוקה ביותר מן העיירה, נודעו לאחר ימים מועטים הפרטים ופרטי הפרטים של הטבח שנעשה ביום השבת אחר הצהרים, עת יהודי העיר יצאו להם לטייל להנאתם. עם מסירת פרטי המאורעות נוכחו כי הידיעות הראשונות, אין בהן משום הגזמה והפלגה, כפי שסברו. להיפך: המציאות היתה פי כמה איומה מדמיונם, כביכול, של המספרים.

ו

מדי שבוע, נוספה עוד רשימה להריגות ולטביחות בקהילות ישראל באוקראינה. אנשי הבית כבר היו מבחינים, בשוב האיש מתפילת שחרית או ערבית בהבעת דאגה וצער שנסתמנו בעיניו ובמצחו הקודר. וכשנשאל — והיתה התשובה תחילה קצרה: שמה של עיירה יהודית ידועה, ומספר הנרצחים והמעונים, ואחרי־כן פרטים על יסורים ועינויים על־אנושיים. והיתה האשה נאנחת ובוכה, והילדים הקטנים, למראה פני האב המספר והאם הבוכיה, נלחצים לשמלתה כמו מתוך בקשת חסות. מפי אבא ואמא נשמע מלמול של תפלה: „לו ניצלנו לפחות בזכותם של תינוקות אלה שלא חטאו"...

ערפילי האימים והדאגה לקראת העתיד נתפשטו בחלל העיירה, ותושביה התהלכו כצללים. היחסים עם בני הכפר השכן לא נשתנו, ולא עוד אלא שבאו גם הבטחות מצד ה„פני", ש„גם הפעם לא יתנו להכניס מהומות למקומם השוקט", אלא שהשקט והבטחון היו רחוקים מהלב. והיה ביום שלישי בשבת, יום היריד השבועי הקבוע, עת בריוני ה„שקצים" חמדו להם לצון, ו„נדבק" דבר מה, בכפם כלאחר יד (שבימים כתיקונם היו שוקלים למטרפסם מידי החנווני הנפגע) — הפעם כאילו הוסכם להעלים עין, ולא לשים לב ביותר לתעלולים מעין אלה, כדי שלא לתת מקום לסכסוך, העלול לפגוע בידידות המסורתית שבין העיירה ובין הכפר.

ז

לשנים־שלושה שבועות נכנסו „הגדולים" (כינוי לבולשביקים בפי יהודי העיירות). ידעה העיירה וידעו הם עצמם שלא לאורך ימים נכנסו. ימי מלחמה קשים עמדו בפני שלטון המהפכה מצד קולצ'אק ויודניץ' ויתר הגנראלים הלבנים, ומצד יחידות צ'כוסלובאקיות, ואחרון אחרון: פטלורה וכל האטאמאנים וראשי הכנופיות, ועליהם צבאות ה„שליאכטים" הפולנים. כל אלה לא איפשרו לבולשביקים להחזיק בחלקים נרחבים של אוקראינה. המחשבה שעתידים לבוא בקרוב פטלורובצים מגודלי בלורית, שמעל לכובע השער שלהם מסתתרת מטלית אדומה ארוכה, היתה מקפיאה את הדם בעורקים, והברכים פקו־כשלו.

בערב חג השבועות, שחל בו היריד השבועי בעיירה, קמה פתאום מהומה. הצבא שקיבל פקודה להזדרז ולסגת, עבר בתוך השוק ותפס את עגלות האיכרים להסיע בהן את הצבא והציוד. קמה מנוסה. דפקו האיכרים בסוסיהם, ודרך סמטאות דחויות עשו דרכם הכפרה כדי להחלץ מתפיסת רכבם ומנסיעות וטלטולים ארוכים עם החיילים הנסוגים. רדיפות של חיילים

נרגזים, מכות בקתות של רובים למשתמטים ולממרים, קללות הנתפסים — מילאו את חלל השוק. החנוונים מיהרו לסגור את חנויותיהם, והגיפו גם את תריסיהם, ובעוד רגעים מספר כלתה נפש חיה מן השוק. כמה מוזר ומדהים היה לראות את השוק ריק ושומם, שכן לפני רגעים היה מנומר והומה, מלא וצפוף בעגלות קונים ומוכרים, נושאים ונותנים, ויהודיות מסתובבות בסליהן המלאים והגדושים, וילדים נגררים אחריהן ואוחזים בסינרן. ריקנות ושממה מסביבם, ורק הכלבים הרגילים תמיד ללכת בזהירות בצידי הרחוב, מחשש פן תקדם אַלת איכר או אבן אחד העוברים, צעדו להם בבטחון גמור בלב השוק, חופשים; תרו והריחו בחטמם את הקש והקנים המפוזרים בתוך שיירי פירות וירקות, שהכפריים עזבום בשעת מנוסה. החלות הגדולות שנקלעו מעשה מקלעת מיוחדת לכבוד חג השבועות, שהיו מונחות סמוך לתנור המוסק מוכנות לאפיה, נראו כמו מיותמות ונדמו כאילו מי שהוא הניחן כעת בטעות. ברתיחת התבשילים שעל הכיריים נשמעה כעין המולה רגזנית וזועפת המבשרת רעה... וכשהיה קצפו הרותח של אחד הסירים עובר על גדותיו, לא היתה בעלת־הבית, שהתהלכה קודרת ונטולת־אונים, שמה לבה אליו. כאילו מה שנעשה במטבח לכבודו של חג אינו נוגע לה.

בהרבה בתים היו אורזים את החפצים וכלי הבית. אולם תוך כדי אריזת הכרים והכסתות והחפצים הנחוצים ביותר, נסתמן ועמד בפני צוררי החבילות סימן השאלה הגדול: „לאן?"... להימלט אל אחת העיירות — הלא ברור שגורל אחד לכולן ויש רק ענין של מוקדם ומאוחר... נשאר מקום־מקלט אחר והוא: עיר הפלך, שהדירקטוריה (ממשלה) האוקראינית בחרה בה לעיר הבירה. שם, בבירה, אמרו בני־אדם, בודאות, תימנע הפורענות. אולם כיצד להגיע לשם והדרך משובשת בכנופיות היידאמאקים וסתם רוצחים שקראו לעצמם: „מתקוממים", ולא יהודי אחד שיצא לדרך זו הומת בעינויים אכזריים... ה„אין מוצא" והיאוש הנורא נתלו בחלל העיירה ונסתמנו בכל מקום.

## ח

„ליל שמורים" היה אותו ליל חג הבכורים. לא רק לזקני העיר וליראי השמים המבלים לילה זה בשנים כתיקונן בקריאת תיקון־שבועות, כי אם לכל בני העיירה למקטן ועד גדול. גם לילדים הקטנים לא נתנו לפשוט בגדיהם. לעת בוקר נשמעו כמה יריות מתוך אחד העמקים המקיפים את העיירה. היריות היו מלוות שירה היידאמאקית שכורה ופראית. יותר מהיריות הקפיאו קולות השירה ההוללת את דמם של בני העיירה המתלבטים בבתיהם הסגורים והמסוגרים. הנכנסים היו יחידה המונה עשרות אחדות, וזו כבשה את העיירה. על ה„כיבוש" הודיעו מודעות מטעם ה„רפובליקה האוקראינית העממית", שהודבקו בחוצות העיירה, שסופן הכיל תביעה לתושבים למסור את הנשק שברשותם לידי הקומנדאנט (המפקד). הקומנדאנט, צעיר כבן עשרים וחמש, לבוש מכנסי „גאלפה" ומגפים מצוחצחות ומבריקות מהודקות לרגליו, גבה קומה ורזה, בעל פנים חולניות, שחוורון רע היה משחק בהם. בזוויות שפתיו קצף רוקו, שהיה ניתז עם דיבורו. הקומנדאנט קרא ל„סטארוסטה" (בא־כוח העיירה כלפי השלטון) ופקד עליו למסור את הנשק, שלפי ידיעתו (כך טען) מרובה הוא בעיירה. ה„סטארוסטה", יהודי כבן ששים וחמש, המשמש כבא־כוח הרשמי של העיירה זה ארבע עשרות שנים והיה נאמן

תמיד על הרשות, ענהו: „הריני מבטיח לך כי שום נשק לא ייראה ולא יימצא בעיירתי. בהן צדקי כי כך הדבר ולא אחרת". „הן צדקי" זה, שהיה נאמר מפיו רק לעתים רחוקות, בשעת הדחק, לא עמד לו הפעם. חרופים וגידופים בלוית מכות ודחיפות היתה התשובה. „בוא, כלב זקן, נחפש ונבדוק ונראה אם יאמנו דבריך, דברי השקר והכזב!".

ראשונה הלכו לבית־הכנסת, בדקו בארון הקודש, פשפשו בספרי התורה וגללו גויליהם, עקרו קרשים במקומות שונים מן הרצפה ובלשו תחתיה. ביחוד נטפלו לרבוע העמוק עד לקרסולים, שהחזן עומד בו בעוברו לפני התיבה לקיים „ממעמקים קראתיך ה'"... עמדו שני חיילים ועקרו, שברו וקצצו וחפרו ופשפשו שם בעיון רב, כשפניהם המשולהבים מזיעים ובלוריתם הפרועה, מעשה היידאמאקים, דבוקה למצחם הרטוב. לאחר שכל החפושים והפשפושים היו לשוא וכל המאמצים לא העלו כלום — התפרצה קללת גידוף חריפה וממושכת.

ט

למחרת בבוקר קרא אליו הקומנדאנט את ה„סטארוסטה" ועוד שניים מנכבדי העיירה והודיעם קצרות: „עליך להכניס מאתיים אלף רובל דמי־עונשין עד שלוש אחרי הצהרים". וכשנכנסו הקרואים לעמוד ולבקש על העיירה הקטנה והעניה לבטל גזירה זו או להקטינה לכל הפחות, הצליף עליהם במגלבו אחת ושתים. נעלבים, דחופים ומבוהלים נמלטו מחדרו של ה„קומנדאנט".

כחץ מקשת התפשט דבר ה„קונטריבוציה" בעיירה והיתה לשיחה ולדאגת הכל, אולם מתוך אותה הגזירה היה מנצנץ ניצוץ של תקוה: אולי כוונתם של אלה רק לרכוש ולא לנפש...

יצאו שני יהודים, אחד גביר העיירה ומנכבדיה, והשני בן תורה מופלג, מכובד ורצוי, שקולו נשמע בעדתו, וסבבו על העיירה לאסוף את הסכום הגדול. בראשונה פנו לאמידים. הרוב נתן אחרי טענות ואנחות קלות כפי שהושת עליו, אולם היו גם מסרבים ומתעקשים, מי מתוך זה שחס על ממונו ומי מחמת אי־יכולת. והיו הללו נושאים ונותנים בדבר הפחתת הסכום שהושת עליהם וכשהיו עומדים זמן רב בסירובם, היה בן התורה משדל את המסרב בנחת: „בן־אדם! לא מסחר ומשא־ומתן לפניך, תן את כופר נפשך, הלא פטלורובצים לפניך!" ודי היה במלים מעטות אלה כדי שהמסרב יקום ומתוך פנים זועפות וקודרות יביא את הסכום וימסרהו לגובים. וכשהגיעה העת שבה היו צריכים להביא את ה„קונטריבוציה" לקומנדאנט, והסכום עוד לא נשלם, עברו אותם השנים שוב מבית לבית וקיבלו מכל אחד לפי יכולתו וצרפו פרוטה לפרוטה, עד שאחרי עמל ומאמצים רבים נאסף הסכום והובא למפקד הכנופיה. מצאוהו לזה יושב במסיבת אחדים מחייליו, זוללים וסובאים עד לשכרה. לא ניתן לשני היהודים להכנס, סגן הקומנדאנט יצא וקיבל את הכסף, כשפיו מגדף ומנבל.

י

הקומנדאנט וסגנו תפסו את אחד מבתי העיירה היפים והמרווחים, שנבנה זמן קצר לפני המלחמה. המסעדה הטובה שבעיירה היתה מספקת להם סעודות דשנות על חשבון הקהילה, ואחרי כל סעודה היה הקומנדאנט עובר בדהרה על סוסו על פני רחובות העיירה.

אותן דהרות היו חוזרות ונשנות עקב פקודה מן הפקודות שהיו מתחדשות חדשות לבקרים. הנה חשקה נפשו של הקומנדאנט בחליפה מאריג יקר שרק לפני המלחמה אפשר היה

להשיגו. ניסו להציע לפניו חליפה אחרת, יפה וטובה, והוא באחת: „כזו ולא אחרת". על כל נסיון של הצעה אחרת היה משיב בגידופים, חרופים ואיומים. התחילו מפשפשים ובודקים בארונות ובחבילות הבגדים עד שנמצא באחד הבתים בגד עשוי מאריג דומה למבוקשו של הקומנדאנט — והעיירה נשמה קצת לרווחה.

ערב אחד הגיעה ל„סטארוסטה" פקודה למנות שמירה מתושבי העיירה. תמוהה היתה הפקודה הפתאומית, אלא שאין מסרבין. לפנות בוקר נשמעו בחללה של העיירה יריות־רובה אחדות. מיהרו וירדו רבים מבוהלים ממשכבם שהיו שוכבים בו בבגדיהם ונודע שבעוד השומרים היו מהלכים ברחובות העיירה התנפלו עליהם וירו בם. אחד נהרג ואחרים שלא הספיקו להמלט נפצעו, מי קשה ומי קל. אחרי כן פשטו אנשי הכנופיה על בתי החנונים שבשיק, בזזו כסף ותכשיטים והרגו את אחד האברכים, שהיו מפורסם בעיירה בלמדנותו ובידיעותיו וחביב על הכל מהיותו בעל „מזג טוב", כפי שכינוהו, ונוח לכל אדם, שבכל הליכותיו וארחותיו היה משום אי־הנגיעה בזולתו. המאורעות של אותו לילה דכדכו את הלבבות. הכל חשו והרגישו כי קרוב הקץ והצפוי לבוא הולך ומתקרב בצעדיו הנוראים.

## יא'

האריג לחליפת הקומנדאנט נמסר לאחד מטובי החייטים בעיר. דבר זה לא עלה בקלות. התחנן החייט שירפו ממנו ו„לא ימסרוהו בידי הרוצח" — כי מה יהיה אם עבודתו לא תמצא חן בעיניו של זה, טען כאילו התחנן על נפשו, ואני אב לילדים קטנים... אולם נכבדי הקהלה ישבו על ידו, הסבירו וחזרו והוכיחו לו שחיי עשרות ומאות נפשות תלויים עכשיו בו, בחייט. אחרי דברי השדול המרובים באה שתיקה ממושכת, שנחשבה כהסכמה.

„לטאטא את הרחובות, נקה היטב" — זוהי הפקודה החדשה, שנפוצה בבתי העיירה. ויצאו יהודים ויהודיות, בנים ובנות ומטאטאים בידיהם. טאטאו וכבדו את המגרש שעל יד בתיהם עד חצי הדרך, והעלו חשרת אבק עבה ומסמאת. ומתוך ענני האבק נשמעו פרסות סוסו של הקומנדאנט, שעבר בדהרה ובשצף קצף את העיירה. נקפו הלבבות, היהודים לוהו במבטי קללה, והיהודיות ש„צאינה וראינה" ותחינות של שרה בת־טובים שגורות על פיהן, סננו בין שפתותיהן „הלואי, רבונו של עולם, אב רחום וחנון, והיה סופו כסופם של הולפורנש והמן הרשע"...

ששה היידאמאקים בעלי פנים נוקשים ועיניים צמאות דם שטו מבית לבית לראות ולבקר אם הפקודה האחרונה נתמלאה כדת וכדין. לא הניח אחד המקומות את דעתם, היו נכנסים לתוך אותו בית ומכים את בעל־הבית, אשתו וילדיו, מכות רצח במגלבים שלהם. צעקות וקולות מחרידים שהתערבו בהן געֳרות פרועות וגדופים גסים של פריצי האדם, היו פולחים את האויר. איזו זרות מיותרת מטילה אימה שררה בעיירה המטואטאת בהקפדה על רחובותיה הריקים מאדם, שצעקות מוכים פה ושם נשמעים וממלאים את חללה הדומם.

וכשהיה מי שהוא עובר בעיירה המטואטאת שלא כרגיל והיה רואה את יושביה שכל תנועה מתנועותיהם וכל צעד מצעדיהם היה מלא אימה ופחד — נסתמן לעיניו מעין סימן שאלה שחור מרפרף ודורש תשובה במפגיע: נקיון זה לשם מה הוא בא?...

## יב

עשרים אלף „ניקולאייבים״ (הכסף הרוסי שעל שם הצאר האחרון ערכו היה גדול לעומת הכסף האוקראיני) במשך שלוש שעות, לא יאוחר! ברור היה לכולם שתביעה חדשה זו היא אך תואנה וכי בעצם הדבר מתכוונים הפטלורובצים, שאחת מדרישותיהם לא תתמלא... היה מי שאמר שאולי לא כדאי כבר כל אותו טורח גדול וכבד של אוסף הכספים. ובכל זאת יצאו שוב אותם השנים שאספו את ה„קונטריבוציה״ הראשונה, ופתחו בגביה חדשה.

כל אותו היום זללו ההיידמאקים וסבאו, השתכרו והתהוללו. מדי פעם היה מגיע לאזניים קול קריאותיהם ודבורם הפרוע ומנגינותיהם ושירותיהם המופקרות.

התנפלויות בודדות על יהודים עוברים לא פסקו במשך אותו היום. התחילו בני העיירה מתחבאים, מי במרתף ומי בעליית הגג ובמחבואים אחרים. הבתים ברחובות הראשיים נתרוקנו כמעט מיושביהם, שהלכו להתחבא עם הנשים והטף לסמטאות הדלות הצדדיות, מושב האביונים המרודים. אמרו: אולי לשם לא תגיע יד הרוצחים. וכך מלאו הבתים הקטנים והשחוחים על גגות הקש שלהם גברים ונשים, ילדים ותינוקות עד אפס מקום. היו גם כאלה שהלכו לבקש מקלט־מפלט בכפר, אבל תושבי הכפר סרבו, בחששם פן יבולע להם. שכן לא אחד מן ה„גויים״ שקל למטרפסיה, בהגינו על יהודי או על נתנו מחסה ליהודי בביתו. היה בידי כל אחד המתחבאים צרור כסף שקראו לו „כופר נפש״. הקרובים האמידים היו נותנים סכומי כסף לקרוביהם ולידידיהם העניים, שישמש להם „פדיון נפש״ אם יבואו הרוצחים.

ירח מלא שופך את אורו על העיירה הדוממת. יהודי זקן עובר במאמצי חפזון את הרחוב. אשה צעירה שתינוק על זרועותיה, עטופה בסודר חורף ארוך ושחור, פוסעת פסיעות קטנות ומהירות בכיוון לאחת הסמטאות הנדחות. מסתכלת מדי פעם לאחוריה בעינים נפחדות. כלב שחור מדולדל־זנב צועד לו מתונות, מפשפש ומריח בקרקע המכובדת והנקיה.

יללת בכי נשמעת: חייל עומד ומכוון את רובהו... דברי בקשה ותחינה קטועים נשמעים מתוך יללת ההתיפחות... צחוק זדון ויריית רובה... אנחת מות ונפילה של מתבוסס בדם.

זעקה רמה של „אוי ואבוי״ ממושך פולח ויוצא מאחד הבתים. אבי המשפחה הוצא החוצה כשהוא חבוט ופצוע בקתות של רובים. באין אונים הוא נופל. מגלגלים אותו ההיידאמאקים וסוחבים אותו. פתאום נותן אחד החיילים בקולו: „חבריא, עד מתי תטפלו ביהודון זה? העבודה הלא מרובה והזמן, כידוע לכם מוגבל״. ותוך כדי דבור הוא נועץ בחזהו של הקרבן את כידונו, זרם דם מתפרץ... חרחורי גסיסה ממושכים... בני המשפחה נמלטים־נרדפים על־ידי הרוצחים... צעקות אימים של הנרדפים, וקללות נמרצות ופרועות של הרודפים... יריות תכופות, צעקות, גניחה ונפילה בפישוט ידים ורגלים על גבי הבטן או הגב.

וכך נרצחו והומתו השוחט הזקן ואשתו, בני שבעים ומוכי פודגרה היו והליכתם על גבי קביים. שכבו להם הזקנים במיטותיהם והיו בטוחים כי בהם, הזקנים והחולים העומדים על סף הקבר, לא יגעו. נכנסו לשם ההיידאמאקים וסחבו והורידו אותם ממיטותיהם החוצה, ושחטו את שניהם בחלפו הארוך של השוחט.

מצאו לו לאחד, אברך צעיר, שהיה מטפל כל הזמן בהספקת האוכל והצרכים של החיילים מבני הכנופיה.

— הלא אני, שרצתי וטרחתי והבאתי בשבילכם מכל אשר אוותה נפשכם, חנוני את החיים. צעיר אני... זה לא כבר נשאתי אשה וילד נולד לי...

— בשכר טרחתך נברור לך מיתה יפה, אמרו הרוצחים. ושני היידאמאקים עמדו אחד מול גבו של התפוס והשני מול חזהו ורוביהם מוכנים. היה זז הקרבן מן האחד אל השני והיו ההלצות ורעמי הצחוק מתערבבים עם קול צעקת תחנוניו האחת: „חנוני את החיים" — עד ששתי יריות שפרצו בבת אחת הפילוהו ארצה ושני סילוני דם פרצו זרמו מפצעי המות שלו, שיצרו שלולית רחבה של דם, שבתוכה שקע גופו של המומת.

ממחבוא שבעליית ביתו הוצא החזן בן השבעים ושתים, משכוהו לזקן זה בפאות השיבה שלו. לקח אחד הרוצחים וקשר את ידיו של החזן. החל הלז לבקש על נפשו בלשון שחציה יהודית וחציה גויית. הרימוהו וחבטו את גופו בקרקע. הרים האומלל קול בוכים ואמר „דוי", מיד התנפלו עליו ובקתות הרובים והכידונים שבידיהם שסעוהו ורסקוהו.

ניפוץ שמשות ושבירת דלתות, צעקות, בכיות, יללה ממושכת וקטועה, גניחות אחרונות של גוססים, גערות, צעקות ויריות מלאו את חללה של העיירה במשך אותו לילה... „גויים", שהם שכנים קרובים ורחוקים, נכנסים לבתים הריקים מאדם וממלאים שקיהם מכל הבא ליד...

## יג

הבוקר מצא את העיירה זרועה גופות חללים המתבוססים בשלוליות דמם השפוך ההולך ומקריש עם אור השמש וחומו. בכיות ויללות נשים משוטטות כמטורפות, מכות על ראשן ומתופפות בחזקה על לבותיהן. הנה בפנת הרחוב מוטל אחד מכווץ רגלים בעווית־מות אחרונה, ומראשו המרוטש מלבינים תאי מוחו הלבן. לא רחוק ממנו חותנתו, אשה זקנה, שצניפה טבול הדם קשור לראשה. פיה חסר השיניים פעור בהבעת אימת־מות אחרונה וסמוך לעינה הימנית שסע עמוק... פה ושם פשוטים מי על בטנו ומי על גבו, ידו מקופלת מתחת לפניו, חללי גברים, נשים, זקנים וצעירים.

ובסמטאות הנדחות של העיירה, שבתיהם מלאו ממחפשי מפלט ומקלט אשר חשבו אותם בטוחים מהפורעים, רבו החללים, מוטלים הם לרוב משפחות משפחות. הנה איש ואשה ובנם וכתם מוטלים זה בקרבת זה. הרגלים והידים שלובות ואחוזות אלו באלו. הראשים מרוטשים, הפנים שתפחו טבולים בדם שקרש ויבש. הנה שם לא רחוק, כנשען על כרכובו של בית שחוח בודד ומט, שוכב גלוי עינים צעיר בן תשע־עשרה, חזהו מגולה. לא רחוק ממנו שוכבת בחורה ופצע עמוק אדום־שחור במחצה. תלתלי ראשה הזהבהבים והארוכים פזורים לה על פניה החוורים. מרחוק נדמה כי ישנה היא את שנתה.

על־יד גדר אחת שוכב שואב המים וזקנו השחור והארוך מלא קרישי דם התלויים ויורדים. פניו רסוקים עד לבלי להבדיל בין עינים, חוטם ושפתים.

ובאותו הבית, מקום משכנו של הקומנדאנט מצאו את בעלת־הבית הרוגה ליד מפתן הבית מבחוץ, ובנה, בן שבע־עשרה, מוטל מת על משכבו ועינו השמאלית פלוחה ביריה. שוכב לו הנער ופניו רכים ותמימים כשהיו, מכוסה ומעוטף הוא בשמיכה כישן, רק הכר אדום הוא מדמו.

שמונים וארבעה חללים הפילו הרוצחים במשך הלילה. לפני עזבם את העיירה רצו להציתה אלא שהאיכרים האוקראינים עצרו בעדם בנמקם פן יבולע מזה לכפר. שדודה וחמוסה היא העיירה, שלג של נוצות בחוץ, כלים ובגדים שנפלו מתוך שקי הגזל המלאים מתגוללים פה ושם. השמשות מנופצות, הרבה דלתות פרוצות ועקורות.

בכל מות, חורבן, הרס ויללות.

לאחר שעות של התיפחות, בכיות מחרידות, התעלפויות וטירוף של כמה אמהות ואבות, התחיל עובר ריטון בפי הרב: „דיינו, את הקדושים לקבר ישראל". הלכו ושכרו מגויי הכפר עגלות אחדות ואלה באו כשכובעיהם השעירים והגבוהים שמוטים מורדים עד למטה קצת מעיניהם... הללו לא היו מביטים אלא לצדדין...

זוגות אחדים של ה„חברא קדישא" החזיקו בידי החללים שנאספו למקום אחד שבשוק, הרימום והניחו אותם בזהירות על העגלה. עד כדי כך גבה גל המתים. נתדלדלו מן העגלות ידים ורגלים וראשים שמוטים וכבושים אחד על גבי השני... נתאספו כל בני העיירה שנשארו בחיים למקטון ועד גדול על יד העגלות העמוסות בחללי אבותיהם, אמותיהם וילדיהם הטבוחים, ותגדל היללה והיבבה ויהי המקום לחרדה ולזוועה. ומדי הזכיר החזן ב„אל מלא רחמים" את שמו של אחד החללים, גברה יללת הקרובים של החלל הנזכר מתוך כל קולות הבכי והמספד המר.

רב העיירה, אדם צעיר ועדין פנים, שזקנו השחור הוסיף נוי מיוחד לדיוקנו, ערך את טכס קבורת הקדושים בבית העלמין. הוא קרא את התפילה ופרקי התהילים. במאמץ רב המשיך לומר את הפסוקים שיש לאמרם.

וכשהגיע לאמירת צידוק הדין, נשתתק פתאם שתיקה ארוכה. הכל מחכים שיאמר את הפסוק: „ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך", אך הרב עודנו עומד על מקומו ואינו משמיע הגה.

הוא השתעל כמתכונן לומר את אשר החובה לומר, אך הנה שמע הקהל דברים מפורשים יוצאים מפי הרב: „אינני יכול לומר צידוק הדין, לא אומר צידוק הדין", ובאומרו זאת הצביע על עשרות גבשושיות־העפר הטריות, שמתחתן טמונים קרבנות הטבח.

# אזכרות

# נזכור

בכאב וביגון רב את נשמות אחינו ואחיותינו הקדושים והטהורים, שנפלו בידי מרצחים טמאים על קדושת השם והעם בימי השואה בקהילות ישראל של

## קמיניץ־פודולסק ועָרי סביבתה:

**אורינין, אושיצה החדשה, אושיצה הישנה, באלין, גריידינג, דוניביץ, הוסיאטין, ווינקוביץ, זבאניץ, זבונצ׳יק, זברוץ׳, זינקוב, זאמיחוב, צ׳מרוביץ, צ׳רנ׳, יארמולינין, לאנצקורינין, מינקוביץ, סולובקוביץ סאטאנוב, סמוטריץ׳, פראמפול׳, קופין, קיטייגורוד, שאטאבה.**

נזכור את עקידת קדושינו אלה עם עקידות שאר קדושי ישראל וגבוריו, ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור חיי הנצח של האומה.




טבלת־זכרון לחללי השואה בקמיניץ־פודולסק וערי סביבתה במרתף השואה של „יד־ושם" על הר־ציון בירושלים

# ציון

לחברי הועד של ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה,
שהלכו לעולמם בעצם פעילותם להוצאת ספר־זכרון זה.
יהי זכרם ברוך!

## מתתיהו סגל

מתתיהו סגל נולד בקמיניץ־פודולסק, בבית אביו החזן יצחק מאיר סגל, וקיבל חינוך מסורתי ב„חדר" וב„ישיבה".



כשהתבגר, והגיע הזמן לעמוד לצבא, עזב את קמיניץ ו„גנב" את הגבול לגליציה המזרחית. שם ישב שנים מספר והמשיך את לימודיו ב„ישיבות" ויחד עם זאת „הציץ ונפגע" ונתפס לרעיון הציוני. עם מיגור השלטון האבסולוטי בהפיכת פברואר 1917 שב לעיר־מולדתו קמיניץ כאדם מבוגר מבחינה פוליטית והצטרף למפלגת „צעירי ציון". בשנים 1917—1920, בזמן הפעילות הרחבה ברחוב היהודי, התבלט כנואם עממי באסיפות פומביות ובמיטינגים וכבש את לב שומעיו, ביחוד מ„המין החלש", בדבריו שיצאו מן הלב ונאמרו בחום ובתום.

בסתיו 1920, כשהחלה הבריחה מקמיניץ־פודולסק לעבר גבול גליציה ובסרביה, עזב גם הוא את העיר והגיע לחוטין ואחר כך לקישינוב. שם קירב אותו העסקן הציוני הנודע, ד"ר ברנשטיין־כהן, ומתתיהו סגל החל לעלות שלבים־שלבים בזירה הציונית והציבורית.

בשנות העשרים של המאה הנוכחית התקבצו בבסרביה רבבות פליטים יהודיים מאוקראינה, והתרכזו בעיקר בקישינוב. בתקופה ההיא פעלו בבסרביה מוסדות העזרה של יהדות ארצות־הברית. ה„ג'וינט" וה„היאס", וסגל נתמנה למנהל הסניף המקומי של ה„ג'וינט".

עם צמצום פעולת ה„ג'וינט" בבסרביה, עבר לעבוד כשד"ר מטעם הועד הארצי של

„קרן־היסוד" בערי־השדה. בתפקיד זה שימש עד עלותו ארצה בשנת 1932. בארץ כיהן כמנהל משרד „קרן־היסוד" בתל־אביב.

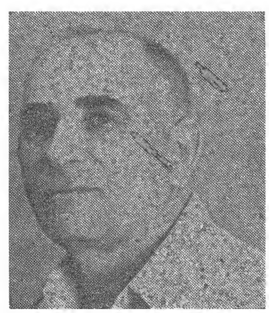
בישראל השתייך סגל למפלגת הציונים הכלליים ובשנים האחרונות לחייו הצטרף לציונים הפרוגרסיביים. היה גם פעיל במוסדות ובארגונים צבוריים שונים ותרם להם הרבה ממרצו ומזמנו.

כן עשה לא־מעט לחידוש פעילותו של ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה בארץ ופעל יחד עם יתר חברי הועד, להצבת טבלת־זכרון לקרבנות השואה בקמיניץ וסביבתה במרתף השואה על „הר־ציון" בירושלים ולהוצאת ספר זכרון זה.

יהי זכרו ברוך. י. א. בר־לוי

## גבריאל שחור (שוורץ)

נולד ב־1894 בעיירה זבאניץ, אוקראינה. למד בבית־ספר ששפת ההוראה בו היתה עברית והתחנך ברוח הלאומית והיהדות. מסביבתו ספג את האהבה לתרבות עברית־מסורתית ולציונות, ואלה סייעו לו לעמוד בפני זרמי הרעיונות המהפכניים של 1905.



בסוף מלחמת־העולם הראשונה והמהפכות שהציפו את אוק־ראינה בדם יהודים, עבר עם משפחתו לקמיניץ־פודולסק והמשיך בפעילותו העברית והציונית. היה בין מארגני קבוצת חלוצים צעירים לעליה לארץ, אתם עבר את הגבול בסכנת־נפשות בדרך לא דרך והגיע ארצה ב־1920 עם ראשוני העליה השלישית החלוצית.

הוא היה בין מייסדי קבוצת קרית־ענבים והרוח החיה בתוכה. אחר־כך חזר לזמן קצר לרוסיה ובשובו ארצה נעשה פועל־בנין לשם כיבוש העבודה העברית והחדרתה לירושלים. היה גם בין מייסדי קבוצת הובלה עברית בירושלים, ראשונה מסוג זה במקום, ועמד בראשה. מ־1934 עבד בבנק „זרובבל" כעובד בכיר והיה אהוב על חבריו ונושא בעול ארגונם. היה פעיל בהסתדרות הפקידים, במועצת הצרכנות השתופית וחבר נאמן להסתדרות כל ימיו.

איש חברה מובהק היה, ובכל אסיפה, מסיבה או חגיגה ציבורית או משפחתית היה הרוח החיה והצטיין בעליזות, בשירה בציבור וברוממות הרוח.

היה אדם אדיב, נכון לתמוך בחבר קרוב ורחוק ולא ידע ליאות בכל פעולה, שיש בה משום טובת הכלל או הפרט.

א ד. סתית

## אהרן וסרמן

אהרן וסרמן היה מסור בלב ונפש לעבודה ציונית מיום היותו תלמיד בית־ספר תיכון בקמיניץ־פודולסק ועד יומו האחרון.



הוא היה איש השורה וראה את עצמו כאחד האלמונים המקדישים מזמנם וממרצם לבנין הארץ.

בשנת 1920 יצא מרוסיה עם קבוצת חלוצים ונדד חדשים רבים ברומניה וטורקיה. בארץ הצטרף לחבורת „כח" של „גדוד העבודה", שעסקה בעבודות ציבוריות בתל־אביב. אחר־כך נכנס לעבוד כפקיד בעירית תל־אביב, ומזמנו הפנוי הקדיש לעסקנות ציבורית בארגון עובדי העיריה, במפלגת פועלי ארץ־ישראל ובמוסדות המוסיקליים: האורטוריה הישראלית, האופירה בהנהלתו של מ. גולינקין והאופירה העממית.

היה נאמן ומסור לחבריו, שיתף אתם פעולה בשטחים שונים, ובשנים האחרונות לקח חלק פעיל בהקמת ארגון יוצאי קמיניץ־פודולסק וסביבתה ונמנה עם חברי הועד עד יום מותו.

א. מ.

# לוח־זכרון

## לחללי השואה בקמיניץ־פודולסק וסביבתה

ימי־הזכרון: ג׳, ד׳, ה׳ באלול

**אוקסמן** שמשון, אשתו עטיל ובניו דוד, משה וישראל
מקוזמין.

**איינבינדר** איסר בן יעקב
(ה„בעל־טובה׳ניק")
מירמולינץ־קיטייגורוד.

**אורבוך** זיסל בת ר׳ יהושע־אליהו ורבקה ברנשטין, בניה משה, אלעזר ובתה נחמה.
מקמיניץ־פודולסק.

**איינבינדר** הירשל בן איסר
מירמולינץ־קיטייגורוד.

**איינבינדר** מרדכי בן איסר
מירמולינץ־קיטייגורוד.

**בלנק** מרדכי, אשתו פניה ובנם גוניה.
**בלנק** נטע, אשתו רחל ובנם יולי.
מדוניביץ.



**אלים** שניאור־זוסיא הרב
מז׳באניץ.

**בראנד** יעקב (יעקל) ואשתו דבורה
מדוניביץ.

**בלנק** יוסף ואשתו חיה (חיונה) לבית
רפאלוביץ
מדוניביץ.

**בראנד** אהרן־מאיר (ארצי) בר׳ אברהם
ואשתו פריל בת חיים־צבי
מכפר וילחוביץ ליד הוסיאטין.

**ברד** סופיה לבית לרנר
מז׳באניץ.

**ברנשטיין** הינדה אשת דוב ובניהם:
שמואל־משה, חיה־בלומה, מנחם־נחום ומרים.
מקמיניץ־פודולסק.



**ברויט** חנה ובתה שולמית
מקמיניץ־פודולסק.

**ברנשטין** פייגה בת יהושע־אליהו ורבקה
מקמיניץ־פודולסק.

**ברנשטין** דוב־ברל בן ר׳ יהושע־אליהו
ורבקה
מקמיניץ־פודולסק.

**גוטמן** שרה לבית לרנר
מז׳באניץ.



**גולדשטיין** לייבוש בין ישראל
נפל בחזית נגד צבאות פטלורה.



**גלוזמן** אברהם ואשתו צפורה בת אהרן
מקמיניץ־פודולסק.

**גורפינקל** אודיה לבית שלמה ומירל רכטר,
בעלה אהרן בן זוסיא ובנם שמואל
מקמיניץ.



**גרינברג** צבי (הירשל) בן אברהם ופרומה
מקמיניץ־פודולסק.

**גורפינקל** מנוחה לבית שלמה ומירל רכטר,
בעלה ברוך בן זוסיא ובנם משה
מקמיניץ.

**הופמן** דבורה לבית לרנר
מז'באניץ.

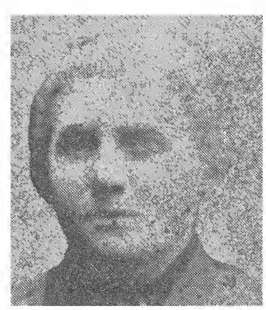


**ד״ר הלפרין** מרדכי בן יעקב — רופא שנים
בתו מרים, בנו עמנואל
נספו בשואה בקמיניץ.

**זיכרמן** שמעון, שלום ומשה
בזינקוב.

**וייסמן** אהרן בן לוי וחנה־צי מקמיניץ,
ואשתו פניה לבית אביגדור קריוואוויאז
מדז׳יגובקה — נספו בגיטו ורשה.

**כ״ץ** דב בן יעקב מלנצקורונין.
נפל בחזית סטלינגרד.



**זייגר** רוזה
מקמיניץ־פודולסק.



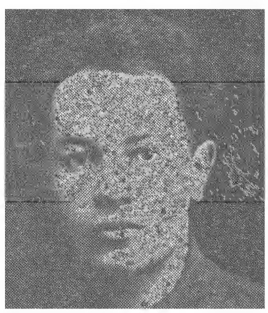
**כ״ץ** לאה (ליזה) בת יצחק וביילה
מקמיניץ.

**כץ** חנה מבית יעקב כץ ובני־ביתה
קמיניץ.



**מלניצר** רוזה, בלה, שומר גולדרושה
מקמיניץ.

**לרנר** יהודה־לייב
מז'באניץ.



**מלניצר** ישראל
מקמיניץ־פודולסק.

**לרנר** מיכל בן יהודה
מז'באניץ.



**נק** חיים בן שלמה ויהודית
מקמיניץ־פודולסק.



**נק** מרים (מרוניה) אשת נק חיים
מקמיניץ.

**פישבך** יואל בן פנחס, אשתו אסתר ובנם
מיכאל

**סייגלמן** בת־שבע בת צבי ופרל דיניץ,
בעלה סייגלמן חיים בן יחיאל, ילדיהם רוזה
ומרדכי מדוניביץ.

**פלדמן** עקיבא ומשפחתו ,פאיפמן בטי ויעקב
שליטא ליפה ומשפחתו
מקמיניץ־פודולסק.

**פוקס** זלטה, בתה רפפורט פיגה ובעלה
מקמיניץ.

**פריזנט** זאב ואשתו רבקה
מדוניביץ.

**פרייפלד** זלמן בן ישראל, אשתו רבקה
ובניהם : ישראל, דוב ויונה
מקמיניץ.

**קוטליר** פרומה לבית שניידרמן ובניה
אליעזר וירחמיאל
מגריקדינג (גורודוק).

**פרייפלד** יצחק בן ישראל ואשתו חוה,
בתם מרים
מקמיניץ.

**קפלון** אלקנה בר׳ מיכאל ואשתו גיסיה
מקמיניץ־פודולסק.

**פרייפלד** עהרה אידה, בעלה יעקב,
בתם בלנקה ובנם אלכסנדר

**קפלון** יצחק בן אלקנה וגיסיה, אשתו מלכה־
ביילה וילדיהם : גיסיה, טובה, אלקנה.
מקמיניץ־פודולסק.

**קפלון** מרדכי, בן אלקנה וגיסיה
נפל בחזית סטלינגרד.

**רייז** חיים בן מיכאל מסמוטריץ׳
בקמיניץ־פודולסק.

**קפלון** מיכאל בן אלקנה וגיסיה, אשתו רייזל
ובנותיהם: פסיה וגיסיה.

**רייז** יצחק בן חיים מסמוטריץ׳
בקמיניץ־פודולסק.

**רוזנבלט** צ׳רנה, בעלה ושלושת ילדיהם
שטיינמן גיטלה, בעלה ובתם.

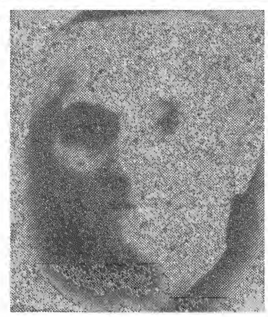


**רכטר** אברהם שו״ב, אשתו מרים,
בתם חיה׳קה
בקמיניץ.



**רכטר** שלמה בן פייטל ופייגה
נולד בט"ו בשבט 1866
מקמיניץ־פודולסק.

**שטרן** לאה (באשע) אשת משה, בתם טשרנה
ובעלה ושני ילדיהם.



**רכטר** מירל בת נתן ופרל כהנא
אשת רכטר שלמה
מקמיניץ־פודולסק.



**שכטמן** אבא בן מלך, אשתו חיה בת יוסף
בקמיניץ־פודולסק.

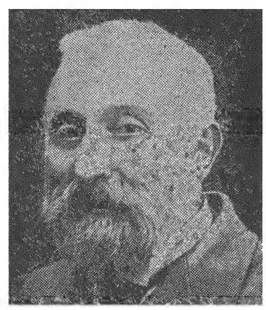
**רכטר** יעקב בן שלמה ומירל ואשתו איטה
בת יצחק קופרשטין וכתם גיטל
מקמיניץ.

**שניידרמן** איטה
בגריידינג (גורודוק).



**שרייבר** פרידה לבית ברק
מקמיניץ-פודולסק.

**שרייער** ינטה עם משפחתה
באורינין.



**שרייבר** שמואל בן חיים-ישראל
מקמיניץ-פודולסק.

**שרייער** יוסף בר׳ מרדכי, אשתו דבורה
ומשפחתה מאורינין
באודיסה.

**שרייער** מרדכי בר׳ אליהו ואשתו הינדה
בת ר׳ עקיבא
מאורינין.

**שרמן** מרים לבית זיכרין
בזינקוב.